

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 24. ТОМ 2
ISSUE 24. VOLUME 2**

**Дрогобич, 2019
Drohobych, 2019**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 29.08.2019 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомя]. – Дрогобич: Видавничий дім "Гельветика", 2019. – Вип. 24. Том 2. – 212 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор, (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Вілінська Ілона** – провідний спеціаліст відділу реклами (Куявська вища школа); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент, (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриценко Г. З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Квас О.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Масенко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.С.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Львівський національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Новацький Роман** – доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри (Опольський технологічний університет); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Павлак Мірослав** – доктор габілітований з філології, професор, ректор (Державна вища професійна школа); **Пагуга М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Станєвська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Станєвський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Рецензенти:

Астаф'єв О.Г. – д.філол.н., проф. каф. теорії літ., компаратив. і літ. тв. ІФ КНУ ім. Т. Шевченка; **Падалка Г.М.** – д.пед.н., проф. каф. ф-но вик. та худ. культ. ІМ НПУ ім. М. Драгоманова; **Пагряляк І.К.** – д.і.н., проф. каф. новіт. іст. України, декан іст. фак. КНУ ім. Т. Шевченка; **Скотна Н.В.** – д.філос.н., проф., зав. каф. практ. психол., ректор ДДПУ ім. І. Франка.

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, 2019

© Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М., 2019

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 8 from 29.08.2019)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2019. – Issue 24. Volume 2. – 212 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **Wilińska Iłona** – Chief Promotion Specialist of Promotion Department of Cuiavian University in Wloclawek; **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of Department of History of Ukraine of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine); **O. Kvas** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Higher School of Ivan Franko National University of Lviv); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Novatskyi** – D. gab. Professor of History, Professor, Head of the Department (Opole University of Technology); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pavlak** – Dr. Gab. in Philology, Professor, Rector (Higher Professional School in Konin); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

Reviewers:

O. Astaffjev – Doctor of Philology, Professor of Literature Theory, Comparative Literature and Literary Work Department of Philology Institute Kyiv of ational Taras Shevchenko University; **H. Padalka** – Doctor of Education, Professor of piano performance and artistic culture Department of Art Institute National Pedagogical Dragomanov University; **I. Patryljak** – Doctor of History, Professor of Ukraine Modern History Department, the Dean of History Faculty of Kyiv National Taras Shevchenko University; **N. Skotna** – Doctor of Phylosophy, Professor, Head of Applied Psychology Department, Rector of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals included in international scientific metric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No 1380).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2019
© V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2019

ІСТОРІЯ

УДК 347.965.42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176787>**Наталія КАНТОР,***orcid.org/0000-0001-9533-0851*

старший викладач кафедри правознавства, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна), natali.kantor@gmail.com

СУДОЧИНСТВО VS. МЕДІАЦІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ

У статті досліджено співвідношення медіації та судочинства як суміжних правових інститутів. Медіація в усьому світі вважається не лише одним з альтернативних, а й найбільш ефективним способом урегулювання спорів, що підтверджується практикою її використання в різних країнах. Хоч документи Ради Європи та ЄС рекомендують її впровадження в сімейне право, кримінальний та цивільний процес, відсутність законодавчого забезпечення медіації в Україні певною мірою перешкоджає виконанню цих рекомендацій. Розмежовано поняття «медіація» і «посередництво» як відмінні: останнє ширше за своїм змістом.

Встановлено, що медіація сформувалася на ранніх етапах людської цивілізації, ймовірно, навіть швидше, ніж відповідна діяльність судових органів. Медіація та судочинство, на думку автора, характеризуються наявністю спільних та відмінних ознак. Зокрема, медіація і судочинство завжди виконували й виконують нині стабілізуючу роль у суспільстві. Сфера застосування медіації і судочинства так само збігаються. Зазначено, що предметом медіаційних процедур можуть бути не лише приватноправові, а й публічно-правові конфлікти. Підтверджено, що порівняно із судочинством, медіація характеризується низкою переваг (менші фінансові і часові втрати; неформальність та гнучкість процедури; самостійність прийняття рішення сторонами; конфіденційність та ін.). При цьому медіація не конкурує із судочинством: вона може бути проведена у разі виникнення конфлікту/спору як до звернення до суду, так і під час судового розгляду. Процесуальним законодавством України передбачено врегулювання спору за участю судді, при цьому провадження у справі зупиняється. Оскільки у суддів бракує відповідного досвіду, більш доцільною уявляється участь у судовій медіації фахового медіатора. Установлено, що застосування медіації покликане звузити сферу впливу держави на суспільство у сфері розв'язання конфліктів. Доведено, що медіація та судовий розгляд не виключають, а доповнюють одне одного, сприяючи максимальному захисту прав і свобод людини і громадянина. У зв'язку з цим наголошено, що потреба законодавчого регулювання медіації в Україні не знята з порядку денного.

Ключові слова: альтернативне врегулювання спорів, медіація, принципи медіації, судова медіація, судочинство.

Natalia KANTOR,*orcid.org/0000-0001-9533-0851*

Senior Lecturer of the Department of Law, Sociology and Political Science
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych), natali.kantor@gmail.com

LEGAL PROCEEDINGS VS MEDIATION: RELATIONSHIP BETWEEN LEGAL INSTITUTIONS

The article analyzes the relation between mediation and legal proceedings as adjacent legal institutes. Worldwide, mediation is not only considered as alternative but also the most effective way of resolving disputes as evidenced by the practice of its use in different countries. Although a number of Council of Europe and EU documents recommend its implementation in family law, criminal and civil proceedings, the lack of legislative provision for mediation in Ukraine, to a certain extent, impedes the implementation of these recommendations. The notions of “mediation” and “intermediation” are separated due to the fact that the latter is broader in its content.

It has been established that mediation was formed in the early stages of human civilization, arguably even earlier than the related activity of the judiciary. In the author's opinion, mediation and legal proceedings are characterized by the presence of common and distinctive features. In particular, mediation and legal proceedings have always performed and are currently making a stabilizing role in society. The domains of applicability of mediation and legal proceedings also overlap. It is noted that apart from the private law the subject of mediation procedures can also be public-legal conflicts. It is confirmed that in comparison with legal proceedings, mediation is characterized by a number of advantages (fewer

financial and time losses, informality and flexibility of the procedure, independence of the decision-making by the parties, confidentiality, etc.). Thus, mediation does not compete with legal proceedings: it can be conducted in the case of a conflict/dispute both before a court application and during a trial. The procedural law of Ukraine provides for the settlement of a dispute with the participation of a judge with proceedings being suspended. Since judges lack relevant experience, participation in judicial mediation of a professional mediator is more appropriate. It is understood that the use of mediation is intended to narrow the scope of state influence on society in the sphere of conflict resolution. The author states that mediation and legal proceedings do not exclude, but complement each other contributing to the maximum protection of human and civil rights as well as freedoms. In this regard, the need for legislative regulation of mediation in Ukraine has not been removed from the agenda.

Key words: *alternative dispute resolution, mediation, mediation principles, judicial mediation, legal proceedings.*

Постановка проблеми. Демократичні перетворення, що відбуваються в нині Україні, загалом спрямовані на те, щоб звузити сферу впливу держави на суспільство, зокрема, у сфері розв'язання конфліктів, і замінити цей вплив механізмами саморегуляції. Елементом такого механізму цілком справедливо вважається інститут медіації, що являє собою один з альтернативних способів урегулювання спорів. Низка документів Ради Європи та директив ЄС рекомендують упровадження і зміцнення медіації в сімейному праві, кримінальному та цивільному процесі. Важливим кроком до інституалізації медіації в Україні стала розробка законопроекту «Про медіацію», який Верховна Рада ухвалила в першому читанні 3 листопада 2016 р. Однак у другому читанні законопроект № 3665 був відхилений 28 лютого 2019 р. Тобто нині законодавча база для функціонування цього інституту в Україні відсутня. Хоч і науковці, і практики обстоюють необхідність запровадження в нашій державі медіації, основним способом вирішення спорів залишається судовий. Це актуалізує проблеми медіації і спонукає до глибшого дослідження її співвідношення із судочинством.

Аналіз дослідження. Проблема медіації (посередництва) нині є доволі дослідженою у вітчизняній юридичній науці. Вчені приділяють увагу загальним питанням сутності медіації, її принципам, особливостям медіації в різних галузях права та сферах суспільного життя тощо (Н. В. Боженко (Боженко, 2018), Є. І. Бородін (Бородін, 2017: 14–20), Н. М. Грень (Грень, 2017), З. В. Красіловська (Красіловська, 2011), Ю. Д. Притика (Притика, 2010: С. 86–92), Ю. В. Розман (Розман, 2013: 245–256) та ін.). Незважаючи на це, питання про співвідношення процедури медіації та судового процесу потребують окремого дослідження.

Метою статті є аналіз особливостей і переваг медіації у співвідношенні із судовим порядком розв'язання правових спорів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «медіація», з урахуванням етимології цього слова (від лат. *mediare* – бути посередником), у вітчизняному праві має багато тлумачень, однак здебільшого

медіацією вважається метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора) (Кохан, 2014: 66). Як зазначає С. І. Запара, доволі суперечливим є використання іншої назви медіації – «посередництво». Такий варіант обстоюють прихильники національної розбудови категоріального апарату юриспруденції. Так, наприклад у Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» вжито термін «посередник» як синонімічний термінові «медіатор». Однак С. І. Запара висловлює думку, з якою варто погодитися: слово «посередник» в українському звучанні має складну історію та викликає далеко не завжди приємну асоціацію. Тому, щоб примирні процедури викликали емпатію та сприйняття, а особа, що їх проводить, – довіру, доцільним видається використання понять «медіація», «медіатор» (Запара, 2015: 87). Зі свого боку, додаємо, що поняття «медіація» і «посередництво» відмінні: останнє ширше за своїм змістом. Не випадково законодавець розмежує ці поняття: п. 5.4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (далі – Стратегія), затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276, передбачено розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва (Указ президента України, 2015).

Варто звернути увагу, що згідно зі Стратегією, інститут медіації й посередництва та інститут судочинства визнаються суміжними, тобто нерозривно пов'язаними, близькими. Як справедливо наголошує Н. Крестовська, медіація та судовий розгляд не виключають, а лише доповнюють одне одного, сприяючи тим самим доступності правосуддя для громадян (Крестовська, 2018). Саме тому, на нашу думку, позиціонування медіації як альтернативного способу врегулювання спорів потребує уточнення. Загалом у світі медіацію дедалі частіше називають не альтернативним методом вирішення спору (ADR), а ефективним (EDR). Ефективність медіації, доведена на практиці, набуває дедалі більшого поширення у

світі. Наприклад, держави-члени ЄС зобов'язані дотримуватися Директиви Європарламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських спорах» від 21.05.2008 р. та звітувати про її застосування. Україна як член Ради Європи також має зобов'язання щодо застосування медіації (Національна асоціація медіаторів України, 2017). З одного боку, відсутність відповідної нормативно-правової бази ускладнює можливість поширення цього способу розв'язання спорів. З іншого ж боку, конституційні норми, що мають вищу юридичну силу і пряму дію, гарантують право людини і громадянина на судовий захист прав і свобод, а також право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55 Конституції України (Конституція України, 1996)). Крім того, до Основного Закону України 2 червня 2016 р. внесена норма, яка закріплює, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (ст. 124 Конституції України (Конституція України, 1996)). Власне, одним із таких є медіація. Щоправда, у такому випадку частково обмежується добровільність медіації. Така практика поширена в деяких країнах, наприклад, в окремих штатах США, де спір між сторонами розглядається судом лише тоді, коли сторони попередньо використовували процедуру медіації з метою вирішення цього спору (Севастьянов, 2009: 137).

Загалом судочинство та медіація як суміжні правові інститути характеризуються низкою подібних ознак і водночас суттєвими відмінностями. Цілком слушним є твердження, що медіація як явище прямо пов'язана з розвитком самої судової системи. Ще в стародавні часи до суду звертались у разі необхідності не лише вирішити проблему, а й примирити сторони. Так, в українській історії елемент примирення містили церковний, вотчинний, копний, цеховий суди (Запара, 2015: 86). Деякі дослідники навіть обстоюють думку про первинність посередництва щодо державного судочинства: примирні процедури за участю нейтральних третіх осіб з'явилися тоді, коли люди почали жити громадами, тобто одночасно з людським суспільством. Надалі, з появою права, виникла і судова процедура розгляду спорів (Давиденко, 2004: 163). Інакше кажучи, як спосіб урегулювання правових суперечок медіація сформувалася ще на ранніх етапах людської цивілізації, чи не швидше, ніж відповідна діяльність спеціальних органів держави – судів.

І медіація, і судочинство завжди виконували й нині виконують стабілізуючу роль у суспільстві

шляхом усунення приватноправових і публічно-правових конфліктів (спорів). У цьому аспекті медіацію можна вважати «загальносоціальним способом саморганізації і самоврядування» (Бородін, 2017: 15), натомість судочинство являє собою форму реалізації судової влади, виступає елементом механізму захисту прав і свобод людини і громадянина. Співвідношення медіації та судочинства, на нашу думку, відображає взаємодію органів держави і громадянського суспільства на сучасному етапі їх розвитку. Про це пише й Є. Бородін: функція, яку медіація виконує в структурах повсякденного життя громадянського суспільства, полягає в підтримці компліментарності між інституціональною сферою, з одного боку, і світом неінституціональних практик, локалізованих на периферії і в самому «ґрунті» громадянського суспільства – з іншого (Бородін, 2017: 17).

Сфера застосування медіації і судочинства певною мірою збігаються. Медіація може застосовуватися у будь-якій сфері суспільних відносин, але Г. Кохан виокремлює галузі, в яких застосування медіації є найпоширенішим: 1) між- і внутрішньо-корпоративні суперечки; 2) спори у банківській і страховій сфері; 3) супровід проектів, реалізація яких зачіпає інтереси багатьох сторін; 4) конфлікти на роботі; 5) сімейні суперечки; 6) спори, пов'язані з авторським правом та інтелектуальною власністю; 7) медіація в освіті; 8) міжкультурні конфлікти і багато іншого (Кохан, 2014: 67). Варто наголосити, що предметом медіативних процедур можуть бути не лише приватноправові конфлікти, щодо яких відсутні формальні механізми їх вирішення, а й конфлікти публічноправового характеру, які виникають у відносинах із державними та місцевими органами влади і управління. У кримінально-правовій сфері можливості медіації, щоправда, регламентовані лише ст. 46 Кримінального кодексу України (Кримінальний Кодекс України, 2001) та ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України (Кримінальний процесуальний Кодекс, 2013). Так, однією з підстав звільнення від кримінальної відповідальності є примирення винного з потерпілим, при цьому примирення сторін здійснюється шляхом укладання угоди про примирення, чому може сприяти процедура медіації.

Згідно зі ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (Конституція України, 1996). Зауважимо, що «конфлікт» та «спір» тут можна вважати синонімічними поняттями, хоча

конфлікт є складнішим явищем, бо являє собою протиріччя між людьми чи групами людей і не завжди має юридичний характер, натомість спір як зовнішній вияв конфлікту здебільшого має правову природу.

В юридичній літературі висловлюється думка про відмінність «врегулювання конфлікту» та «вирішення спору». У разі «вирішення спору» конфлікт сторін здебільшого зберігається, оскільки можливі ситуації, коли те, як вирішився спір, влаштує тільки одну сторону – того, хто здобув перемогу, або не влаштує обидві сторони, оскільки саме рішення приймалося не сторонами спору, а правозастосовним органом. У процесі врегулювання конфлікту рішення приймають самі сторони конфлікту, вони самостійно визначають свої майбутні відносини, укладаючи угоду про врегулювання спору (Грень, 2017: 72). З цим твердженням можна погодитися лише частково, оскільки, на нашу думку, «врегулювання конфлікту» не завжди означає його ліквідацію, так само, як у процесі «вирішення спору» є ймовірність збереження розбіжностей сторін. Однак справедливою вважаємо думку, що відмінність виражається в більш активному виконанні зобов'язань, встановлених сторонами добровільно, аніж судових рішень.

Отже, мета медіації полягає в тому, щоб допомогти конструктивного врегулювання конфлікту чи, принаймні, його розвитку, причому це залежить виключно від конфліктуючих сторін. Натомість мета судочинства розуміється як захист порушеного права, досягнення істини у справі, що досягається у процесі діяльності суду та осіб, які беруть участь у справі. Тобто рішенням суду спірні відносини сторін перетворюються на безспірні. Однак, як зауважує Н. В. Боженко, суддя дивиться у минуле і вирішує, що саме в ньому відбулося неправильно. І, навпаки, при медіації учасники конфлікту зосереджуються на реальному майбутньому. Перевага медіації полягає в тому, що замість рішення ззовні сторони конфлікту знаходять власне взаємовигідне рішення (Боженко, 2014: 65).

На нашу думку, у тому, що зацікавлені сторони самостійно обирають варіант рішення, який задовольняє потреби та інтереси всіх учасників конфлікту, полягає чи не найбільша перевага медіації, порівняно із судочинством. Крім того, дослідники виокремлюють низку й інших переваг. Зокрема, Ю. В. Розман підкреслює, що процес медіації, на противагу судовому, не потребує підготовки і надання значної кількості документів, дотримання процесуальних норм, порушення яких у суді може закінчитися програшем справи. Медіації властивий неформальний та гнучкий харак-

тер. Порівняно із судовим процесом, який може продовжуватись кілька років, медіація заощаджує час (Розман, 2013: 252). Дійсно, медіація здійснюється у порівняно стислі строки. Відсутність надмірно формалізованої процедури, безперечно, є перевагою, водночас сам процес медіації є організованим і охоплює кілька стадій/етапів. Єдиної думки науковців щодо них немає, тому вважаємо за доцільне виокремити такі етапи: 1) досягнення домовленості (укладення договору) про проведення медіації; 2) виклад позицій сторін, пошук причин спору та можливих шляхів його вирішення; 3) досягнення консенсусу; 4) підписання угоди за результатами медіації. При цьому кожен етап має свої завдання, і лише за умови їх реалізації можливий перехід до наступного етапу.

Слушні міркування про переваги медіації висловлює Н. Крестовська. Найперше – це економія не лише часу, а й коштів учасників конфлікту. Адже учасники медіації не «прив'язані» до розкладу роботи суду та призначення судових засідань, вони самостійно визначають часові межі та порядок перемовин. Процедура медіації та послуги медіатора є зазвичай менш коштовними, ніж усі витрати, пов'язані з судовим розглядом, а подекуди й безоплатними. Але не менш важливими є нематеріальні переваги медіації. Зокрема, те, що медіація є конфіденційною, на противагу гласному судовому процесу, дає змогу уникнути оприлюднення як деталей конфлікту, так і самого факту конфлікту. Учасники медіації зберігають свою «власність» на конфлікт і самостійно, за допомогою та за підтримки медіатора, виробляють прийнятне для них рішення. У судовому ж розгляді результат вирішення справи від них не залежить (Крестовська, 2018).

Тут варто наголосити на конфіденційному характері медіації, який проявляється у тому, що факт її проведення, а так само будь-яка інформація, записи, звіти або інші документи, надані медіатору під час підготовки до медіації або вироблені у процесі медіації, не підлягають розголошенню. Судовий розгляд здебільшого є процедурою публічною, інформація про його початок, перебіг, закінчення не є конфіденційною.

Медіація – процедура добровільна, тому й відбувається лише за умови вільного волевиявлення сторін, які у будь-який час можуть припинити процедуру або, за взаємної згоди, – поновити її. У судочинстві завжди наявний елемент примусу. Як наголошує Ю. Д. Притика, на відміну від правосуддя, здійснюваного у судах, ніхто не може примусити сторін до участі у медіації, а особа-медіатор є виборною сторонами (Притика, 2010: 91).

Варто додати, що суд є правозастосовчим органом, порядок застосування норм права чітко регламентований законом. І все ж непоодинокими є випадки неправильного чи неточного застосування судом тих чи інших правових норм, що нівелює, по суті, зміст його діяльності. Медіація ж здійснюється у правовому полі на основі справедливості та з урахуванням інтересів обох сторін. Тому вірним є твердження, що відносини, які виникають у процесі медіації, є формою реалізації права суб'єктів залагодити конфлікт будь-якими законними методами, які вони для себе визначають як пріоритетні (Розман, 2013: 251). Інакше кажучи, диспозитивність медіації значно вища, ніж судового процесу. Зрештою, сторони можуть погодитися з таким результатом урегулювання конфлікту, якого навряд чи можна було досягти у суді. Тому Н. М. Грень наголошує: в цій особливості медіації також проявляється її відмінність від судового розгляду, де активність сторін як базовий принцип передбачає не спільний пошук компромісу, розв'язання проблеми, а активність у доведенні своєї, заздалегідь опозиційної щодо іншої сторони позиції (Грень, 2017: 80).

Отже, медіація є своєрідним процесом кооперації, де всі учасники зацікавлені у вирішенні конфлікту, але для допомоги у знаходженні рішення конфліктуючі сторони запрошують нейтральну третю особу з відповідною підготовкою – медіатора. Основою його правового статусу, як і правового статусу судді, виступають принципи незалежності та неупередженості. Однак, на противагу судді, медіатор не має права висловлювати власну думку щодо сутності конфлікту чи шляхів розв'язання конфліктної ситуації.

Тут варто додати, що зміни, внесені 03.10.2017 р. до процесуальних кодексів України, запровадили в господарському, цивільному та адміністративному процесах врегулювання спору за участю судді, що проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Загальні положення цієї процедури такі: про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі. У разі недосягнення сторонами мирного врегулювання спору повторне проведення такої процедури не допускається. Врегулювання спору за участю судді можливе у формі спільних та/або закритих нарад. Суддя не може надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, а також здійснювати оцінку доказів у справі, однак має право запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Інформація, отримана

будь-якою зі сторін та суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною.

Отже, можна твердити, що зміни до процесуальних кодексів України зближують судочинство та медіацію. Зокрема, їх поєднують добровільність участі, свобода відмови від процедури, конфіденційність та обмеження доступу до інформації, нейтральність, безсторонність та незалежність особи, що проводить процедуру мирного врегулювання спору. Однак інститут судової медіації характеризує змагальність, а не співпраця, котра дійсно дає сторонам змогу знайти взаємоприйнятне рішення. Крім того, при врегулюванні спору за участю судді розглядаються ті матеріали, що стосуються лише конкретної справи, а причини конфлікту залишаються зазвичай нез'ясованими.

Слушні зауваження щодо новел процесуального законодавства висловлює С. І. Запара. Зокрема, він указує, що у судді (особливо в нинішній період реформ і випробувань) виникає недовіра до процедури особистої участі у примиренні сторін поза межами судового процесу. У судді-медіатора бракує досвіду для здійснення функцій останнього, а також гарантій для судді в разі, якщо сторони не досягли згоди й одна зі сторін не задоволена результатом діяльності судді (Запара, 2017: 155). Більш доцільним науковець вважає залучення фахового медіатора, з чим варто погодитися. Тим паче, що це допоможе розвантажити судову систему.

Висновки. Резюмуючи, треба наголосити, що нині медіація є не просто альтернативним, а ефективним способом вирішення спорів, що має неюрисдикційний характер. Медіація дає змогу повною мірою врахувати інтереси сторін та знайти взаємовигідне рішення за участі незалежної особи (медіатора). Вона може застосовуватись у будь-яких конфліктах/спорах (адміністративних, господарських, сімейних, трудових, цивільних), справах про адміністративні чи кримінальні правопорушення. У кримінальному провадженні медіація може проводитися з метою укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним/обвинуваченим у порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством України.

Медіація та судочинство є суміжними правовими інститутами, що зумовлює наявність їхніх спільних та відмінних ознак. Порівняно із судочинством, медіація характеризується низкою переваг (менші фінансові і часові втрати; неформальність та гнучкість процедури, що дає змогу сторонам контролювати і сам процес медіації, і його результат; рішення сторони приймають

самостійно; конфіденційність, що мінімізує ризик розголошення конфлікту та ін.). При цьому медіація не конкурує із судочинством: вона може бути проведена у разі виникнення конфлікту/спору як до звернення до суду, так і під час судового розгляду, щоправда, у разі врегулювання спору за участю судді провадження у справі зупиняється. Більш доцільною уявляється участь у судовій медіації фахового медіатора, принаймні для зменшення навантаження на суди.

Усе викладене вище підтверджує, що медіація потрібна – і державі, і суспільству – для обмеження впливу держави на суспільство у сфері розв’язання конфліктів, утвердження плюралізму методів і процедур вирішення спорів, гарантування змоги всім громадянам більш ефективно здійснювати захист своїх прав та законних інтересів. Тому потреба законодавчого регулювання медіації не знята з порядку денного і може бути предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 214 с.
2. Бородин Є. Медіація в управлінні суспільством: структурно-функціональний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 1(32). С. 14–20.
3. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 250 с.
4. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.01. Одеса, 2017. 221 с.
5. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 86–92.
6. Розман Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 245–256.
7. Кохан Г. Чи потрібна медіація Україні? *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2014. № 2(74). С. 66–75.
8. Запара С. І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 86–88.
9. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
10. Медіація економить час та гроші учасникам конфлікту: інтерв'ю з Наталією Крестовською / Український католицький університет. Школа права. 30 квітня 2018 р. URL: <http://law.ucu.edu.ua/nataliya-krestovska-mediatsiya-ekonomuyt-chas-ta-groschi-uchasnykam-konfliktu>.
11. Медіація та судова система. Що? Як? Для чого? URL: http://namu.com.ua/ua/downloads/promomaterials/DODATOK_6_BROSHURA_MEDIATCHIA_TA_SUD.pdf.
12. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
13. Севастьянов Г. В. Хрестоматия альтернативного разрешения споров : учеб.-метод. материалы и практические рекомендации. Санкт-Петербург : АНО – Третейский суд, 2009. 528 с.
14. Давыденко Д. Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. 2004. № 1. С. 163–176.
15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
17. Запара С. І. Перспективи судової медіації в контексті розвитку альтернативних способів вирішення спорів в Україні. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 153–158.

REFERENCES

1. Bozhenko N. V. Administratyvno-pravove zabezpechennya mediatsii yak sposoby vurishennya administratyvnykh sporiv : dus. ...kand. jur. Nauk : 12.00.07. Zaporizhzhya, 2018. 214 s. [in Ukrainian]
2. Borodin Ye. Mediatsiya v upravlinni suspilstvom: stryctyrno-funkcionalnuy aspect. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryadyvannya*. 2017. Vup. 1(32). S. 14–20. [in Ukrainian]
3. Gren'N. M. Realizatsiya prava lyudyny na spravedllyuy syd shlyahom procedyru prusydovoyi mediatsiyi : teoretuko-pravove doslidzhennya : dus. ...kand. jur. nauk : 12.00.01. Lviv, 2017. 250 s. [in Ukrainian]
4. Krasilovska Z. V. Stanovlennya instutyty mediatsii v systemi pyblichnogo upravlinnya : dus. ... kand. jur. nauk : 25.00.01. Odesa, 2017. 221 s. [in Ukrainian]
5. Prutuka Yu. D. Zmist ta klasufikaciya pruncupiv mediatsii. *Byuleten' Ministerstva yustycii Ykrainu*. 2010. № 10. S. 86–92. [in Ukrainian]
6. Rozman Yu. V. Mediatsiya yak alternatyvnyy sposib vurishennya pryvatno-pravovykh sporiv. *Aktyalni problem polityky*. 2013. Vup. 49. S. 245–256. [in Ukrainian] [in Ukrainian]
7. Kochan G. Chu potribna mediatsiya? *Mala encyklopediya notariysa*. 2014. № 2(74). S. 66–75. [in Ukrainian]

8. Zapara S. I. Ponyattya mediatsii ta osoblivosti yiyyi stanovlennya v Ykraini ta sviti. *Porivnyalno-analituchne pravo*. 2015. № 3. S. 86–88. [in Ukrainian]
9. Strategiya reformyvannya sydoystroyu, sydochynstva ta symizhnuch pravovykh instytutiv na 2015–2020 rr. : Ykaz Prezydenta Ykrainy vid 20.05.2015 r. № 276. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> [in Ukrainian]
10. Mediatsiya ekonomyt chas ta groshi ychasnykam konflikty: intervyyu z Nataliyeyu Krestovskoyu: YKY. Shkola prava. 30 kvitnya 2018 r. URL: <http://law.ucu.edu.ua/nataliya-krestovska-mediatsiya-ekonomyt-chas-ta-groshi-uchasnykam-konfliktu/> [in Ukrainian]
11. Mediatsiya ta sydova systema. Shcho? Yak? Dlya chogo? URL: http://namu.com.ua/ua/downloads/promomaterials/DODATOK_6_BROSHURA_MEDIATCHIA_TA_SUD.pdf [in Ukrainian]
12. Konstutytsiyaa Ykrainu : Zakon vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian]
13. Sevasyanov G. V. Chrestomatiya alternativnoho razresheniya sporov: ycheb.-metod. materialy i praktichesskiye rekomendatsii, Sankt- Peterburg : ANOC – Treteyskyy syd, 2009. 528 s. [in Russian]
14. Davydenko D. V. Iz istorii prumurutelnykh protsedur v Zapadnoy Yevrope I SSHA. *Vestnik Vyschego Arbitrazhnogo Syda RF*. 2004. № 1. С. 163–176. [in Russian]
15. Kryminalnyy Kodeks Ykrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian]
16. Kryminalnyy Prosesyalnyy Kodeks Ykrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian]
17. Zapara S. I. Perspektivy sydovoyi mediatsiyi v konteksti rozvutky alternatyvnykh sposobiv vurishennya sporiv v Ykraini. *Pryvatne ta publichne pravo*. 2017. № 3. S. 153–158. [in Ukrainian].

Роман КОРСАК,
orcid.org/0000-0001-9245-252X
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри туристичної інфраструктури
та готельно-ресторанного господарства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
(Ужгород, Україна) korsakr@i.ua

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКІВ У ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ: ДОСВІД ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Стаття присвячена дослідженню перспектив використання замків у готельній індустрії України. Відмічено, що Україна багата на історико-культурні оборонні споруди, які можуть з успіхом бути задіяні під готельну інфраструктуру. Тому важливим є врахування досвіду країн Європейського Союзу, зокрема Чеської Республіки, яка активно використовує замки в готельній галузі.

Для розв'язання наукових завдань, що стосуються дослідження використання замків у готельному господарстві, застосовано загальнонаукові методи, зокрема: логічний та аналітичний, метод узагальнення, метод систематизації та класифікації, метод дедукції та індукції, метод синтезу й аналізу, метод порівняння тощо.

Ключеві слова: замки, історико-культурні об'єкти, готельне господарство, готель, туристична індустрія, Україна, Чеська Республіка.

Roman KORSAK,
orcid.org/0000-0001-9245-252X
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry
Uzhhorod National University
(Uzhgorod, Ukraine) korsakr@i.ua

PROSPECTS FOR THE USE OF CASTLES IN THE HOTEL INDUSTRY IN UKRAINE: EXPERIENCE OF THE CZECH REPUBLIC

It is dedicated to the study of the prospects of the use of castles in the hotel industry in Ukraine. It is noted that Ukraine is rich in historic and cultural defensive structures, which can be successfully used for hotel infrastructure. Therefore, it is important to take into account the experience of the European Union countries, in particular the Czech Republic, which actively uses castles in the hotel industry.

Having lost its functional purpose, the castle complexes of Ukraine suffered irreversible destruction. To date, there is no reliable data on their total number; since many of them are lost forever; others are in a state of ruin. At the same time, fortifications of the country can become not only interesting tourist objects, but also a component of the hotel infrastructure, as is the case in European countries, where more than a third of such complexes are used in the hotel industry.

In order to solve scientific problems concerning the research of the use of castles in the hotel industry, general scientific methods were used, in particular logical and analytical method, generalization method, method of systematization and classification, method of deduction and induction, method of synthesis and analysis, method of comparison, etc.

Key words: castles, historic and cultural objects, hotel industry, hotel, Transcarpathia, tourism industry, Ukraine, Czech Republic.

Постановка проблеми. Замковий туризм є перспективним напрямом розвитку туристичної індустрії як Чеської Республіки, так і України. Обидві країни в цьому відношенні володіють значним історико-культурним потенціалом. Сьогодні Чеська Республіка – це один з найпопулярніших туристичних напрямків у Європі. Після припинення співпраці між країнами соціалістичного табору перед Чехією постало питання швидкого та ефективного наближення до принципів, норм

та стандартів, які напрацювала Європа. Тому після листопадових подій 1989 року Чехія почала активно вивчати європейський досвід розбудови рекреаційно-туристичного сектора економіки. Сюди з'їжджаються туристи з усього світу, щоб відвідати середньовічні пам'ятки. Замки Чехії можуть легко конкурувати за своєю красою та історією з кращими замками світу.

Втративши своє функціональне призначення, замкові комплекси України зазнали незворотних

руйнувань. На сьогодні немає достовірних даних про їх загальну кількість, оскільки багато з них утрачені назавжди, інші знаходяться у стані руїн. Водночас фортифікаційні споруди країни можуть стати не лише цікавими об'єктами туристичної діяльності, але й складовою частиною готельної інфраструктури, як це має місце в європейських країнах, де понад третини подібних комплексів використовується в готельному господарстві.

Аналіз досліджень. Проблема використання замкових комплексів України в готельному господарстві недостатньо досліджена і висвітлена у вітчизняній літературі. У сучасній вітчизняній науці замкові пам'ятки досліджуються переважно істориками як втрачені об'єкти архітектурної спадщини та об'єкти культури, що потребують охорони та музеєфікації. Зокрема, це публікації Н. Аніпка (Аніпко, 2011), О. Бордун та С. Білоус (Бордун, Білоус, 2010), О. Іванова (Іванов, 2004), Н. Кирилевича (Кирилевич, 2012), О. Мацюка (Мацюк, 1990; 1991; 2005), Ю. Нельговського (Нельговський, 1986), В. Пірка (Пірко, 2007) та ін. Як об'єкти туризму та готельної індустрії замкові комплекси описані в незначній кількості публікацій, серед яких слід виділити дослідження О. Лесика (Лесик, 1993) та М. Рутинського щодо розвитку замкового туризму в Україні (Рутинський, 2007).

Мета статті – дослідити можливості використання замків у вітчизняному готельному та туристичному бізнесі. Для реалізації мети визначено основні завдання:

- дослідити понятійний апарат із зазначеної наукової проблеми;
- проаналізувати сучасні тенденції розвитку замкового туризму в готельному бізнесі Чеської Республіки та ЄС;
- запропонувати власні шляхи використання оборонних споруд у вітчизняному готельному господарстві;
- зробити обґрунтовані висновки щодо проведеної роботи.

Виклад основного матеріалу. Із використанням замків у готельному господарстві тісно пов'язаний термін «замковий туризм» – це різновид туризму, метою якого є відвідання середньовічних фортифікаційних споруд. Ряд регіонів багаті на такі унікальні історичні пам'ятки, як середньовічні замки та палаци, міста-укріплення, палацово-паркові ансамблі, комплекси культової архітектури.

Відмітимо, що замковий туризм є різновидом історико-культурного туризму. У свою чергу, під поняттям історико-культурного туризму розумі-

ють різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з історією та культурним надбанням (Рутинський, 2007: 9–15).

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку даної території пам'ятників матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу. До групи історико-культурних рекреаційних ресурсів належать:

- а) пам'ятки історії;
- б) історико-архітектурні пам'ятки;
- в) пам'ятки сучасної архітектури;
- г) унікальні споруди культури тощо (Горбик, Денисенко, 2003: 143–151).

Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу, для задоволення матеріальних, у тому числі туристичних, потреб. У розвинених країнах світу цей туристичний ресурс активно використовують для отримання прибутку. Деякі країни, наприклад, Словаччина, Польща та Чехія, значну частину прибутків, які дає рекреаційне господарство, отримують від умілої експлуатації історико-культурного потенціалу. Цьому сприяє велика кількість пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, вмiла організація туристичних послуг (Корсак, Фуртій, 2016: 128–131).

Слово «замок» походить з польської мови, від слова «zamek», де воно, подібно до чеської «zátek», являє собою кальку німецького слова – «slōz», тобто «замок», «засув», а також «фортеця». У свою чергу воно калькує від латинського слова «clūsa» – «замок», «зámok», «форт», «укріплення».

Термін «замок» означає – укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими, культовими будівлями, звичайно оточене високим кам'яним муром із кількома вежами. Як правило, замок займав найвигідніше, з військової точки зору, положення на місцевості. До наших днів збереглася велика кількість замків, які визнані пам'ятками історії та культури.

Відмітимо, що найчастіше під словом «замок» мають на увазі середньовічний європейський замок. Через своє подвійне значення фортеці та помешкання, середньовічні замки нерозривно пов'язані з фортифікаційною та житловою архітектурою (Мацюк, 1990: 18–26; Мацюк, 1991: 23–29).

Зауважимо, що вітчизняний науковець О. Лесик запропонував класифікувати всі слов'янські замки і монастирі за придатністю цих пам'яток для розміщення в них функціональних груп приміщень закладів готельного господарства й туризму. На основі аналізу історичної цінності замків і

палаців, особливостей їх розташування, характеристики навколишнього ландшафту, технічного стану, особливостей об'ємно-просторових та архітектурно-планувальних рішень, характеристики сучасного використання, а також економічної доцільності пристосування цих пам'яток до сучасних реалій, усі оборонні споруди необхідно розподілити на чотири охоронно-функціональні класи:

– До класу «А» відносить такі пам'ятки архітектури, як заповідники в Києво-Печерській лаврі, Львові, музеї в замках Ужгорода, Луцька тощо;

– До класу «Б» віднесено замки і монастирі, придатні для використання під готельну інфраструктуру та сервіс зокрема, замки в Свіржі, Бережанах, Жовкві, частина приміщень монастирів у Браїлові, Підкамені, відпочинкові пансіонати – замки у Бродах, Підгірцях, Збаражі;

– До класу «В» віднесено замки і монастирі, які частково можна використовувати для розташування туристичних закладів – замки в Невицькому, Хусті;

– пам'ятки архітектури, поруч з якими можна будувати турбази, готелі, бази відпочинку: замки в Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Білому Камені, Корці, Підзамочку, Королевому, Невицькому, Володимирі-Волинському, Кременці тощо.

До замків і монастирів класу «Г» віднесено численні пам'ятки, що використовуються під історико-архітектурні заповідники, різні музеї, навчальні заклади, санаторії, інтернати, будинки для престарілих, культосвітні установи, а також діючі монастирські комплекси (Лесик, 1993: 23–38).

Досліджуючи закордонний досвід використання замків у готельній та туристичній індустрії, зазначимо, що Східна і Західна Європа багата на середньовічні замки. Зокрема, найбільш популярні французькі замки-готелі. Користуються популярністю також готельні замки Великобританії, Німеччини, Австрії, Угорщини, Швейцарії, Чехії, Польщі, Прибалтики. Таким чином, готельний замковий туризм нині користується найбільшим попитом (Корсак, Берез, 2016: 98–101).

У контексті зазначеного відмітимо, що Чеський Уряд успішно застосував «британську модель» розвитку готельного замкового туризму. Ключові елементи цієї стратегії по залученню і задоволенню величезного числа відвідувачів у замки Чехії перераховані нами нижче:

– доступність замкових об'єктів для туристів;

– наявність доступних готельних комунальних послуг у середньовічних спорудах країни;

– всюди встановлені дороговкази і покажчики, а у випадку, якщо який-небудь об'єкт замкового

туризму цього дня закритий, при вході вивішуються попереджувальні знаки (Бордун, 2012: 136–142);

– регулювання кількості відвідувачів у замках-готелях. Щоб туристи, які стоять у чергах, не скупчувалися, влаштовуються додаткові замкові анімації та розваги, такі як костюмовані вистави;

– цінова політика. Встановлена єдина плата за вхід на всі об'єкти, розташовані на території замку;

– інші особливості. Додатковий прибуток надходить від використання приміщень замку для весільних прийомів, зустрічей, вечірок (Жокарева, 2012: 142–145).

На нашу думку, розвиток готельного замкового туризму в Чехії був визначений розширенням зовнішніх ділових контактів у цій сфері та запозиченням іноземного досвіду, що оновило атрактивність чеських замків під готельно-ресторанні комплекси для чеського та іноземного споживача (Довбенко, 2007).

Сьогодні Чехія представлена багатьма відомими у замковому туризмі об'єктами – замок Конопіште, Карлштейн, Мірошник, Штернберк тощо. Також відмітимо, що в Чехії існує досвід продажу замків у приватні руки (Пустиннікова, 2010: 7–18).

Головними аспектами в готельному замковому туризмі Чеської Республіки є такі чинники:

– раціональне використання замкових споруд у готельному господарстві й туризмі;

– музеєфікація замків;

– надання якісного туристичного готельного сервісу на базі замкових комплексів (Корсак, Фуртій, 2016: 128–131).

До основних структурних фондів Європейського союзу, що надають активну допомогу в розвитку готельного замкового туризму, слід віднести:

– Європейський фонд регіонального розвитку;

– Європейський соціальний фонд;

– Європейську комісію подорожей;

– Європейський інвестиційний банк;

– Асоціацію готелів і ресторанів Чеської Республіки (AHR CR), яка сприяє розвитку замкового туристичного бізнесу: відкриття замків-готелів, ресторанів на території фортифікаційних споруд тощо (Корсак, Берез, 2016: 98–101).

Основними законодавчими актами, що регулюють питання європейської політики в області сучасного готельного замкового туризму, є:

– Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, що ратифіковано Законом № 165-V (165-16) від 20.09.2006 р.;

– Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини, що ратифіковано Законом № 1369-IV (1369-15) від 10.12.2003 р.;

– Резолюція конференції «Майбутнє європейського туризму», прийнята у травні 2002 р. в Брюсселі;

– Лісабонська стратегія в області розвитку туризму і збільшення зайнятості (лютий 2005 р.);

– Прикінцеві положення Конференції зі сталого розвитку європейського туризму та оновлення туристської політики (квітень 2005 р., Брюссель);

– Доповідь Групи сталого розвитку туризму (2006 р., Брюссель);

– Прикінцеві положення Конференції міністрів туризму, що проводилася в Потсдамі в травні 2007 р.;

– Повістка з питань сталого розвитку та конкурентоспроможності європейського туризму, прийнята Європейською комісією у жовтні 2007 р. на Європейському туристичному форумі в Алгарве, Португалія.

Перераховані вище документи відіграють координуючу роль у процесі розвитку замкового туризму в країнах ЄС. Зокрема, вони встановлюють правила охорони та використання оборонних споруд у готельній індустрії, регулюють інвестиційну діяльність у сферу замкового туризму тощо (Корсак, Берез, 2016: 98–101).

На нашу думку, в контексті застосування чесько-європейського досвіду організації готельного замкового туризму головною проблемою є недостатня співпраця України в цій сфері з країнами ЄС та, відповідно, Чехією. Вважаємо, що співробітництво України з країнами європейської спільноти надасть можливість підвищити економічну ефективність національної туристичної сфери, й у тому числі буде сприяти розвитку історико-культурного замкового туризму в країні (Корсак, Фуртій, 2016: 99–103).

Водночас зазначимо, що в Україні відсутній комплексний підхід до формування і використання фортифікаційних територій у готельному бізнесі. Більшість замкових ансамблів має задовільний технічний стан, а понад половину замків перебуває в руїнах (Заставецька, 2012: 15–18).

Сучасне використання численних пам'яток архітектури не відповідає умовам їх фізичного і морального збереження. Тому вважаємо: щоб розвинути готельний туристичний бізнес у сфері замкового туризму, потрібно вирішити низку проблем. Головним чином, це:

1. Інвестування;

2. Формування підприємницьких структур, які б працювали у сфері замкового туризму (Кампов, 2012: 145–149).

Вважаємо, що через недосконале законодавство туристичного використання пам'яток фортифікаційного будівництва в Україні, як загалом у країні, так і в окремих регіонах, зводиться до мінімуму. Це пов'язане з тим, що є потреба залучення значних коштів та зусиль, а Уряд через відсутність системних положень щодо напрямів розвитку замкового туризму на перспективу істотним чином стримує налагодження ефективної роботи в цій туристичній галузі (Головко, 2012: 108–112).

У контексті зазначеного вважаємо, що варто було б запозичити досвід багатьох європейських країн, які, маючи небагато, а іноді лише декілька замкових споруд на своїй території, здатні максимально організувати їх використання в туристичній галузі й отримувати з цього значні дивіденди, насамперед у фінансовому плані (Довбенко, 2007).

На наш погляд, можна запропонувати ряд інноваційних проектів, які б сприяли використанню оборонних споруд у готельному туризмі. Зокрема:

1. На території замків України можна організувати різноманітні фестивалі та анімаційні дійства – середньовічні лицарські турніри, приаманні періоду цієї доби. Така практика вже існує в замках Закарпатської області. За наявності готельного комплексу в замковій споруді зазначені заходи будуть масово привертати відвідувачів (Корсак, Корсак, Гребенюк, 2017: 209–222).

2. Стан збереженості замків в Україні дозволяє організувати в них музейні експозиції різної тематики. Це дасть змогу зробити з них скансени на зразок європейських та з часом повністю повернути вкладені в них кошти. Отримані кошти можна вкладати в розвиток готельної інфраструктури (Заставецька, 2012: 15–18).

Висновки. Взнявши до уваги досвід Чеської Республіки в організації туристичної галузі загалом та готельного замкового туризму зокрема, можна зробити висновок, що Україні потрібно вдосконалювати системи організації державного регулювання туристичної галузі в аспекті замкового туризму та історико-культурної сфери на всіх рівнях управління в частині налагодження координування співробітництва між державою, туристичними організаціями, музеями та приватним туристичним сектором. Завдання створення позитивного образу «Країни готелів та замків» є державною стратегією.

Для розвитку готельного замкового туризму в Україні особливо актуальним є вирішення таких проблем:

1. Передача об'єктів замково-фортифікаційного зодчества туристичному бізнесу на певних умовах і перетворення їх на основі реконструкції в готелі, відпочинкові комплекси, розважальні заклади ресторанного сектору туризму в старовинному середньовічному стилі тощо.

2. Розроблення конкурентоспроможного замкового історико-культурного туристичного продукту в аспекті туристичних турів відкритого великого за розміром сегменту туристичного ринку України для внутрішніх туристів та іноземців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніпко Н. Середньовічні замки і фортеці : рекреаційно-туристське використання. *Краєзнавство. Географія. Туризм. Шкільний світ*. 2011. № 20. С. 15–18.
2. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Використання зарубіжного досвіду для розвитку замкового туризму України. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 136–142.
3. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Стан та перспективи замкового туризму в контексті стратегічного розвитку туристичної галузі західного регіону України. *Економіка. Управління. Інновації*. 2010. № 2 (4). С. 124–132.
4. Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Укр. істор. журнал*. 2003. № 3. С. 143–151.
5. Головкин Г. Б., Коцелко Н. Б. Розвиток туристичної інфраструктури як чинник розвитку замкового туризму. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 108–112.
6. Довбенко О. М. Податкове стимулювання інвестицій в туристичний комплекс країни. *Опубліковано: Формування ринкової економіки. Науковий збірник КНЕУ*. 2007. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/dovbenko3.htm
7. Заставецька О. В., Заставецький Т. Б. Музеефікація як форма збереження замкових і палацових споруд. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 15–18.
8. Іванов О. Замки і палаци Західної України: історія – культура – туризм (Історико-архітектурні пам'ятки замкового мистецтва). Київ : ТЗОВ «Наш світ», Укргеодезкартографія, 2004. 210 с.
9. Кампов Н. С. Замковий туризм як чинник збереження історико-культурної спадщини. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 145–149.
10. Кирилевич Н. О., Шушвевич М. В., Щербанюк І. М. Історико-архітектурна спадщина Західного туристичного регіону. Проблема та перспективи розвитку замкового туризму у Західному туристичному регіоні. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 74–79.
11. Кокарева О. І., Храплива Н. Л., Шподарунок В. В. Закордонний досвід використання замків у туристичній сфері. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку*. 2012. С. 142–145.
12. Корсак Р. В., Берец А. Розвиток туризму в країнах Європейського Союзу та досвід організації для України на початку ХХІ ст. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ : Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 108. С. 98–101.
13. Корсак Р., Корсак М., Гребенюк В. Туристичні об'єкти Закарпатської області : Збірник. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2017. 416 с.
14. Корсак Р. В., Фуртій В. Розвиток туризму в Чехії: досвід організації для України (кін. ХХ ст. поч. ХХІ ст.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* ; гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 107 (4). С. 128–131.
15. Корсак Р. В., Фуртій В. Україна-ЄС: співробітництво у сфері туризму (поч. ХХІ ст.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* ; гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 109 (6). С. 99–103.
16. Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів : Світ, 1993. 173 с.
17. Мацюк О. Оборонне зодчество України. *Пам'ятки України*. 1990. № 2. С. 18–26.
18. Мацюк О. Фортеці і замки України. *Пам'ятки України*. 1991. № 2. С. 23–29.
19. Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Львів : Центр Європи, 2005. 192 с.
20. Нельговский Ю. А., Годованюк Е. М. Каменные замки Западной Украины конца XVI – первой половины XVII в. *Архитектурное наследие*. Москва, 1986. № 34. С. 125–133.
21. Пірко В. О. Оборонні споруди. *Український культурологічний центр*. Донецьк : Донецьке відділення НТШ, Східний видавничий дім, 2007. 176 с.
22. Пустиннікова І. С., Безпалова Н. Ю. Середньовічні замки Європи. Київ : Мікко Сервіс, 2010. 160 с.
23. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 432 с.

REFERENCES

1. Anipko, N. Seredn'ovichni zamky` i forteci [Tekst] : rekreacijno-tury`sts`ke vy`kory`stannya / Nataliya Anipko // *Krayeznavstvo. Geografiya. Tury`zm. Shkil`ny`j svit*. – 2011. – # 20. – S. 15-18. [in Ukrainian]
2. Bordun, O. Yu. Vy`kory`stannya zarubizhnogo dosvidu dlya rozvy`tku zamkovogo tury`zmu Ukrainy` [Tekst] / O. Yu. Bordun, S. V. Bilous // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. – 2012. – S. 136–142. [in Ukrainian].
3. Bordun O. Yu., Bilous S. V. Stan ta perspekty`vy` zamkovogo tury`zmu v konteksti strategichnogo rozvy`tku tury`sty`chnoyi galuzi zaxidnogo regionu Ukrainy` / *Ekonomika. Upravlinnya. Innovaciyi*. – 2010. – #2 (4). – 124-132. [in Ukrainian].

4. Gorby`k V. O., Deny`senko G. G. Problemy` doslidzhennya i zberezheniya pam'yatok istoriyi ta kul'tury` v Ukrayini // *Ukr. istor. zhurnal*. 2003. #3. S. 143-151. [in Ukrainian].
5. Golovko, G. B. Rozvy`tok tury`sty`chnoyi infrastruktury` yak chy`nny`k rozvy`tku zamkovogo tury`zmu [Tekst] / G. B. Golovko, N. B. Kocelko // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 108–112. [in Ukrainian].
6. Dovbenko O. M. Podatkove sty`mulyuvannya investy`cij v tury`sty`chny`j kompleks krayiny` [Elektronny`j resurs] // Opublikovano: Formuvannya ry`nkovoyi ekonomiy`. Naukovy`j zbirny`k KNEU. 2007. Rezhy`m dostupu: http://tourlib.net/statti_ukr/dovbenko3.htm. [in Ukrainian].
7. Zastavec`ka, O. V. Muzeifikaciya yak forma zberezheniya zamkovy`x i palaczovy`x sporud [Tekst] / O. V. Zastavec`ka, T. B. Zastavec`ky`j // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 15–18. [in Ukrainian].
8. Ivanov O. Zamky` i palacy` Zaxidnoyi Ukrayiny`: istoriya – kul`tura – tury`zm (Istory`ko arxitektury`ni pam'yatky` zamkovogo my`s techtva). – K.: TzOV “Nash svit”, Ukrgeodezkartografiya, 2004. 210 s. [in Ukrainian].
9. Kampov N. S. Zamkovy`j tury`zm yak chy`nny`k zberezheniya istory`ko-kul`turnoyi spadshhy`ny` [Tekst] / N. S. Kampov // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 145–149. [in Ukrainian].
10. Ky`ry`levy`ch, N. O. Istory`ko-arxitekturna spadshhy`na Zaxidnogo tury`sty`chnogo regionu. Problema ta perspekty`vy` rozvy`tku zamkovogo tury`zmu u Zaxidnomu tury`sty`chnomu regioni [Tekst] / N. O. Ky`ry`levy`ch, M. V. Shushkevych, I. M. Shherbanyuk // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 74–79. [in Ukrainian].
11. Kokareva, O. I. Zakordonny`j dosvid vy`kory`stannya zamkiv u tury`sty`chnij sferi [Tekst] / O. I. Kokareva, N. L. Xraply`va, V. V. Shpodarunok // *Zamkovy`j tury`zm Ternopil`s`koyi oblasti: problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku*. 2012. S. 142–145. [in Ukrainian].
12. Korsak R. V., Berecz A. Rozvy`tok tury`zmu v krayinax Yevropejs`kogo Soyuzu ta dosvid organizaciyi dlya Ukrayiny` na pochatku XXI st. // *Gileya: naukovy`j visny`k. Zbirny`k naukovy`x prac`*. K.: "Vy`davny`cztvo "Gileya", 2016. Vy`p. 108. S. 98-101. [in Ukrainian].
13. Korsak R., Korsak M., Grebenyuk V. Tury`sty`chni ob'yekty` Zakarpats`koyi oblasti: Zbirny`k. Uzhgorod: Poligrafcentr "Lira", 2017. 416 s. [in Ukrainian].
14. Korsak R. V., Furtij V. Rozvy`tok tury`zmu u Chexiyi: dosvid organizaciyi dlya Ukrayiny` (kin. XX st. poch. XXI st.) // *Gileya: naukovy`j visny`k. Zbirny`k naukovy`x prac`* / Gol. red. V. M. Vashkevych. K. : «Vy`davny`cztvo «Gileya», 2016. Vy`p. 107 (4). C. 128-131. [in Ukrainian].
15. Korsak R. V., Furtij V. Ukrayina-YeS: spivrobitny`cztvo u sferi tury`zmu (poch. XXI st.) // *Gileya: naukovy`j visny`k. Zbirny`k naukovy`x prac`* / Gol. red. V. M. Vashkevych. K. : «Vy`davny`cztvo «Gileya», 2016. Vy`p. 109 (6). C. 99–103. [in Ukrainian].
16. Lesy`k O.V. Zamky` ta monasty`ri Ukrayiny`. L.: Svit, 1993. 173 s. [in Ukrainian].
17. Macyuk O. Oboronne zodchestvo Ukrayiny` // *Pam'yatky` Ukrayiny`*. – 1990. #2. S. 18-26. [in Ukrainian].
18. Macyuk O. Forteci i zamky` Ukrayiny` // *Pam'yatky` Ukrayiny`*. 1991. #2. S. 23-29. [in Ukrainian].
19. Macyuk O.Ya. Zamky` i forteci Zaxidnoyi Ukrayiny`. Istory`chni mandrivky` L`viv: Centr Yevropy`, 2005. 192 s. [in Ukrainian].
20. Nel`govsky`j Yu.A., Godovanyuk E.M. Kamennyye zamky` Zapadnoj Ukray`ny koncza XVI – pervoj polovy`ny XVII v. // *Arxy`tekturное nasledstvo*. Moskva, 1986. # 34. S. 125–133. [in Russian].
21. Pirko V. O. Oboronni sporudy` / *Ukrayins`ky`j kul`turologichny`j centr*. Donecz`k: Donecz`ke viddilennya NTSh, Sxidny`j vy`davny`chy`j dim, 2007. 176 s. [in Ukrainian].
22. Pusty`nnikova I. S. Sredn`ovichni zamky` Yevropy` / I. S. Pusty`nnikova, N.Yu. Bezpalo. K: Mikko Servis, 2010. 160 s. [in Ukrainian].
23. Ruty`ns`ky`j M.J. Zamkovy`j tury`zm v Ukrayini. Geografiya pam'yatok forty`fikacijnogo zodchestva ta perspekty`vy` yix tury`sty`chnogo vidrodzhennya: Navchal`ny`j posibny`k. K.: Centr uchbovovoyi literatury`, 2007. 432 s. [in Ukrainian].

Стелла-Катерина КУРГАЄВА,

orcid.org/0000-0002-8291-0344

аспірант кафедри гуманітарних наук

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) *s-kvk@ukr.net*

ВІДОБРАЖЕННЯ ТЕМИ МАТЕРИНСТВА В ІКОНОГРАФІЇ ЕПОХИ ПАЛЕОЛІТУ

Мета студіювання полягає у визначенні семіотики мистецтва палеоліту в історії первісності. У роботі використано історико-хронологічний та проблемний методи в поєднанні з принципами комплексності та об'єктивності. Наукова новизна визначена актуальністю дослідження теми материнства в іконографії епохи палеоліту, що акцентується в роботі. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що в період первісності створювався цілий цикл стародавніх вірувань і міфологічних уявлень про джерело життя, абстрактно відображених у материнському образі.

Ключові слова: палеоліт, материнство, іконографія, міф, Євразія, скульптура, джерело життя.

Stella-Kateryna KURGAIEVA,

orcid.org/0000-0002-8291-0344

Postgraduate Student of the Department of Humanities

at the National Academy Leading Personnel of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) *s-kvk@ukr.net*

REFLECTION OF THE TOPIC OF MOTHERHOOD IN THE ICONOGRAPHY OF THE PALEOLITHIC ERA

A key problem in the study of primitive society is the definition of the essence of ideas about the relationship between man and nature. An important element of such an understanding is the identification of the forces of nature with social processes, which testifies to the important role and importance of mother. In the pre-historic period of history, this image is reflected in the monuments of culture and art. With their help, it is possible to reveal the sources of primitive representations and beliefs about the essence of world creation.

Subjects of material culture help to recreate the cultural space in which the primitive man was: natural conditions, level of development of life, technique of processing tools of labor. The subjects of art represent us the evidence of the Paleolithic man himself and his contemporaries: about beliefs, ministers of worship, everyday life, animals with which he had to deal. And since there are no written sources of this period, the value of the objects of primitive art is considered invaluable. For the complete reconstruction of the system of ideological concepts, one needs to understand how a person behaved in this space, what he thought and felt.

The most ancient monuments of primitive culture are found on the territory of the entire Eurasian continent. They reveal the complex of man's representations, as well as the semantics of her artistic creativity. Upper Paleolithic is the time of the formation and development of primitive mythology. Since then, people have a set of mythological plots and rituals that formed the basis of the original iconography. In the Upper Paleolithic, the accelerated advance of the development of the external channel of information transmission, expressed by signs and images, and later material objects that reflected the mental images embodied in the genotype of man and which formed the basis of the origin of mythological consciousness, began.

Paleolithic painting was a multifunctional phenomenon in the life of the primitive man, which is extremely important, which applies to almost all aspects and fields of its activity.

The Paleolithic era is celebrated by a plot of iconography of the image of motherhood in the vast space of the Eurasian continent. The main idea of the image of the maternal deity expressed in the birth and life of the life is reflected in hypertrophied large chest and buttocks. It should be noted that the factor that affects such an exaggeration of the breast, based on the physiological processes of women, is caused by the large volume of milk in it, which suggests that it is depicted in the period of lactation, that is breastfeeding. The hypertrophied image of this part of the body can reveal the ideological concept of religious primitiveness, aimed at expressing the idea of a maternal deity as a comprehensive nurse. Thus, during the period of primitive creation a whole series of ancient beliefs and ideas about the source of life abstracted in the paleolithic iconography was created.

Key words: Paleolithic, motherhood, iconography, myth, Eurasia, sculpture, source of life.

Постановка проблеми. У житті первісної людини основним мотивом поведінки було забезпечення виживання, що безпосередньо залежало від багатьох чинників. Щоб виживати і відтворюватися в дикій природі, тварини повинні були пересуватися по великій території, знайомлячись із навколишнім середовищем і сусідами, утворюючи при цьому складні групи, в яких домінували старі й досвідчені матріархи (Харарі, 2018: 104). Це відноситься і до людей. У результаті постійної потреби в харчуванні, страху голоду і залежності від світу природи виникають анімістичні уявлення, в яких поєднуються риси світу природи і світу людей. За теорією анімізму первісні люди розмовляли з тваринами, деревами та камінням, а також із духами. З такого спілкування формувалися первинні цінності, поняття і норми поведінки, однакові для всіх. У цих уявленнях на перший план із часом висувається один із найбільш поширеніших іконографічних сюжетів палеоліту, образ матері племені, який є початком абстрактних виразів ідеї матері природи, яка живить й оберігає стародавню людину.

Ключовою проблемою дослідження первісного суспільства є визначення сутності уявлень про відносини людини і природи. Важливим елементом такого розуміння є ототожнення сил природи із суспільними процесами, що засвідчує вагомий роль і значення матері. У дописемний період історії цей образ відображений у пам'ятках культури та мистецтва. З їхньою допомогою можливо розкрити джерела первісних уявлень і вірувань про сутність світоутворення.

Предмети матеріальної культури допомагають відтворити культурний простір, в якому перебувала первісна людина: природні умови, рівень розвитку побуту, техніку обробки знарядь праці. Для повної ж реконструкції системи його світоглядних уявлень потрібно зрозуміти, як він поведився в цьому просторі, що думав і відчував. У цьому контексті цікавими є дослідження Дж. Оньянса щодо нейроартісторії/neuroarthistory (Onians, 2016) та В. Карпова і Н. Сиротинської щодо сутності нейроарту/neuroart (Карпов, Syrotynska, 2018). Предмети мистецтва представляють нам свідчення самої палеолітичної людини про себе і про своїх сучасників: про вірування, служителів культу, повсякденне життя, тварин, з якими йому доводилося мати справу. І оскільки письмових джерел цього періоду немає, значення предметів первісного мистецтва вважається безцінним.

Найдавніші пам'ятки первісної культури знаходяться на території всього Євразійського континенту. Вони розкривають комплекс уявлень

людини, а також семантику її художньої творчості. Як зазначає дослідниця Н. Сойкіна: «верхній палеоліт, крім усіх інших інновацій, – час становлення і розвитку первісної міфології. І з цього часу в людей з'являється набір міфологічних сюжетів і обрядів» (Сойкіна, 2019: 20), що лягли в основу первісної іконографії. У верхньому палеоліті почалося прискорене випередження розвитку зовнішнього каналу передачі інформації, що виражалося знаками і образами, а згодом – матеріальними предметами, в яких відображені психічні образи, закладені в генотипі людини і які лягли в основу зародження міфологічної свідомості (Шер, 1990: 10–11).

Аналіз досліджень. Одним із родоначальників релігійної концепції палеолітичного мистецтва вважається Соломон Рейнак, який указував на магічний характер творів мистецтва (Рейнак, 1924: 6). На його думку, наскальні зображення виконували магічну функцію і були включені в систему первісних обрядів і ритуалів, що співпадає з результатами дослідження С. П. Стоян (Стоян, 2013: 1). Спостереження С. Рейнака розвинув А. Леруа-Гуран, прихильник «печерної релігії». Він стверджував, що палеолітичне мистецтво починається з абстракції і йде у своєму розвитку до реалізму, все більш стверджуючись (Leroi-Gourhan, 1964: 85).

Якщо Соломон Рейнак у 1913 році інвентаризував 87 людських фігурок, то Герберт Кюн у 1936 році вже опублікував 125 фігурок. У 1947 році Е. Саккассін делла Санти нарахувала вже 252 фігури. Пізніше Г. Босінскі зібрав 300 зображень, що включали гравіювання і скульптуру. А в 1979 р. Генрі Дельпорте відобразив у своїй роботі 500 скульптурних зображень, розподіливши їх за географічною ознакою і хронологічним принципом. У складному образі жінки-звіра вчений знаходив дуальність значення природи, що об'єднує людську природу і природу тваринного світу, утворюючи єдину міфологічну систему в комплексі (Delporte, 1979).

У вітчизняній літературі питання жіночої іконографії вивчав археолог П. П. Єфименко, який визначив символізм жіночої фігури в мисливських суспільствах як уособлення великої кількості їжі, а також звернув увагу на те, що турбота про харчування превалювала над ідеєю народження.

Мета статті – визначення семіотики мистецтва палеоліту в історії первісності.

Виклад основного матеріалу. Палеолітичний живопис був поліфункціональним явищем у житті первісної людини, що має вкрай важливе значення, яке стосується практично всіх сторін і сфер

його діяльності. Людина кам'яного віку створювала образи, важливі для неї. Крім того, малюнки, розташовані в зоні денного світла, для древніх людей виконували комунікаційні функції, позначали «племінні території», виступаючи в ролі своєрідних міток, і були свого роду маркерами.

Щоб зрозуміти первісне мистецтво як відображення внутрішнього емоційного стану людини і його рефлексії на об'єктивні обставини буття, слід звернутися до його витоків. Щодо його виникнення дослідники виділяють ряд гіпотез і концепцій: інтуїтивна, теорія гри, теорія наслідування (імітативна), культурно-історична, еноптична або нейропсихологічна теорія, гіпотеза демонстрації трофеїв, фізіологічна, гіпотеза інформаційного вибуху, гіпотеза меандрів, гіпотеза простих форм та інші.

Дослідниця Н. Ю. Сойкіна виділяє такі функції палеолітичного мистецтва: магічну, релігійну, освітню, виховну. Автор доводить, що вони варіювалися від навчальної (стосовно до підростаючого покоління) до магічної (мисливська магія) або міфологічної (відтворення сюжетів створення світу, світоустрою) (Сойкіна, 2019: 7). Мистецтво може зв'язуватися або з якоюсь однією його функцією, якій надається універсальне значення, або з різними, в тому числі деякі могли відігравати вирішальну роль за одних обставин, а другі – за інших. Це цілком закономірно, тому що генезис мистецтва відбувався протягом тривалого проміжку часу, і немає причини, чому б його призначення і мета повинні були залишатися постійними.

Одним із факторів, які свідчать не тільки про миметичну природу первісного мистецтва, а і його причетність до ритуально-символічних дій людини, на думку вчених, є те, що майже всі малюнки знаходяться в найбільш віддалених куточках печер, дорога до яких іноді проходить через надзвичайно важкі перепони. Подібні явища навряд чи створювалися абсолютно випадково, тому що для єдиного задоволення своїх потреб у творчості первісній людині не було сенсу долати такі великі й небезпечні відстані.

Релігійно-обрядове життя людини епохи палеоліту стикалося з проблемами виживання, що вирішувалося в переважній більшості за допомогою полювання. Не випадково, безліч палеолітичних зображень містять зображення тварин, які були джерелом як їжі, так і матеріалом для первісного одягу, але також роги, кістки, сухожилля слугували матеріалом для перших спроб ремесла і мистецтва (Рейнак, 1924: 3). Ясно, що позитивний результат полювання був гарантією подальшого існування роду, тому поширеним явищем було

виконання магічних ритуалів, за допомогою яких первісна людина наче отримувала владу над твариною під час полювання. Крім малюнків, у цих ритуально-обрядових «вправах», використовувалися також і палеолітичні скульптури, які передавали образ тварини. Прикладом тому може слугувати унікальна знахідка в найбільш віддаленій частині печери Монтеспан – глиняний тулуб ведмедя (Стоян, 2013: 3) і тигра (Хайтун, 1958: 101).

Анієла Яффе припускає, що значна кількість наскальних малюнків використовувалася в обрядах, пов'язаних із розмноженням тварин, від яких і залежало людське виживання (Яффе, 2006: 243). Ланцюг «плодючість тварин – полювання – людське харчування» фактично був для первісної людини реальною формулою життя і найпершою основою для магічно-ритуальних дій і вірувань. Саме тому ідея репродукції, спарювання знаходить своє відображення в печерному живописі (Стоян, 2013: 3), де тварина зображується під час спарювання.

Вчений Д. Д. Фрезер висловлює думку, що саме магія передуює появі релігії та еволюції мислення, будучи першою стадією духовного розвитку людини. Пов'язане це з вірою в те, що за допомогою магічних обрядів можна викликати в природі ті зміни, які в міфі описуються мовою образів. Він стверджує, що слід було вживати магію на створення достатнього запасу їжі, і в цьому випадку вдавалися до магії як мисливці, так і рибалки тощо (Фрезер, 2018: 81).

Таким чином, головна ідея сакрального мистецтва первісної людини переважно складалася в боротьбі людини над власним інстинктом, а саме голодом, де отримання достатнього харчування і насичення були його найголовнішими пріоритетами.

Світлана Стоян у своїй роботі висуває на перший план у первісному живописі його символізм, а не виключно миметичну природу (Стоян, 2013: 4). У цьому контексті можна розглядати і сакральність образу матері як символ плодючості, родючості, джерела життя, а також як символ Природи, що живить життя.

Слід зазначити, що обожнюваний образ насамперед втілювався не просто в жінці, а саме в матері-годувальниці, груди якої налиті молоком, демонструючи таким чином здатність до вигодовування, особливо в періоди голоду. Аналіз матеріальної культури палеоліту показав, що не завжди відбувалося обожнювання всього образу жінки, а тільки тих її важливих частин і функцій щодо вигодовування й потім народження, які часто порівнювалися з глобальними силами природи і

тим самим абстрактно представляли всеосяжну мати, богиню, годувальницю і матір природи.

Отже, на базі найпростіших анімістичних уявлень, відображених в образі абстрактної жінки, складався, з одного боку, смисловий образ, на наш погляд, годувальниці, а з іншого боку – уособлення природи, яка вгамовувала людський голод.

На основі вивчення символіки палеолітичного мистецтва М. Гімбутас робить висновок, що в цю епоху божество було саме жіночим. Дослідниця зазначає, що починаючи з 40 000 років до н.е. зображення божества були вже наділені грудьми. Це пояснюється тим, що виношування і вигодування потомства тварин або людей було первинним ідеологічним концептом образу «Богині» як джерела всього живого (Гімбутас, 2006: 243). Жіноча скульптура, як і антропоморфні знаки, що виражають її, була звернена передусім до громади, а її перебільшена тілесність пояснюється буквально вираженням суті жінки-матері. Розгадка надзвичайних рис у фігурках А. Мень вбачає в тому, що вони були, як думають більшість дослідників, культовими зображеннями. Це не що інше, як ідоли або амулети богині матері (Мень, 1991: 10).

Цю ж думку продовжує М. Гімбутас, підкреслюючи, що далеко не завжди божество зображували повністю. Для доісторичних епох характерна передача окремих частин тіла, які були джерелом породження сили: вувльви, сідниць, грудей. Вони були першими проявами абстрактного характеру і їх символічною передачею уявлень про народження життя і його джерела (Гімбутас, 206: 243–244). Знаки на цих зображеннях, ряди насічок можуть читатися як свого роду календарні символи, що вказують кількість днів або місяців, пов'язаних із менструальним циклом, вагітністю або лактацією, можливо, маючи й магичне значення.

Очевидність обожнювання материнських грудей доводять палеолітичні артефакти з Моравії, в яких одночасно з об'ємною материнською фігурою присутні сакральні предмети, котрі зображують окремо груди годувальниці у вигляді шліфованої палички з парою повних висячих грудей, в якій явним об'єктом шанування були одні лише груди. До подібної стилізованої фігури можна віднести і статуетку з німецького Гённерсдорфа.

Крім того, примітними в цьому контексті є множинні окремі зліпки одних грудей з отвором для підвішування як самостійний символ, що служив свого роду амулетом. Вважалося, що груди володіють особливою магичною силою. У контексті ідейного концепту материнського божества груди божественної годувальниці як джерело їжі пред-

ставляли собою абстрактний символ харчування і насичення, будучи магичним засобом захисту від голоду або голодної смерті. В уявленнях ранніх епох ідеологічним концептом була і мати племені, і мати-земля (Скриленко, 1905: 152), господиня вогнища, матір звірів (Скриленко, 1905: 315), матір води, яка живить усе (Рыбаков, 2015: 187; Снесарев, 1969: 233; Горшунова, 2007: 117).

Антропоморфні знаки, які передували жіночій фігурі, на думку А. Д. Столяра, являли умовну ідеограму, що виконує гносеологічні функції, символізуючи уявлення про абстрактне жіноче тіло як природного виробника життя, і отже, першоджерела родинного колективу (Столяр, 1985: 243).

До ще одного виду первісного вираження думки, переданої образотворчими засобами, належить «знакова творчість» у вигляді чашковидних поглиблень. П. П. Єфименко знаходить тут прямий зв'язок із більш пізнім жіночим образом, в якому втілено в більш художній формі, але фактично ті ж самі уявлення первісної людини (Єфименко, 1953: 395). «Фігурки жінки, що походять із палеолітичних стійбищ більш пізньої епохи, є лише найбільш досконалий в художньому відношенні вираз ідеї, коріння якої сягають, мабуть, ще початкової пори пізнього палеоліту, а то й більш ранніх часів», – підсумовує вчений (Єфименко, 1953: 396).

Подібний вираз сакральної первісної іконографії являє собою найдавніший прийом передачі цілого образу за допомогою однієї лише його частини, так званого *pars pro toto*, або зображення за принципом «частини замість цілого» (Столяр, 1985: 244), таким чином уніфікуючи і висловлюючи одним зображуваним предметом глибокий і всеосяжний сенс.

Так, жіноче тіло з перебільшено виділеними грудьми і сідницями, а пізніше вувльвою, виражало головну ідею харчування, потім народження, і оскільки обожнювання уявлялося всеосяжним, виражало тільки загальну ідею, більш дрібним рисам індивідуальності аж ніяк не приділялося уваги, таким як руки, зображені ледь вловимо, в положенні під грудьми, або часта відсутність голови і рис обличчя.

Таке образотворче узагальнення, як зазначає А. Д. Столяр, є виразом вищого соціального узагальнення верхньопалеолітичної думки (Столяр, 1985: 250), тому як образ жінки за своєю природою був соціально-логічним у самій своїй основі. Саме цим і визначався відбір його основних ознак – перебільшена передача деталей, що підкреслює материнську функцію жінки, яка створювала в репертуарі жіночих зображень досить значну групу умовних, як би закодованих фігур –

або надзвичайно схематична, або та, що представляє окрему частину жіночого тіла. З іншого боку, складні антропоморфно-зооморфні зображення говорять про все більш поглиблене, але, звичайно, анімістичне розуміння світу живої природи.

Палеолітична іконографія материнського божества характеризувалася обов'язковим перебільшенням грудей, які звисають на живіт, являючи собою не просто жіночу ознаку, а роблячи акцент саме на материнстві, зображуючи жінку насамперед матір'ю з наповненими молоком грудьми, символізуючи, таким чином, ідею харчування.

До одних із найбільш ранніх зразків належать знахідки 1864 року з Ложері-Басс, багатого на жіночі фігурки французького Дордонь. Тут маркізом Полем де Вібрайе виявлена перша жіноча фігурка, однак без виражених форм, відома під назвою «Venus imprudique» або «Venus de Vibraye». Пізніше нові відкриття, в 1884 році зроблені археологом Л. А. Жюльеном, принесли об'ємну фігуру «Жовтої Венери» з італійського грота Бальци-Россі.

Відкриття сакральних материнських фігур на місці палеолітичних стоянок первісних людей відбулися на території Франції, Італії, Німеччини, Австрії, Чехії, Словаччини, України, Росії. Образ материнського божества з перебільшено великими грудьми втілювався як у малій скульптурі з бивня мамонта, кістки, рогу, кальциту, кварцу тощо, так і у вигляді печерних барельєфів і гравюр. За географічною ознакою виявлені знахідки прийнято групувати в чотири групи: Піренео-Аквітанську, Італійську, Рейно-Дунайську та Сибірську.

На теренах України в 1907 році в селі Мезин Чернігівської області Ф. К. Волковим була відкрита палеолітична стоянка (Спицын, 1915: 154), на якій у 1909 році П. П. Єфименко були виявлені стилізовані жіночі статуетки, відомі як «мезинські пташки», покриті геометричним меандровим візерунком (Єфименко, 1953: 467).

Великий внесок у вивчення жіночої палеолітичної іконографії принесли знахідки Східно-Європейської рівнини, костенківсько-авдіївської культури, в яких особлива увага приділялася жінці

з об'ємними формами. Більше 300 скульптурних зображень представлені в колекції стоянки Костенкі-І (Дюпюї, 2019: 126), Авдіїве, Борщево, Гагаріно, Єлісейовичі (Єфименко, 1953: 384). До самих недавніх знахідок належить жіноча фігура палеоліту, з Хотильово-2 Брянської області, а також антропоморфна фігурка з бивня мамонту епохи граветт зі стоянки Борщево-5 у костенківсько-борщівському районі на Дону.

Така велика кількість палеолітичних фігур, що мають стилістичну спільність, не могла не поставити гостро питання їх дешифрування. Одним із перших дослідників, який назвав образ, відображений у палеолітичних статуетках, «Матір'ю-богинею», був Е. Джеймс. Він розглядав його як центральний у релігії та обрядовості первісних людей і пов'язував із трьома головними моментами: продовженням роду і родючістю, видобутком їжі і зміною пори року, зі смертю й ідеєю відродження (James, 1994: 32).

Жак Ковен вважав зображуване материнське божество вищою сутністю, Матір'ю всесвіту в релігійній системі, що можна кваліфікувати як «жіночий монотеїзм» (Cauvin Jacques, 1997: 53).

Висновки. Таким чином, епоха палеоліту відзначається спільністю сюжету іконографії образу материнства на великому просторі євразійського континенту. Головна ідея образу материнського божества, виражена в народженні та забезпеченні життя, відображена в гіпертрофовано великих грудях і сідницях. Потрібно відзначити, що фактор, який впливає на подібне перебільшення грудей, виходячи з фізіологічних процесів жінки, викликаний великим обсягом у ній молока, що говорить про те, що вона зображується в період лактації, тобто годування грудьми. Гіпертрофоване зображення цієї частини тіла може розкривати ідеологічний концепт релігійної первісності, спрямованої на вираження ідеї материнського божества як всеосяжної годувальниці. Таким чином, у період первісності створювався цілий цикл древніх вірувань і уявлень про джерело життя, абстрактно відображених у палеолітичній іконографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Харарі Ю. Н. Homo deus. За лаштунками майбутнього. Київ : Форс Україна, 2018. 512 с.
2. Сойкіна Н. Ю. Живопись эпохи палеолита в системе культурных ценностей Евразии : автореф. дис. ... на соиск. учен. степ. канд. ист. наук : спец. 07.00.06 «Археология». URL: <http://kzdocs.docdat.com/docs/index-8175.html>
3. Onians J. European Art: A Neuroarthistory. Yale, 2016. 320 p.
4. Karpov V., Syrotynska N. Neuroart in the context of creativity. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал*. Київ : Міленіум, 2018. № 1. С. 21–36.
5. Шер А. Я. К вопросу об истоках первобытного искусства. *Проблемы изучения наскальных изображений в СССР*. Москва : Наука, 1990. 240 с.
6. Рейнак С. Аполлон. Всеобщая история пластических искусств. Лекции, читанные в Высшей школе при Лувре. Москва : Современные проблемы, 1924. 311 с.: ил.

7. Стоян С. П. Символы в образотворчому мистецтві первісності: філософсько-культурологічний аналіз. *Культура і сучасність*. 2013. № 1. С. 16–21.
8. Leroi-Gourhan André. Les religions de la préhistoire. Edité par PUF. Paris, 1964. 154 p.
9. Delporte Henri. L'image de la femme dans l'art préhistorique. Paris Picard. Paris, 1979. 320 p.
10. Хайтун Д. Е. Тотемизм, его сущность и происхождение. Сталинабад, 1958. 151 с.
11. Столяр А. Д. Происхождение изобразительного искусства. Москва : Искусство, 1985. 268 с.
12. Яффе Аниэла. Символы в изобразительном искусстве. Юнг Карл Густав. Человек и его символы ; перевод И. Н. Сиренко, С. Н. Сиренко, Н. А. Сиренко. Москва : Медков С. Б.; Серебряные нити, 2006. 352 с.
13. Фрэзер Д. Д. Золотая ветвь ; перевод с англ. М. К. Рыклина. Москва : КоЛибри; Азбука-Аттикус, 2018. 976 с.
14. Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: Мир Древней Европы. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. 572 с.
15. Мень А., протоиерей. История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни. Магизм и единобожие. Москва : Слово, 1991. Т. 2. 357 с.
16. Скриленко А. Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902 г. Москва : Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1905. Т. I. 755 с.
17. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. 3-е изд. Москва : Академический проект; Культура, 2015. 640 с.
18. Снесарев Г. П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. Москва : Изд-во Наука, 1969. 337 с.
19. Горшунова О. В. Женское божество в системе религиозно-мировоззренческих представлений народов Средней Азии : дис. ... на соиск. уч. ст. док. ист. наук. Москва : Институт этнологии и антропологии РАН, 2007. 372 с.
20. Ефименко П. П. Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени. Изд. 3-е, перераб. и доп. Киев : Изд-во АН УССР, 1953. 664 с.
21. Спицын А. Русский палеолит. Записки отд. рус. и слав. Археол. Об-ва. Петроград : Типография М. А. Александрова, 1915. Т. XI. 230 с.
22. Дюпюи Д. Скульптурные изображения из известняка восточнограветтийской стоянки Костенки-1: тематика и функциональное назначение. *Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН*. URL: <http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/05/978-5-88431-267-8>. МАЭ РАН. 118-288
23. James E. O. The cult of the Mother-Goddess. New York : Barnes&Noble Books, 1994. 300 p.
24. Cauvin Jacques. Naissance des divinités naissance de l'agriculture. Paris : CNRS editions, 1997. 310 p.

REFERENCES

1. Kharari Y.N. (2018). Homo deus. Za lashtunkamy maybutn'oho. K.: Fors Ukrayina, 512 s. [in Ukraine]
2. Soykina N. Y. Zhivopis' epokhi paleolita v sisteme kul'turnykh tsennostey Yevrazii : avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. ist. nauk: spets. 07.00.06 "Arkheologiya" [Painting of the Paleolithic era in the system of cultural values of Eurasia] Retrieved from: <http://kzdocs.docdat.com/docs/index-8175.html> [in Russia]
3. Onians J. (2016). European Art: A Neuroarthistory. Yale, 320 p. [in English]
4. Karpov V., Syrotynska N. (2018). Neuroart in the context of creativity // *Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstva: nauk. zhurnal*. Kyiv: Milenium, № 1. p. 21–36. [in Ukraine]
5. Sher A.Y. (1990). K voprosu ob istokakh pervobytnogo iskusstva. [On the origins of primitive art] // *Problemy izucheniya naskal'nykh izobrazheniy v SSSR*. M.: Nauka, 240 s. [in Russia]
6. Reynak S. (1924). Apollon. Vseobshchaya istoriya plasticheskikh iskusstv. Lektsii, chitannyye v Vyshey shkole pri Luvre. [Apollo. The general history of plastic arts. Lectures at the Higher School at the Louvre] M.: Sovremennyye problemy. 311 s.: il. [in Russia]
7. Stoyan S. P. (2013). Symvoly v obrazotvorchomu mystetstvi pervisnosti: filosof's'ko-kul'turolohichnyy analiz [Symbols in imaginative mysticism: philosophical and culturological analysis] // *Kul'tura i suchasnist'*. № 1. S. 16-21. [in Ukraine]
8. Leroi-Gourhan André. (1964). Les religions de la préhistoire. Edité par PUF, Paris. 154 p. [in France]
9. Delporte Henri. (1979). L'image de la femme dans l'art préhistorique. Paris: Paris Picard. 320 p. [in France]
10. Khaytun D.Ye. (1958). Totemizm, yego sushchnost' i proiskhozhdeniye. [Totemism, its essence and origin] Stalinabad. 151 s. [in Russia]
11. Stolyar A.D. (1985). Proiskhozhdeniye izobrazitel'nogo iskusstva. [The origin of art] M.: Iskusstvo, 268 s. [in Russia]
12. Yaffe A. Simvoly v izobrazitel'nom iskusstve. [Symbols in art] Retrieved from: http://www.xliby.ru/psihologija/chelovek_i_ego_simvoly/p5.php.
13. Frezer D. D. (2018). Zolotaya vetv'. [Golden branch] Perevod s angl. M. K. Ryklina. M.: KoLibri; Azbuka-Attikus, 976 s. [in Russia]
14. Gimbutas M. (2006). Tsivilizatsiya Velikoy Bogini: Mir Drevney Yevropy. [The Civilization of the Great Goddess: the World of Ancient Europe] M.: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 572 s. [in Russia]
15. Men' A., protoiyerey. (1991). Istoriya religii: V poiskakh Puti, Istiny i Zhizni. Magizm i yedinobozhiye. [History of Religion: In Search of the Path, Truth and Life. Magism and monotheism] M.: Slovo, T. 2. 357 s. [in Russia]
16. Skrilenko A. (1905). Trudy dvenadtsatogo arkhеологического s'yezda v Khar'kove 1902 g. [Proceedings of the Twelfth Archaeological Congress in Kharkov 1902] Moskva: Tovarishchestvo tipografii A. I. Mamontova, T. I. 755 s. [in Russia]
17. Rybakov B.A. (2015). Yazychestvo drevnykh slavyan. [Paganism of the ancient Slavs] M.: Akademicheskii proyekt; Kul'tura. 640 s. [in Russia]

18. Snegarev G.P. (1969). Relikty domusul'manskikh verovaniy i obryadov u uzbekov Khorezma. M.: Izd-vo Nauka, 3-ye izd. 337 s. [in Russia]
19. Gorshunova O. V. (2007). Zhenskoye bozhestvo v sisteme religiozno-mirovozzrencheskikh predstavleniy narodov Sredney Azii. [Female deity in the system of religious and ideological representations of the peoples of Central Asia] Dis. na soisk. uch. st. dok. ist. nauk. Moskva.: Institut etnologii i antropologii RAN. 372 s. [in Russia]
20. Yefimenko P.P. (1953). Pervobytnoye obshchestvo. Ocherki po istorii paleoliticheskogo vremeni. [Primitive society. Essays on the history of Paleolithic time] Kiyev: Izd-vo AN USSR, Izd. 3-ye, pererab. i dop.. 664 s. [in Russia]
21. Spitsyn A. (1915). Russkiy paleolit. Zapiski otd. rus. i slav. Arkheol. Ob-va. T. XI. [Russian Paleolithic] Petrograd: Tipografiya M. A. Aleksandrova. 230 s. [in Russia]
22. Dyupyui D. Skul'pturnyye izobrazheniya iz izvestnyaka vostochnogravettiyskoy stoyanki Kostenki-1: tematika i funktsional'noye naznacheneye. [Sculptured images from limestone of the East-Kravety Kostenki-1 site: thematic and functional purpose] Elektronnyaya biblioteka Muzeya antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) RAN. Retrieved from: <http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/05/978-5-88431-267-8>. MAE RAN. 118-288.[in Russia]
23. James E.O. (1994). The cult of the Mother-Goddess. New York. Barnes&Noble Books. 300 p. [in English]
24. Cauvin Jacques (1997). Naissance des divinites naissance de l'agriculture. Paris. CNRS editions. 310 p. [in France].

УДК 94(477)161.2 + 372.48«196»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176792>

Дмитро МАЛЕЖИК,
orcid.org/0000-0002-1242-2134
кандидат історичних наук,
докторант кафедри історії та філософії історії
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) *demetrias@i.ua*

ДІЯЛЬНІСТЬ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ІЗ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УРСР У 1960-Х РР.

У статті розкрито основні заходи і методи протидії творчій інтелігенції русифікаторській політиці партійно-радянського керівництва в УРСР. Метою статті визначено висвітлення протиріч у національній політиці СРСР в 1960-ті рр. Значну увагу приділено наслідкам освітньої реформи 1959 р. та реакції на неї представників творчої інтелігенції. Досліджено заходи літераторів і митців щодо розширення сфери вжитку української мови. Встановлено, що заходи української творчої інтелігенції на деякий час сприяли розширенню сфери вживання української мови та викликали незначні поступки влади в питанні поширення сфери вжитку української мови.

Ключові слова: творча інтелігенція, національна політика, русифікація, «відлига».

Dmytro MALEZHYK,
Candidate of Historical Sciences,
Postdoctoral Student at the Department of History and Philosophy of History
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) *demetrias@i.ua*

ACTIVITY OF ARTISTIC INTELLIGENCE ON THE PROTECTION OF UKRAINIAN LANGUAGE IN THE UKRAINIAN SSR IN 1960S

The article deals with the activity of Ukrainian artistic intelligence on the extension of using Ukrainian language. The main purpose of the article is to show the basic contradictions in the national policy in the Ukrainian SSR in 1960s.

Based on the analysis of different historical sources, such as documents, editorial articles, memoir and scientific literature, the main measures of artistic intelligence has been analyzed.

First intelligence steps to resist the policy of Russification has been made during the discussion of Educational Law, which let the parents to choose the language of education. After the adoption of the Educational law in 1959 and intensification of the Russification course, representatives of the artistic intelligence did not stop the struggle to expand using the Ukrainian language.

Special attention has been given to the conference of Culture of Ukrainian Language, which held in Kyiv in 1963. The most important consequences of the conference has been made. Some representatives of the artistic intelligence tried to spread dissatisfaction with the practice of national policy of Soviet authority. Some thing has been done to stop the spreading of Russian-language press. In addition, systematic policies for spreading of national theater and movie repertoire has been made. Thanks to it the very specific genre as Ukrainian poetic movie has been developed, which was represented by films of V. Denysenko, Yu. Illienko, M. Maschenko, K. Muratova, S. Padadzhanov. These movie are characterized by real hype, suspense and national spirit.

The author has made a conclusion that the representatives of artistic intelligence in the 1960's became active participants in the social life of the Ukrainian SSR, opposing the Russification national policy of the Communist Party. Thanks to their activities the Russification policy of the Soviet authorities has been delayed, main measures on the issue of spreading of Ukrainian language using has been made.

Key words: artistic intelligence, national policy, Russification, “Khrushchev’s Thaw”.

Постановка проблеми. Питання вільного розвитку національної мови тривалий час гостро стояло в українському суспільстві. Не став винятком і період 1960-х рр., протягом якого відбулась зміна політичного курсу держави і посилення русифікаторської політики. Активну участь у розв’язанні мовної проблеми

відіграла українська творча інтелігенція, яка усвідомлювала важливість збереження національної мови. Разом із тим у мистецькому середовищі відбулося усвідомлення власного мистецтва як одного з дієвих засобів протистояння політиці тотальної ідеологізації творчого життя в республіці.

Аналіз досліджень. Окремі аспекти поставленої проблеми знайшли відображення у працях вітчизняних істориків О. Бажана, В. Барана, О. Заплотинської, Г. Касьянова, Ю. Курносова, А. Русначенка та ін. Проте комплексна наукова роботи із поставленої проблеми досі відсутня, що посилює актуальність нашої розвідки.

Метою статті є висвітлення діяльності творчої інтелігенції Української РСР із розширення сфери вжитку української мови в 1960-х рр.

Виклад основного матеріалу. На початку 1960-х рр. внаслідок часткової лібералізації суспільного та культурного життя частина українських митців поступово відходить від принципів соцреалізму у своїй творчості. Разом із тим помітно підвищується інтерес до вивчення національної політики в Україні, прагнення самостійно розібратися в різних подіях суспільно-політичного й культурного життя періоду культу особи. Одним із найбільш нагальних питань для творчої інтелігенції стало протистояння русифікаторській політиці партійно-радянського керівництва.

Процеси лібералізації суспільства в добу хрущовської відлиги не зачепили основних засад радянської мовно-культурної політики. Русифікація населення союзних республік залишалась її головним завданням, а отже, у відповідних загальносоюзних інституціях у 1950–1960-х рр. перейшли до запровадження наступного етапу асиміляції. Реформа освіти, проведена у 1959 р., призвела до закріплення панівного становища російської мови в системі шкільної освіти.

Невдоволення українських митців особливо виявилось у критиці пункту 9 «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», ухваленого в 1959 році. Ця норма закону надавала батькам право вибору мови навчання. Якщо до цього окремі представники літературно-мистецького середовища вбачали в різних явищах зневажливе ставлення до питань розвитку української мови і проблему в діяльності місцевих установ, то після прийняття «Закону про школу» вони стали розцінювати це як офіційне утвердження курсу русифікації.

Ще на стадії обговорення гостро критикували новий закон письменники М. Рильський, М. Бажан та О. Гончар. Зокрема, будучи головою Спілки письменників України, Олесь Гончар убачав у законі приховану русифікацію населення України. Він разом із колегою А. Малишком звернувся до голови Президії Верховної Ради УРСР О. Корнійчука та голови Ради Міністрів УРСР Д. Коротченка щодо внесення змін до статті 9 з пропо-

зицією розширити повноваження української мови, законодавчо закріпивши обов'язковість її вивчення (Бажан, 2007: 41). Однак ці пропозиції не знайшли підтримки серед можновладців і право добровільного вибору мов було законодавчо закріплено.

У 1960-х рр. відбувалось кількісне зниження україномовних книжкових видань, які скоротились з 80% у 1950 р. до 66% у 1963 р. Загалом україномовна книжкова продукція в СРСР у 1963 р. становила 3321 назву, близько 4,3% при 17% українського населення. Аналогічна тенденція спостерігалася в галузі періодичних видань. У 1960-х рр. на російську мову поступово перейшла значна кількість видань наукової періодики. Так, у 1967 р. російськомовні наукові журнали й періодичні збірники, видані в УРСР, кількісно вже переважали україномовні (відповідно, перших виходило 197, других – 126 (Українська мова у ХХ сторіччі, 2005: 22).

У цей же час у партійних колах поширюється нова пропагандистська теза, згідно з якою функція російської мови в СРСР уже не обмежується роллю засобу міжнаціонального спілкування, а проголошується другою рідною мовою неросійських народів СРСР. Спершу ця теза поширюється в лінгвістичній літературі й публіцистиці, а в 1961 р. М. Хрущов вводить її в текст своєї доповіді на ХХІІ з'їзді КПРС. Голова партії відзначав, що добровільне вивчення російської мови «має позитивне значення для розвитку міжнаціонального співробітництва» (Українська мова у ХХ сторіччі, 2005: 232)

Оскільки доповідь першого секретаря КПРС виконувала роль зразка для наслідування, її поширюють спершу засоби масової інформації, а згодом і у сфері гуманітарних наук теза про російську мову як другу рідну мову стає обов'язковою в офіційному мовознавстві союзних республік (Українська мова у ХХ сторіччі, 2005: 19). Водночас Микита Сергійович суворо засуджував «українських буржуазних націоналістів», які прагнули ширшої лібералізації України. Радянські силові органи неухильно і кваліфіковано втілювали в життя настанови партійного вождя, кидаючи за ґрати чи позбавляючи можливості працювати за фахом десятки і сотні кращих інтелігентів України.

Разом із тим після ухвалення освітнього закону та з активізацією русифікаторського курсу представники творчої інтелігенції не припиняли боротьби за розширення сфери вжитку української мови. Так, на початку 1960-х рр. зростала кількість рукописних творів, де у формі алегорії або відверто говорилося про витіснення україн-

ської мови і звучали заклики до її захисту. Одними з найбільш резонансних були виступи Б. Антоненка-Давидовича з критикою мовної політики 1930–40-х рр., О. Гончара та М. Шумила з приводу звуження сфери вжитку української мови в засобах масової інформації.

Велике значення мало критичне обговорення проблем стану української мови на Республіканській конференції з питань культури української мови, організаторами якої виступають Київський державний університет та Інститут мовознавства Академії наук УРСР. Вона проходила в стінах Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка в лютому 1963 р. Всього на ній були присутні близько 600 осіб. За спогадами учасників, у конференції брали участь академік Іван Білодід, директор Інституту мовознавства, один з авторів концепції про «дві рідні мови» (Білодід, 1974: 14–16), письменник Б. Антоненко-Давидович, один із кращих дикторів Українського радіо П. Бойко. Спершу доповіді були лояльними до влади, оскільки в них йшлося про тенденції зближення мов, і навіть про подальше їхнє злиття (Грабовський, 2018). Потім виступив Матвій Шестопад, доцент факультету журналістики. Він заперечив теорію двомовності, зауваживши, що тільки у змії може бути два язики, а в людини не може бути дві рідних мови. Знання ж кількох мов – це зовсім інше, це характеризує людину з позитивного боку, але не означає, що у цієї людини декілька рідних мов. Мав слово на конференції і Петро Бойко, один із найкращих тогочасних дикторів Українського радіо, який запропонував рішуче усунути з української літературної мови слова, які з'явилися під «силовим» впливом російської мови (Грабовський, 2018).

Викриттю прихованої політики русифікації в Україні, що набирала обертів, був присвячений виступ письменника Б. Антоненка-Давидовича. Звертаючись до учасників конференції, він зазначав: «Противники української мови так зараз розперезалися, що вирішили навіть у Київській музкомедії припинити ставити п'єси українською мовою <...> Таке ж саме становище і в Харківській опері <...> Дуже погано, що на сьогодні майже не випускається технічна література нашою рідною українською мовою (Українська мова у ХХ сторіччі, 2005: 251).

Конференція зрештою мала риси акції громадянської непокори партійній політиці. Крім вимог захисту української мови і заперечення теорії двомовності, учасники конференції вимагали законодавчо закріпити в УРСР державний статус української мови.

Внаслідок конференції були вжиті заходи щодо недопущення в майбутньому таких заходів, у яких би брали участь усі охочі, особливо «ненадійні» особи. Надто ж активних, з погляду влади, науковців і журналістів звільняли з роботи, переводили на низькооплачувані посади, забороняли публічні виступи тощо (Грабовський, 2018).

Значна активізація творчої інтелігенції відбувається після жовтневого пленуму ЦК КПРС у жовтні 1964 р. Саме з усуненням М. Хрущова від влади пов'язувалась надія представників літературно-мистецького середовища на розширення сфери вжитку української мови, спостерігалось прагнення винести питання розвитку української мови на обговорення партійних органів і домогтися скасування 9-го пункту «Закону про школу».

Подібні твердження висловлювались членами Спілки письменників України І. Дзюбою, Г. Донцем, Ю. Назаренком, Т. Франком та ін. Так, Т. Франко зауважував: ««Буде образливо, якщо й нинішні керівники не відмовляться проводити, подібно Хрущову, лінію русифікації в Україні, будуть слідом за ним заявляти, що національне питання в Радянському Союзі вирішене ідеально. Русифікація – це одна із самих великих помилок нашого керівництва, вона ображає національну гідність і викликає недовіру, неприязнь до росіян, як і в часи дореволюційні» (Політичні протести й інакодумство в Україні, 2013: 52).

Квінтесенцією опору русифікації стало написання в 1965 році І. Дзюбою твору «Інтернаціоналізм чи русифікація?», імпульсом до якої стали події на конференції. Цю роботу передали, зокрема, Петрові Шелесту, для кого, за спогадами його сина Віталія, вона стала ледь не настільною книгою, хоча партійний лідер України при цьому темпераментно заперечував більшість її положень (Касьянов, 1995: 122). Утім, певні жести в бік української мови і культури за Петра Шелеста робилися – від запровадження читання українською мовою лекцій у вузах до масового видання перекладів світової класики.

Так, виступаючи на нараді ректорів і секретарів партійних організацій вищих навчальних закладів у липні 1965 р., секретар ЦК Компартії України з ідеології Андрій Скаба дав указівку про перехід викладання у вузах республіки українською мовою в тримісячний термін (Бажан, Данилюк, 2000: 87). Аналогічні рішення прийняли деякі органи державного управління. У свою чергу Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР розробило заходи, згідно з якими передбачалося запровадити у вузах, на курсах і в академічних групах вивчення української мови за факультативною

формою. Українська мова мала стати мовою наукових журналів, підручників і посібників. Однак указані плани не були здійснені, натомість розпочалися нові кампанії з переслідування інтелігенції.

Так, за вказівкою союзного керівництва наприкінці серпня – на початку вересня 1965 р. в різних куточках України прокотилася хвиля політичних арештів. У слідчих ізоляторах КДБ опинилось 24 особи, що були причетні до «антирадянської агітації та пропаганди». Серед них були і представники творчої інтелігенції – літературний критик І. Світличний, художник П. Моргун, науковець М. Горинь (Русначенко, 1998: 143).

Сплановані вищим політичним керівництвом республіки заходи нагадували традиційні «чистки», вигадані більшовицькою партією для боротьби з проявами інакодумства. Свій внесок у викриття українського буржуазного націоналізму зробили і партійні осередки обласних відділень Спілки письменників та Спілки художників.

Така реакція органів влади змусила митців змінити тактику протидії. Особливе місце відводилось наростанню внутрішньої опозиційності мовній політиці режиму. Зокрема, в обігу серед молодого покоління митців з'явилася значна кількість різної літератури старих видань, у тому числі творів, які раніше були вилучені, насамперед М. Грушевського та В. Винниченка (Політичні протести й інакодумство в Україні, 2013: 61).

Деякі представники творчої інтелігенції вбачали своє завдання в тому, щоб серед своїх зв'язків, у колі знайомих поширювати невдоволення практикою здійснення національної політики в Україні, доводити, що допускаються відступи від ленінських принципів вирішення національного питання.

Найбільш рішучими кроками з боку представників творчої інтелігенції вбачались можливість звернення з питань обмеження національних прав українців до комуністичних партій інших соціалістичних країн, однак практичних дій у цьому плані не фіксувалося.

Окрім мовного питання, на порядок денний виносились проблеми розширення національного репертуару театрів та кінематографу. На початку грудня 1965 року відбулося спільне засідання президії Спілки письменників України та художньої ради Міністерства культури УРСР, на якому звучали пропозиції повернути до репертуарів твори О. Довженка, М. Ірчана, І. Кочерги, М. Куліша, Ю. Яновського та багатьох інших авторів (Баран, 2003: 312).

Також значним явищем середини 1960-х рр. стала поява українського «поетичного кіно», до якого належали картини В. Денисенка, Ю. Ілленка, М. Мащенко, К. Муратової, С. Параджанова та ін. Вони відзначались тонким психологізмом і справжньою народністю.

Висновки. Отже, представники творчої інтелігенції в 1960-х рр. стали активними учасниками суспільного життя УРСР, протидіючи русифікаторській національній політиці КПРС. Завдяки їхній діяльності на деякий час вдалось затримати русифікаторську політику радянської влади, домогтися незначних поступок у питанні поширення сфери вжитку української мови.

Перспективою подальшого дослідження є наукове осмислення процесів протидії русифікації представниками творчої інтелігенції в 1970-х рр., коли в СРСР офіційно утверджується курс на «злиття націй».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ : Рідний край, 2000. 616 с.
2. Бажан О. Г. Рух за поширення української мови в період «хрущовської відлиги». *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. 2007. Т. 65: Історичні науки. С. 40–49.
3. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
4. Білодід І. К. Мова і ідеологічна боротьба. Київ : Наукова думка, 1974. 84 с.
5. Грабовський С. Від «Культури мови» до «Інтернаціоналізму чи русифікації?»: напівзабута сторінка українського життя у лютому 1963 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1111176.html> (дата звернення: 20.11.2018).
6. Заплотинська О. О. Нонконформістська інтелігенція в офіційному дискурсі 1960-х рр.: механізм формування громадської думки. *Інтелігенція і влада*. 2006. Вип. 6. С. 58–66.
7. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.
8. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60 – перша половина 80-х років ХХ ст.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1994. 222 с.
9. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко. Київ : Смолоскип, 2013. 736 с.
10. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
11. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / упорядн.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька ; за ред. Л. Масенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.

REFERENCES

1. Bazhan O. H., Danyliuk Yu. Z. Opozytsiia v Ukraini (druhapolovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.) [Opposition in Ukraine (2nd half of 50s– 1st half of 80s of 20th century)]. Kyiv: Ridnyi kraj, 2000. 616 s. [in Ukrainian].
2. Bazhan O. H. Rukh za poshyrennia ukrainskoi movy v period «khrushchovskoi vidlyhy» [Movement for Spreading of Ukrainian Language during ‘Khrushchov Thaw’]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska Akademiia». 2007. T. 65: Istorychni nauky. S. 40–49. [in Ukrainian].
3. Baran V. K. Ukraina: novitnia istoriia (1945-1991 pp.) [Ukraine: Contemporary History (1945–1991)]. Lviv : Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2003. 670 s. [in Ukrainian].
4. Bilodid I. K. Mova i ideolohichna borotba [Language and Ideological Struggle]. Kyiv: Naukova dumka, 1974. 84 s. [in Ukrainian].
5. Hrabovskiy S. Vid «Kultury movy» do «Internatsionalizmu chy rusyfikatsii?»: napivzabuta storinka ukrainskoho zhyttia u liutomu 1963 roku [From ‘Culture of Language’ to ‘Internationalism or Russification’: Unknown History of Ukrainian Life in February 1963]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1111176.html> (date of view: 20.11.2018). [in Ukrainian].
6. Zaplotynska O. O. Nonkonformistska intelihentsiia v ofitsinomu dyskursi 1960-kh rr.: mekhanizm formuvannia hromadskoi dumky [Non-conformist Intelligentsia in the Official Discourse: Mechanisms of Formation of Public Opinion]. Intelihentsiia i vlada. 2006. Vyp. 6. S. 58–66. [in Ukrainian].
7. Kasianov H. Nezghodni: ukrainskaintelihentsiia v rusioporu 1960–80-kh rokiv [Dissentients: Ukrainian Intelligentsia in Resistance Movement in 1960–80s]. Kyiv: Lybid, 1995. 224 s. [in Ukrainian].
8. Kurnosov Yu. Inakomyshlennia v Ukraini (60 – pershapolovyna 80-kh rokiv XX st.) [Dissent in Ukraine (60-s – 1st half of 80-s of 20th century)]. Kyiv : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1994. 222 s. [in Ukrainian].
9. Politychniprotesty y inakodumstvo v Ukraini (1960–1990): Dokumenty i materialy /upor. V.M. Danylenko [Political Protests and Dissent in Ukraine: Documents and Materials]. Kyiv : Smoloskyp, 2013. 736 s. [in Ukrainian].
10. Rusnachenko A. M. Natsionalno-vyzvolnyirukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv [National Liberation Movement in Ukraine: mid 1950s – beginning of 1990s]. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 1998. 720 s. [in Ukrainian].
11. Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu. Dokumenty i materialy / uporiadn.: L. Masenko, V. Kubaichuk, O. Dem'ska-Kulchytska; zared. L. Masenko [Ukrainian Language in 20th century: History of Linguicide. Documents and Materials]. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2005. 399 s. [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 781.68: 786.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176794>

Уляна МОЛЧКО,
orcid.org/0000-0003-1519-6053

доцент,
доцент кафедри музикознавства та фортепіано
Навчально-наукового інституту музичного мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) u.molchko@gmail.com

ЛІРИКО-ПІСЕННІ СОЛОСПІВИ ОСТАПА БОБИКЕВИЧА НА ВІРШІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено камерно-вокальну творчість композитора української діаспори ХХ століття О. Бобикевича на вірші Д. Загули, Н. Кибальчич, В. Щурата, М. Філянського, М. Майструка. Здійснено музично-теоретичний аналіз лірико-пісенних солоспівів, які тривалий час перебували в закордонних архівах і сьогодні повернуті в Україну. Висвітлено мовно-стильові особливості композиторської мови. Розглянуто особливості вокальної партії у взаємодії з фортепіанним акомпанементом. Охарактеризовано їхню мистецьку та дидактичну вартість.

Ключові слова: Остап Бобикевич, солоспівні, вокальна партія, фортепіанний супровід.

Uliana MOLCHKO,
orcid.org/0000-0003-1519-6053

Associate Professor at the Department of the Science Musical Sciagraphy and Pianoforte
Education and Researcher Musical Art Institute
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical Univeristy
(Drohobych, Ukraine) u.molchko@gmail.com

LIRICAL SOLOSINGING ART BY OSTAP BOBYKEYVYCH TO UKRAINIAN POETS' VERSES WRITTEN IN THE FIRST DECADE OF XX CENTURY

The article is devoted to exploring the chamber vocal art of the twentieth century Ukrainian expat community composer O. Bobykevych with opuses written to the poems by D. Zaluga, N. Kybalchych, V. Schurat, M. Filyansky, M. Maistruk.

We carried out the musical-theoretical analysis of lyrical solo songs that for a long time remained at foreign archives and finally today are returned to Ukraine. Lyrical verses of Ukrainian poets, depicting the human's inner world, inspired Ostap Bobykevych to create those solo sings series. Keenly appreciating the poetry mood, its lyrical and picturesque sensing of the deep love feeling, the composer interpreted his vocal art in a romantic key.

Highlighted are the composer's language linguistic-stylistic features. In the analyzed sings O. Bobykevych brings an impressive musical image. The composer felt close the flexible inner of the literary poetic mainstay rhythm that allowed him freely using the through opuses cycle form, also allowing the free introduction of declamation elements into the singed melody.

It is proved that the composer's lyrical solo songs music is characterized by a genuine excitement and spontaneity. That is achieved thanks to his original vocal melodies, to which appropriate is a clear correlation between composition and sound, short phrases separated by emotional pauses, underlined by "minutiae" rhythmic pattern built of motifs rendering a clear relation between these romances musical tissue and the Ukrainian folk ballads "dumae" patterns.

Considered are the vocal party features when interaction to the piano accompaniment. The lyrical landscape atmosphere of these soloist songs is deepened with the piano accompaniment, that instrument even gaining more independence to render the dramatized musical image feeling. Performing an artistic tool role, it is characterized by an orchestra-rich octave-chord sound texture, thus representing figurative elements and rendering the arched bandura passages in the whole musical tissue.

The songs for soloists written by O. Bobykevych to poems of D. Zaluga, N. Kybalchych, V. Schurat, M. Filyansky, M. Maistruk are clearly marked by the single mood line and depict various facets of the lyrical heroes' inner world. These romantically inspired vocal compositions, passionate with a by sincere lyrical sentiment, embody a valuable artistic contribution to the Ukrainian chamber vocal music art.

Key words: Ostap Bobykevych, solo song, vocal part, piano accompaniment.

Постановка проблеми. Сьогодні пріоритетним завданням вищих навчальних закладів педагогічного спрямування на етапі інтеграції України до європейського освітнього простору стає підготовка вчителя музичного мистецтва на основі творчих досягнень композиторів української діаспори. У його розв'язанні вагому роль відіграє впровадження у навчальні програми та вивчення творів маловідомих культурно-громадських та освітніх діячів, які змушені були емігрувати в силу складних політичних обставин на початку ХХ сторіччя. До них належить ім'я Остапа Бобикевича (1889–1970 рр.) – українського композитора, піаніста, культурно-громадського діяча з Німеччини, 130 років від дня народження якого українська мистецька громадськість відзначає у 2019 році.

Аналіз досліджень. Постать О. Бобикевича, як і його музична спадщина, довгий час була майже невідомою в Україні. Нелегкий життєвий шлях описано в нарисі Марії Ващишин (Ващишин, 2003), статтях Богдана Шарка (Шарко, 1996), Степана Шаха (Шах, 1970), Галини Коваль (Коваль 1970), Уляни Молчко (Молчко, 2003; 2004). Поодинокі вокальні композиції митця вперше побачили світ у 1954 році у виданні «Пісні сольові з акомпаньяментом фортеп'яну», які опублікував Фонд Української Культури ім. С. Єфремова. Після смерті композитора суспільно-громадський діяч, бандурист Богдан Шарко з Мюнхена, дбаючи за гідне збереження його манускриптів, займається передачею їх українським архівам: Музею-архіву Українського католицького університету ім. Патріарха Сліпого в Римі, Українському Канадському Архіву в Едмонді, Музею-архіву Бібліотеки ім. Тараса Шевченка в Лондоні. За період незалежної України знаний культурно-мистецький діяч налагоджує зв'язки з Музично-меморіальним музеєм Соломії Крушельницької у Львові, куди передає окремі рукописи композитора, які залишилися у власній нотозбірні та приватній бібліотеці педагога-піаністки Калини Чічки-Андрієнко.

На початку 2000 року авторка статті налагодила мистецько-культурні зв'язки з Богданом Шарком, який жертвовно сприяв поверненню музичних рукописів О. Бобикевича на рідну землю. Це дало змогу опублікувати нотні навчально-методичні посібники: у 2007 році «Остап Бобикевич. Вокальні твори на вірші Тараса Шевченка», у 2009 – «Остап Бобикевич. Фортепіанні твори», у 2012 – «Остап Бобикевич. Хорові твори», а в 2016 – «Остап Бобикевич. Вокальні твори на слова Івана Франка», які, пройшовши апробацію, рекомендовані для студентів вищих навчальних закладів

Міністерством освіти і науки України та вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Тому **мета** дослідження – вперше ввести до науково-педагогічного та музикознавчого обігу віднайдені твори композитора української діаспори Остапа Бобикевича на вірші українських поетів Д. Загули, Н. Кибальчич, В. Щурата, М. Філянського, М. Майструка, а також здійснити музично-теоретичний аналіз зазначених композицій; охарактеризувати їхню мистецьку та дидактичну вартість.

Виклад основного матеріалу. Композиторський доробок митця становить понад 120 творів. Найяскравішою є вокальна музика О. Бобикевича. Вокальні твори Остапа Бобикевича на вірші українських поетів початку ХХ століття: Д. Загули, Н. Кибальчич, В. Щурата, М. Філянського, М. Майструка мають вагоме значення в подоланні шляху до євроінтеграції України та становлення національної освіти, оскільки за часів тоталітарного режиму утворилася прогалина у вивченні національно спрямованого репертуару. Солоспіви на слова зазначених вище поетів удалося повернути авторці цього дослідження на рідну землю з приватної бібліотеки педагога-піаністки Калини Чічки-Андрієнко (Мюнхен) та з власної нотозбірні світової слави співака Володимира Луціва (Лондон). Ці твори оспівують високі почуття любові, відображають оригінальне лірико-психологічне світосприйняття і є високомистецьким дидактичним матеріалом.

Солоспів «*Я чую пісню*» О. Бобикевича на вірші Дмитра Загули належить до ліричних вокальних творів композитора. Митця завжди приваблювали тексти, в котрих відображалася рідна земля, природа, пісня. Тема ностальгії за Україною проходить крізь всю творчість О. Бобикевича, який був змушений у зв'язку з приходом радянської влади на початку 40-х років ХХ сторіччя емігрувати в Німеччину. У поетичній першооснові оспівується рідна пісня, що вчувається крізь сон, а також гуркіт далекого Черемошу, шелест листя і шум сосен. Все це зворушує серце поета ніжною, щемливою тугою. Лірико-пісенний склад вірша надихнув композитора до написання солоспіву з характерними ознаками елегії.

У творі яскраво відчутно концентрат двох інтонаційно-жанрових сфер. Це елегії і думи. Вони простежуються вже у фортепіанному вступі. Композитор насичує його розміреним тріольним акомпанементом в розмірі 6/8, на тлі якого з'являються арпеджовані звороти шістьнадцятими вартостями. Їх широкий виклад споріднює музичний матеріал

з кобзарською переграю. Для вокальної партії властиве поєднання одновистотних інтонувальних ходів, що характерні для думних рецитацій, з наспівними мелодичними ходами. Застосування О. Бобикевичем емотивних пауз у теноровому викладі надає мелодико-тематичному розгортанню солоспіву експресії і динамізму.

Інтерпретуючи тужливий вірш Д. Загули, композитор застосовує наскрізну форму, що допомагає повноцінно передати емоційний розвиток поетичної першооснови: від роздумів до душевного «крику». Кульмінаційний розділ автор відділяє стислою фортепіанною прелюдією, яка будується на тематизмі вступу. Музичний розвиток здійснюється звуковисотним підйомом партії соліста. Підкреслюючи віршований текст («Я чую пісню, мов крізь сон: / Далекий Черемош гуркоче») (Бобикевич, 2019: 11), О. Бобикевич застосовує короткі фрази, що розділені емотивними паузами. Це збільшує емоційну напругу і підводить до драматичної вершини солоспіву. Фортепіанна кода, яка насичена елегантними ходами, знімає експресивний спалах. Динамічний спад у тональності As-dur заспокоює і завершує тужливий солоспів-спомин.

Вокальний твір «Червоні маки» на вірші Василя Щурата був створений О. Бобикевичем у 1920 році. Першим виконавцем солоспіву став відомий український оперний співак, добрий товариш митця Клим Чічка-Андрієнко. У поезії оспівуються чудові квіти маку. В українській культурі ця рослина символіка пов'язана з ідеєю молодості, краси, дівочої чистоти і вроди. Поезія В. Щурата «Червоні маки» проймає м'якими переходами від смутку до просвітленого звучання. Передаючи ліричний тонус вірша, композитор застосовує наскрізну форму. Короткий фортепіанний вступ у F-dur, що насичений акордовим тріольним рухом, налаштовує слухача на повний ніжності, тихої радості вокальний твір. Партії соліста властивий плавний поступеневий рух, який забезпечує мелодичне, недекламаційне звукомовлення. Вокальні фрази охоплюють невеликий діапазон, що наближує солоспів до народних побутових пісень ліричного змісту. Це сприяє тонкому розкриттю символічної настроєвості поезії.

У другій половині композиції задушевний характер вірша значно драматизується. Тут поет вказує на велику силу краси червоних маків, які, будучи символом кохання, не знають жалю. Цей емоційний підйом композитор передає хвилюючим вокально-інструментальним викладом. У процесі музичного розвитку вокальна фактура насичується стрибками на інтервал терцію, кварту, сексту. Душевні переживання підсилю-

ються висхідним рухом, динамічно зростаючи. Фортепіанний супровід допомагає симфонізувати символічний поетичний образ. О. Бобикевич застосовує в акомпанементі чотиризвучні співзвуччя, що пульсують на тлі октавно-акордових басів. Тут автор тлумачить поетичний образ підкреслено романтизовано – широким мазком, на емоційному крещендо.

Завершується солоспів настроєвим спадом. Повторення слів «червоні маки» зрівноважують чуттєвий кульмінаційний підйом солоспіву. Все затихає і розчиняється у звуках тонічного F-dur.

Продовжує лінію ліричних творів О. Бобикевича солоспів «Айстри» на слова Надії Кибальчич, відомої української письменниці, доньки поетеси Надії Матвіївни Кибальчич. У поетичній першооснові представлений образ осінньої квітки як символ ніжного і чистого кохання, стійкості і витривалості, радості. Мелодійність поетичного слова Н. Кибальчич заповонила О. Бобикевича.

Невеликий вступ у тональності c-moll насичений сумовитими інтонаціями, які підсилюються хроматичними ходами. Тужливий настрій поезії («Сонце в хмарі... Пахне зв'ялим листям») (Бобикевич, 2019: 16) розкривається ліричною мелодією. В її основі інтонації малої терції.

У поезії проходить зміна настрою осіннього пейзажу («Килимом барвистим, При негоді айстри розцвітись») (Бобикевич, 2019: 17). Тонко відчуваючи зміни в характері віршованого слова Н. Кибальчич, композитор передає його зміною розміру з 3/4 на 2/4, крапкованим ритмом у сольній партії. Фортепіанний супровід підсилює цей емоційний сплеск. Митець насичує його швидкобіжучими, висхідними, арпеджованими пасажками, які після кульмінаційного підйому збігають вниз мелодичними поспівками.

Вірш Н. Кибальчич осяяний ліричною пейзажністю, яка поглиблює настроєве змалювання образу квітів. На тлі дощу дрібненького, що «падає росю, / мокрі листя у садах летять» (Бобикевич, 2019: 17). Здійснюючи музичну інтерпретацію поетичної першооснови, О. Бобикевич застосовує музичний матеріал початкового тематичного матеріалу, чим посилює найсвітліші почуття любові. Вокальну фразу «горді гарні, / сяючи красою / на морозі айстри ті тремтять» (Бобикевич, 2019: 18) автор проводить двічі. Рух мелодичної лінії у високі регістри, введення пунктирного ритму драматизують солоспів. Авторські темпові ремарки в партії фортепіано передають мінливість осінньої пори.

Індивідуальне тлумачення О. Бобикевичем образного змісту поезії Н. Кибальчич втілюється

в наскрізному динамічному розвитку музики солоспіву «Айстри», що сприяло утвердженню загальної ідеї вірша – перемоги високих людських почуттів.

Одним із ранніх вокальних творів О. Бобикевича є солоспів «*Як гарно слухати*» на слова Миколи Філянського. Тут сфера ліричної емоційності злилася з драматизованою напруженістю. Тематичний матеріал фортепіанного вступу (тональність *c-moll*, низхідна пунктирна хода басового голосу та пульсуючі чотиризвучні акорди) відразу надають музиці романсу експресивної загостреності. Фрази соліста відзначаються своїм лаконізмом. Вони оспівують мінливу природу, в якій чарівним є все: і «*як в ризи яснії вбереться лоно квітів*», і «*як степ засне, сріблом повитий у сяйвах весь, весь в перлах самоцвітах*» (Бобикевич, 2019: 19). Застосування дрібного ритмічного малюнку з крапковим споріднює їх зі схвильованими мовними зворотами. Поетичній першооснові властива піднесенно-чуттєва настроєність, що виявляється у відкритій емоційності, власне, тому вокальні поспівки автор відділяє емотивними паузами різної вартості, чим досягає яскравості в передачі пейзажних змін. Панівний акордовий супровід, що пульсує на тлі довготривалих басів, надає композиції звукової просторовості та оркестрових барв.

Кульмінація припадає на слова «*і весь під снігом ворон чорний*» (Бобикевич, 2019: 20). Цьому епізоду властива мелодика декламаційного характеру, для якої характерний витриманий принцип взаємозалежності віршованої і музичної побудови через мікроструктуру складо-звуку. Вокальна партія переносить у високий регістр. «As» другої октави, яке підкреслене ферматою, динамікою *f* становить емоційну вершину. Низхідний рух мелодії соліста, одновисотне інтонування, лаконічні паузи між мотивами приводять до спаду драматичного напруження.

Музично-образний розвиток солоспіву завершує інструментальний акомпанемент, який стає прозорішим і розчиняється інтервальними висхідними ходами в *c-moll*.

Мистецька тема «людина і природа» знайшла в О. Бобикевича свою оригінальну інтерпретацію. У романсі «*Я б знов зустрів тебе вінком*» на вірші Миколи Філянського композитор зіставляє людські переживання з картиною природи. Сповнений глибокого суму ліричний герой оспівує своє кохання, котре відцвіло як пожовклий листок. Перший розділ наскрізної форми солоспіву відкриває фортепіанний вступ. Інструментальна партія набирає тут більшої самостійності в пере-

дачі драматизованого музичного образу. Аकोдова остинатність, що пульсує на тлі густих басів, передає внутрішній неспокій. Глибоко проникаючи в оповитий серпанком смутку і журби настроїв поезії М. Філянського, О. Бобикевич застосовує декламаційно чутливу мелодику. Їй властиві висхідні підходи шістнадцятковими вартостями до інтонаційної вершини, де віршований склад відповідає кожному звуку вокальної лінії. Рух мотивів соліста на все вищій звуковий щабель, яскравість інтонаційних комплексів передають образно-динамічний імпульс поетичної першооснови. Цей емоційний підйом здійснює голос співака, котрий підтримується насиченими чотиризвуковими співзвуччями та октавними ходами басів у фортепіанній партії.

Другий розділ солоспіву тематично споріднений з першим. Для вокальної партії властива експресивно виразна, чуйна щодо інтонаційних порухів вірша М. Філянського мелодико-декламаційна лінія. Повторення двічі слів «*он, глянь, ось зжовклий лист упав*» (Бобикевич, 2019: 23) приводить до кульмінації. Місця найвищого емоційного напруження відзначені автором довготривалими звуками та підкреслені ферматами. Остання схвильовано-напружена вокальна фраза («*на нас свій погляд кинув*») (Бобикевич, 2019: 24) зі стрімким, лаконічним, висхідним ходом розчиняється в тонічних звуках *H-dur*. Заклучні акордові послідовності посилюють образну сферу солоспіву – відчуття неможливості повернення минулого кохання.

Романс О. Бобикевича «*Ой де ж тії квіти...*» на слова М. Майструка продовжують лірико-пісенну лінію вокальної творчості митця. Припускаємо, що це ім'я та прізвище є ще одним із псевдонімів Івана Майстренка – публіциста, поета, ректора Українського технічно-господарського інституту в Мюнхені, де працював також доцентом Остап Бобикевич. У мініатюрі переважає кантиленний пісенний тип, але поряд із цим представлено експресивно виразну, гнучку щодо інтонаційних порухів слова мелодико-декламаційну лінію. Музика солоспіву приваблює щирою безпосередністю і легкою схвильованістю. У віршованих замальовках картин природи передано роздуми про плинність життя: на зміну світлим моментам долі приходить почуття безповоротності. Вони подані у вигляді запитальних фраз: «*Ой де ж тії квіти, що так розцвітали. Ой де ж тії пташки, що так щебетали*» (Бобикевич, 2019: 25) і схвильованих відповідей: «*Уже тії квіти під снігом змарніли. Уже тії пташки в вирій полетіли*» (Бобикевич, 2019: 25).

Лірико-пейзажну атмосферу створює фортепіанний вступ, який насичений ілюстративними деталями – розлогий арпеджований хід *cis-moll* змінюється повторювальними послідовностями, які передають спів пташок. Партія соліста має яскраво пісенні ознаки. Вокальним фразам властивий інтонаційний рух від тонічного до терцового ступеня. Оригінальними є низхідні шістнадцяткові ходи з хроматичними допоміжними звуками, якими композитор завершує музично-поетичні речення. Ці невеличкі вокалізи асоціюються із щебетанням пташок. Введення митцем різноманітних ритмічних малюнків надає панівній романсовій співучості імпульсивно схвильованого характеру.

О. Бобикевич насичує фортепіанний супровід повнозвучною фактурою. Розлогі арпеджіо в партіях обох рук, чотиризвучні акордові послідовності домінантової групи, октавні ходи, лаконічні басові мотиви підсилюють внутрішнє напруження музичних думок солоспіву.

Лірико-живописне тлумачення вірша М. Майструка О. Бобикевичем в солоспіві «Ой де ж тії квіти...» представлено характерними рисами романтичного мистецтва і свідчить про вміння композитора в лаконічній формі відтворити мінливі градації почуттів.

Висновки. Ліричні вірші українських поетів, у яких змальований внутрішній світ людини, надихнули Остапа Бобикевича до створення низки солоспівів. Тонко відчувши настрій поезій, її лірико-живописне розкриття глибоких почут-

тів любові, композитор інтерпретує свої вокальні твори в романтичному ключі.

Ваналізованих солоспівах О. Бобикевича скраво подає музичний образ і залишається у звичній йому мовно-стильовій стихії. Композитору близькою стала гнучка внутрішня ритміка літературних поетичних першооснов, що дозволила вільно застосувати наскрізну форму, а також вільно вводити декламаційні елементи в наспівну мелодіку.

Музика ліричних солоспівів митця приваблює щирою схвильованістю і безпосередністю. Цього композитор досягає завдяки своїй оригінальній вокальній мелодиці, якій властиві: чітке співвідношення складу і звуку, короткі фрази, що розділяються емотивними паузами, наявний дрібний ритмічний малюнок у мотивах, котрий споріднює музичну тканину романсів із фольклорними зразками – думами.

Лірико-пейзажну атмосферу солоспівів поглиблює фортепіанний супровід, який набирає більшої самостійності в передачі драматизованого музичного образу. Виконуючи художню роль, для нього характерним є оркестрова насичена октавно-акордова фактура, зображальні елементи, арпеджовані бандурні ходи.

Солоспіви О. Бобикевича на вірші Д. Загули, Н. Кибальчич, В. Щурата, М. Філянського, М. Майструка відзначаються єдиною лінією настрою і змальовують різні грані душевного світу ліричних героїв. Ці романтично окрилені вокальні композиції, що наснажені щирим ліричним чуття, є цінним мистецьким внеском в українську камерно-вокальну музику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобикевич О. Солоспіви на вірші українських поетів ; редактор-упорядник та автор вступної статті У. Молчко. Дрогобич, 2019. 28 с.
2. Ващишин М. Остап Бобикевич. Львів : Червона калина, 2003. 195 с.
3. Молчко У. Вокальні твори Остапа Бобикевича на слова Олександра Олеся. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України імені Петра Чайковського. Серія Мистецтвознавство*. Тернопіль-Київ, 2004. № 1 (12). С. 37–42.
4. Молчко У. Нотні рукописи Остапа Бобикевича – пам'ятка культури ХХ століття. *Історичні пам'ятки Галичини: Матеріали другої наукової краєзнавчої конференції 21 листопада 2002 р.* Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. С. 255–260.
5. Шарко Б. Композитор Остап Бобикевич. *Новий шлях*. 1996. 6–13 січня. С. 7.
6. Шах С., Коваль Г. Пам'яті Остапа Бобикевича. *Християнський голос*. 1970. 23 серпня. С. 5.

REFERENCES

1. Bobykevych O. Solospivny na virshi ukrayinskykh poetiv [Romance on the poems of Ukrainian poets] / redaktor-uporyadnyk ta avtor vstupnoyi statti U. Molchko. Drogobych, 2019. 28 p. [in Ukraine].
2. Vashhyshyn M. Ostap Bobykevych [Ostap Bobikevich]. Lviv: Chervona kalyna, 2003. 195 p. [in Ukraine].
3. Molchko U. Vokalni tvory Ostapa Bobykevycha na slova Oleksandra Olesya. [Ostap Bobykevych's vocal works by the words of Alexander Olesya]. *Naukovi zapysky Ternopil'skogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Gnatyuka ta Nacionalnoyi muzychnoyi akademiyi Ukrainy imeni Petra Chajkovskogo. Seriya Mystecztvoznavstvo*. Ternopil-Kyiv, 2004. № 1(12). P. 37-42. [in Ukraine].
4. Molchko U. Notni rukopysy Ostapa Bobykevycha – pamyatka kultury XX stolittya. [The notes of Ostap Bobikevych are a cultural monument of the twentieth century]. *Istorychni pamyatky Galychyny: Materialy drugoyi naukovoyi kraysnavchoyi konferenciyi 21 lystopada 2002 r.* Lviv: Vydavnychyy centr LNU im. I. Franka, 2003. P. 255-260. [in Ukraine].
5. Sharko B. Kompozytor Ostap Bobykevych. [Composer Ostap Bobikevich] *Novyj shlyax*. 1996. 6-13 sichnya. P. 7. [in Ukraine].
6. Shax S., Koval G. Pamyati Ostapa Bobykevycha. [In memory of Ostap Bobikevich]. *Xrystyyanskyj golos*. 1970. 23 serpnya. P. 5. [in Ukraine].

УДК 781.68: 786.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176795>**Галина ПАСІЧНИК,***orcid.org/0000-0001-7410-2286*

викладач вищої категорії музично-теоретичних дисциплін

Самбірського коледжу культури і мистецтв

(Самбір, Львівська область, Україна) *galynalubomyr@gmail.com*

МЕЛОДИКА ТА РИТМІКА В КОНТЕКСТІ ЕЗОТЕРИКИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

У статті досліджено езотеричні особливості мелодики та ритміки українського музичного фольклору. Описано мелодичні та ритмічні особливості запису чи розшифровки автентичної музики. Розглянуто особливості виконання автентичної інструментальної та вокальної мелодики. Виявлено недосліджені тонкощі виконання та запису автентичного українського фольклору. Висвітлено недостатність вивчення мелодичних та ритмо-структурних питань у музичній фольклористиці. Здійснено порівняння наукових досліджень у квантовій фізиці та біогенетиці з точки зору езотерики.

Ключові слова: автентичний, музичний фольклор, ритміка, мелодика, езотерика.

Halyna PASICHNYK,*orcid.org/0000-0001-7410-2286*

High Category Lecturer of Music Theory Subjects

of Sambir Culture and Arts College

(Sambir, Ukraine) *galynalubomyr@gmail.com*

MELODICS AND RHYTHMICS IN THE CONTEXT OF ESOTERICS OF UKRAINIAN MUSICAL FOLCLORE

Esoteric particularities of melodies and rhythmic of Ukrainian musical folklore have been researched in the article. Melodical and rhythmic particularities of recording or decoding of authentic music have been described, performance particularities of authentic instrumental and vocal melodies have been reviewed, uncharted details of performance and record of authentic Ukrainian folklore and insufficiency of research of melodical and rhythm-structural problems in music folcloristics have been revealed, comparison of scientific researches in quantum physics and biogenetics from esoteric point of view has been made in this article.

Upbringing of young people to be nationally conscious begins from studying of the native Ukrainian culture and especially folk song. Ukrainian folk song is the richest source of wisdom, good, kindness, humanity, dignity, hardworking nature.

These vital ideals lay in the basis of prehistorical traditions and rites that satellite a human from birth to death. Rite culture of Ukrainians composes a wholesome system. The system that for many ages systematized break from evil and providing prosperity and happiness, which was expressed in songs, in music instrumental art, in dances and games.

We are to study our authentic sources without waiting for state acts or laws. Nowadays fast time brings us multitude of magnificent information and scientific studies. The new science branch, quantum physics, has reached something unknown until now called esoteric. Today scientists all over the world practice working with the field. They proved that the Universe reacts on a thought and it can create reality out of nothing. The famous research about passing a particle through a hole once again showed the influence of the observer on the result of the experiment. A particle can simultaneously be a wave and a particle. Everything depends on the presence and mind of the observer.

In Ukrainian authentic rite songs the state of the performer (emotional, conscious or subconscious) influences on the sounding of the music performed (vocal or instrumental). Rite music carries not only text (melodic or verbal) but also mental state of the performer. And the very state of the performer makes the reality, the image. S.P. Ludkevych, our classic divided folk songs into the rite songs and the ignoramus songs. The difference is a delicate gradation of magical music and music for the sake of music, just for pleasure.

Recording and decoding of our Ukrainian authentic is distorted by conformity of modern music note coding by temperament and metric-rhythmical simplifications.

This work points the attention of reader on the performance, recording and decoding subtleties that have not been researched before. The author is interested in a discussion, polemics that shall bring to a more profound research of sound during the vocal and instrumental performance of Ukrainian folk authentic music.

Key words: authentic, music folclore, rhythmic, melodic, esoterics.

Постановка проблеми. Дослідження українського автентичного фольклору, його вивчення і аналіз є надзвичайно важливими для освітнього процесу всіх рівнів. Опираючись на дослідження класиків-фольклористів, враховуючи досягнення сучасної науки, мусимо в своєму аналізі іти глибше. Недослідженою досі залишається езотерична сторона у розгляді як ритміки, так і мелодики.

Аналіз досліджень. До теми глибокого аналізу ритміки та мелодики автентичного фольклору доклалися: К. Квітка(Квітка, 1923), Ф. Колесса(Колесса, 1906), С. Людкевич(Людкевич, 1999), А. Іваницький (Іваницький, 2008, 2009), Б. Луканюк(Луканюк, 2008, 2014, 2016).

Мета статті. Поставити акцент на невивченому на сьогодні езотеричному контексті питання запису, розшифровки та виконання української автентичної музики.

Виклад основного матеріалу. Шалена швидкість інформації у просторі, виникнення в ХХ столітті нової науки-квантової фізики заставляє нас по-новому переглянути наші переконання. Наш світогляд міняється під впливом думки основоположника квантової фізики Макса Планка, який стверджує, що реальність – це проекція власного розуму. На щастя стираються межі між наукою і духовністю, а поняття, якими вони оперують, стають взаємозаміними. Ми на порозі нового бачення світу. Настала пора розібрати на деталі власну систему вірувань і залишити позавчорашню упередженість. Нам залишається лише ХОПТИ задавати запитання.

З темою езотерики не можна було працювати раніше, бо раніше ми опиралися на інші досягнення різноманітних галузей наук ХІХ – ХХ століття. Але як вам видається, поділ в ХІХ ст. народних пісень на обрядові і профанні – це випадковість? Звичайно ні! Обряд у фольклорі – це народна магія! Магія, зв'язана із звуком – магія звуку! Актуальність дослідження і вивчення даної теми годі переоцінити. Власне сьогодні стає можливим дослідження звуку і обряду з точки зору езотерики. Дослідження фольклору нашими класиками опиралось на словесно-мелодичні формули, що в минулому столітті мало надзвичайну цінність. Наші прадавні предки передавали цінну інформацію тільки з уст в уста (тому усна народна творчість). Так було в доісторичні часи. І тільки тоді, коли передача з уст в уста стала складною або неможливою, для збереження інформації її стали записувати – нотувати. Виникло письмо, а вже потім знаменна нотація на Русі та європейські невми – знаки відтворення мелодичної лінії. Увага!!! Однак, за допомогою невми співак не міг

прочитати нову мелодію, а міг лише нагадати вже відомий мотив. Отже, все ж мелодія вивчалась УСНО! Далі виникнення сучасної нотації ще більше спростило запис і спотворило джерела. На превелике щастя маємо до сьогодні збережені автентичні джерела. Дана праця є призначена для зосередження нашої уваги на чуттєвих (тих, що спираються на відчуттях, станах) сторонах фольклору. Таким чином можна дослідити ті тонкощі народної музичної творчості, які не «вміщаються» ні в семиступеневу темперовану систему мелодики, ні в «рівну» (визначену математично) метро-ритміку. Ще раз: нам залишається лише ХОПТИ задавати питання.

Спочатку було слово, і слово було у Бога і слово було Бог...

Загадка звуку сягає сивої давнини. Те, що звук і музика можуть зцілювати, чи вбивати, ми вже відчуваємо, хоч і не розуміємо до кінця. Сучасна наука намагається пояснити звук як матеріальне явище. Вже є досліді, де різна частота звуку «малює» візерунки з піску, цукру і навіть ліпить тривимірні об'ємні фігурки з водяного розчину крохмалю. Правда, ця ж сучасна наука не може пояснити наприклад подію, яку описує шведський лікар Джарп у 1937 році у Тибеті. Монахи, що зводили стіну на скелі висотою 250 метрів. Навколо кам'яного блока були встановлені 19 музичних інструментів: 13 залізних барабанів різного розміру та 6 триметрових труб. Позаду кожного інструменту вишикувались монахи. Монах, що стояв поряд з найменшим барабаном, давав сигнал, щоб розпочати «концерт»...усі монахи безперервно співали молитву, темп цієї незбагненої «музики» поступово зростав. Протягом перших чотирьох хвилин нічого не відбувалося, а далі, зі стрибком темпу «музики», кам'яний блок почав гойдатися й коливатися, раптово здійнявся у повітря та з прискорення поплинув догори у напрямку платформи на висоті 250 метрів. Після трьох хвилин підйому він приземлився на платформі. Пояснення цього феномену поки немає, лише є гіпотеза: «Очевидно, головною рушійною силою були психічні зусилля монахів, а «музика» сприяла синхронізації зусиль» – так пояснюється ефект левітації. «Якщо це так, – пише професор Анатолій Іваницький в «Історичному синтаксисі фольклору», – то секрет багатотисячолітнього функціонування обрядових наспівів знаходить пояснення у сакральному потенціалі традиційної музики неоліту. Ініційовані (посвячені в таємницю) волхви (у даному випадку тибетські монахи) вміли за допомогою обрядових наспівів концентрувати психічні зусилля колективу (групи людей) для

впливу не лише на соціальне середовище, але й на природне оточення» (Іваницький, 2009: 363-364).

Цікавим є дослідження звуку генетиком Петром Гаряєвим, (Гаряєв) який стверджує, що наша ДНК «звучить» як симфонічний оркестр, а після дії ультразвуку наша ДНК звучить як одна нота!!! Як це дослідження має відношення до автентичного фольклору?, запитаєте ви. Пряме! Звуком: словом, музикою і думкою ми ФОРМУЄМО НАШУ РЕАЛЬНІСТЬ. Є ще дуже цікаве дослідження Євгенія Койнова (Койнова) про звук. Одне з його тверджень: будь-яка доросла людина (особливо та, яка вважає, що не вміє співати) може «завучати» просто потужно, при умові, якщо вона «відключить» розум, тобто перестане думати (наприклад, через холотропне дихання).

Кілька років тому я почула, як Галина Хоткевич, що жила у Франції, будучи оперною співачкою, досліджувала українську колискову. Наукові дослідження підтвердили її думку: українська колискова (навіть якщо її співали французьки!!!) гармонійно впливає на дитинку, що ще не народилася: чистяться довколаплідні води, стабілізується серцебиття. Плід повертається у «правильне положення» – голівкою вниз. Виникла думка: а що ми знаємо про автентичну українську народну пісню?

На щастя, маємо глибоких і шанованих світом дослідників нашої автентики. Перечитуючи «Хрестоматію з українського музичного фольклору» Анатолія Іваницького, ми вперше зустрічаємо розділ: Езотеризм обрядових наспівів. Глибоко вдячна автору, що наважився ось так голосно повідомити про це. У словнику термінів науковець пояснює: «ЕЗОТЕРИЧНИЙ – потаємний, священний, пов'язаний з прадавніми традиціями, віруваннями та магією» (Іваницький, 2006: 12). Його сміливість обґрунтована дослідженнями наших класиків, про яких він згадує. Працюючи над перевиданням збірника Климента Квітки «Українські народні мелодії», Іваницький зауважив, що у ньому, як потім і у збірнику Станіслава Людкевича «Галицько-руські народні мелодії», всі пісні були розподілені на ОБРЯДОВІ і ЗВИЧАЙНІ. Іваницький вважає, що з езотеричного погляду обидва науковці абсолютно праві: «систематика пісень основана на «об'єктивній генеалогії» двох основних русел народної музичної творчості: язичницької та козацько-селянської (власне. європейської)» Отже, ще на початку ХХ ст. С.Людкевич розподіляв народну музику на ОБРЯДОВУ і ЗВИЧАЙНУ. Власне С. Людкевичу належить пріоритет системного розподілу фольклорно-музичної традиції на САКРАЛЬНУ і ПРОФААННУ. Вдячна А. Іваницькому за пояснення: «САКРАЛЬ-

НИЙ – священний, містичний» «ПРОФААННІСТЬ – втрата сакральності, знецінення й заміна духовного світогляду розважальністю та матеріальними інтересами» (Ільницький, 2008: 513).

У своїй праці «Історичний синтаксис фольклору» Анатолій Іваницький висловлює принципово абсолютно новий погляд на походження музики. Особливість його концепції полягає в урахуванні триєдності МИСЛЕННЯ, МОВИ І МУЗИКИ. Цікавим є і те, що часовий відрізок дослідження А.Іваницького: від мовно-музичних зародків верхнього палеоліту до музичного періоду пізнього середньовіччя. Трохи пізніше ми почули думку Іллі Фетісова (фольклорист, керівник гурту автентичної пісні «Божичі») про те, що пульс, метр існує ПОЗА МУЗИКОЮ – десь у просторі (Фетісов). Згодом ми повернусь до цієї думки.

Ритміка

Вже нещодавно я мала щастя побувати на майстер-класі з автентичного співу у народній пісні (пульс – не метр, і не ритм) є тим імпульсом, який задає рух народній музиці. Чому народні співаки весь час хитаються? Ніколи при виконанні поп-музики ви НЕ ЗМОЖЕТЕ! хитатися – це правда! Стрибати – так, а хитатися – ні! Народні співаки під час співу хитаються (це яскраво видно при гуртовому співі). Так от за дослідженнями Фетісова співаки не зразу «ловлять» пульс. Деколи аж на другому чи третьому куплеті співаки «попадають» у потрібний пульс. Але вже попавши, абсолютно синхронно творять мелодичну і ритмічну канву. Отже, стверджує Ілля Фетісов, пульс Є ДЕСЬ ПОЗА МУЗИКОЮ!!! Цікаво, за його дослідженням, всю музику: і вокальну народну, і інструментальну народну можна УМОВНО ділити на чотиридольні, тридольні та шестидольні схеми, які все ж весь час йдуть до укрупнення: кличуть – продовжуються у наступній «фразі» і знову так далі – аж до кінця твору. У своїй лекції «Жива і мертва музика» (Фетісов) Ілля Фетісов стверджує, що все живе — несиметричне, тому поділ нот: ціла, половинна, восьма і т.д. – Є ШТУЧНИМ поділом. Жоден видатний музикант – виконавець не грає РІВНО! А лише відповідно до свого пульсу – відчуття. Знаю сама з практики, що музиканти-виконавці, як правило, «заганяють» темп (аж після пояснення Іллі про нерівність долей у музиці – тепер стає зрозуміло чому!!!), на відміну від поп-музикантів, де метр і ритм є заданий математично рівно. За дослідженням Фетісова, у народній музиці (при чому і вокальній, і інструментальній) поділ на долі виглядає так: сильна – ще сильніша, сильна – ще сильніша, при

чому перша завжди є коротшою, а друга довшою і НІКОЛИ сума цих двох, наприклад четвертних не дає однієї половинної, а буде трохи коротшою! Власне тому народна музика ЗАВЖДИ має пульс-рух. Чи не тому нам при нотації народної пісні, тобто при розшифровці її звукозапису неможливим є вкласти мелодію у дво, три дольну чи іншу схему? Найчастіше при нотації народної пісні ми використовуємо змінний метр, бо інакше стає неможливим запис!!!

Мелодика

Така ж ситуація виникає при записі мелодичної лінії: навіть багатство умовних(!!!) знаків не дає можливості точно зафіксувати НЕПІВТОНОВУ градацію. До цього варта додати, що температура, яка абсолютно панує у сучасній світовій музиці і, звичайно, використовується при нотному записі фольклору спотворює мелодію. Адже півтон не є найменшою відстанню між двома звуками! – це знають всі музиканти: струнники чи духовики!

І ще про мелодію. Мала нагоду співпрацювати із збирачем бойківського фольклору Петром Зборовським. Я допомагала у розшифровці його записів і стикнулася з серйозною проблемою. Та ж проблема «виплила» ще раз, коли я пояснювала своїм студентам, як треба розшифровувати запис народної музики. Беремося за розшифровку і не можемо записати нотами мелодії – нам бракує нот!!! Не допомагають умовні знаки неточної фіксації звуку-ми їх записуємо НЕПРАВИЛЬНО – СПОТВОРЕНО! І так не в одному прикладі, а скрізь! Можна собі сказати – та це співаки «нечисто» співають. Та власне навпаки!!! Ці співаки творять мелодичну канву з незапам'ятних часів, і передають її в УСНІЙ традиції (з вуст в уста!), а фіксувати висоту на нотонасці почали лише з XVI століття. Сучасний нотний запис зовсім не відтворює нюанси мелодики. Власне тому Сюзанна Карпенко і її гурт НІКОЛИ не розучує автентичну пісню з нот! Сучасна система нотації, яка поширена в Європі, бере початок з XVI століття. Але точно відомо, що тоді ж паралельно існувала індійська система шруті, яка ділить октаву на 22 мікротони. Цікавого читача слід спрямувати на ознайомлення з матеріалами книги В.Є.Єремєєва «Чертеж антропокосмоса» (Єремєєв посилання №7). Цифра 22 є невипадковою. Можна допустити, що звук, як джерело, зв'язаний з 22 парами хромосом в людському тілі. (Ще раз хочу настійно направити вас до ознайомлення з твердженнями біоенетика Петра Гаряєва (Гаряєв). Цікавим є те, що шруті-мікротони не є акустично рівноцінні. Вони лише фіксують найдрібніші звукові інтервали, які вловлює і розрізняє

слух людини. Цей поділ є умовним і тільки для практичних цілей. А теоретично кількість звукових висот в октаві є безмежна! Шруті наділені психоемоційними характеристиками. Адже відомо, що вплив на людину звуком, як енергетичним явищем, що характеризується частотою, силою та тембром викликає зміни в психічній енергії людини (знову докази у сучасного біоенетика П.Гаряєва). Система шруті поєднує звуковидобування з будовою фізичного тіла і означення чакр (їх є сім – як і нот). Музичне мистецтво Індії завжди було в пошані і мало назву Упаведа (Вища веда). А в Натьяшастрі (трактат II ст. до н. е. – III ст. н. е) є вже систематизовані засоби музичної виразності. Дякую індійському космонавтові, який пропливаючи в космосі над Україною вклонявся і дякував своїй!!! праматері землі-землі України. Він це знає. Ми поки-що сумніваємось, а наші «офіційні» науковці роблять великі очі, коли англійські дослідники Роберт Макрам, Вільям Крен і Роберт Макнілла у книжці «The Story of English» (Makram R., Cran V., Mcneill R. 1986) подають карту, на якій зображено поширення всіх арійських мов з Північного причорномор'я – середньої Наддніпрянщини. Підтримуючи тезу Анатолія Іваницького щодо триєдності виникнення мислення, мови і музики (в праці «Історичний синтаксис фольклору» – це основна теза автора!) можна стверджувати, що індійська культура зберегла в музиці те, що ми спокійно «віддали» Європі – багатство нашої музичної культури. Як доречі звучить мені в голові цитата Бориса Олійника:

Ми тут жили ще до часів потопу.

Наш корінь у земну вростає вісь.

І перше, ніж учити нас, Європо,

На себе ліпше збоку подивись.

Ти нас озвала хутором тихато.

Облиш: твій посміх нам не допече,

Бо ми тоді вже побілили хату,

Як ти іще не вийшла із печер. (Олійник).

Хай не видається вам це твердження занадто упередженим! Ви пробували записати в нотах «заплачку» «ОЙ» в українських думах? Зразу ж вам відповім – це нереально записати у півтоновому строї, де октава має 6 тонів. То, може, власне наша українська автентика і зберегла (як і індійська) нешівтоновий стрій? Бо є експериментаторські досліди музикантів ХХ століття, які, власне використовували поділ октави на 22 ступені. Мені прийшло до думки, що слід глибше дослідити індійську систему шруті вже тому, що Індія зі своєю консервативною релігією зберегла нам санскрит, який виник на основі праукраїнської мови. Василь Кобилюх має на цю тему чудову

монографію «Музика Праукраїни та її відлуння у санскриті» (Кобиліох, 2015) та варта послухати і його бесіду на радіо «Культура» (Кобиліох). Є ще один дослідник української мови, а глибше гуцульської говірки: Мирослав Драган – доктор медицини з США, з яким я мала щастя спілкуватися і слухати його лекції в нас, в училищі і в Дрогобицькому університеті в квітні 2015 року. Чи знаєте, що стверджує Мирослав Драган? Древність української мови сягає четвертого післяльодовикового періоду (абсолютно те саме стверджує В. Кобиліох) Його дослідження підтвержені тисячами слів, які він збирає у гуцульсько-англійському та баскійсько-українському словниках! Якщо мислення, мова і музика розвивалися у триєдності (а це за А. Іваницьким від палеоліту до середньовіччя), то це вказівка нам, дослідникам автентичного фольклору, де бере початок наша музична культура.

Висновки. Виховання у молоді національної свідомості починається із вивчення рідної української культури, і народної пісні зокрема. Народна українська пісня є багатющим джерелом мудрості, добра, милосердя, людяності, честі, гідності, працелюбства. Ці життєстверджуючі ідеали лежать в основі прадавніх традицій і обрядів, які супроводжують людину від народження і аж до смерті. Обрядова культура українців становить цілісну систему, яка впродовж віків систематизувала у народній творчості: пісенному і інструментальному мистецтві, танцях і іграх відвернення від зла і забезпечення добробуту і щастя.

Не чекаючи на державні акти чи закони, маємо вивчати і досліджувати наші автентичні джерела.

Сьогоднішній стрімкий час несе безліч чудової інформації і наукових досліджень. Нова галузь науки – квантова фізика сягнула невідомого досі і тому названого езотеричним. На сьогодні роботу з полем практикують науковці цілого світу. Вони доказали, що Всесвіт реагує на думку і вона може створити реальність з нічого. Відоме дослідження з пропусканням частки через щілину ще раз показало вплив спостерігача на результат досліду. Частка одночасно може бути і хвилиною, і часткою – все залежить від наявності і думки спостерігача.

В українських автентичних обрядових піснях стан виконавця (емоційний, свідомий чи підсвідомий) впливає на звучання виконуваної музики (вокальної чи інструментальної). Обрядова музика несе з собою не лише текст (мелодичний чи словесний), а й стан, у якому перебуває виконавець. При чому власне СТАН виконавця «творить» дійсність, образ. Поділ нашим класиком С.П.Людкевичем народних пісень на «обрядові» і «профанні» несе за собою тонку градацію музики-магії і музики для музики (для настрою, для задоволення).

Запис та розшифровка нашої української автентики є спотворена «умовностями» сучасного нотного шифрування, температури та метро-ритмічними «спрощеннями». Дана праця акцентує увагу читача на не досліджених досі тонкощах виконання, запису та розшифровки. Автор зацікавлена у дискусії, полеміці, що приведуть до глибшого дослідження звуку при виконанні вокальної та інструментальної української народної автентичної музики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іваницький А. Історичний синтаксис фольклору. Вінниця. Нова книга. 2009. 403 с.
2. Іваницький А. Хрестоматія з українського музичного фольклору. Київ. 2008. 519 с.
3. Квітка К. Пісенні форми з удвоє збільшеними ритмічними групами. *Музика*. 1923. № 2. С. 16-18; № 3. С. 24-28.
4. Кобиліох В. Музика Праукраїни та її відлуння у санскриті. Тернопіль. Мандрівець. 2015. 480 с.
5. Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень. *Записки НТШ*. Львів. 1906. Т. LXIX. С. 7-30; Т. LXXI. С. 45-95; Т. LXXII. С. 80-111; Т. LXXIII. С. 65-118; Т. LXXIV. С. 33-68; 1907. Т. LXXVI. С. 64-116.
6. Луканюк Б. Концепція викладання етномузичних дисциплін у системі «школа-училище-виш». Львів. 2008. 158 с.
7. Луканюк Б. Музичний часокількісний ритм. Львів. 2017. 302 с.
8. Луканюк Б. Ритмічна варіаційність у пісенному фольклорі. Львів. 2016. 207 с.
9. Людкевич С. Кілька поправок до так званого питання про український пісенний стиль / С. Людкевич. *Дослідження, статті, рецензії, виступи: у 2 т.* Львів, 1999. Т. 1. С. 53-61.
10. Гаряєв П. Музика життя. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lqVcsf-RjSo> (дата звернення 3. 06. 2019).
11. Кобиліох В. Радіо Культура. URL: https://www.youtube.com/watch?v=7j2nezOnT_U (дата звернення 23. 10. 2017).
12. Койнов Є. Могутство звука. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?pc=uk-ha-emea-ua-bk#sent/FMfcgxmQHxGtNCTPTjXnDRtbdbhZwTtB?projector=1> (дата звернення 10. 03. 2018).
13. Єремєєв В. Чертеж антропокосмоса. URL: <http://bharata-duga.blogspot.com/2010/12/blog-post.html> (дата звернення 5. 11. 2017).
14. Олійник Б. Європа. URL: (<http://m.diary.ru/~veresS/p134256953.htm>) (дата звернення 8. 05. 2019).
15. Фетисов І. Божичі: Народна музика як відображення законів будови Всесвіту. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=3&v=fuuQsIwYzG0 (дата звернення 12. 11. 2018).

16. Фетисов І. Вторинне фольклорне виконавство: ілюзія реальності. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=32&v=YFJzCJ83j1E(дата звернення 3. 06. 2019).
17. Фетисов І. Жива і мертва музика. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=24&v=G7VFeEUMsnk(дата звернення 3. 06. 2019).
18. Makram R., Cran V., McNeill R. The Story of English. New York, 1986. 408 p.

REFERENCES

1. Ivanytskyu A. Istorychnyy syntaksys folkloru [Historical folklore syntax]. Vinnytsya. Nova knyha. 2009. 403 p. [in Ukraine].
2. Ivanytskyu A. Khrestomatiya z ukrayinskoho muzychnoho folkloru [Textbook on Ukrainian folk music]. Kyiv. 2008. 519 p. [in Ukraine].
3. Kvitka K. Pisenni formy z udvoye zbilshenyrytmichnymy hrupamy [Song forms with doubly enlarged rhythmic groups], Muzyka. №2. pp.16-18; № 3. P. 24-28. [in Ukraine].
4. Kobylyukh V. Muzyka Praukrayiny ta yiyi vidlunnya u sanskryti [The music of Prakublic and its echoes in Sanskrit]. Ternopil. Mandrivets. 2015. 480 p. [in Ukraine].
5. Kolessa F. Rytmyka ukrayinskykh narodnykh pisen [Rhythm of Ukrainian folk songs]. Zapysky NTSh. Lviv. 1906. T. LKhIKh. pp. 7-30; T. LKhKhI. pp. 45-95; T. LXXII. pp. 80-111; T. LXXIII. pp. 65-118; T. LXXIV. pp. 33-68; 1907. T. LXXVI. P. 64-116. [in Ukraine].
6. Lukanyuk B. Kontseptsiya vykladannya etnomuzychnykh dystsyplin u systemi «shkola-uchylshche-vysh» [The Concept of Teaching Ethno-Musical Disciplines in the School-School-Vysh System]. Lviv. 2008. 158 p. [in Ukraine].
7. Lukanyuk B. Muzychnyy chasokilkisnyy rytm [Musical time-sized rhythm]. Lviv. 2017. 302 p. [in Ukraine].
8. Lukanyuk B. Rytmichna variatsiynist u pisenному folklori [Rhythmic variation in song folklore]. Lviv. 2016. 207 p. [in Ukraine].
9. Lyudkevych S. Kilka popravok do tak zvanoho pytannya pro ukrayinskyy pisennyi styl [Several amendments to the so-called question of Ukrainian song style]. / S. Lyudkevych. Doslidzhennya, statyi, retsenziyi, vystupy: u 2 t. Lviv, 1999. T. 1. P. 53-61. [in Ukraine].
10. Haryayev P. Muzyka zhyzny [Music of life]. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=IqVcsf-RjSo> (data zvernennya 3. 06. 2019). [in Ukraine].
11. Kobylyukh V. Radio Kultura [Radio Culture]. URL https://www.youtube.com/watch?v=7j2nezOnT_U (data zvernennya 23. 10. 2017). [in Ukraine].
12. Koynov Ye. Mohushchestvo zvuka [The power of sound]. URL <https://mail.google.com/mail/u/0/?pc=uk-ha-emea-ua-bk#sent/FMfegxmQHxGtNCTPTjXnDRtbdhZwTtB?projector=1>(data zvernennya 10. 03. 2018). [in Ukraine].
13. Yemyeyev V. Chertezh antropokosmosa [Anthropocosmos drawing]. URL: <http://bharata-duga.blogspot.com/2010/12/blog-post.html> (data zvernennya 5. 11. 2017). [in Ukraine].
14. Oliynyk B. Yevropa[Europe]. URL: (<http://m.diary.ru/~veresS/p134256953.htm>) (data zvernennya 8. 05. 2019). [in Ukraine].
15. Fetysov I. Bozhychi: Narodna muzyka yak vidobrazhennya zakoniv budovy Vsesvitu [Bozhychi: Folk music as a reflection of the laws of the universe's structure]. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=3&v=fuuQsIwyZg0 (data zvernennya 12. 11. 2018). [in Ukraine].
16. Fetysov I. Vtorynne folklorne vykonavstvo: ilyuziya realnosti [Secondary folklore: the illusion of reality]. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=32&v=YFJzCJ83j1E(data zvernennya 3. 06. 2019). [in Ukraine].
17. Fetysov I. Zhyva i mertva muzyka [Live and dead music]. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=24&v=G7VFeEUMsnk(data zvernennya 3. 06. 2019). [in Ukraine].
18. Makram R., Cran V., McNeill R. The Story of English. New York, 1986. 408 p. [in English].

УДК 7.01:159.955–028.22

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176796>

Дарія СКАЛЬСЬКА,
 доктор філософських наук, професор,
 професор кафедри суспільних наук
 Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
 (Івано-Франківськ, Україна) lilya.matiishun@gmail.com

ВІЗУАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ У ВИДОВІЙ СПЕЦИФІЦІ МИСТЕЦТВ

У статті визначено основні характеристики процесу «візуального мислення» згідно теорії Р. Арнхейма. Доведено, що творчий характер візуального мислення полягає в його продуктивній функції і безпосередньому створенні нових моделей, зокрема в архітектурі. Розглянуто специфіку видів мистецтва в контексті гештальт-естетики з точки зору візуального сприйняття. Йдеться про детальний аналіз такого феномену сучасної культури як трансформація візуальності у видах мистецтва.

Ключові слова: візуальне мислення, теорія Р. Арнхейма, види мистецтва, архітектура, гештальт-естетика.

Dariia SKALSKA,
 Doctor of Philosophy, Professor,
 Professor of Social Science Department,
 Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) lilya.matiishun@gmail.com

VISUAL THINKING IN THE VIEW OF SPECIFIC ARTS

The actuality of the visualization phenomenon chosen for classical and “technical kinds” of arts is explained by the fact that it is based on the category and the notion of gestalt aesthetics. It deals with a systematic-based inquiry into art research and creative activity of R. Arnheim and well-grounded features of adaptation onto general theoretical principles of the visual thinking theory.

The essence of R. Arnheim's theory is preconditioned by its contents, thus, studying different kinds of arts, its psychological aspects from the point of view of gestalt psychology, it can be proved, that they integrate. That integrity is revealed that various sense-organs as eye sight, hearing, and touch and so on – have been evolving to gradual differentiation, rejecting the former stands of integral system.

A considerable contribution was made by R. Arnheim who realizes art as a special expression of thinking process and even ends one of his chapters of his book on architecture theory, with the fact that ‘architecture ...is the embodiment of the thought’, and ‘any organization of the thought takes the form of the architectural construction’.

The main points, the scientist focuses on, are the problems of the architectural form and its visual perception, so does he studies dimensional and dynamic properties of the form, taking into account special elements or the overall construction within architecture, and the scientist also emphasizes on order and chaos dialectics, symbolism and problems of colorful expressiveness. These points are of great importance not only theoretically in perceptive psychology and gestalt aesthetics, but in everyday practice of architectures and artists.

A matter of principle is that, on the one hand, classical kinds of art cannot entirely imitate objective world of things, but, on the other hand – mental activity, which is in interaction with the art, must structurally correspond to objective reality. Thus, based on gestalt-theory facts, a new method for keeping balance is the phenomenon, which is under investigation; to a greater degree, must be responsible for the reality in order to carry out isomorphic principle, but, at the same time to be specific and different to be called the art.

Key words: visual thinking, R. Arnheim theory, kind of art, architecture, gestalt aesthetics.

Постановка проблеми. Розмірковуючи над специфікою класифікації видів мистецтва, виявляється, що з точки зору історичного дискурсу, новим поворотом у розгляді даного питання стала саме концепція гештальтпсихології, яка розглянула цю проблему з позиції сприйняття мистецтва. Чи не вперше у вітчизняній естетиці та мистецтвознавстві варто здійснити цілісний аналіз наукової спадщини одного з найяскравіших послідовників гештальт-теорії, відомого американ-

ського естетика та психолога Рудольфа Арнхейма (Arnheim). Однією з головних заслуг Р. Арнхейма (1904-2006) перед світовою наукою вважають його внесок у теорію видової специфіки мистецтв.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що чимало праць вченого, які містять багатий теоретичний та емпіричний матеріал можуть бути застосовані у різних галузях вивчення мистецтва. Наразі, вони перебувають поза увагою українських науковців. Вплив погля-

дів Р. Арнхейма на розвиток сучасної візуальної культури та визначення основних естетичних детермінант візуальної репрезентації, пов'язаних з візуальним мисленням та теорією гештальтів є досить вагомим.

У своїх працях Р. Арнхейм звертається до поезії, кінематографу, художньої фотографії, архітектури та ін. Він розглядає види мистецтва як певну ілюстрацію загальних теоретичних принципів теорії візуального мислення, намагається виявити сутність естетичного, виходячи з власного професійного досвіду, і робить аналогічні висновки щодо проблеми різних видів мистецтва.

Р. Арнхейм сформулював основні закони дослідження мистецтва та художньої діяльності, доповнюючи їх багатим експериментальним матеріалом, що надає його працям надзвичайно цінну фундаментальність та фактологічність.

Аналіз досліджень. Теми візуальності, як складової естетичного сприйняття торкалися такі українські вчені як В. Панченко, Л. Левчук, О. Оніщенко, М. Бровко, І. Живоглядова, В. Савченко, О. Пушонкова, О. Поліщук.

На теорію візуального мислення у своїх наукових дослідженнях спираються такі послідовники вчення Р. Арнхейма, як Ф. Перлз, Дж. Кеннеді, С. Сонтадж, Б. Роланд, Р. Бехренс, Х. Гарднер, Т. Красовска, Г. Лаврентьев.

Перспективність вивчення даного напрямку полягає у наступному: «Знання особливостей динаміки історичних форм візуальної репрезентації може слугувати певною мірою моделлю для футурологічних проектувань тенденцій розвитку візуального мистецтва, процесів візуалізації в сучасній культурі» (Пушонкова, 2006:5).

Водночас, виявлення особливостей співвідношення та взаємозв'язку естетичного переживання, естетичної цінності та візуальної культури є важливою складовою у поясненні арт-критики, арт-практики, арт-терапії (Шевчук, 2016:356).

Теорія «візуального мислення» Р. Арнхейма часто згадується у роботах як зарубіжних так і вітчизняних вчених, проте ступінь розробленості проблематики дає підставу констатувати недостатню увагу сучасної естетичної та філософської думки до неї, так само як і ступінь опрацювання, який вимагає систематизації напрацьованого матеріалу, та розширене вивчення маловідомих праць Р. Арнхейма, зокрема тих, що стосуються мистецтвознавства.

Мета статті – розкрити основні характеристики процесу «візуального мислення» згідно теорії Р. Арнхейма, зокрема творчий характер візуального мислення, що полягає в продуктивній

функції і безпосередньому творенні ним нових моделей як ідеалізації видів мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що процес візуального мислення Р. Арнхейм розглядає з певної точки зору, він завжди розуміє мистецтво, як особливе вираження мисленнєвого процесу, і навіть закінчує свою книгу по теорії архітектури розділом, в якому стверджує, що «архітектура...є втіленням думки», а «будь-яка організація думки набуває форми архітектурної споруди» (Арнхейм, 1984:20). Але думка за своєю природою не є нерухомою, і рух, як підкреслює Р. Арнхейм, є надзвичайно цікавим явищем, тому одна з його книг отримала назву «Динаміка архітектурних форм». І під динамікою, мається на увазі не лише процес візуального сприйняття архітектурної споруди, що є значно розгорнутим у часі, але й те, що динамізм є потенційно закладеним в будь-якій споруді.

Основними питаннями, до яких звертається вчений у своїх дослідженнях видів мистецтва та їх взаємозв'язку, виступають проблеми архітектурної форми та її візуального сприйняття. Тому він окремо вивчає часові та динамічні характеристики форми, виявляючи роль окремих елементів, чи цілої споруди, в контексті архітектурного оточення, а також діалектику порядку та хаосу, символіку та проблеми образної виразності. Ці висновки стали цінними не лише для теоретичного застосування в психології сприйняття та гештальт-естетиці, але й у повсякденній практиці архітекторів та мистецтвознавців.

Дослідник оперує фундаментальними категоріями, що стосуються досвіду сприйняття в цілому, не замикаючись на сприйнятті архітектури, та не претендуючи на оцінку власне архітектури як такої, і досить послідовно та переконливо розкриває свою інтерпретацію дії цих категорій в світі, що постає перед нами в архітектурному вигляді. Поряд із цим, він підкреслює велику кількість проблемних ситуацій, за яких професійна свідомість архітектора зазнає певних затруднень при втіленні креативних ідей.

Варто зазначити, що попри все тяжіння Р. Арнхейма до наукової об'єктивності, він наголошує лише на тих аспектах, котрі цікавлять його як гештальт-психолога та естетика. Перед усім це феномени сприйняття типів форм, а не власне конкретні сучасні та історичні їх втілення. Він неодноразово вказує на те, що не існує точної шкали вимірювання відповідності між структурною організацією архітектурної форми та її виразністю, яка може бути досягнута за допомогою сприйняття. Проте застосований ним динаміч-

ний аналіз архітектури дає досить багатий теоретичний та експериментальний матеріал, який свідчить про наявність певного об'єктивного інструментарію, більш надійного ніж традиційна для мистецтва тектонічна інтерпретація архітектурних форм, яка в кінцевому результаті є досить обмеженою.

Одним з найголовніших висновків, на котрі б хотілося звернути увагу, є те, що Р. Арнхейм висуває твердження, принципово важливе для теорії сприйняття та психології мистецтва, а саме: думка має архітектурну природу (Арнхейм, 1984:193). Це, по суті, серйозний виклик архітектурній теорії – адже є всі підстави вважати, що закономірне розгортання смислового судження дійсно є організованим за такими самими принципами, як і споруда, – не дарма слово «будова» має настільки універсальне значення.

Елементи мислення, що присутні у процесі сприйняття, та елементи сприйняття у мисленні доповнюють один одного, перетворюючи пізнання в єдиний процес, що розпочинається з елементарного здобуття сенсорної інформації і завершується досить узагальненими теоретичними ідеями. Якщо ж розглядати мислення, як певну квінтесенцію процесу сприйняття, результат та узагальнення акту сприймання, а не як відносно незалежний феномен, то, в такому випадку, сам акт сприймання, що включає послідовні інтерактивні дії та безліч деталей, має, по суті, вигляд простого, цілісного і неподільного результату, тобто стає тим, що ми вважаємо завершеною думкою – гештальтом. Власне такий завершений результат презентує у своїх «довершених» творах образотворче мистецтво. Проте такий гештальт вже не потребує ніякого розвитку у часі, оскільки він сам є втіленням цього розвитку та містить у концентрованому вигляді ідеї руху. Саме це Р. Арнхейм демонструє на прикладах архітектури, яка втілює ідеї руху у згорнутому стані, що схований в нерухомій формі. В такому випадку власне рух перестає бути необхідним. І, якщо розглядати з такої точки зору, зображення у живописі і об'єми в архітектурі як певний концентрат перцептивних ідей, то кожен акт сприйняття перетворюється в нерухомий образ, і послідовність цих актів, в кращому випадку стане чимось на кшталт діафілму, а сам по собі потік рухомих зображень вже не буде в змозі дати нічого нового.

Ці особливості ґрунтуються безпосередньо на пізнавальних функціях людського розуму, якому притаманні сенсорне сприйняття зовнішнього світу та детальна обробка життєвого досвіду в процесі візуального та інтелектуального мис-

лення, а також послідовна консервація цього досвіду в пам'яті. Якщо розглядати твори мистецтва та архітектури у цьому аспекті, то вони постають у вигляді інструментарію для розпізнавання речей, їх розуміння та інтерпретації, тобто інструментом, з допомогою якого можна не тільки дослідити взаємозв'язки, але й упорядкувати їх.

Методологічну базу для такого динамічного підходу у розгляді організації структури, забезпечує вище згадана теорія гештальтів, де гештальт виступає не як множина окремих елементів, а як конфігурація сил, що взаємодіють в силовому полі. Оскільки гештальт стосується структури, то він є позбавленим багатьох псевдо-дихотомій. Наприклад, сталість та мінливість несумісні лише доти, доки ми визначаємо ціле як суму частин, в той же час, як в гештальт-теорії, вивчаються умови за яких структура залишається без змін, хоча засоби, що забезпечують її сталість, можуть варіюватися. Також гештальт-естетика заглиблюється у розгляд умов, за яких зміна контексту призводить до модифікації структури даної множини елементів. Якщо для ілюстрації цього твердження розглядати, з одного боку, спосіб виконання, в якому сам архітектор чи художник бачить свою роботу, а з іншого – стиль, в контексті цілого періоду, то між ними не виникне ніякого протиріччя. Також не стане несподіванкою, якщо яка-небудь інша його праця буде виконана в іншому стилі, адже ми розглядаємо її як частину всієї творчості митця. Вибір об'єкту здебільшого диктує власний конкретний шлях виявлення структури, і всі ці способи можуть бути однаково об'єктивно коректними.

У цьому ж руслі, для пояснення творчої візуальної роботи уяви Р. Арнхейм підкреслює різницю між статичними та динамічними поняттями. Зазвичай понятійні образи прагнуть до простої та чіткої форми, це викликає труднощі в тих випадках, коли в захопленій ними інтервал, входять суттєві якісні розбіжності. Відповідні об'єкти можуть настільки відрізнитися один від одного, що буває досить проблематичним виявити їх належність до єдиної групи. Якщо ж статичне художнє зображення підпорядковується законам мислення, яке саме по собі є динамічним, то природно вважати, що найточнішим зовнішнім втіленням процесу мислення (принаймні візуального) і найкращим об'єктом для застосування гештальт-естетики є система, що організована за загальними художніми принципами і динамічна одночасно; система, в якій зображення розгортається в часі. Подібну гіпотезу висуває також видатний вітчизняний вчений Л.С. Виготський: «Там, де образність постає як результат діяль-

ності фантазії, вона виявляється підпорядкованою зовсім іншим законам, ніж закони звичайної відтворюючої уяви...» (Вьготский, 1968:70).

У просторових видах мистецтва, що не розгортаються в часовому вимірі – живопис, скульптура чи архітектура – послідовним є не тільки сам процес сприйняття предмету, але і його осмислення. Процес цей суб'єктивний, і є досить довільним, відбувається за межами структури та змісту твору. Дія у просторовому мистецтві відображається в безпосередньому взаємозв'язку об'єктів. Уявити цю дію через намальовані чи виліплені форми було б абсолютно неможливо, якщо б спостерігач, не володів знанням про те, що притаманно цій ситуації в реальності – що вершники скачуть, а ангели літають. В такому випадку абстрактний живопис чи скульптура, які не опираються на минулий досвід, не в змозі передати динаміку будь-якої дії. Отож очевидно, що лише завдяки візуальній динаміці, внутрішній напрузі, можливо відобразити дію в просторовому мистецтві. Ця динаміка підтримується також каузальними зв'язками між компонентами образу. В просторовому різноманітті каузальні зв'язки властиві не лише лінійній послідовності, але і поширюються одночасно в різних напрямках. Взаємне тяжіння та відштовхування, які виникають, наприклад, між різними елементами картини, створюють ту взаємодію, яка може бути сприйнята реципієнтом наглядно. Тільки тоді, як зоровий аналізатор, так би мовити, збере всі елементи і зв'яже їх в одне ціле, виникне адекватне уявлення про динаміку дії. Динаміка дії, вбудована в образ і не залежить від його суб'єктивного аналізу. Так, наприклад, навіть якщо споглядати картину справа наліво, то виявиться, що основний вектор, вздовж якого розгортається композиція, проходить зліва направо. Симетрія, рівновага, стійкість та інші просторові характеристики, котрі самі по собі не є лінійними, сприймаються лінійно розгорнутими під час спостереження. Зрозуміти картину, скульптуру чи пам'ятник архітектури можна лише за умови синоптичного сприйняття всіх переплетінь та зв'язків між елементами витвору.

Як зазначає В.І. Панченко: «Архітектура, організовуючи соціальний простір, задає йому і специфічну систему вимірів, яку аж ніяк не можна зводити до фізичних параметрів, оскільки він опосередковується не тільки фізичними зусиллями людини, долаючої простір, чи то в формі архітектурної споруди, чи то в формі фізичного пересування (переміщення), чи то в формі духовного подолання. Архітектура належить до загалу таких понять, результати яких так чи інакше про-

понують організовані просторові форми і нашій фізичній сутності і нашій свідомості» (Панченко, 1998:80).

Виконуючи такі операції, спостерігач, як художник так і глядач, вивчає різні перцептивні характеристики товщини ліній, натиску та напруги, що відокремлюють різні фрагменти твору. Таким чином, він сприймає художній образ як єдину систему сил, що, як і будь-яка система, прагне досягти рівноваги. Особливо важливим є те, що відчуття рівноваги може бути перевірено і оцінено власним перцептивним та кінестетичним досвідом. На думку Р.Арнхейма, естетичний досвід має особливу форму – дає можливість спостерігати за інтуїцією в дії. Адже уявлення про навколишній світ постає як кінцевий результат багатьох складних операцій, що відбуваються в мисленнево-інтелектуальній системі спостерігача, перед тим як бути осмисленим. Тобто розуміння фізичного світу та вміння орієнтуватися в ньому починається з інтуїтивного вивчення простору.

Відомий мистецтвознавець Б.Р. Віппер у цьому ключі зауважує, що глядач не просто «бачить» споруду, а повторює, переживає в собі всю складну роботу моторної енергії, вже раз пережитої її творцем. Пластичне задоволення глядача тим більше, чим глибше він може сприйняти споруду як тримірний об'єкт, компактну кубічну масу, і разом з тим – як живе, активне, та індивідуальне явище (Виппер, 1970:246).

Оскільки одна з основних категорій гештальт-естетики Р.Арнхейма – це візуальне сприйняття, що відбувається не як пасивна реєстрація, а на основі уявлення про визначені форми, то мистецтво, як і наука, розпочинається не зі спроб точного відтворення природи, а з досить абстрактних принципів. Ці принципи в різних видах мистецтва можуть втілюватися в елементарних формах. Одною з характерних особливостей мистецтва, якій теоретики приділяли неабияку увагу, є симетрія. Її постійне використання зазвичай пояснюють симетрією людського тіла. Це знову підкреслює твердження про вплив зовнішнього досвіду на мистецтво, що не повинно дивувати, оскільки кінестетичні зусилля людини, застосовані для збереження вертикального положення, в дійсності, можуть, передаватися при створенні візуальних композицій.

Але чи можна достатньо довіряти сенсорному сприйняттю? Це питання виникає в гештальт-естетиці, коли розглядається проблема надійності отриманої про фізичний світ інформації.

Для мистецтва це, звичайно, завдання другорядне, оскільки стосується не самого об'єкту,

а його носія. З естетичної точки зору, мистецький витвір зовсім не повинен нести інформацію про своє, так би мовити, фізичне тіло. Зазвичай, така ж ситуація складається, коли мова йде про архітектуру, її фізичні функції, та наприклад, про психологічний вплив споруд на людину. Реакції спостерігачів на пропорції, кольорові малюнки, ступінь відкритості чи замкненості будівлі, вважаються виявом суб'єктивного смаку. При цьому часто забувають, що кожна з цих властивостей, як фізичний інструмент, породжує певний ефект, а отже володіє внутрішньою об'єктивною цінністю. Крім того, рідко приймається до уваги той факт, що доки ці інгерентні цінності не є встановленими, складно зрозуміти, наскільки ж корисними вони виявляються для споживача. Те саме, можна стверджувати стосовно естетичної довершеності. Сама по собі, цінність не має сенсу; вона співіснує лише у зв'язку з функціями та потребами, що повинні бути реалізованими. Іншими словами, так само як в етиці, в психології мистецтва не можна запитувати, чи є якась певна річ кращою за решту. Адже кращою, її можна вважати лише для когось зокрема, чи для якихось певних цілей. Але, якщо дослідникам відомі оцінки, що стосуються певних творів, то можна зрозуміти, наскільки обґрунтованими вважають їх реципієнти.

Таким чином Р. Арнхейм стверджує, що способи сприйняття та оцінки твору мистецтва, суттєво відрізняються від тих положень, що приписуються цим творам, на основі шкал вимірювання. Саме цією легкістю, з якою ми можемо змінювати місця об'єктів мистецтва на цій шкалі, він пояснює наше дивовижне вміння розуміти твори різноманітних стилів та спрямувань.

Сприйняття творів мистецтва, що не співпадають з життєвими уявленнями глядачів, вимагають певної напруги. Вона, хоч і виглядає досить короткочасною, проте виступає чи не найголовнішим результатом естетичного сприйняття. Напруга примушує глядача переходити на такі рівні сприйняття, до яких він зовсім не звик, і це стає набагато більш плідною естетичною подією, а ніж проста заміна одного візуального досвіду на інший. Якісні ознаки, отримані через перцептивне вимірювання, є надзвичайно динамічними та змінюються, підпорядковуючись тенденціям, що виражені в потребах спостерігачів. Так, наприклад, в архітектурі масивні стіни з пробитими в них маленькими віконцями по шкалі відкритості оцінюються дуже низько тими, хто дорожить свободою та вільними стосунками між людьми. Адже вони, сприймаються як спроба тиску вирватися назовні, прорвати оболонку, що його стри-

мує. І навпаки – глядачеві, який відчуває потребу у захисті чи любить усамітнення, ця ж споруда здаватиметься заспокійливою та безпечною. В обох цих випадках потреби глядача переходять у динамічний вектор, що змінює візуальний образ.

Працюючи над своєю концепцією, Р. Арнхейм неодноразово звертається до подібних прикладів і перевіряє висунуті гіпотетичні положення на практиці. Це у підсумку приводить його до висновку про те, що, з одного боку, мистецтво не може повністю імітувати об'єктивний світ речей, а з другого – психічна діяльність, з якою взаємодіє мистецтво, повинна структурно відповідати об'єктивній реальності. Тому, опираючись на гештальт-теорію, він намагається віднайти баланс: показати, що феномен, який вивчається, певною мірою відповідає дійсності, щоб виконувався принцип ізоморфізму, але і в той же час достатньо від неї відрізняється, щоб все-таки називатися мистецтвом.

Основні постулати статей Р. Арнхейма щодо проблем живопису співпадали з судженнями вченого стосовно архітектури та кіномистецтва. Новітні тенденції розвитку живопису він визначав в культурно-історичному аспекті через емансипацію форми, яка вказувала на відмежування від загальної культури. Під терміном «загальна культура» Р. Арнхейм розумів напрямок стилю, який диктував і встановлював зображувальні норми для мистецького твору. Р. Арнхейм стверджував, що в якості критеріїв пізнання та розуміння сучасного мистецтва слід розглядати «закони утворення», які стосуються формального позиціонування картини, а не позитивні чи негативні почуття: «Вдала композиція – це такий же реальний наочний фізичний факт як і гармонія квінтантервалів, симетрія двох паралельних ліній, так що існує лише незначна частка об'єктивної реальності: картина вважається таким складним утворенням, що на перший погляд не можна розпізнати відношення рівноваги.» (Arnheim, 1973:139).

«Закони утворення» співвідносяться з принципами організації сприйняття, найвищим принципом якого є «закон цілісності». У цьому ключі, Р. Арнхейм розробляє два різні світоглядні підходи, щоправда жоден з них не набуває стійкої та зрозумілої форми: звернення до форми він пояснює з культурно-історичної точки зору, в той час як його оцінка мистецької картини перебуває під впливом законів образу (гештальту).

Такі різні вихідні положення слід розглядати з точки зору переходу (універсального) історичного аналізу в психологічно-формальний, який в загальному характеризує мистецтвознавство

на даному етапі. Для гештальт-психологів рівновага означає гармонійність напруженості полів в розумінні «гарного образу (гештальту)» (Роменець, 1998: 224).

Сформульовані теоретичні висновки можуть застосовуватися при вивченні актуальних проблем естетики, культурології, мистецтвознавства та інших філософських дисциплін. Оскільки в психології мистецтва теорія Р.Арнхейма є однією з найбільш аргументованих та вагомих, вона стане при нагоді широкому спектру спеціалістів – мистецтвознавцям, філософам, естетикам.

Висновки. З'ясовано особливості сприйняття естетичної структури візуальних мистецтв та розкрито теоретичне підґрунтя визначення специфіки видів мистецтва в контексті гештальт-естетики.

Пояснено трансформацію візуальності на основі теорії Р.Арнхейма, у котрій доведено, що існує значна відмінність у вивченні природи традиційних видів візуального мистецтва, таких наприклад, як архітектура, де застосовуються новітні технології, що призводить до заміни реальних візуальних моделей на ідеальні.

Важливе теоретичне і практичне значення даного дослідження може бути доробком, що розширює історико-філософське уявлення про формування гештальт-естетики як одного з напрямків філософської науки. Це забезпечує включення в естетичну теорію елементів і принципів концепції візуального мислення Рудольфа Арнхейма та значно збагачує новітні погляди у галузі дослідження візуальної культури суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнхейм Р. Динамика архитектурных форм / Рудольф Арнхейм. – М: Стройиздат, 1984. – 193 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьева. – М.: Искусство, 1968. – 246 с.
3. Панченко В.І. Мистецтво в контексті культури / В.І. Панченко. – К.: Між-нар.фін.агенція, 1998. – 191 с.
4. Выппер Б.Р. Статьи об искусстве / Б.Р. Выппер. – М.: Искусство, 1970. – 246 с.
5. Arnheim R. The Genesis of a Painting. Picasso's Guernica / Rudolf Arnheim – Berkeley und Los Angeles: University of California Press, 1973. – 225 p.
6. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник.— К.: Вища шк., 1998. – 990 с.
7. Пушонкова О.А. Динаміка форм візуальної репрезентації (естетичний аспект): автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд.філос.наук/ Пушонкова О.А. – К., 2006. – 16 с.
8. Шевчук К.С. Естетичне переживання та його цінність в польській естетиці першої половини ХХ ст. : монографія / К.С. Шевчук. – Рівне: РДГУ, 2016. – 356 с.

REFERENCES

1. Arnkheim R. Dynamyka arkhytekturnykh form / Rudolf Arnkheim. – M: Stroiyzdat, 1984. – 193 s. [in Russian]
2. Vyhotskyi L.S. Psykholohyia yskusstva / L.S. Vyhotskyi, A.N. Leonteva. – M.: Ysskustvo, 1968. – 246 s. [in Russian]
3. Panchenko V.I. Mystetstvo v konteksti kultury / V.I. Panchenko. – K.: Mizh-nar.fin.ahentsiia, 1998. – 191 s. [in Ukraine]
4. Vypper B.R. Staty ob yskusstve / B.R. Vypper. – M.: Yskustvo, 1970. – 246 s. [in Russian]
5. Arnheim R. The Genesis of a Painting. Picassos Guernica / Rudolf Arnheim – Berkeley und Los Angeles: University of California Press 1973. – 225 r. [in USA]
6. Romenets V. A. Istoriia psykholohii XX stolittia: Navch. posibnyk.— K.: Vyshcha shk., 1998. – 990 s. [in Ukraine]
7. Pushonkova O.A. Dynamika form vizualnoi reprezentatsii (estetichnyi aspekt): avtoref.dys. na zdobuttia nauk.stupenia kand.filos.nauk/ Pushonkova O.A.. – K., 2006. – 16 s. [in Ukraine]
8. Shevchuk K.S. Estetychne perezhyvannia ta yoho tsinnist v polskii estetytsi pershoi polovyny XX st.: monohrafiia / K.S. Shevchuk. – Rivne: RDHU, 2016. – 356 s. [in Ukraine]

УДК 7.071.1:398.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176798>**Ольга ФАБРИКА-ПРОЦЬКА,***orcid.org/0000-0001-5188-1491*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музичної україністики

та народно-інструментального мистецтва

Навчально-наукового інституту мистецтв

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

(Івано-Франківськ, Україна) *olgafp4@ukr.net*

ПОСТАТЬ ЮРІЯ КОСТЮКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті акцентовано увагу на розкритті багатогранної постаті відомого культурного діяча, композитора, педагога, хорового диригента, фольклориста, музикознавця родом з Закарпаття Юрія Костюка. Розкрито особливості його діяльності в середовищі української громади в Україні та Східній Словаччині. На жаль, в Україні на сьогодні ім'я Юрія Костюка є малодосліджене та маловідоме.

Доведено, що вивчення етнічної історії, особливостей культури і побуту українського населення, зокрема фольклористів, етномузикологів, композиторів та диригентів на різних теренах, є одним із важливих питань сьогодення.

Ключові слова: народна пісня, композитор, диригент, педагог, музичний фольклор, Закарпаття, Східна Словаччина.

Olha FABRYKA-PROTSKA,*orcid.org/0000-0001-5188-1491*

Candidate of the Art Critic,

Docent at the Department of Musical Ukrainian Studies

and Folk Instrumental Music Art

Educational and Scientific Institute of Arts

of the State Higher Educational Institution

"Vasyl Stefanyk Precarpathian National University"

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *olgafp4@ukr.net*

RETURN YURIY KOSTYUK IN THE CONTEXT UKRAINIAN MUSIC CULTURE

The article focuses on the disclosure of the multifaceted figure of a famous cultural figure, composer, teacher, choral conductor, folklorist, musicologist from the Transcarpathian region Yuriy Kostyuk. The peculiarities of his activity are revealed in the Ukrainian community in Ukraine and Eastern Slovakia. Unfortunately, in Ukraine today, the name of Yuriy Kostyuk is poorly known and little known.

His work has made a significant contribution to the Ukrainian musical culture of diasporas. The artist was the organizer of the musical and cultural life of Ukrainians in Ukraine and in the territory of Eastern Slovakia. This music folklore became the starting point for his further creative achievements. Great popularity was his numerous processing of folk songs for professional and amateur groups.

He is the author of scientific articles on the history of musical folklore and Ukrainian music, founded about 40 choir groups, organized the first scientific expeditions on collecting folk music of Rusyn-Ukrainians in Slovakia, the result of which is the recording of about two thousand folk songs that saw the world in the form of a collection songs.

Y. Kostyuk became the source of the first professional Ukrainian song and dance ensemble in Eastern Slovakia, creating an original concept for the collective activity and becoming an artistic director and conductor of the mixed choir of the collective.

Y. Kostyuk is the author of educational programs and methodical manuals for musical education for Ukrainian schools, the coordinator of publishing textbooks on musical education.

The artist also engaged in research work. Defended his Ph.D. thesis under the title "Choral Culture of Transcarpathia and Presov Region". Subsequently, after completing a factorial of events of musical life in Transcarpathia in the interwar period, namely the activities of orchestras, musical institutions, concerts, Y.Kostyuk ripped up a thorough monograph titled "Transcarpathian Ukrainian Music Renaissance".

Currently Y. Kostyuk Foundation operates in the Museum of Ukrainian-Russian Culture in Swidnik, which contains valuable documents related to his personality, as well as his collected manuscripts of folk music from Rusyn-Ukrainians of Eastern Slovakia and Transcarpathia.

It is proved that the study of ethnic history, features of culture and life of the Ukrainian population, in particular folklorists and conductors on various grounds, is one of the important issues of the present.

Key words: folk song, composer, conductor, teacher, musical folklore, Transcarpathia, Eastern Slovakia.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою частиною культурного життя Пряшівщини у післявоєнний період є багатогранна постать відомого культурно-освітнього діяча, хорового диригента, композитора, музикознавця, педагога, етномузиколога Юрія Костюка, який своєю творчістю зробив значний внесок в українську музичну культуру діаспор. Митець був організатором музично-культурного життя українців в Україні та на території Східної Словаччини. Саме музичний фольклор став вихідною базою його подальших творчих здобутків. Великою популярністю користувались його численні обробки народних пісень для професійних і аматорських колективів.

«Небувала за розміром виконавча діяльність Юрія Костюка охоплює цілий ряд музичних інструментів (скрипка, альт, віолончель, фортепіано), камерну музику (систематична участь в струнних квартетах, тріо, фортепіанних ансамблях, сонатних дуетах, камерних оркестрах) і оркестрову музику, проте центральне місце в його виконавчій діяльності займає диригування і керування хорами й ансамблями» (Любимов, 1982 : 5).

Аналіз досліджень. Багатогранну творчість Юрія Костюка досліджували М. Мушинка, О. Любимов, В. Любимов, І. Русинко, В.Мадяр-Новак, Ф. Ковач, Г. Карась, О. Фабрика-Процька, А. Муха, П.Р. Магочій, А. Кудрицький та ін.

Мета статті полягає у висвітленні творчого портрету відомого хорового диригента, композитора, фольклориста, етномузиколога, музикознавця Юрія Костюка в контексті музичної культури Східної Словаччини та Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Юрій Костюк уродженець с. Сірма (тепер Дротинці) на Закарпатті. За висловом дослідників, рідне село давало мало можливостей для виявлення музичного таланту. Співав у дитячому хорі. З шкільного віку чув мелодії циганської капели під орудою Кодая Міклоша. Прислухався до звуків скрипки і самому «...хотілося мати свою скрипку та купити її не було за що. Маючи потяг до ручної праці, я взявся справити примітивну скрипку із драниць, натяг дротянні струни, вистругав смичок, натягнув шерстю із кінського хвоста, натер смерековою смолою в пробував підбирати прості мелодії народних пісень. Примітивні технічні можливості соморобної скрипки мене мало задовільняли»

(Любимов, 1982 : 12). Серед дитячих захоплень Ю. Костюка – захоплення грою на сопілці Петра Вереша-Леца. «Прислухаючись до його сопілки, – писав митець, – я не міг надивуватись і налюбовуватись технікою його гри, декорованої вмілими мелізмами. Почав я згадувати матері сопілку, яку незабаром вона мені справжню, гарну, мальовану сопілку із Севлюша (тепер Виноградово) дійсно і принесла. З великою радістю я взявся за свій перший духовий музичний інструмент, швидко засвоїв техніку гри на ній і став підбирати народні мелодії, прикрашати їх власними орнаментами» (Любимов, 1982 :13). Усе сприяло розвитку здібностей та потягу до музики.

Згодом Ю.Костюк навчався у державній учительській семінарії в Мукачеві. Вивчав музичні предмети, удосконалював гру на скрипці, набував навички самостійної концертної діяльності. Після семінарії почав педагогічну роботу у школах, а пізніше став студентом Празької консерваторії та Карлового університету. За висловом дослідників, консерваторія, університет, театральне та концертне життя Праги створили сприятливі умови для розвитку його талантів.

У період Другої світової війни Ю.Костюка було мобілізовано. Очолював полковий оркестр, з яким пройшов складний шлях, побувавши в різних містах. Після демобілізації у 1945 році він приступив до педагогічної діяльності. Важливою складовою його життя була диригентська діяльність. Саме в галузі хорового співу він досягнув великих успіхів, віддавши більше півстоліття хоровій справі. Зокрема, був засновником та керівником близько сорока хорових колективів (жіночих, дитячих, мішаних, чоловічих, шкільних) на території Закарпаття та Словаччини.

«Народна пісня, сопілка сільського пастуха, народна капела на весіллі – ось перші музичні враження Ю.Костюка в рідній Сірмі у мальовничому куточку Закарпаття... Народна пісня стає його першою музичною школою... Спонтанне відчуття народної пісні, її характеру дуже скоро трансформується у раціональне, свідоме відношення до неї, у порозумінні її багатства, різноманітності, її незмінної функції у розвитку культури кожного народу, її великої емоційної сили, виховного значення і комунікативності» (Любимов, 1982 : 33).

Дослідженням музичного фольклору Ю. Костюк продовжив займатися після визволення Чехословаччини і переселення до Пряшева. Різноманітність в галузі хорового співу та найбільші успіхи митця припадають у цьому місті. «Пряшів завдяки цілеспрямованій і самовідданій праці Ю. Костюка, в ту пору стає одним з кращих центрів хорової культури на Словаччині взагалі, і ті традиції, які він тут заклав, живуть на багатьох середніх пряшівських школах понині» (Кречко, 1957 : 535). Багато уваги диригент приділяв шкільним хорам. Особливо значні успіхи мали засновані та керовані ним Пряшівський хор «Мойзес» (1948–1955) та Пряшівський фольклорний мішаний хор «Шариш» (1951-1954). Високий художній рівень «Мойзеса», десятки концертів, перемоги у конкурсах надали колективу ім'я, принесли таку спільну пошану, що він працював довгі роки і належав до ряду кращих аматорських хорів Пряшівщини. У репертуарі переважали словацькі народні пісні в обробках М. Мойзеса, Я. Л. Белли, Е. Сухоня, А. Мойзеса, Е. Надемлинського, Ю. Костюка, Д. Нагела, а також хорові композиції Б. Урбанца, Б. Сметани, Д. Кардоша, Р. Дрейса, Я. Пешла та радянських авторів І. Дунаєвського, Д. Шостаковича, А. Носова та ін (Кречко, 1957). Однак репертуар мішаного хору «Шариш» під орудою Ю. Костюка був оснований на танцювальному та музичному фольклорі етнічної регіону Шариша (Східна Словаччина).

Чимало Ю. Костюк зробив у галузі пісенного фольклору. «Митець редагував рукописні нотні збірники з народними піснями, занотовував фольклорні звукозаписи грамофонних платівок, записував народні пісні, також співпрацював з Словацькою Академією Наук. Ю. Костюк є автором наукових статей з історії музичного фольклору та української музики, заснував близько 40 хорових колективів, організував перші наукові експедиції зі збору народної музики русинів-українців Словаччини, результатом яких є запис близько двох тисяч народних пісень, які побачили світ у вигляді збірника пісень 1944 р. у співавторстві з Д. Задором та П. Милославським під назвою «Народні пісні подкарпатських русинів». У 1948 р. разом із О. Сухим він взяв участь у чотиритижневій експедиції селами Східної Словаччини, де вони записали понад 280 пісень, які лягли в основу пісенного збірника «Пісні для дитячого і жіночого хорів» (1952) Свидник (Фабрика-Процька, 2018 : 47).

У 1953 р. Юрій Костюк став у витоків створення першого професійного українського ансамблю пісні і танцю у Східній Словаччині, створивши оригінальну концепцію діяльністю колективу та

ставши художнім керівником та диригентом мішаного хору колективу.

З ініціативи Ю. Костюка було створено перший в історії українського населення науковий збірник «Українські пісні Пряшівського краю», який було видано у 1958 р., що містить 263 мелодії з текстами та 58 пісенних зразків з 60 сіл і 12 округів українського населення Пряшівщини. Наукова спадщина Ю. Костюка, яка ще неопублікована, до сьогодні зберігається у відділі фольклору в Музеї української культури у м. Свидник (Фабрика-Процька, 2018 : 48).

Згодом після припинення діяльності ансамблю у 1955 році було організовано професійний колектив під назвою «Піддуклянський український народний ансамбль» (ПУНА). За висловом дослідників, виразною заміною в ПУНА був оркестр. Замість домрово-балалаєчного оркестру було зорганізовано оркестр типу народної капели з доповненими духовими інструментами. Така заміна була продиктована драматургією ПУНА, який популяризував східнослов'янський український фольклор. З початку функціонування колективу була встановлена мета – роботи опору на співоче, музичне та танцювальне мистецтво українського народу, одночасно знайомити українське населення Східної Словаччини з музичним фольклором словаків, чехів, та інших народів. «Техніка хорової репродукції для мене не була метою, але лише засобом для досягнення звукового образу, його пластичної свідомої ідейності. Це були якості, які я завжди глядив у нотному записі хорового твору і які я намагався творчо розвивати на підставі багатих традицій класичної російської і української хорової репродукції. Я намагався так як кожний емоціональний і творчий хормейстер навчити музики жестами і мімікою, однак не стереотипно. При кожному виконанні твору завжди по-творчому, так, щоб було можливо пристосуватися до кожної ситуації на сцені. Я завжди чуттєво реагував на імпульси від публіки, а моє виконавче хормейстерське мистецтво було посланим для слухачів і завжди таким посланням, яке в даний момент їм було потрібне. Творча репродукція, а не заучені стереотипні формули – це було і є для мене змістом мови рухів диригента..... Про голосову культуру кожного ансамблю я піклувався сам, використовував звукові і виразові можливості хору, використовував фарбистість регістрів і акордів, ліричність і непереекспоновану драматичність прояву» (Любимов, 1982 : 72).

Народні пісні створювали основу репертуару багатьох хорів, якими керував митець. Нормою й

ідеалом стилізації народної пісні для нього були зразки обробок народних пісень композиторів-класиків М. Лисенка, М. Леонтовича, М. Колесси, К. Стеценка, Б. Лятошинського, А. Лядова, Н. Римського-Корсакова та ін. «... свої власні обробки він вносив у репертуар тільки в крайній потребі, він тому й обробляв деякі народні пісні, бо сама пісня варта уваги, а іншої обробки не було, а бувало й таке, що існуюча обробка не задовольняла його вимоги» (Науковий збірник МУК, 1980 : 541). За висловом диригентів та співаків-хористів обробки Ю. Костюка легко співати, тобто голосоведення природне, мелодизацію супровідних голосів досягає введенням різного виду мелодичних звуків, заповнюванням акордових стрибків поступовими ходами, елементами звуконаслідування, імітацією інструментального супроводу тощо. Загалом Ю. Костюк є автором понад 50 обробок народних пісень для різних типів хорів – дитячого, жіночого, мішаного (Любимов, 1982).

Продовженням діяльності митця по збиранню народних пісень, їх публікацій та обробці була його композиторська творчість, яка виникла у післявоєнний період його діяльності, зокрема кантата для мішаного хору «Токаїк» (1949) на сл. І. Мацинського, хорові твори «Вітчизно – мати» на слова І. Мацинського (1957), «Зберігайте мир» на слова І. Галайди (1979) та ін. Оскільки ці композиції були розраховані для масових колективів, переважно аматорських, їх будова була проста, хорова фактура прозора, гармонія в одній тональності, в окремих випадках зі зміною в приспіві на паралельну або близьку по квантовому колі. За словами В. Любимова, відхилення або модуляції у домінантному чи субдомінантному напрямі в середині побудови рідко зустрічаються.

«Композиторські спроби, – за висловом В. Любимова, – в інструментальній музиці переконливо показали його здібність працювати з музично-тематичним матеріалом, добре відчуження форми, гармонії, можливостей і фактури оркестру...» (Любимов, 1982 : 49). Ю. Костюк є автором музики до танцю «Весна під горами», яка входила до другої прем'єри, сценічну музику до вистави «Уж журавлі одлетіли». «Всі види інтерпретаційної діяльності у Ю. Костюка взаємно переплітались, доповнювались, ні одна не була самоціллю, всі були підкорені даним конкретним видам практичної діяльності – педагогіці, керуванню художніми колективами, композиції, обробкам народних пісень тощо» (Любимов, 1982 : 57).

Окрім смичкових інструментів (скрипка, альт) митець систематично вивчав гру на фортепі-

ано. Свої інтерпретаційні здібності на музичних інструментах використовував у різноманітних видах камерної музики. Перегравав репертуар камерної літератури (струнні дуети, тріо, квартети, квінтети). Захоплювався творчою спадщиною композиторів різних епох та країн.

«Володіючи надзвичайно тонким слухом, дуже гострим почуттям ритму і музичної форми, маючи дар бачити художній образ, скритий у нотному записі, Юрій Костюк виступає перед хором завжди як натхненний і, подібно до скульптора, із звукової «маси» ліпить художній образ, тонко шліфуючи його в усіх деталях так, що перед слухачем він постає у повній красі, в могутній силі емоційного впливу. Для цього Юрій Юрійович володіє рідкісними психічними і фізичними даними: сталевая воля, вогняний темперамент, узгодженість диригентського апарату, стислість, точність, енергійність і закінченість усіх диригентських жестів» (Любимов, 1962 : 66-67).

Однією з найвиразніших складових частин профілю Юрія Костюка є педагогічна діяльність. Вона багата і різноманітна. Зокрема, це початкові школи в Росвигові, Кайданові, Старому Давидкові, горожанська школа в Севлюші, учительські семінарії в Севлюші, Ужгороді, Празі, гімназія в Празі, Російська і Словацька учительська академія в Пряшеві, згодом Педагогічна школа, Вища педагогічна школа, Педагогічний інститут, а з 1964 року – Педагогічний факультет Університету ім. П.Й. Шафарика у Пряшеві. «Всюди він виховував музикою, вірив у велику виховну роль музичного мистецтва, у велике естетичне багатство, приховане в музиці. Ні один урок музичного виховання, – за висловом В. Любимова, – ні один семінар чи лекція не проходили в нього без відповідних ілюстрацій на фортепіано, скрипці або віолончелі; на всіх його заняттях звучав спів, звучала камерна музика» (Любимов, 1982 : 75).

Ю. Костюк є автором навчальних програм і методичних посібників з музичного виховання для українських загальноосвітніх шкіл, координатором видавання підручників музичного виховання, зокрема автором підручника «Музичне виховання для 6 класу загальноосвітніх шкіл (1959) та «Музичне виховання для 6 класу основної дев'ятирічної школи» (перше видання – 1964; друге – 1966). Сумлінна педагогічна робота Ю.Костюка мала пошанування державними органами. У 1964 р. він отримав звання «Заслужений учитель».

Митець також займався і науково-дослідницькою роботою. Протягом короткого часу він зібрав фактографічний матеріал про діяль-

ність хорів Закарпаття і Пряшівщини протягом 1918-1938 рр., провести його систематику, категоризацію. 27 січня 1966 р. захистив кандидатську дисертацію під назвою «Хорова культура Закарпаття і Пряшівщини». Згодом, доповнивши фактографією подій музичного життя на Закарпатті у міжвоєнний період, а саме діяльністю оркестрів, музичних установ, концертів, у Ю.Костюка визріла ґрунтовна монографія під назвою «Закарпатоукраїнський музичний ренесанс» (Любимов, 1982) 1 квітня 1967 року невтомного трудівника Юрія Костюка було призначено доцентом теорії та історії музики.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що як майстер хорового мистецтва Юрій Костюк досяг великого визнання. Саме на пряшівський період активного життя диригента припадають його найкращі мистецькі здобутки. «Такі колективи, як мішаний хор руської вчительської академії (1948-1950), дівочий хор Словацької вчительської академії (1948-1949), зведений мішаний хор Словацької та руської вчительських академії (1949-1950), дівочий хор Педагогічної гімназії ім. Кл. Готвальда (1952-1954) і мішаний (1954-1955) та дівочий (1955-1956) хори Української педагогічної школи (Карась, 2012) дали великий поштовх у галузі хорового мистецтва не в одному тільки Пряшеві, але на всій Східній Словаччині. Пряшів, завдяки цілеспрямованій і самовідданій праці Юрія Костюка, в ту добу став одним з кращих центрів хорової культури на Словаччині взагалі (Русинко, 1980).

Відомий діяч музичної культури у Східній Словаччині Володимир Любимов вважав його виразною диригентською постаттю, яка віддала свої сили і вміння служінню музичної культури

нашого народу, стала еталоном, взірцем та ініціатором багатьох починань в області музики і хорового співу (Любимов, 1982).

У багатогранній монографії під назвою «Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття» (2012), що розкриває чимало питань діаспори, автор Ганна Карась висвітлює маловідомі в Україні сторінки життя і творчості багатьох діячів української музичної культури діаспори. Зокрема, в книзі зазначено, що «найбільшим центром збирання та збереження пам'яток українки на території Словаччини є Свидницький Музей української культури (з 2002 р. – Словацький національний музей – Музей українсько-руської культури у Свиднику) (Карась, 2012 : 77). Зокрема, за висловом Г. Карась, «... у 2002 р. музей придбав до своїх фондів першу частину спадщини відомого музикознавця, музичного педагога, етномузиколога, культурно-освітнього діяча Юрія Костюка (1912-1998), наприкінці 2011 р. дружина митця подарувала музею другу частину спадщини. Фонд Ю. Костюка – це багатющий матеріал неабиякої наукової вартості. Основою його є музичний фольклор русинів-українців Східної Словаччини та Закарпаття: рукописи розшифрованих Ю. Костюком записів народних пісень, мелодій і танців; підготовлені, проте неопубліковані збірники народних пісень у записах фольклориста» (Карась, 2012 : 78). Вона констатує, що велику цінність мають документи, пов'язані з особистістю Ю.Костюка, а саме його спогади, хронологічні рамки яких охоплюють 1920-1990 роки та листування періоду 1950-1990 рр., а також його наукові культурологічні, музикознавчі, методичні студії, чимала кількість унікальних книг тощо (Карась, 2012).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карась Г.В. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.
2. Кречко М. Про художні успіхи ПУНА, Закарпатська правда, Ужгород, VII, 1957.
3. Любимов О. Натхненний митець. Дукля, 1962, № 4, С.66-67.
4. Любимов В. Юрій Юрійович Костюк. Пряшів, 1982. 117с.
5. Науковий збірник Музею Української Культури у Свиднику. 1980, № 9, кн. I. С. 541.
6. Русинко І. Юрій Юрійович Костюк та його 65-річчя (також до 30-річчя його пряшівської діяльності та 50-річчя діяльності в області хорового мистецтва). Науковий збірник Музею української культури у Свиднику / за ред. Івана Русинка = *Annales Musei Culturae Ukrainiensis Svidnik / redigid Ivan Rusinko*. Братіслава, Словацьке пед.. вид-во, Відділ укр.. л-ри в Прішеві, 1980. Вип. 9. Кн. I-а. С. 535.
7. Фабрика-Процька О. Пісенна культура лемків України (XX – XXI ст.): монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013. 328 с.
8. Фабрика-Процька О.Р. Музичний фольклор як ідентифікація українців Пряшівщини (Словаччина) «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В.Льницький, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: видав. дім «Гельветек», 2018. – Вип. 20. Том 3. С. 46-52.

REFERENCES

1. Karas G.V. Musical culture of the Ukrainian diaspora in the world time period of the twentieth century [Muzychna kul'tura ukrayins'koyi diaspory u svitovomu chasoprostori KHKH stolittya] : monograph. Ivano-Frankivsk: Tipovit, 2012. 1164 p. [in Ukraine]
2. Krechko M. About artistic successes of PUNA, Transcarpathian truth, Uzhhorod, VII, 1957. [in Ukraine]
3. Lyubimov O. Inspired by the artist. [Natkhennyy mytets]. Ducklya, 1962, No. 4. P. 66-67. [in Slovakia]
4. Lyubimov V. Yuriy Kostyuk. [Yuriy Yuriyovych Kostyuk]. Preshov, 1982. 117 p. [in Slovachychyna]
5. Scientific collection of the Museum of Ukrainian Culture in Swidnik. [Naukovyy zbirnyk Muzeju Ukrayins'koyi Kul'tury u Svydnyku]. 1980, No. 9, book. I. P. 541. [in Slovachchyna]
6. Rusynko I. Yuriy Kostyuk and his 65th anniversary (also to the 30th anniversary of his spinish activity and the 50th anniversary of activity in the field of choral art) [Yuriy Yuriyovych Kostyuk ta yoho 65-richchya (tako zh do 30-richchya yoho pryashivs'koyi diyal'nosti ta 50-richchya diyal'nosti v oblasti khorovoho mystetstva)]. Scientific collection of the Museum of Ukrainian Culture in Swidnik / ed. Ivan Rusinka = Annales Musei Culturae Ukrainiensis Svidnik / redivad Ivan Rusinko. Bratislava, Slovakian ped. ... species-in, Department of ukr .. l-ry in Preshov, 1980. Vip. 9. book I-a. P. 535. [in Slovachchyna]
7. Fabryka-Prottska O. Song culture of Lemkos of Ukraine (XX-XXI centuries) [Pisenna kul'tura lemktiv Ukrayiny (KHKH-KHKHI st.)] : monograph. Ivano-Frankivsk: Nova Zora, 2013. 328 p. [in Ukraine]
8. Fabryka-Prottska O.R. Musical Folklore as Identification of Ukrainians in Presovshchyna (Slovakia). [Muzychnyy fol'klor yak identyfikatsiya ukrayintsiv Pryashivshchyny (Slovachchyna)]. "Topical Issues of the Humanities: Interuniversity Collected Works of Young Scientists of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University / [editors-compilers V. Ilnitsky, A. Dushny, I. Zimory]. – Drohobych: issued. House "Helveteca", 2018. – Vip.20. Volume 3. S. 46-52. [in Ukraine].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'42:811.111'06

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176800>**Тетяна МАКАРОВА,***orcid.org/0000-0001-6816-8668*

аспірант кафедри англійської мови і методики її викладання

Херсонського державного університету

(Херсон, Україна) *masalovatn@gmail.com***ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ
ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ПРОПОВІДІ**

У статті англійськомовна протестантська проповідь досліджена із залученням методу фреймового моделювання. Уточнено зміст поняття «фрейм», розглянуто структуру і класифікацію фреймів у сучасній лінгвістиці. Моделювання фреймової структури англійськомовної протестантської проповіді виконано шляхом виявлення основних елементів предметного та акціонального фреймів, виокремлення вершинних вузлів (АГЕНС, ОБ'ЄКТ, ДІЯ, ІНСТРУМЕНТ, МЕТА і РЕЗУЛЬТАТ) і ключових слотів, що входять до складу фрейму, визначення їх вербального наповнення.

Ключові слова: англійськомовна протестантська проповідь, фрейм, слот.

Tetiana MAKAROVA,*orcid.org/0000-0001-6816-8668*

Postgraduate Student of the Department of the English Language

and Methods of its Teaching

Kherson State University

(Kherson, Ukraine) *masalovatn@gmail.com***FRAME MODEL OF ENGLISH PROTESTANT SERMON**

The article is devoted to the study of English protestant sermon using frame modeling technique. The article emphasizes peculiarities and effectiveness of using frames as a cognitive structure. It has been proved that the theory of frames enables linguists to identify and describe various phenomena through the cognitive analysis. Frame modeling uses interdisciplinary tools as well as integrates linguistic and extralinguistic knowledge. The article clarifies the content of the concept of the frame. It has been defined as specific mental construal, one of the methods to structure, schematize and represent linguistic and non-linguistic knowledge about English protestant sermon. The frame has been considered as a two-level model with vertex levels and terminal nodes (slots). Vertex levels are fixed and correspond to the things being always equitable in relation to the supposed situation. Terminal nodes (slots) are filled when the situation is actualized in the discourse. The article deals with the theory of five basic frames (S. A. Zhabotynska). This theory is based on the assumption that there are certain basic, fundamental conceptual structures used by our mind as a tool for information processing. These structures are represented by eighteen propositions referring to the five basic frames (the Thing Frame, the Action Frame, the Possession Frame, the Taxonomy Frame and the Comparison Frame). The modeling of the frame of English protestant sermon has been accomplished by identifying the main elements of the Thing and the Action Frames. The slots of the frame are: AGENT – the sender of the message, OBJECT/PATIENT – the recipient of the message, ACTION – the activity of the agent, INSTRUMENT – means by which the agent acts, GOAL and RESULT. The key slots of the Thing and Action frames of English protestant sermon and their verbalization have been determined. It has also been noted that some slots are lexically explicit, while the others can't be verbalized.

Key words: English protestant sermon, frame, slot.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день усе більша кількість вітчизняних дослідників звертається до розгляду актуальних питань і проблем лінгвістики в ракурсі теорії фреймів. Інтерес до цієї теорії в сучасному мовознавстві пояснюється можливістю виявлення та опису багатьох мовних феноменів з позиції когнітивного аналізу

із застосуванням міждисциплінарного інструментарію, що інтегрує лінгвальні та екстралінгвальні знання (Жаботинская, 2000: 11).

Аналіз досліджень. Поняття фрейму вперше було використано американським психологом Ф. Бартлеттом для номінації стереотипних уявлень, якими люди регулярно послуговуються

для вербалізації минулого (колективного та/чи індивідуального) досвіду (Діброва, 2011: 22). Історія становлення сучасного розуміння цього поняття починається з напрацювань М. Мінського (Minsky, 1980), який досліджував фреймові структури репрезентації знань у штучному інтелекті. Одним із перших лінгвістів, який екстраполював поняття фрейму в царину мовознавства, зокрема семантики, став Ч. Філлмор (Филлмор, 1988).

Численні праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (Р. Богранд, Н. Болдирев, Т. А. ван Дейк, В. Дреслер, С. А. Жаботинська тощо) зорієнтовані на висвітлення питань теоретико-практичного втілення фреймового підходу в різних типах тексту. Критико-аналітичний аналіз наукових джерел дозволяє констатувати, що фреймовий підхід вважається в лінгвістиці одним із найбільш перспективних методів репрезентації знань і досвіду людини, що зумовлює актуальність дослідження англійськомовної протестантської проповіді в руслі теорії фреймового моделювання.

Мета статті полягає у виявленні фреймової організації англійськомовної протестантської проповіді. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: систематизація та узагальнення сутності поняття «фрейм», моделювання фреймової структури англійськомовної протестантської проповіді на основі предметного і акціонального фреймів, виокремлення ключових слотів, що входять до складу фрейму, визначення їх вербального наповнення.

Виклад основного матеріалу. Сучасні мовознавці виявляють значний інтерес до використання фреймових структур для аналізу стереотипних ситуацій, представлення знань людини про певні явища та до ефективного комплексного висвітлення інформації про явища, об'єкти, дії. Проте дослідники не дійшли одностайності в розумінні сутності фрейму і визначають його як:

- стереотипні ситуації (інтерації), які фіксують учинки учасників, що діють на основі соціальних установок (Dijk, 1977: 27);
- модель для виміру та опису знань (ментальних репрезентацій), що зберігаються в пам'яті людей (Карасик, 2002: 152);
- тип когнітивної моделі, що репрезентує знання й думки, пов'язані з конкретними, часто повторюваними ситуаціями (Болдырев, 2000: 56);
- одиницю знань, яка організована навколо концепту і містить у собі дані про суттєве, типові й можливі для цього концепту в межах певної культури (Болдырев, 2000: 5);
- структуру даних, що відображає набуті в результаті попереднього досвіду знання про

певну стереотипну ситуацію та текст, який її описує (Жаботинская, 2004).

У нашому дослідженні, підсумовуючи досвід вітчизняних і зарубіжних мовознавців у сфері когнітивної лінгвістики, ми кваліфікуємо фрейм як своєрідний ментальний конструкт, один зі способів структурування, схематизації та представлення мовних і позамовних знань про стереотипну ситуацію проголошення проповіді. Це особливий акумулятивний елемент, логіко-понятійний каркас, навколо якого будується лінгвістичне та екстралінгвістичне знання щодо представлення англійськомовної протестантської проповіді у свідомості реципієнта.

Значна частина інформації у проповіді репрезентується імпліцитно, і «блоковий принцип організації фреймів, відповідно до якого під час активації однієї зі складників фрейму активізуються і всі інші його частини, надає змогу пояснити процес відтворення невираженої інформації» (Бехта, 2002: 189).

Фрейм визнається універсальною категорією, яка поєднує різноманітні знання, досвід і характеризується максимальною формалізованістю та енциклопедичністю (Minsky, 1980: 121). В його основі завжди лежать фонові знання і досвід того, хто його інтерпретує, відповідно, актуалізація фрейму піднімає значний пласт когнітивного контексту, уможливаючи цим передавання запрограмованої інформації (Оленюк, 2016: 59). На протигагу простій сукупності асоціацій фрейми містять основну, типову і потенційно можливу інформацію, яка структурована саме цими одиницями представлення знань (Никонова, 2008: 224). Вони відтворюють аналітичні моделі людського досвіду, уособлюючи інтерреляцію ментальної та мовної сфер (Goffman, 1974).

Досвід фіксується не лише поодинокими лексичними номінаціями, але й комунікативними структурами вищого рівня. На відміну від інших типів когнітивних одиниць (поняття, образу тощо), фрейм представляє змістовий каркас майбутнього висловлювання (Тишко, 2009: 398).

Такі властивості фрейму, як потенційність (здатність до розгортання, приєднання додаткової інформації), рекурентність (повторюваність), рекурсивність (взаємо- або автопокликання, звертання до фрейма-джерела) та неусвідомленість (фрейми не експлікуються в процесі комунікативної діяльності), уможливають здійснення персуазивного впливу на адресата проповіді. Оскільки вербальні елементи є своєрідними маркерами фреймів, вочевидь, залучення відповідних мовних одиниць активує певні фрейми у свідомості адресата (Оленюк, 2016: 62).

Фреймам властива складна внутрішня структура, «елементи якої представлені складною конфігурацією слотів і їх наповненням» (Капусткіна, 2011: 74). Слоти виступають елементами ситуації, які включають певну частину фрейму, якийсь аспект його конкретизації (Саранюк, 2018: 31), що робить можливим відображення «просторових, часових, причинних та інтенційних зв'язків між об'єктами» (Barsalou, 2014: 126).

М. М. Болдырев зазначає, що фрейм структурно представляють як дворівневу модель із вершиною і слотами, що заповнюються пропозиціями (Болдырев, 2000: 37). Вершинні вузли є постійними компонентами ситуації, тобто містять завжди актуальну для наведеної ситуації інформацію, тоді як вузли нижчих рівнів – термінальні вузли (слоти) заповнюються під час актуалізації ситуації в дискурсі (Дейк, 1989: 289–290). Завдяки цьому, окрім основної, типової, фрейм здатен містити потенційно можливу інформацію (Дейк, 1989: 16). Адже, розгортаючись із базової структури, фрейм може розростатися, приєднуючи додаткові знання за допомогою варіативності наповнення слотів. Тобто «одновимірна мовна структура розгортається через утворену реципієнтом фреймову структуру в багатовимірну когнітивну одиницю» (Никонова, 2008: 225). Саме ця властивість фрейму, на нашу думку, створює підґрунтя для здійснення проповідником персуазивного впливу (Оленюк, 2016: 40).

Теорія п'яти базових фреймів, розроблена С. А. Жаботинською (Жаботинская 2000; Жаботинская, 2004), базується на тому, що існують певні вихідні, найбільш фундаментальні понятійні структури, які використовуються нашим мисленням як інструмент для обробки інформації. Такими структурами є вісімнадцять пропозицій, які відносяться до п'яти базових фреймів. Пропозиційні схеми демонструють основні види зв'язків між предметом та його ознаками, а також між декількома предметами. Залежно від виду слотів та їх взаємозв'язків С. А. Жаботинська розрізняє п'ять типів фреймових структур: предметний, акціональний, посесивний, таксономічний і компаративний фрейми.

Слоти базового фрейму відтворюють інваріантну (прототипову) структуру ситуації, цілісність якої слугує «точкою відліку» для інтерпретації «реальних ситуацій» (Белявская, 2005: 10–12), а тому є інваріантними та суворо фіксованими у структурі фрейму англійськомовної протестантської проповіді (Буяльська, 2016: 100).

Вважаємо за можливе структурувати універсальний фрейм англійськомовної протестантської

проповіді на підґрунті предметного та акціонального фрейму.

У предметному фреймі одна й та сама сутність (ЩОСЬ або ХТОСЬ) характеризується за своїми кількісними, якісними, буттєвими, локативними та темпоральними параметрами. АГЕНС даного фрейму є/існує відповідно до такої схеми: [(ХТОСЬ: агенс) Є/ІСНУЄ ТАМ) ТАК) ТОДІ].

В акціональному фреймі актанти (АГЕНС, ОБ'ЄКТ) наділені аргументативними ролями і беруть участь у події. Учасники події поєднуються міжпросторовими зв'язками, які визначені дією агенса й позначені словами «діє» або «робить» із відповідними прийменниками. Пропозиції акціонального фрейму можуть доповнюватися локативними і темпоральними параметрами: [(ХТОСЬ: агенс) ДІЄ за допомогою (ЩОСЬ: інструмент) на (ХТОСЬ: пацієнс) ТАМ) ТОДІ].

Фрейм англійськомовної протестантської проповіді представляє її в найбільш загальному вигляді таким чином: [АГЕНС (СУБ'ЄКТ ПРОПОВІДІ – ПРОПОВІДНИК є ТАКИЙ (посередник між Богом та людьми, носій вищої мудрості, знання даного Всевишнім] діє ТАМ (в храмі і поза храмом) діє ТОДІ (в певний момент служби) діє на ПАЦІЄНСА (ОБ'ЄКТА ПРОПОВІДІ – ВІРЯНИ/ПАСТВА) діє задля МЕТИ/РЕЗУЛЬТАТУ (зміна поведінки, свідомості та моделі світу відповідно до протестантської релігійної доктрини) діє ТАК (застосовуючи певні стратегії, тактики і мовні засоби впливу). Схематично фреймову модель англійськомовної протестантської проповіді можна представити так (див. рис. 1):

Вершинними вузлами фрейму англійськомовної протестантської проповіді є: АГЕНС – відправник повідомлення (*sender*), ОБ'ЄКТ – одержувач (*recipient*), ДІЄ – діяльність АГЕНСА (*activity*), ІНСТРУМЕНТ – засіб, за допомогою якого діє АГЕНС (*instrument*), МЕТА (*goal*), РЕЗУЛЬТАТ (*result*).

Розглянемо номенклатуру фрагментів, їхніх значень, що наповнюють слоти фрейму, який репрезентує англійськомовну протестантську проповідь.

АГЕНС ПРОПОВІДІ представлений слотами ОСОБА і СПІЛЬНОТА. До слоту ОСОБА/ОСОБИ входять: 1) лексичні одиниці на позначення імен відомих протестантських проповідників: *J. Edwards, G. Tennent, W. Criswell, J. Wesley, J. Thornwell, D. Moody*; 2) лексеми, що номінують уповноважених осіб для проголошення проповіді: *preacher, minister, gospeller, disciple*. Слот СПІЛЬНОТА репрезентований номінативними одиницями, що вказують на певну релігійну гро-

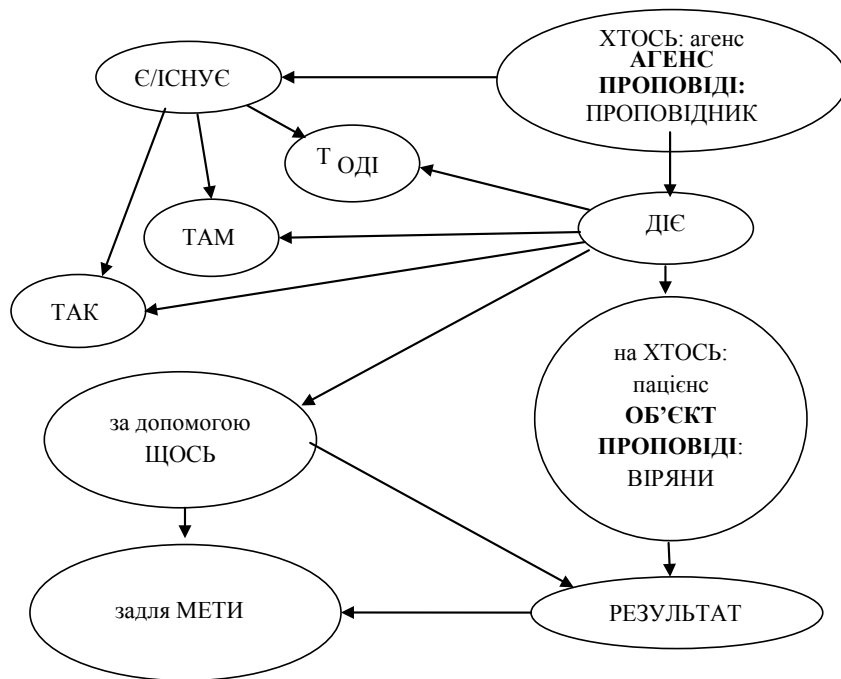

Рис. 1. Предметно-акціональний фрейм англійськомовної протестантської проповіді

маду, священників одного віросповідання: *church, clergy, priesthood*.

Вершинний вузол **ОБ'ЄКТ ПРОПОВІДІ** містить слоти **ОСОБА/ОСОБИ** і **ВИЩІ СИЛИ**. Слот **ОСОБА/ОСОБИ** вербалізується такими лексемами: *man, woman, child, brothers and sisters, audience, believer, sinner, Christian, anyone, everyone*. Слот **ВИЩІ СИЛИ** заповнюється іменами вищого сакрального ряду: *God, Jesus Christ, Holy Spirit, Lord, Father, Saviour, the Son of God, Messiah, Holy Spirit, the Spirit of God, Holy Ghost, Spirit of Truth*. Наявність слотів **ОСОБА/ОСОБИ** і **ВИЩІ СИЛИ** у фреймі проповіді пояснюється її подвійною адресованістю, оскільки окрім явного адресата – пастви, проповідь спрямована до нададресата – Бога.

Схема фреймової моделі англійськомовної протестантської проповіді демонструє, що існує безпосередній зв'язок між вершинними вузлами **АГЕНС ПРОПОВІДІ** і **ОБ'ЄКТ ПРОПОВІДІ**. Контекстуально-інтерпретаційний аналіз англійськомовних протестантських проповідей дозволяє стверджувати, що **АГЕНС ПРОПОВІДІ** діє на пацієнса-бенефактива.

Найуживанішими лексичними одиницями, що виражають діяльність АГЕНСА (вузол **ДІЄ**), є: *to preach, to speak, to serve, to convert, to want, to pray, to believe, to seek (soul's salvation, kingdom of God)*.

Вершинний вузол **ІНСТРУМЕНТ** – засіб, за допомогою якого діє АГЕНС, має слоти **ТЕХНІЧНІ СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ** і **СТРАТЕГІЇ**.

Слот **ТЕХНІЧНІ СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ** репрезентований такими лексемами: *radio, television, Internet*. Слот **СТРАТЕГІЇ** утворюється з тематичної групи *persuasion, manipulation, argumentation, suggestion, contacting, appeal*. Цей слот зазвичай не експлікується лексично, що створює підґрунтя для здійснення проповідником персуазивного впливу на паству.

Вузол **МЕТА** передає цілі проголошення проповіді проповідником, що полягають у різних виявах **ВПЛИВУ**. Вплив на аудиторію може виявлятися в певних змінах цінностей, орієнтирів, прагнень, потреб, поведінки людини.

Вершинний вузол **РЕЗУЛЬТАТ** включає у свою структуру такі слоти: **ЗМІНИ У ПОВЕДІНЦІ**, **ЗМІНИ У СПОСОБІ МИСЛЕННЯ** і **СВІДОМОСТІ**. **РЕЗУЛЬТАТ** є визначальним фактором у діяльності АГЕНСА, хоча і не може бути об'єктивно оцінений.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що використання фреймового підходу уможливило репрезентацію англійськомовної протестантської проповіді у вигляді предметно-акціонального фрейму, вершинними вузлами якого є АГЕНС, ОБ'ЄКТ, ДІЯ, ІНСТРУМЕНТ, МЕТА і РЕЗУЛЬТАТ.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в залученні методики реконструкції ментальних просторів із метою виявлення прихованих смислів у текстах англійськомовної протестантської проповіді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляевская Е. Г. Воспроизводимы ли результаты концептуализации? К вопросу о методике когнитивного анализа. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 2005. № 1. С. 5–14.
2. Бехта І. А. Текст в парадигматичній системі наукових лінгвістичних концепцій кінця ХХ – початку ХХІ століття: актуальні та віртуальні стратегії розвитку. *Дискурс іноземномовної комунікації*. ЛНУ імені Івана Франка, 2002. С. 164–192.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии. Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. 123 с.
4. Буяльська Т. А. Вираження комунікативної підтримки в сучасному англomовному побутовому та психотерапевтичному дискурсі: когнітивно-дискурсивний аспект : дис. ... д. філол. наук : 10.02.04 Германські мови. Житомир, 2016. 245 с.
5. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 310 с.
6. Діброва В. А. Мовні та мовленнєві засоби вираження заперечення в англійському й українському офіційно-діловому дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15. Київ, 2011. 190 с.
7. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса, 2004. Вип. 9. С. 81–92.
8. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов. *Когнитивная семантика: материалы 2-й междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике*. Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. Ч. 2. С. 10–13.
9. Капусткина О. Ю. Слот «Любовь» в рамках фрейма «Межличностные отношения». *Вестник Челябинского государственного университета*. 2011. № 13 (228). С. 74–79.
10. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
11. Никонова Ж. В. Основные этапы фреймового анализа речевых актов. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2008. № 6. С. 224–228.
12. Оленюк О. В. Когнітивно-дискурсивні характеристики впливу на адресата (на матеріалі англomовної журнальної реклами) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Германські мови. Львів, 2016. 262 с.
13. Саранюк Є. В. Концепт GLAMOUR у сучасному мас-медійному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Германські мови. Київ, 2018. 235 с.
14. Тишко О. В., Коцюк Л. М. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2009. Вип 11. С. 391–399.
15. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 12–51.
16. Barsalou W. L. *Cognitive Psychology: An Overview for Cognitive Scientists*. New York and London : Psychology Press, 2014. 424 p.
17. Dijk Teun A. van. Semantic Macrostructures and Knowledge Frames in Discourse Comprehension. *Cognitive Processes in Comprehension*. Hillsdale, 1977. P. 3–32.
18. Goffman E. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. London : Harper and Row, 1974. 600 p.
19. Minsky M. A. Framework for Representing Knowledge. *Frame Conceptions and Text Understanding*. New York, 1980. P. 1–25.

REFERENCES

1. Belyaevskaya E. G. Vosproizvodimy li rezultaty kontseptualizatsii? K voprosu o metodike kognitivnogo analiza [Are conceptualization results replicable? To the question of the method of cognitive analysis.]. *Voprosy kognitivnoy lingvistiki*, 2005. № 1. P. 5–14. [in Russian].
2. Bekhta I. A. Tekst v paradyhmachnykh systemi naukovykh linhvistychnykh kontseptsii kintsia XX – pochatku XXI stolittia: aktualni ta virtualni stratchii rozvytku [Text in the paradigmatic system of scientific linguistic concepts of the late XX – early XXI century: actual and virtual development strategies]. *Dyskurs inozemnomovnoi komunikatsii*. LNU imeni Ivana Franka, 2002. P. 164–192. [in Ukrainian].
3. Boldyirev N. N. Kognitivnaya semantika: kurs lektsiy po angliyskoy filologii [Cognitive semantics: a course of lectures on English philology]. Tambov: Izd-vo Tambov. un-ta, 2000. 123 p. [in Russian].
4. Buial'ska T. A. Vyrazhennia komunikatyvnoi pidtrymky v suchasnomu anhlomovnomu pobutovomu ta psykhoterapevtychnomu dyskursi: kohnityvno-dyskursyvnyi aspekt [Communicative Support in Modern English Ordinary and Psychotherapeutic Discourse: Cognitive and Discourse Aspect.]: dys. ... d. filol. nauk: 10.02.04 – hermanski movy. Zhytomyr, 2016. 245 p. [in Ukrainian].
5. Deyk van T. A. Yazyk. Poznanie. Kommunikatsiya [Language. Cognition. Communication.]. M.: Progress, 1989. 310 p. [in Russian].
6. Dibrova V. A. Movni ta movlennievi zasoby vyrazhennia zaperechennia v anhliskomu y ukrainskomu ofitsiino-dilovomu dyskursi [Linguistic and speech means of expressing negation in English and Ukrainian official and business discourse]: dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.15. K., 2011. 190 p. [in Ukrainian].
7. Zhabotinskaya S. A. Kontseptualnyi analiz yazyka: freymovyye seti [Conceptual analysis of a language: frame networks]. *Mova: nauково-teoretichnyi chasopis z movoznavstva*. Odessa, 2004. Vyp. 9. P. 81–92. [in Russian].
8. Zhabotinskaya S. A. Kontseptualnyi analiz: typy freymov [Conceptual analysis: frame types.]. *Kognitivnaya semantika: materialy 2-y mezhhdunar. shkolyi-seminara po kognitivnoy lingvistike*. Tambov: Izd-vo Tambovskogo un-ta, 2000. Ch. 2. P. 10–13. [in Russian].

9. Kapustkina O. Yu. Slot «Lyubov» v ramkah freyma «Mezhlichnostnyie otnosheniya» [Slot «Love» in the frame «Interpersonal Relationships»]. Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. 2011. № 13 (228). P. 74–79. [in Russian].
10. Karasik V. I. Yazykovoy krug: lichnost, kontseptyi, diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse.]. Volgograd: Peremena, 2002. 477 p. [in Russian].
11. Nikonova Zh. V. Osnovnyie etapyi freymovogo analiza recheviih aktov [The main stages of frame analysis of speech acts]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. 2008. № 6. P. 224–228. [in Russian].
12. Oleniuk O. V. Kohnityvno-dyskursyvni kharakterystyky vplyvu na adresata (na materialii anhlovnoi zhurnalnoi reklamy) [Persuasion in Magazine Advertising: Cognitive and Discourse Characteristics]: dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.04. – hermanski movy. Lviv, 2016. 262 p. [in Ukrainian].
13. Saraniuk Ye. V. Kontsept GLAMOUR u suchasnomu mas-mediinomu dyskursi [GLAMOUR concept in modern English mass media discourse]: dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.04. – hermanski movy. Kyiv, 2018. 235 p. [in Ukrainian].
14. Tyshko O. V., Kotsiuk L. M. Linhvistychnyi analiz poniattia freimu [Linguistic analysis of the concept of a frame]. Naukovi zapysky. Seriiia “Filolohichna”. 2009. Vyp 11. P. 391–399. [in Ukrainian].
15. Fillmor Ch. Freymy i semantika ponimaniya [Frames and semantics of understanding]. Novoe v zarubezhnoy lingvistike. M.: Progress, 1988. Vyp. 23. P. 12–51. [in Russian].
16. Barsalou W. L. Cognitive Psychology: An Overview for Cognitive Scientists. New York and London: Psychology Press, 2014. 424 p. [in English].
17. Dijk Teun A. van. Semantic Macrostructures and Knowledge Frames in Discourse Comprehension. Cognitive Processes in Comprehension. Hillsdale, 1977. P. 3–32. [in English].
18. Goffman E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience. London: Harper and Row, 1974. 600 p. [in English].
19. Minsky M. A. Framework for Representing Knowledge. Frame Conceptions and Text Understanding. New York, 1980. P. 1–25. [in English].

УДК 821.161.2Низовий1/7.08
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176802>

Альона МАНЬКО,
orcid.org/0000-0002-9546-7097
аспірант кафедри української літератури
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Старобільськ, Луганська область, Україна), falconfreelife@gmail.com

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ДОНБАСУ В ЛІРИЦІ ІВАНА НИЗОВОГО

Статтю присвячено актуальній на сьогодні проблемі Донбасу, розглядуваній у фокусі ліричних творів українського поета І. Низового, який 45 років прожив на Луганщині. У роботі окреслені особливості поетичного зображення концептуального образу Донбасу та дотичних до нього образів. Проведено паралелі з концептуальними образами інших регіонів (Сумщини, Львівщини), що займають провідну позицію в художній географії митця, та визначено місце і семантичне значення образу Донбасу серед них. Основний зміст дослідження становить аналіз поетичних творів І. Низового, написаних протягом чотирьох десятиліть, із метою показу еволюції авторських поглядів на Донбас. У ході дослідження відзначено амбівалентності авторської позиції, що є однією з особливостей його творчості, у зображенні краю та його жителів. Наголошено на наявності пророчих віршів серед авторського поетичного арсеналу, де проникливість І. Низового долає часові виміри в десятки років.

Ключові слова: лірика, Донбас, художній образ, амбівалентність, пророча поезія.

Alona MANKO,
orcid.org/0000-0002-9546-7097
Postgraduate Student of the Department of Ukrainian Literature
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Starobilsk, Lugansk region, Ukraine), falconfreelife@gmail.com

LITERARY MODELING OF THE DONBAS IMAGE IN THE LYRIC OF IVAN NYZOVYI

The poetic, artistic and journalistic legacy of the Ukrainian poet I. Nyzovyi contains a huge array of works devoted to the Donbas theme, which is one of the most important and most tragic in the conditions of modern Ukrainian-Russian realities.

From a literary point of view, the theme of Donbas with its problems and artistic-figurative system in the creative heritage of I. Nyzovyi has not yet become the subject of consideration in scientific circles, which determines the relevance of the work and its scientific novelty.

The purpose of the study is to trace the peculiarities of the gradient representation of the Donbas image and its inhabitants in the poetry of I. Nyzovyi, to prove the foresight of poetic thought and its relevance to date.

The main content of the study is an analysis of the poetic works of I. Nyzovyi, written by him for four decades, in order to show the evolution of his views about Donbas.

In the earlier works, the author's vector of the Donbas image was directed to the beauty of the nature of Donetsk-Luhansk region, glorifying its strategic importance and economic majesty.

In the poems of the 70's of the twentieth century the author creates a personalized image of Donbas, like a puzzle, consisting of combinations of individual poems. This is stocky, hard-working man, who symbolically embodies the external and internal features that were inherent in the local inhabitants of the land.

In the poetry of the 1990s and early 2000's, the artist mourns natural destruction, cultural and educational decline, economic stagnation, exposes political and national treason.

The analysis of the ideological and content component and features of the conceptual Donbas image representation gives grounds for understanding the ambivalence of the author's position: on the one hand, he loves his native land, he is proud of his belonging to him, and on the other - he hates and condemns all those involved in the national, cultural, ecological, economic destruction of Donbas - both Ukrainians and northern neighbors.

In this work parallels with conceptual images of other regions (Sumy region, Lviv region) took place, which occupy a leading position in the artistic geography of the artist and determined the place and semantic value of the Donbas image among them.

The presence of prophetic poems in the author's poetic arsenal, where the insight of I. Nyzovyi overcame time measurements in decades has been proven.

Key words: lyric, Donbas, literary image, ambivalence, prophetic poetry.

Постановка проблеми. Тема Донбасу в умовах сучасних українсько-російських реалій є однією з найважливіших та найтрагічніших. Це питання має бути першочерговим не лише на порядку денному держави, а й у фокусі науково-критичної думки. Проблеми Донецького та Луганського регіонів були притчею во язицех упродовж багатьох років. Не знайшовши відгуку з боку держави, вони загострилися до катастрофічних масштабів, наслідки яких особливо гостро відчують по сьогоднішній день пересічні українські громадяни.

Уміння дослуховуватись до назріваючих проблем із метою їх попередження чи оперативного вирішення є однією із заповук успішного майбутнього як держави, так і кожної окремої людини. Нерідко цінним джерелом інформації в цьому питанні є літературна творчість. Пильнуючи за роботами письменників-фантастів, учені змогли зробити неймовірні винаходи, які до того часу вважалися нездійсненною мрією. Так само, дослухаючись до превентивного кличу майстрів художнього слова та пам'ятаючи уроки національної історії, можна уникнути багатьох фатальних помилок.

Поетична та художньо-публіцистична спадщина українського поета І. Низового містить величезний масив творів, так чи інакше присвячених темі Донбасу. Митець, який більшу частину життя прожив на Луганщині (*«вже в чотирнадцятирічному віці, додавши собі цілих чотири роки»*, *«взяв комсомольську путівку на будівництво шахт у Донбасі»* («З історії рідного краю») (Низовий, 2003: 5), не з оповідок чи новин знав про соціально-політичну, економічну та культурну ситуацію регіону тих часів. Тому розгляд творчого доробку поета цієї тематичної спрямованості з виділенням концептуального образу Донбасу – колишнього титанічного промислового регіону України – постає нагальною потребою в контексті реального часу.

Аналіз досліджень. Учені впродовж останніх років намагаються знайти відповіді на важливі для країни питання стосовно Донецько-Луганського регіону: простежити передумови та причини його катастрофічного сьогоднішнього дня (І. Дзюба, 2016: 8–66), розвінчати міфи щодо Донбасу в українській свідомості (О. Дроздов, 2013: 120–133), (П. Жовніренко, 2011), (К. Сидорова: 222–229), («Донбас»: переPROчитання образу: брошура за матеріалами виставки Українського інституту національної пам'яті, 2018), окреслити відносини між полярними регіонами в регіональній системі України (І. Кононов, С. Хобта, С. Щудло, 2008: 73–98), простежити соціально-політичну, економічну, географічну ситуації на Донбасі минулих

років та на сьогоднішній день і створити модель поведінки держави в умовах війни, окресливши ряд стратегій із відродження краю (Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики, 2015), (Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання: проект «Конфлікт на Донбасі: сучасні реалії і перспективи врегулювання», 2019), (Донбас і Крим: ціна повернення, 2015), (Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь), 2015).

Однак із літературознавчої точки зору тема Донбасу з його проблематикою та художньо-образною системою у творчій спадщині І. Низового ще не стала предметом розгляду в наукових колах, що й зумовлює актуальність роботи та її наукову новизну.

Мета статті – простежити особливості градієнтного зображення концептуального образу Донбасу та дотичних до нього образів у ліриці І. Низового, показати далекоглядність поетичної думки та її актуальність на сьогоднішній день.

Виклад основного матеріалу. Донбас – це симфонічний оркестр Дикого поля з його шахтарським складником із териконів, велетнів-підприємств (на сьогоднішній день – закритих чи зруйнованих) та з неповторною степовою природою. Край із промисловим, природно-ресурсним, культурним потенціалом (на сьогоднішній день – загубленим) був об'єктом гордощів колишнього Радянського Союзу та неоднозначним регіоном у геополітичній свідомості громадян незалежної України.

Проблеми донецько-луганського краю завжди були досить хвилюючими для І. Низового, який, за його словами, *«звук вважати Донбас другою своєю батьківщиною»* («Ось – моє село...», 1967 р.) (Низовий, 2004¹: 21). Підтвердженням духовної єдності, відчуття приналежності до цього регіону є ностальгічні почуття, які проявляє автор у своїй ранній ліриці: *«Затуманились терикони, / Геть відхлинула ковила, / І розлука оця / Гіркою, / Як ніколи, / Мені була. / Повернуся – не повернуся?.. / А думками лечу туди, / Де мигтять у невтомнім русі / Антрацитові поїзди. / <...> / Мимо котиться котиполе... / Тепловожа журний гудок...»* («Затуманились терикони...», 1971 р.) (Низовий, 2018¹: 652). У своїх пізніших творах такі почуття І. Низовий плекатиме лише до батьківщини свого дитинства – Сумщини, що є доказом того, яким важливим був Донбас для поета, попри подальші духовні муки та стадії заперечення.

На початку 70-х рр. минулого століття І. Низовий на найвищих регістрах оспівує красу, непо-

вторність та могутню велич економічного регіону держави. Глибоку ніжність, захоплення та гордість випромінюють рядки поезій тих часів (поодинокі подібний патетичний тон трапляється й у віршах 80-х та 2000-х рр.): «Ще не бачив такої доброї, / Ніжнолюдяної краси. / Мій Донбасе – моє задивлення, / Я для себе тебе відкрив / Все приємлю: і небо задимлене, / Терикони, копри і вітри» («Терикони...», 1970 р.) (Низовий, 2018¹: 652); «Ти найбільше / В моєму житті / Відкриття, / Мій Донбасе. / З твоїх життєдайних / Пластів / Проростають і квітнуть / Мільйони життів – / Серед них / і моє / життя» («Мій Донбас», 1977 р.) (Низовий, 2018¹: 653); «За тополями, за полями, / За Дінцем, / Що сягнув і згас, / Закурличений журавлями, / Даленіс мій край – Донбас» («Затуманились терикони...», 1971 р.) (Низовий, 2018¹: 652); «Я всю її без винятку приємлю – / Свою надійну, мов колиска, землю» («Я так люблю цю землю, придінцеву...», 1986 р.) (Низовий, 2018¹: 657); «Донбас – листок на гілочці Дінця, / Донбасові навіки присягаю!» («Краса Донбасу не вражає зір...», 1982 р.) (Низовий, 2018¹: 656); «Свята земля, яка зростила нас / В теплі й добрі та в щирісній любові, – / Краєчок України, край Донбас, / Праукраїнський у своїй основі» («Пишаємось походженням своїм», 2003 р.) (Низовий, 2018¹: 694).

При цьому, виходячи з розгляду всього обширу творчості митця, його поезії не можна кваліфікувати як «владоугодні», вимушене поетичне блюзнірство, на кшталт тичинівського трактора в полі. Цю думку поет обстоює в записках-роздумах «Сльоза сльозу не здоганя» (2009 р.) І. Низовий не лише виокремлює себе від когорти регіональних патріотів, а й виходить за рамки притаманного йому українського націоналізму, досягаючи космічних глибин планетарного патріотизму: «Я не патріот Луганська, не «донбасьор» (вислів Януковича) – я понад усім цим і вважаю себе просто людиною старою та мудрою, жителем планети Земля, у тіло якої мене колись заршють...» (Низовий, 2010: 74–75). Варто зазначити, що часові межі творчості І. Низового значно віддалені вперед (1960–2011 рр.) від творчості того ж таки П. Тичини та інших жертв партійного насилля, а тому в ній було більше простору та можливостей для художнього обрамлення авторських думок.

У поезії ранніх років поет змальовує Донецько-Луганський регіон крізь призму його неповторних ландшафтів та стратегічної значимості в долі держави. Пейзажні краєвиди регіону розкриваються через панораму зорових та звукових образів. При цьому автор відмічає, що справжня

територіальна краса є незримою – вона зможе відкритися лише творчій натурі: «Терикони. / Тополи на обрії. / Жар зірниць, / Остуда роси... / <...> / І дивуюсь, дивуюсь наївно, / Як доречно все тут сплелось: / Дзвін металу / Й пісні солов'їні, / Блиск вугілля / І сяйво колось!» («Терикони», 1970 р.) (Низовий, 2018¹: 652); «Я бажаю звияжної праці: / Щоби м'язи були тужаві / В будівельника й гірника. / А вугілля м'яке / У лаві, І цеглина, як пух, / Легка» (Низовий, 2018¹: 653); «Я так люблю цю землю придінцеву – / Пшеничну, ковилоу, чебрецеву, / Обтяжену вагою териконів, / Розгойдану колесами вагонів, / Димами оповиту / Заводськими / І знамениту / Справами людськими...» («Я так люблю цю землю, придінцеву...», 1986 р.) (Низовий, 2018¹: 657); «Краса Донбасу не вражає зір – / Її дано збагнути не одразу. / Її не втиснути в банальну фразу, / Не зміряти шкалою звичних мір. / А ти, поете, серцем її повір, / Ввійди у неї, як в озоння лісу, / І в час урочий ти помітиш риси / Тонкі і ніжні, наче струни лір, / В отих копрах, / Що мріють за Дінцем, / В отих тополях, що припали пилом, / В серпанку, що тремтить за небосхилом, / І в пшеницях, що линуть з вітерцем; / В дорогах, що не видно їм кінця, / В людських діяннях, що нема їм краю...» («Краса Донбасу не вражає зір...», 1982 р.) (Низовий, 2018¹: 656).

Персоніфікований образ Донбасу, наче пазл, складається з комбінацій окремих поезій. У другій поезії циклу «Мій Донбас» (1977 р.) його зображено як кремезного, працюючого чоловіка. В образі Донбасу митець символічно втілює зовнішні та внутрішні риси, які були притаманні місцевим жителям на часи написання поезій, – роботящі руки, дружельюбність, почуття гумору: «Я вітаю тебе увечері, / Тисну руки, / Металом обпечені, / І радію разом з тобою» (Низовий, 2018¹: 653). Доповненням образу є поезія «Огульно звинувачувать облиште...» (2008 р.), де автор знову демонструє працюючість, до того ж, духовне розкріпачення Донбасу: «Встає Донбас на слові і на ділі / поволі / з намозолених колін!» (Низовий, 2018¹: 751).

У третьому (заклучному) вірші циклу «Мій Донбас» І. Низовий створює колоритну імпресіоністичну картину – образ гірника на фоні місцевої природи. Гірник – узагальнений образ усіх трударів регіону, праця яких часто була титанічною чи навіть фатальною: «Хтось із них гинув і в Донбасі – від непосильної роботи, від шахтних обвалів...» («Українська трагедія», 2004 р.) (Низовий, 2006: 121).

Образ трудівника випромінює авторську теплоту та повагу, образ природи – любов

та замилювання: «Малюю руки... / Що одна рука / В траві лежить, / Натомлена й стосила. / <...> / Я перш за все малюю гірника, / Затим копри малюю, / Терикони, / Лисиче над прозорою рікою, / Яка з моєї мрії витікає; / Малюю степ: / Сріблястими – пшениці... / Малюю небо: / Голубим – хмарини... / Чудове тло / для дивної зорини, / Що в гірника пригрілась на руці!» (Низовий, 2018¹: 654).

При цьому вражають художні деталі. Очі гірника, здатні ввібрати у своїй допитливості увесь світ: «Малюю очі, / Виповнені світлом, / Де просторо і вишням біловітим, / І гордокрилим птахам, / Літакам» (Низовий, 2018¹: 654). Стомлені працьовиті руки, на одній з яких сидить «ручна», «довірлива» бджола як символ гармонії людини та природи, й до того ж образ бджоли водночас споконвіку був утіленням працьовитості. В іншу руку гірнику автор укладає сам об'єкт його праці – антрацит – символ приналежності до певної соціально-робітничої когорти людей, що увиразнює його образ, відокремлює від представників інших професій» (Низовий, 2018¹: 654).

Своєрідною поезією-переосмисленням, перекодуванням авторського світогляду є вірш «А від річок лишилися рівчаки...» (1990 р.). Природні руйнації Луганщини та Донеччини, загострення мовного питання, протиріччя культурного розвитку та національна зрада – таку ціну платять українці – нащадки «офольклореного Байди» – за свою байдужість до уроків минулого, у той час, коли їхнє майбуття крадуть «свої ж таки», «сучасні байстрюки» (Низовий, 2018¹: 659).

Збагачена життєвим досвідом зріла людина зміщує вектор романтизму на користь реалізму, починаючи фіксувати при цьому не стільки природну складову частину Донбасу, його закріпленний у радянські часи престижний статус, скільки навколишню справжність на її суспільно-політичному, мовно-культурному, економічному, побутовому рівнях; екологічні проблеми: «Як же сталося так: / На родючій землі, / За врожайної днини й години, / Не святково, / Не щедро на нашій столі, / Хоч ми звіку веселі й гостинні? / Як же трапилось так: / Нас чужі та лихі / Обібрали до нитки нізащо, / Цілі гори списали ненаших гріхів / На безмовних, на нас, / Непутящих? / Вже і наша калина цвіте не для нас, / І прабатьківська мова – в архіві. / І чорніє з портрета бровами Тарас / В невимовному грізному гніві» («Як же сталося так...», 1993 р.) (Низовий, 2018¹: 661); «Я, мабуть, став жорстокішим, ніж слід, / у ставленні до тебе, мій Донбасе, / бо ж вітер часу штучні всі окраси / з поверхні здув, аби явити спід. / В подобі смітника – не квітника – / ти викли-

каєш нехоть і відразу / й загострюєш притуплену образу / в душі моїй, де гусне сіль терпка» («Я, мабуть, став жорстокішим, ніж слід...», 2008 р.) (Низовий, 2018¹: 747); «Нема України / в тернових степах Подінців'я, / де змій-нечуйвітер / трухлявить траву на полове, / де ріки вмирають, / приречені на недокрів'я, / а суржик іржавий / донищує вражену мову; / де зраджено пам'ять / про славу колишню козаку...» («Нема України...», 2006 р.) (Низовий, 2018¹: 721).

Проте, попри всі негативні оцінки, якими автор наділяє свій регіон, ту частину Дикого поля, на якій він перебував у своїх життєво-творчих пошуках упродовж 45 років, можна дійти висновку, що митець любив свою другу батьківщину, адже їй він приділив не менше творчої уваги, ніж Сумщині та Львівщині, до яких І. Низовий відчував особливу приязнь. До того ж упродовж цих років і навіть в останні дні життя автор, борючись зі смертю, працював на користь культурного розвитку Донбасу, намагаючись відновити його національне обличчя. У той час, коли Львівщина та Сумщина в його поезіях постають здебільшого як дитячо-юнацький теплий спогад, утопічні марення, які розвіюються після зіткнення автора із суворою правдою життя, Донбас був реальною неминучою трагедією, яка хмарою насувалася на українське майбутнє тих часів (і не тільки), в епіцентрі якої власне і знаходився І. Низовий.

Проводячи паралелі в образній системі поетичної площини митця, варто наголосити на психологічному підґрунті, яке лежить в основі змалювання образів Сумського та Львівського регіонів у творчості. Дитячі та молодецькі роки, якими б важкими вони не були, завжди навіюють певний ностальгічний смуток через неможливість повернення часу свого фізичного та духовного становлення як людини; часу, коли, навіть попри важку реальність, світ здається сповненим можливостей для життєвих і творчих зрушень. Однак повернення до рідних пенатів через довгий період розлуки знімають часто полуду з людських очей.

Таке перезавантаження у свідомості пережив і І. Низовий, про що свідчить його поетична сповідь. Будучи людиною, чия «душа гонорова» вже «одонбасилась» (Низовий, 2018²: 781), він відчуває власну відірваність від життя Сумщини та Львівщини, ясно усвідомлює прірву між мрією та дійсністю: «Суми – не ті, / І в тих Сумах «не тих» / Я – не той... / <...> / Суми – не ті. / Не такими в моєму житті / Суми були! / То була феєрична картина: / Вишні буяли на Пслі, / Цілувала мене Катерина, / <...> / Я зупинявся. Вдивлявся: / На Суми не схожі... / Мимо проходили / Зовсім не

ті перехожі, / Зовсім не те говорили: / <...> / Це лиш я – не такий. / Не такі / Суми – сумні, / Аж занадто вже урбаністичні, / В них не сховаєш / Наївні такі й поетичні / Спогади наші, / Слова не почувши палкі...» («Суми – не ті...», 1999 р.) (Низовий, 1999: 55–57); *«Я не знайшов себе у Львові, / Хоч збереглись на всі часи / У неповторній львівській мові / Найкрайших друзів голоси... / <...> / І всі раділи, мов на святі, / Мені... Але то був не я!»* («Я не знайшов себе у Львові...», 2007 р.) (Низовий, 2018²: 782); *«А я ходжу по нинішньому Львову, / Мов кінь, що загубив свою підкову / В терновім полі, в ковилі під снігом, / І став для Львова диким печенігом...»* («Мій утрачений Львів», 2008 р.) (Низовий, 2018¹: 784).

І. Низовий постійно так чи інакше висвітлював проблеми Луганщини та Донеччини у своїх творах. Точніше проблеми людей цього регіону. Донбасу присвячений величезний масив його художніх творів, розиткові українського слова та культури в цьому краї присвячена вся його громадська, редакторсько-журналістська та перекладацька діяльність. Автор сварить та ненавидить не Донбас, а саме тих людей, що спричинили його руйнацію. І цей момент є принципово важливим у розумінні авторської життєвої позиції. При цьому митець не ставить клеймо яничарів, каїнів; *«напівхохлів, чверть москалів», «перевертнів страшних»* (Низовий, 1997: 53–55), *«регіональної біомаси»* (Низовий, 2018¹: 723), *«„масовиків” Москви – регіоналів»* (Низовий, 2018¹: 449) на всіх жителів свого краю. Поет переконаний, що байдужість, холуйство, запроданство, антиукраїнські погляди – це маркери не лише Лугансько-Донецького регіону. Так склалося, що ще з історичних часів Донбас став ареною російських, а згодом і українських махінацій та жертвою власної довірливості й недалекоглядності. Він є своєрідним лакмусовим папірцем української національної трагедії, яка визривала не один десяток років. Автор певен, провина за це лежить на всій державі, а не лише на мешканцях Донбасу: *«...Вмирає минувишина / Й натомисть нічого не родиться, / Придушена воля, примушена / Мовчати – повсюди ж запроданці!»* («Безвинне, Безгинове гине...», 2004 р.) (Низовий, 2004²: 64).

Попри всі власні гострі зауваження на адресу своїх співвітчизників, І. Низовий не зрікається свого народу, зокрема жителів *«українського маргінесу»* (Низовий, 2018¹: 695), бореться за його права на літературному терені. До того ж він всіляко намагається провести своєрідну виховну роботу – навчає українських громадян любові до своєї Батьківщини, до мови, культури,

природи, як би дивно це не звучало на перший погляд: *«Я вас люблю. / Не думайте, що я / Вас не люблю, / Коли у віршах лаю / За вайлуватість... / Ми ж – одна сім'я, / Один народ! / А інших я не маю»* («Я вас люблю...», 1998 р.) (Низовий, 2018¹: 680); *«Зійду з хреста у визначений час, / полишу тінь свою на перехресті, / знов повернусь в безбожницький Донбас / для порятунку душ, які в безчесті / до ідолів сповзаються...»* («На перехресті, наче на хресті...», 2010 р.) (Низовий, 2018¹: 767); *«Не втікатиму нікуди звідціля: / Рідну землю будь-якому паразиту-живоїду / Віддавати задаремно? / Це ж навек моя земля!»* («Спроба пісні натщесерце», 1995 р.) (Низовий, 2018¹: 666); *«Оце недавно, був, агітував / Хохлів любити нашу Батьківщину / І зопалу їх, рідних, обізвав / Лакузами...»* («Не вийшло з мене лектора. Дарма...», 2007 р.) (Низовий, 2018¹: 740).

І. Низовий стає на захист своїх краян – справжніх українців, що являють собою *«сіль трудового Донбасу»* (Низовий, 2018¹: 722), аби уникнути упередженого ставлення до них як до бандитів, запроданців, українофобів, неосвічених дурнів тощо. За окремими когортами людей, які не локалізовані лише в Донбасі, а розпорошені по всій Україні, як переконує реципієнта митець, не можна судити цілий Донецько-Луганський край: *«Ні, не всі донбасівці – ковбасівці, / І не всі луганці є поганцями – / Є ще патріоти у Дебальцевім – / Вузловій і визначальній станції. / Є ще козарлюги у Стаханові, / Гайдамаки водяться в Лисичому, / Не підвладні кланівському хамові, / А відкличні прадідівським звичаям! / В Сватовому досі україниться / Думами державними і тлумами / Те, що в'яже Ужгород і Вінницю / В спільний вузол з Києвом і Сумами»* («Ні, не всі донбасівці – ковбасівці...», 2007 р.) (Низовий, 2018¹: 742); *«Ми такі ж автохтонні, / Як і верби оці, / Що шумлять на осонні / На Лугані й Дінці. / Упосліджені, знаю, – / Пригнітила „орда”, / Але іншого краю / Нам Всевишній не дав. / Тож за кожну травину / Нам триматися слід, / Щоб перетину-впину / Наш не знав родовід. / Щоб відчули „ординці” / Й промосковські «дяки»: / Тут живуть українці! / Інші всі – приймаки»* («Ми такі ж автохтонні...», 2004 р.) (Низовий, 2018¹: 715); *«На берегах Лугані / Нині й вівки віків / Ми ж бо не всі – погані / Правнуки козаків!»* («Будується каплиця», 2002 р.) (Низовий, 2018¹: 689); *«Огульно звинувачувать облиште / луганців, що відмовились, мовляв, / од пракорінь, – людське своє обличчя / козацька ще не втратила земля! / Глухі байраки наші та кургани, / де скитські лики в камені мовчать, / перепиняють злісні гурагани, / що з півночі нам звикли*

докучать. / Неправда, що ми знаджені Москвою / всі, як один, – насправді це не так, / як бачиться ві сні антигерою, / заводію донбаських посіпак» («Огульно звинувачувать облиште...», 2008 р.) (Низовий, 2018¹: 751).

Що ж стосується безпосередньо національних зрадників регіону – їм митець протиставляє свою поетичну зброю, «щоб відчули „ординці” / Й промосковські „дяки”: / Тут живуть у к р а ї н ц і ! / Інші всі – п р и й м а к и» («Ми такі ж автотонні...», 2004 р.) (Низовий, 2018¹: 715).

Важливо зазначити наявність навдивовижу пророчих віршів у авторському поетичному арсеналі. Можливість передбачити майбутнє країни на не один десяток років уперед – одна з характерних особливостей художнього мислення митця. Трагедія Донецько-Луганської території наших днів була передбачена і з точністю описана в багатьох авторських віршах, серед яких, наприклад: «Самоїди ми і самовбивці...» (1993 р.): «Криво-різько-донецьких республік, / Новоросій комузь подавай – / Україна ж не ламаний бублик, / Не покрайний геть коровай!» (Низовий, 2018¹: 540); «Ви...» (2001 р.): «Ви, / Народжені в Україні, / Хоч і з прізвиськами на „ов”, / В незбагненно сліпій гордині / Відчуваєте і донині / В своїх жилах «московську кров» – / <...> / Й дуже хоче, / Щоб не стало / Роду-племені навіть / Мого! / Вам ненависне щире слово / Українське, / А тому ви / „Малоросію” знову й знову / Стоарканно й трьохсотвузлово, / Смертно в’яжете до Москви» (Низовий, 2018¹: 258); «Застереження» (2004 р.): «Гадюкою вповзає в Україну / Правічний «друг» із Путінським лицем, / Несе руїну в нашу кураїну / І в нашу душу щирю та найну / Знов повіва північним вітерцем. / <...> / ...Ми самі спалили передчасно – / Хай віртуальну – славу нашу Січ?!» (Низовий, 2018¹: 378); «Примара громадянської війни» (2005 р.): «І чимдуж / Нагрянуть з порубіжжя орди п’яні / В наш край, / Де заврожайівся курай / І закурилась погаром руїна, / Й альтернатив не буде – / Вибирай: / Чи твій загин, чи – Україна...» (Низовий, 2018¹: 719) та ін.

Серед марева песимістичних думок стосовно Донбасу, підкріплених реаліями тих часів, І. Низовий усе ж не полишає надію на майбутні прогресивні зміни у своєму регіоні. У цьому й проявляється та амбівалентність, яка стосується не лише розглядуваної теми, а й багатьох інших моментів у творчості митця. У його поезії нерідко можна простежити гостру емоційно-почуттєву суперечливість залежно від часових рамок написання віршів та їх подієвого наповнення – любов-ненависть, віру-відчай, сміх-сльози тощо.

Автор не плекає ілюзорних надій на швидку регенерацію регіонального добробуту, реанімацію культурно-освітньої сфери, перезавантаження національної свідомості Донбасу. Такий комплексний ренесанс убачається автором у далекій, але неминучій перспективі: «І на крутих дінцевих схилах / Бринітиме новітній час / Уже без нас. І весь Донбас / Також оновиться, достоту, / І недокінчену роботу / Докінчать правнуки без нас, / Або й онуки» («Що нам безсмертя – після нас...», 2001 р.) (Низовий, 2018¹: 686); «В Донбасі / Україна ще не знищена до пня, / й ніхто, ніщо в теперішньому часі / не спутає летючого коня / відродження! / Нове на кожнім кроці, / мов та неопалима купина, / дивує зір... / В моїм присліпім оці / семиколірно-райдушна весна / розвиднює надії на події / великих українських перемін» («Огульно звинувачувать облиште...», 2008 р.) (Низовий, 2018¹: 751); «Але ж ударить громовержний дзвін, / І наш Донбас підніметься з колін, / З лиця землі вороже все змете / Й зірками копровими зацвіте, / І в чаші намозолених долонь / Запалить прометеївський вогонь! / Я вірю в це. / Я вірю, либонь» («Пригас Донбас, хоч териконів прах...», 2002 р.) (Низовий, 2018¹: 693).

Висновки. Отже, зважаючи на ідейно-змістову складову частину поезії І. Низового, на її непідкупну ширість, на амбівалентність поглядів стосовно Донбасу в суспільно-політичному контексті тих часів, звертаючи увагу на його пізніші мемуарні одкровення, можна дійти висновку, що почуттєва гама, загальний настрій поезій та їх семантичне наповнення демонструють еволюцію авторських поглядів на свою другу малу батьківщину – Донбас. Якщо в більш ранніх творах автора вектор зображення Донбасу був спрямований на красу природи Донецько-Луганського краю, оспівування його стратегічного значення та економічної величі, то в поезіях 2000-х рр. митець оплакує природні руйнації, культурно-освітній занепад, економічний застій, викриває політичну й національну зраду. Чимало поезій можна класифікувати як пророчі завдяки авторській далекоглядності та точності передбачення сучасної ситуації в регіоні.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому студіюванні теми Донбасу в поетичних та художньо-публіцистичних творах І. Низового. Важливим стане виділення проблематики поезій про Донецький та Луганський регіони, виходячи з комплексу проблем, які порушує автор, та окреслення стилістичних особливостей змалювання образу Донбасу митцем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики : монографія. Київ, 2015. 168 с.
2. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання: проект «Конфлікт на Донбасі: сучасні реалії і перспективи врегулювання». Київ, 2019. 144 с.
3. Дзюба І. М. У літературі й навколо: З боргів давніх і новонабуваних. Київ : Либідь, 2016. 424 с.
4. Донбас – арена війни / упор. О. Тараненко. Вінниця : Т. П. Барановська, 2015. 150 с.
5. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
6. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна та ін. Київ : НІСД, 2015. 474 с.
7. «Донбас»: переПРОчитання образу: брошура за матеріалами виставки Українського інституту національної пам'яті, 2018. 54 с. URL: <http://www.memory.gov.ua/ebook/broshura-donbas-pereprochitannya-obrazu> (дата звернення: 10.05.2019).
8. Дроздов О. Ю. Соціальні уявлення про Захід та Схід України як складові масової геополітичної свідомості. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. Вип. 22. С. 120–133.*
9. Жовніренко П. Донбас і «донецькі» у сучасній українській міфології: що маємо і що робити? *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2011. № 1. URL: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/4818/1/11%20-%201_9_%20-%207.pdf* (дата звернення: 10.05.2019).
10. Кононов І., Хобта С., Щудло С. Донбас і Галичина в регіональній системі України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2008. № 3. С. 73–98.*
11. Низовий І. Д. Білопілья-Верхосудля: поезії. Луганськ : Укрроспромаш, 1997. 68 с.
12. Низовий І. Д. Бути – народом!: Вибрані твори: у 5 т. Київ : Український пріоритет, 2018. Т. 2: Визбирувать розкидане каміння: поезії. 792 с.
13. Низовий І. Д. Бути – народом!: Вибрані твори: у 5 т. Київ : Український пріоритет, 2018. Т. 3: Так хто ж ми є на цій землі.? 832 с.
14. Низовий І. Д. Десь там, за соняшниками. Луганськ : Луга-принт, 2004. 64 с.
15. Низовий І. Д. Опісля присмерку. Луганськ : Глобус, 2003. 60 с.
16. Низовий І. Д. Пролог до епілогу. Луганськ : Луга-принт, 2004. 200 с.
17. Низовий І. Д. Там, де я сміюся крізь сльози: публіцистичні експромти. Луганськ : Глобус, 2006. 156 с.
18. Низовий І. Д. Я з такої глибинки. Луганськ : Русь, 1999. 76 с.
19. Низовий І. Д. Я цвіркун в середлітню спеку. Луганськ : ФОРМ Котова О. В., 2010. 144 с.
20. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : НАН України, 2015. 363 с.
21. Сидорова К. Л. Витоки та розвиток Донецького регіонального міфу. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2012. Вип 4 (2). С. 222–229.*

REFERENCES

1. Vidrozhennia Donbasu: otsinka sotsialno-ekonomichnyh vtrat i priorytetni napriamy derzhavnoi polityky: monohrafiia [Donbas Revival: Assessment of Socio-Economic Losses and Priority Areas of State Policy: Monography]. Kyiv, 2015. 168 p. [in Ukrainian].
2. Viina na Donbasi: realii i perspektyvy vrehuliuvannia: proekt «Konflikt na Donbasi: suchasni realii i perspektyvy vrehuliuvannia» [Donbas War: Realities and Prospects for Settlement: project "Conflict in Donbas: the contemporary realities and the prospects for settlement"]. Kyiv, 2019. 144 p. [in Ukrainian].
3. Dziuba I. M. U literaturi i navkolo: Z borhiv davnih i novonabuvanyh [In the literature and around: From the debts of the old and newcomers]. Kyiv: Lybid, 2016. 424 p. [in Ukrainian].
4. Donbas – arena viiny [Donbas is an arena of war] / upor. O. Taranenko. Vinnytsia: T. P. Baranovska, 2015. 150 p. [in Ukrainian].
5. Donbas v etnopolitychnomu vymiri [Donbas in the ethnopolitical dimension]. Kyiv: IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. 584 p. [in Ukrainian].
6. Donbas i Krym: tsina povnennia: monohrafiia [Donbas and Crimea: the price of return: monography] / za zag. red. V. P. Horbulina, O. S. Vlasuka, E. M. Libanovoi, O. M. Liashenko. Kyiv: NISD, 2015. 474 p. [in Ukrainian].
7. «Donbas»: perePROchytannya obrazu: broshura za materialamy vystavky Ukrainskoho Instytutu natsionalnoi pam'iaty ["Donbas": reprocessing of an image: a brochure on the materials of the exhibition of the Ukrainian Institute of National Remembrance]. 2018. 54 p. [in Ukrainian]. URL: <http://www.memory.gov.ua/ebook/broshura-donbas-pereprochitannya-obrazu>.
8. Drozdov O. Y. Sotsialni uiavlennia pro Zahid ta Shid Ukrainy yak skladovi masovoi heopolitychnoi svidomosti. Problemy suchasnoi psyholohii: zbirnyk naukovykh prats [Social perceptions about the West and the East of Ukraine as components of mass geopolitical consciousness. Problems of modern psychology: a collection of scientific works] / za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufrievoi. Vyp. 22. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 2013. pp. 20-133 [in Ukrainian].
9. Zhovnirenko P. Donbas i «donetski» u suchasni ukrainii mifolohii: scho maemo i scho robyty? [Donbas and "Donetsk" in modern Ukrainian mythology: what do we have and what to do?] Visnyk Natsionalnoho tehnicnoho universytetu Ukrainy «KPI». Seriya «Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo». 2011. № 1. [in Ukrainian]. URL: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/4818/1/11%20-%201_9_%20-%207.pdf.

10. Kononov I., Hobta S., Schudlo S. Donbas i Halychyna v regionalnii systemi Ukrainy [Donbas and Galicia in the regional system of Ukraine]. Sotsiologiya: teoriia, metody, marketyng. 2008. № 3. pp. 73-98 [in Ukrainian].
11. Nyzovyi I. D. Bilopillia-Verhosullia: poeziia. [Bilopillia-Verhosullia: poetry]. Luhansk: Ukrrosprommash, 1997. 68 p. [in Ukrainian].
12. Nyzovyi I. D. Buty – narodom!: Vybrani tvory: U 5 t. T. 2: Vyzbyruvat rozkydane kaminnia: poeziia [Being people!: selected works. Pick up scattered stones: poetry]. Kyiv: Ukrainskii prioritet, 2018¹. 792 p. [in Ukrainian].
13. Nyzovyi I. D. Buty – narodom!: Vybrani tvory: U 5 t. T. 3: Tak hto zh my ie na tsii zemli...? [Being people!: selected works. So who are we on this earth?]. Kyiv: Ukrayinskiy prioritet, 2018². 832 p. [in Ukrainian].
14. Nyzovyi I. D. Des tam, za soniashnykamy [Somewhere, behind sunflowers]. Luhansk: Luha-prynt, 2004¹. 64 p. [in Ukrainian].
15. Nyzovyi I. D. Opislia prysmerku [After dusk]. Luhansk: Hlobus, 2003. 60 p. [in Ukrainian].
16. Nyzovyi I. D. Proloh do epilohu [Prologue to epilogue]. Luhansk: Luha-prynt, 2004². 200 p. [in Ukrainian].
17. Nyzovyi I. D. Tam, de ya smiiusia kriz slozy: publitsystychni ekspromty [Where I am laughing through tears: journalistic impromptu]. Luhansk: Hlobus, 2006. 156 p. [in Ukrainian].
18. Nyzovyi I. D. Ya z takoi hlybynky. [I am from such a hinterland]. Luhansk: Rus, 1999. 76 p. [in Ukrainian].
19. Nyzovyi I. D. Ya tsvirkun v seredlitniu speku [I am a cricket in the heat of the summer]. Luhansk: FOP Kotova O. V., 2010. 144 p. [in Ukrainian].
20. Polityka intehratsii ukrainskogo suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi (natsionalna dopovid) [Policy of integration of Ukrainian society in the context of challenges and threats of events in the Donbas (national report)] / za red. E. M. Libanovoyi. Kyiv: NAN Ukrayini, 2015. 363 p. [in Ukrainian].
21. Sydorova K. L. Vytoky ta rozvytok Donetskogo regionalnogo mifu. Filosofii i politologiiia v konteksti suchasnoi kultury [Origins and development of the Donetsk regional myth. Philosophy and political science in the context of modern culture]. 2012. Vyp 4 (2). pp. 222-229 [in Ukrainian].

УДК 82-34.091(=113.4=161.2)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176803>

Мар'яна МАРКОВА,
orcid.org/0000-0002-3161-5476
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) markmar29@gmail.com

«СНІГОВА КОРОЛЕВА» ГАНСА КРИСТІАНА АНДЕРСЕНА ТА «СТАРИЙ ГОДИННИК» ВІКТОРА ВИННИКА: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено порівняльний аналіз казки «Снігова Королева» Ганса Кристіана Андерсена та твору «Старий Годинник» українського автора Віктора Винника на різних рівнях художньо-естетичної цілісності. Стверджується, що і «Снігова Королева», і «Старий Годинник» жанрово тяжіють до різновиду різдвяної казки і розробляють традиційну для казок тему двоюмою добра і зла, яка в обох текстах реалізована через опозицію «тепло – холод». Зазначається також, що аналізовані тексти по-різному прочитуються дітьми і дорослими, позаяк окрім зовнішнього, структурного рівня, володіють внутрішнім, що містить філософсько-повчальну складову частину, не виокремлену композиційно.

Ключові слова: жанр, ідейно-тематичний зміст, казка, система образів, «Снігова Королева», «Старий Годинник», сюжетно-композиційна побудова.

Maryana MARKOVA,
orcid.org/0000-0002-3161-5476
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Romanic Philology and Comparative Studies
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) markmar29@gmail.com

HANS CHRISTIAN ANDERSEN'S "SNOW QUEEN" AND VIKTOR VYNNYK'S "OLD CLOCK": COMPARATIVE ANALYSIS

In the world literary process the author's fairy tale is one of the most popular genres not only among children, but also among adults. The proposed article deals with the comparative analysis of Hans Christian Andersen's "Snow Queen" and the fairy tale named "Old Clock" by Ukrainian author Viktor Vynnyk at the various levels of artistic and aesthetic integrity.

It is alleged that both texts tend to be a kind of Christmas fairy tale. "Snow Queen" and "Old Clock" develop the traditional theme for the most fairy tales – a duel of good and evil, which is implemented through the opposition of heat and cold. In the analyzed tales cold embodies evil, death and everything bad in the world, warmth – life, goodness and love.

The main characters of Danish storyteller's work are children, in V. Vynnyk's text they also belong to the central ones, but the main character of the Ukrainian fairy tale is, in our opinion, a personified Old Clock.

The storyline structure of "Snow Queen" is more complex than of "Old Clock", but in both cases the main events are concentrated around the selfless struggle against the infernal forces to save a friend in H. Ch. Andersen's text and all mankind – in V. Vynnyk's one (in this sense "Old Clock" is closer to the myth than to the fairy tale in which the feat acquires an individual value). In the first work they last one and a half years, in the second – do not go beyond one evening.

It also should be noted that the analyzed texts differ in reading by children and adults, because apart from the external, structural level, they have an internal, containing the philosophical and educational components.

And, of course, in both fairy tales we have a happy ending.

The comparative analysis provided in the article covers only the content level of H. Ch. Andresen's and V. Vynnyk's fairy tales, so their formal level can be the subject of a separate scientific research.

Keywords: composition, fairy tale, genre, ideological and thematic content, "Old Clock", plot, "Snow Queen", system of images.

Постановка проблеми. У світовому літературному процесі авторська казка є одним із найбільш популярних жанрів не лише серед дітей, але й серед дорослих, про що, поміж іншим, свідчить величезний комерційний успіх творів

англійської письменниці Джоан Роулінг про Гаррі Поттера. Казка – це активне естетичне мистецтво, яке захоплює всі сфери духовного життя людини: розум, почуття, уяву, волю, вона є найпершим літературним твором, з яким знайомиться дитина,

має один із найважливіших впливів на її подальше життя, містить у собі невичерпний пізнавальний, морально-етичний, педагогічний потенціал.

Аналіз досліджень. Питання жанрової своєрідності авторських казок, їх співвідношення з міфами, фольклорними казками та спорідненими жанрами художньої літератури (байка, фентезі, наукова фантастика тощо) у сучасній літературознавчій науці висвітлені доволі повно і різнобічно. Їм присвячені ґрунтовні розвідки таких дослідників, як І. Арзамасцева, Л. Брауде, О. Горбонос, О. Грачківська, Л. Дереза, Л. Дунаєвська, О. Зубенко, В. Кизилова, Н. Копистянська, Т. Леоннова, М. Липовецький, І. Лупанова, Л. Овчиннікова, Ю. Проценко, Г. Сабат, А. Семашкевич, О. Сорочотенко, Н. Тихолоз, О. Цалапова, Ю. Ярмиш та багатьох інших. Проте, незважаючи на таку дослідницьку увагу до проблем авторської казки, можна також констатувати і відсутність єдиного погляду на її дефініцію, типологію, недостатню розробленість порівняльно-літературних аспектів аналізу текстів цього жанру.

Мета статті полягає у компаративному зіставленні творів, написаних у різний час і в різних країнах, авторами різного масштабу та світогляду, проте, як буде показано нами, типологічно споріднених – «Снігової Королеви» Ганса Крістіана Андерсена і «Старого Годинника» Віктора Винника.

Виклад основного матеріалу. Історія створення. Написання казки Г. К. Андерсена його біографи пов'язують із фактом знайомства митця зі шведською оперною співачкою Йоханною Марією Лінд, яка нібито стала прототипом Снігової Королеви, оскільки не змогла віднайти у своєму холодному серці місця для закоханого у неї літератора. Відбулося це знайомство восени 1843 р., а вже 1845 р. у збірці «Нові казки» був опублікований, мабуть, найвідоміший твір данського автора – «Снігова Королева». Натомість образ Герди співвідносять із біографічною подругою дитинства Г. К. Андерсена Лісбеттою, котра проживала у тісній комірчині по сусідству з ним в Оденсе, і яку майбутній письменник вважав своєю названою сестрою (Стасевич, Болурова-Кунавина, 2015: 167). Добре znana також історія про смерть казкаревого батька, котрий перед кончиною вказав синові на те, що за ним прийшла Льодяна Діва. Це персонаж скандинавського фольклору, втілення зими і смерті. За переказами, вона забирає людей до царства вічного холоду – загробного світу. Аналогічні образи відомі багатьом народам світу, наприклад, у Японії – це Юкі-онна, в Росії – Мара-Морена тощо.

Казка В. Винника – відомого українського музиканта, фронтмена популярного рок-гурту «МЕРІ» – спеціально написана для збірки «Казки під подушку від друзів «Львівської хвилі»», що побачила світ у «Видавництві Старого Лева» 2013 р.

Жанр. За жанром твір Г. К. Андерсена – складне художньо-естетичне ціле, що поєднує в собі риси притчі та байки, роману і драми, лірики і повісті, релігійної літератури (псалми, молитви) і детективу, фольклорної казки і мелодрами та навіть любовного роману. Проте, як цілком слушно, на наш погляд, зауважує А. Семашкевич, «у цілому жанровою домінантою тексту Г. К. Андерсена «Снігова королева» виступає «високий жанр» різдвяної літературної казки» (Семашкевич, 2014: 305).

«Старий Годинник» В. Винника також може бути зарахований до різдвяних казок, події в яких, як відомо, «відбуваються напередодні Різдва, Нового року, а, отже, важливою їх рисою є релігійність, віра у відновлення справедливості в земному світоустрої, панування гармонії й добра» (Кизилова, 2015: 240). Проте, як і у випадку твору Г. К. Андерсена, у «Старому Годиннику» домінантні ознаки різдвяної казки переплетені з елементами міфу, чарівної, морально-дидактичної та пригодницько-розважальної казки.

Сюжетно-композиційна побудова. Аналізована нами казка Г. К. Андерсена – один із найдовших і сюжетно найскладніших його текстів. Багато творів данського автора були обробками народних переказів чи старих казок, які вже до нього отримували літературне опрацювання, проте «Снігова Королева» є абсолютно оригінальною. Перипетії твору, що складається із семи частин, добре відомі всім із дитинства – маленька дівчинка Герда вирушає на пошуки друга Кая, котрий потрапив у полон до Снігової Королеви, та завдяки своїй любові і жертвності рятує хлопчика. На її шляху трапляється низка випробувань і пригод, які утворюють додаткові сюжетні відгалуження: перебування у садку старої чаклунки, зустріч із круком, принцом і принцесою, розбійницький полон, знайомство з лапландкою та фінкою тощо.

Казка В. Винника сюжетно простіша і лаконічніша за твір Г. К. Андерсена. У ній одна наскрізна сюжетна лінія – розповідь про те, як маленькі хлопчик і дівчинка перемагають Люту Зиму, Сиву Завірюху і Скрипучий Мороз, котрі хотіли знищити Старий Годинник на ратуші, позаяк той сповіщав про прихід нового року, а отже, близьку весну.

Образна система. Головними героями «Снігової Королеви» є діти Кай і Герда, а також сама Снігова Королева. Цілком у дусі народної казки Г. К. Андерсен не подає їхніх розгорнутих психо-

логічних характеристик чи опису зовнішності – судити про персонажів читач може лише з огляду на їхні вчинки. Так, про дівчинку сказано тільки те, що в неї було золотаве і кучеряве волосся: *«Доки дівчина ласувала вишнями, бабуся золотим гребінцем розчісувала їй волосся, що кучерявилось і огортало золотим сяйвом її личко»* (Андерсен, 2017: 11), а зовнішність Кая описана лише в епізоді, коли Герда знаходить його у палаці Снігової Королеви: *«Кай, сам того не помічаючи, з холоду аж посинів»* (Андерсен, 2017: 27), *«Він сидів такий блідий і непорушний, мовби неживий»* (Андерсен, 2017: 27), *«Кай сидів тихий, непорушний і холодний»* (Андерсен, 2017: 27). Щоправда, кілька разів у тексті наголошується на тому, що герой надзвичайно розумний і здібний: *«...він такий розумний!.. Він знає усі чотири дії математики і навіть дроби!»* (Андерсен, 2017: 16), *«Кай перестав її (Снігову Королеву – М. М.) боятися і розповів, що знає всі чотири дії математики і дроби, знає площу і кількість мешканців кожної країни...»* (Андерсен, 2017: 7).

Дещо об'ємніше змальована у казці Г. К. Андерсена Снігова Королева: *«Була вона дивовижно гарна й ніжна – уся зі сліпучо іскристої криги, але однак – жива!»* (підкреслення авторське – М. М.). *Її очі блищали, як дві зорі, проте не було в них ані лагідності, ані тепла»* (Андерсен, 2017: 4), *«У розпалі цих веселоців на майдані з'явилися великі білі сани, у яких сидів хтось у пишній білій шапці, закутаний у пухнасту білу шубу <...> Її шуба й шапка були зі снігу. Це була жінка – висока, струнка, сліпучо-біла <...> Кай глянув на неї. Снігова Королева була така прекрасна! Розумнішого, вродливішого обличчя він не міг собі й уявити! Вона вже не здавалася йому такою крижаною, як тоді, коли з'явилася за вікном»* (Андерсен, 2017: 7).

Окрім головних, у казці данця, як уже згадувалося, діє низка другорядних персонажів, що виконують традиційні для чарівної казки функції помічників: крук, ворона, королівське сімейство, маленька розбійниця, голуби, олень, лапландка, фінка.

Натомість у В. Винника персонажів значно менше. На перший погляд, головними героями його казки теж є діти, які не просто називають себе братиком і сестричкою, як Кай і Герда, а насправді є ними і так само мають чарівного помічника – песика Босого, проте глибший аналіз показує, що це не зовсім так. По-перше, твір названо «Старий Годинник», по-друге, образ Годинника у ньому «пропрацьовано» значно детальніше, ніж образи дітей, які навіть не наділені іменами, а по-третє, саме Старий Годинник втілює у В. Винника уні-

версальні сили добра. Лише названі, але, як і діти, ніяк не описані в «Старому Годиннику» і сили зла – Люта Зима, Сива Завірюха та Скрипучий Мороз, що залишає широке поле для читацької уяви. Хоча, зважаючи на фольклорне походження цих художніх образів, все ж можна припустити, що Зима, як вказано в енциклопедії «Українська міфологія», це «баба з величезними зубами і кістлявими пальцями <...> У неї кров біла, як маслянка, хоч на обличчя вона й рум'яна. В неї голова – з діжку, вуста – як відро, замість волосся звисають довгі сопляки; брови – крижинки, а вії – сніжинки; ніс кістлявий, вона завжди холодна-холодна; вуха, мов віхті соломи; одягнена в лахміття» (Войтович, 2012: 190); Мороз «найчастіше уособлюється в образі сивого сердитого діда, у сніговому вбранні, у крижаних чоботях і зовсім обмерзлого «сосулями». У нього великі червоні губи і такий же ніс» (Войтович, 2012: 321), а Завірюха (у слов'янській міфології – Метелиця) – «молода дівчина у білому вінку, зі стрічками білими, у керсетці, має 10–12 разків дорогого перлового намиста, з розпущеними косами <...> Коли танцює, грається снігом: то підкидає його, то мете ним, то кидає в очі людям» (Войтович, 2012: 298).

Старий Годинник у казці В. Винника персоналіфіковано. Він поводить як жива істота – сам кличе до себе майстрів, слідкує, аби не поспішати і не спізнюватися, радіє приходу нового року, з усіх сил бореться з Лютою зимою, Сивою Завірюхою і Скрипучим Морозом. Автор пише про нього так: *«Це був дуже поважний і шанований Годинник. Усе місто звіряло з ним час, бо він жодного разу не спізнився і не поспішив. Крім того, він звістував про прихід сонячного літа, золотої осені, пухнастої зими чи зеленої весни. Та улюбленою роботою Старого Годинника було сповіщати усім про прихід нового року»* (Винник, 2013: 5). Мешканці міста дуже любили Годинника і, проходячи повз нього, *«задоволено повторювали: – Який гарний у нас Годинник, як йому пасують святкові прикраси!»* (Винник, 2013: 5). До речі, зустрічаємо образ центрального міського годинника і у «Сніговій Королеві», проте там він не відіграє важливої функції – лише вказує, що шматок дзеркала тролів потрапив в око та серце Кая о п'ятій годині пополудні: *«Одного дня Кай і Герда сиділи й роздивлялися книжку з дивовижними звірами та пташками. Великий годинник на міській ратуші пробив п'ять разів. – Ой! – раптом зойкнув хлопчик. – Мене кольнуло в серце і щось потрапило в око!»* (Андерсен, 2017: 6).

Надзвичайно важливою є вказівка В. Винника на те, що Старий Годинник жив

«у високій вежі ратуші» (Винник, 2013: 5). Цим актуалізується фундаментальна для чарівної казки опозиція «верх – низ», присутня і в творі Г. К. Андерсена. Кай і Герда мешкають у мансардах, «майже під самим небом» (Андерсен, 2017: 4), що вказує на їхню причетність до сакральної висоти, чистоту і невинність дітей. Натомість «низ» у казці данського автора пов'язаний із царством Снігової Королеви. В українського автора цей поділ підкреслено ще й через образ різдвяної ялинки, яка є одним із варіантів т. зв. Світового дерева: «У кутку

кімнати стояла ялинка. Напередодні вони всією родиною ходили на новорічний ярмарок вибирати прикраси для зеленої красуні <...> Потім усі гуртом вибирали деревце, і тепер воно виблискувало різнокольоровими гірляндами, милувало око барвистими іграшками та смачними цукерками» (Винник, 2013: 6).

Є й інші збіги між аналізованими текстами у плані хронотопу. Так, і Снігова Королева, і Люта Зима вперше з'являються перед дітьми зимового вечора крізь вікно. В обох казках ці сцени дуже схожі. Порівняймо:

Г. К. Андерсен	В. Винник
«Того вечора, перед сном, Кай виліз на стілець біля вікна й зазирнув крізь маленьке вічко надвір. За вікном літали сніжинки. І одна з них, найбільша, упала на краєчок язика з квітами. Раптом вона почала рости і на очах перетворилася на жінку, закутану в білий серпанок. Зітканий з мільйонів снігових зірочок» (Андерсен, 2017: 4).	«Одного зимового вечора, коли батьків ще не було вдома, братик та сестричка дивились, як танцюють сніжинки за шибкою, і слухали сумну пісню завірюхи. В оселі було тепло і тишино <...> За вікнами вже вечоріло, в каміні потріскували дрова, в домі пахло хвоєю. Босий куняв на канані, але враз прокинувся і загарчав. Сильний порив вітру відчинив кватирку, до кімнати, кружляючи, впурхнуло кілька сніжинок, і діти почули дивну розмову» (Винник, 2013: 6).

До слова, досить подібно описано й епізоди боротьби героїв із силами холоду:

Г. К. Андерсен	В. Винник
«Дівчинка побігла щодуху вперед. Назустріч ринув крижаний струмінь сніжинок, які мчали просто на неї! Що ближче вони долітали, то більшали й більшали! Це були передові лави війська Снігової Королеви. Одні з них нагадували колючих їжаків, інші – ведмежат із настобурченою шерстю, та всі вони були блискучо-білі живі (підкреслення авторське – М. М.) снігові клубки» (Андерсен, 2017: 26).	«Сива Завірюха загула, завилала, застогнала. Зібрала над площею армію сніговиць і накинута на дітей. Вітер зі снігом боляче хльоскали в обличчя, намагалися вирвати із рук хмиз, хотіли звалити з ніг. Здійнялася така буря, що дорога зникла у заметах...» (Винник, 2013: 11).

Що ж стосується розбіжностей, то слід вказати, що основні події у «Сніговій Королеві» охоплюють хронологічний проміжок тривалістю півтори року (Кай зникає взимку, Герда знаходить його наступної зими, а повертаються герої додому аж влітку), тоді як у «Старому Годиннику» описано лише один передноворічний вечір, що є, однак, особливим, позаяк, зазначає Н. Тичина, «передсвятковий час (напередодні Різдва, Святвечір) утримує досить-таки визначені характеристики і можливості (вони виходять ще з народних уявлень): це період тимчасової переваги на землі темних сил, на зміну яким у момент настання свята світу повертається гармонія» (Тичина, 1999: 381), що й можемо спостерігати у творі українського автора.

Ідейно-тематичий зміст. Обидві казки розповідають про любов і сміливість, цілеспрямованість і мужність, віру і прагнення врятувати близьких людей. Саме ці риси допомагають юним героям перемогти всі труднощі, які виникають на їхньому шляху. Проте це лише поверховий сенс. Аналізовані твори закодовані на багаторівневе прочитання – «Снігова Королева» свідомо, «Старий

Годинник», як можна припустити, – у силу т. зв. «пам'яті жанру».

Прихований зміст казки Г. К. Андерсена був розкритий самим автором, котрий стверджував, що в ній «почуття отримує перемогу на холодним розумом» (цит. за: Стасевич, 2015: 168). Символіка того, що відбулося з Каєм, широко осмислена в численних літературознавчих працях, де зазначається, що царство Снігової Королеви – це світ чистого розуму, позбавленого духовності, щирості й теплоти людських емоцій. І хлопчик саме тому не може скласти слово «ВІЧНІСТЬ», що доторкнутися розумом до вічного неможливо. Натомість коли сльози Герди капають на уламки льоду, вони самі розташовуються у потрібному порядку. Саме так данським автором «трактується тотальна раціоналізація західної культури, домінантою якої стає анти-любов» (Конева, 2000).

Про вічність ідеться і в казці В. Винника. Ворожі сили хочуть знищити Старий Годинник саме для того, щоб зупинити час і назавжди утвердити у світі холод – відтак мається на увазі смерть усього живого: «– Отже, – знову озва-

лася Люта Зима, – цього разу ми не дозволимо Годиннику повідомити людям про прихід нового року. І володарюватимемо вічно!» (Винник, 2013: 7), «Тепер ніщо не врятує цього Годинника, а отже, не буде ні нового року, ні Весни! Ніколи!» (Винник, 2013: 8).

В обох казках проглядаються також відголоски древніх обрядів ініціації. У Г. К. Андерсена діти, пройшовши крізь сито складних випробувань, до кінця твору стають дорослими: «Входячи у низенькі двері, Кай з Гердою раптом здивовано зауважили, як вони за цей час подорослішали» (Андерсен, 2017: 30). В українського автора цей мотив більш завуальований і експлікується через важке сходження головних героїв «стрімкими сходами на високу вежу, де у крижаному полоні страждав Старий Годинник» (Винник, 2013: 11), та його порятунком.

Зі сказаного можемо зробити такі **висновки**. Жанрово тяжіючи до різновиду різдвяної казки, і «Снігова Королева», і «Старий Годинник» розробляють традиційну для казок тему двоюмою добра і зла, яка в обох текстах реалізована через опозицію «тепло – холод». Холод в аналізованих казках втілює зло, смерть і все погане у світі, тепло – життя, добро і любов. Головними дійовими осо-

бами твору данського казкаря є діти, у В. Винника вони теж належать до центральних персонажів, проте головним героєм української казки є персоніфікований Старий Годинник. Сюжетно-композиційна побудова «Снігової Королеви» більш складна, ніж «Старого Годинника», проте в обох випадках основні події зосереджені довкола самовідданої боротьби проти інфернальних сил задля порятунку друга в Г. К. Андерсена та всього людства – у В. Винника (у цьому сенсі «Старий Годинник» ближчий до міфу, аніж до казки, в якій подвиг набуває індивідуального значення). У першому творі вони тривають півтори року, в другому – не виходять за часові рамки одного вечора. Слід вказати і на той факт, що аналізовані тексти по-різному прочитуються дітьми і дорослими, позаяк окрім зовнішнього, структурного рівня, володіють внутрішнім, що містить філософсько-повчальну складову частину, не виокремлену композиційно. І, звісно ж, в обох казках маємо щасливий фінал.

Зазначимо також, що запропонований нами компаративний аналіз охопив лише змістовий рівень казок Г. К. Андерсена та В. Винника, отже, формальний їх рівень може стати предметом окремих наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсен Г. Х. Снігова Королева. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 30 с.
2. Винник В. Старий Годинник. *Казки під подушку від друзів «Львівської хвилі»*. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. С. 3–12.
3. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2012. 664 с.
4. Кизилова В. Жанрові модифікації різдвяної казки в новітній українській літературі для дітей: поліфонія категорій дива. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Бердянськ : ФОП Ткачук О. В., 2015. Вип. IV. С. 240–247.
5. Конева А. Человек, мыслящий культуру («Снежная Королева» Г. Х. Андерсена). Серия «Symposium». *Виртуальное пространство культуры* : материалы научной конференции (Санкт-Петербург, 11–13 апреля 2000 г.). Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. Вып. 3. С. 74–77. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/koneva-av/chelovek-myslyashchiy-kulturu-snezhnaya-koroleva-gh-andersena>
6. Семашкевич А. Жанровый синтез в вариациях сказки Г. Х. Андерсена «Снежная королева» в кино и мультипликации. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2014. № 2 (3). С. 305–308.
7. Стасевич В., Болурова-Кунавина П. Христианские мотивы в сказках Г. Х. Андерсена. «Снежная королева». *Юный ученый*. 2015. № 2. С. 167–169.
8. Тичина Н. Сакральний час (Різдво Христове) як жанротворчий чинник. *Українська філологія: школи, постаті, проблеми* : збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). Львів : Світ, 1999. Ч. 1. С. 379–385.

REFERENCES

1. Andersen H. Kh. Snihova Koroleva [Snow Queen]. K.: A-BA-BA-NA-LA-MA-NA, 2017. 30 p. [In Ukrainian].
2. Vynnyk V. Staryi Hodynyk [Old Clock]. Tales under a pillow from friends of «Lviv Wave». Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2013. P. 3–12 [In Ukrainian].
3. Voitovych V. Ukrayinska mifolohiya [Ukrainian mythology]. K.: Lybid, 2012. 664 p. [In Ukrainian].
4. Kyzyllova V. Zhanrovi modyfikatsiyi rizdvyanoi kazky v novitniy ukrayinskiy literaturi dlya ditey: polifoniya katehoriyi dyva. Scientific notes of the Berdyansk State Pedagogical University. Philological Sciences. Berdyansk: FOP Tkachuk O. V., 2015. Nr 4. P. 240–247 [In Ukrainian].
5. Koneva A. Chelovek myslayashchiy kulturu («Snezhnaya Koroleva» H. Kh. Andersena) [The person who thinks culture («Snow Queen» by H. Ch. Andersen)]. Symposium series. Virtual space of culture: Materials of the scientific conference

(St. Petersburg, April 11–13, 2000). Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoye filosofskoye obshchestvo, 2000. Nr 3. P. 74–77. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/koneva-av/chelovek-myslyashchiy-kulturu-snezhnaya-koroleva-gh-andersena> [In Russian].

6. Semashkevych A. Zhanrovyi sintez v variatsiyah skazki H. Kh. Andersena «Snezhnaya Koroleva» v kino i multiplikatsiyi [Genre synthesis in variations of H. Ch. Andersen's fairy tale «Snow Queen» in cinema and cartoons]. Bulletin of the Nizhny Novgorod N. I. Lobachevsky University. 2014. Nr 2 (3). P. 305–308. [In Russian].

7. Stasevych V., Bolurova-Kunavina P. Khristiyanskiye motivy v skazkah H. Kh. Andersena. «Snezhnaya Koroleva» [Christian motifs in the tales of H. Ch. Andersen. «Snow Queen»]. Young scientist. 2015. Nr 2. P. 167–169. [In Russian].

8. Tychna N. Sakralnyi chas (Rizdvo Khrystove) yak zhanrotvorchyi chynnyk. [The sacred time (Christmas) as a genre-making factor]. Ukrainian philology: schools, figures, problems: a collection of scientific works of the International scientific conference devoted to the 150th anniversary of the foundation of the Department of Ukrainian literature at Lviv University (Lviv, October 23–25, 1998). Lviv: Svit, 1999. Vol. 1. P. 379–385. [In Ukrainian].

УДК 811.112.2: 81'367.335.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176805>

Алла ОЛЕКСІЄНКО,
orcid.org/0000-0002-5095-6065
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Запорізького державного медичного університету
(Запоріжжя, Україна) alekseenko.alla@gmail.com

СУБ'ЮНКТОРИ В ДЕТЕРМІНАТИВНОМУ РЕЧЕННІ НІМЕЦЬКОГО МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена аналізу зв'язкових засобів у детермінативному реченні німецького медичного недискретного дискурсу. Метою дослідження є формально-граматична класифікація суб'юнкторів у детермінативному підрядному реченні та аналіз їх вживання в різних логіко-семантичних типах речень. Розвідка текстів медичного дискурсу дала змогу зробити висновок, що суб'юнктори в детермінативному підрядному реченні поділяються на чотири структурно-семантичні типи (прямого і непрямого об'єкта, супровідні та каузальні). Також проведено класифікаційний аналіз вживання релятивів у коментувальних, комітативних та каузальних логіко-семантичних типах підрядних речень.

Ключові слова: медичний дискурс, суб'юнктор, релятив, детермінативне підрядне речення.

Alla OLEKSIENKO,
orcid.org/0000-0002-5095-6065
Candidate of Philological Sciences,
Senior Teacher of the Department of Foreign Languages
Zaporizhia State Medical University
(Zaporizhia, Ukraine) alekseenko.alla@gmail.com

SUBJUNCTORS IN DETERMINATIVE SENTENCE OF GERMAN MEDICAL DISCOURSE

The study of different types of discourses depending on the nature of communication subjects is of particular importance in the development of modern linguistics. Medical non-discrete discourse is the communication between specialists equal in their status who build communication rich on specific terminology and complex syntactic structures. Among them are determinative subordinate sentences that are aimed at providing optional information extend the main sentence as a whole and always being introduced by subjunctors.

The article is devoted to the analysis of conjunctive means of determinative clause in the medical non-discrete discourse of the German language, their formal-grammatical classification and the logical-semantic aspect.

One of the defining features of determinative subordinate sentences is syndetic coordination, which means that conjunctions (subjunctors) are always present for marking the relations between the main and the subordinate sentences. However, here there is also a specificity of this type of sentence in German language, namely these clauses are introduced not by conjunctions, but by connecting words belonging to the category of relative pronouns, or more precisely – to pronoun adverbs with w-root.

As the analysis shows pronoun adverbs in a determinative clause are divided into four structural-semantic types: pronoun adverbs of direct and indirect object, the accompanying and causal pronoun adverbs. The most numerous, but not more commonly used is a group of subjunctors of an indirect object. The logic-semantic structure is represented by three types of determinant sentences – commented, comitative, causal. In the first group predominates the use of subjunctors of the direct object, comitative determination is explicitly related to the pronoun adverb “wobei”, and causal clauses are characterized by the use of subjunctors “weswegen, weshalb, woraufhin” and relative pronouns in specific causal context.

Key words: medical discourse, subjunctor, relative pronoun, pronoun adverb, determinative clause.

Постановка проблеми. Особливого значення в розвитку сучасної лінгвістики набуває дослідження різних типів дискурсів залежно від характеру суб'єктів спілкування. У мовознавстві традиційно розмежовують персональний (особистісно орієнтований) та інституційний (статусно орієн-

тований) дискурси (Бейліс, 2000: 104). Медичний дискурс належить до різновиду інституційного дискурсу – спеціалізованого усталеного виду спілкування, зумовленого соціальними функціями партнерів, регламентованого як за змістом, так і за формою. У свою чергу за статусно-рольо-

вими функціями медичний дискурс поділяється на дискретний та недискретний. Дискретний медичний дискурс передбачає спілкування нерівноправних партнерів («лікар-пацієнт»), а недискретний – спілкування партнерів, що діє у сфері «лікар-лікар». Очевидно, що сьогодні виникає необхідність наукового осмислення різних аспектів речення як основи медичного дискурсивного висловлення, серед яких синтаксис відіграє одну з головних ролей. Значний науковий інтерес сучасних лінгвістів викликає проблема зв'язкових засобів, адже саме сполучники керують реченням, експлікуючи функціональні особливості однієї частини речення відносно іншої (Eroms, 2000: 47). Дослідження конекторів логічно проводити на рівні складного речення саме недискретного медичного дискурсу, тому що він безпосередньо тяжіє до ускладнення синтаксичних структур, які будуть зрозумілими іншим партнерам спілкування (спеціалістами-лікарями), тоді як спілкування між нерівноправними партнерами (лікарем та пацієнтом) має тенденцію до спрощеного синтаксису з метою найкращого розуміння останнім специфічної медичної інформації.

Аналіз досліджень. Хоча проблема наукового аналізу дискурсу є предметом дослідження багатьох лінгвістів, медичний дискурс не набув у мовознавстві належного висвітлення. Зарубіжні лінгвісти акцентують свою увагу здебільшого на комунікативному аспекті медичного дискурсу, що висвітлює етико-психологічні проблеми (С. Кандлін, М. Міллз, С. Робертс, Б. Фрімон), тоді як вітчизняні лінгвісти концентруються на термінологічному аспекті медичного мовлення (Н. Місник, В. Передрієнко, О. Петрова). Н. Литвиненко поєднує у своїй праці комунікативно-граматичний та соціолінгвістичний аспекти і здійснює аналіз комунікативних параметрів синтаксичної організації речення як основи висловлення в репліках медичного діалогічного мовлення. Проте поза увагою залишається номінативна організація речення як основна його ознака.

Не є винятком із цієї тенденції й аналіз складнопідрядного речення з детермінативним підрядним. У вітчизняній лінгвістиці проблему детермінації речення досліджували Н. Ю. Шведова, А. П. Загнітко, Ю. А. Левицький. Однак вони визначали процес детермінації як поширення простого речення в цілому, що потенційно закладено в реченні будь-якого граматичного ладу. Вони також виокремлювали детермінуючі члени речення або детермінанти, які не підпорядковані окремому члену, а належать до всього складу речення та беруть участь у формуванні його

семантичної структури (Шведова, 1982: 149). У німецькій германістиці лінгвісти розглядають детермінацію на рівні складного речення та виділяють окремий тип підрядних речень відомий під назвою «*der weiterführende Nebensatz*» (Helbig, 1980: 13). Його специфічною властивістю є співвіднесеність не з окремим членом, а одночасно зі всім складом головного речення, що має на меті комплементарне розширення інформаційного змісту останнього. Йдеться не про малопродуктивні побудови, а про високочастотні утворення, використання яких має трансдискурсивний характер. Попри той факт, що ДР є одним із типових трансляторів комплементарної інформації, в германістиці все ще не існує комплексного дослідження, в якому б висвітлювалася специфіка їх конституювання та функціонування.

Специфікою детермінативних речень є їхня синтетичність, вони ніколи не бувають безсполучниковими. Традиційно лінгвісти аналізують когезію між частинами складного речення, вживаючи терміни «сполучники» та «сполучникові слова» (В. Ю. Аперсян, J. Buscha, U. Engel, G. Helbig). Однак відносно нещодавно з'явилась тенденція відносити ці поняття до більш широкої категорії конекторів (Н. А. Голубева, Ю. А. Левицький, Н.-В. Eroms, E. Lang), тому що на відміну від поняття «сполучник», конектори не обмежуються формальним аспектом службової частини мови.

Мета статті – дослідити зв'язкові засоби детермінативного підрядного речення в медичному недискретному дискурсі німецької мови, їх формально-граматичну класифікацію та логіко-семантичний аспект.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено вище, синдетичність – обов'язкова наявність сполучних засобів (суб'юнкторів) для маркування відношень між головним і підрядним реченнями – одна з визначальних рис детермінативного гіпотаксису. Проте й тут існує своя специфіка: ці речення вводяться не сполучниками, а сполучними словами (релятивами), що належать до розряду відносних займенників (Relativpronomina), а точніше – до займенникових прислівників (Prominaladverbien) з w-коренем.

З одного боку, такі релятиви встановлюють і маркують детермінативні відношення між клаузами, а з іншого – роблять цей зв'язок радше слабким, ніж міцним. Звичайно, вибір релятива в кожному випадку буде індивідуальним, бо залежить від керування відповідного дієслова (рідше – прислівника чи прийменника) типу *sich erinnern an* → *woran*, *sich freuen* → *worüber*, *stolz auf etwas sein* → *worauf* (Zifonun, 1997: 2331).

Детермінативні релятиви забезпечують оформлення суб'юнкторів як формально ієрархічних побудов, демонструючи, що другий із них приєднується до всього обсягу першого, а не якогось його члена.

Загалом, список детермінативних релятивів (суб'юнкторів) сучасної німецької мови є закритим. Налічуючи 20 одиниць, він не є особливо виразним ані в кількісному, ані в якісному відношенні. Його можна схарактеризувати як корпус зв'язкових засобів недиференційного, аморфного значення, що складається з одиниць чотирьох структурно-семантичних типів – прямого і непрямого об'єкта, супровідних і каузальних (див. табл. 1).

Таблиця 1
Перелік засобів детермінативного зв'язку сучасної німецької мови

№	Тип	Релятив
1	Релятиви прямого об'єкта	<i>was, wie</i>
2	Релятиви непрямого об'єкта	<i>woran, worauf, woraufhin, woraus, wodurch, wofür, wogegen, worin, womit, wonach, worüber, worum, wovon, wovor, wozu</i>
3	Релятиви супровідні	<i>wobei</i>
4	Релятиви каузальні	<i>weshalb, weswegen</i>

Загальна систематизація детермінативних релятивів спирається на чотири рубрики (табл. 1), які відбивають доволі непропорційний розподіл лексем. Релятиви прямого об'єкта та каузальні представлені в ньому двома лексемами, наприклад:

Das Immunsystem setzt sich lebenslang mit chronischen Infektionen auseinander; was zu einer Veränderung der Lymphozytenfunktion führt (Schmetzer, 2009).

Leiomyome nehmen ihren Ausgang von der glatten Muskulatur der dermalen Gefäßwände, der Musculi arrectores pilorum oder von ortsständigen Bündeln glatter Muskulatur; wie sie im Genital- und Perimamillärbereich vorkommen (Kempf, 2011).

Bei allen Beurteilungen darf jedoch nicht vergessen werden, dass bei kortikaler Ableitung die gesamte efferente Strecke einfließt, weshalb häufig auch eine lumbale Ableitung erforderlich ist (Lange, 2006).

Die Vorteile der 13C-Atemtests zur Bestimmung der Magenentleerung liegen in der Vermeidung jeglicher Strahlenbelastung, weswegen sie auch bei Kindern und Schwangeren anwendbar und beliebig wiederholbar sind (Stein, 2006).

Супровідні релятиви представлені лише одним суб'юнктором *wobei*, тим не менш він залишається досить продуктивним за частотністю вживання. Наприклад:

Um die Narbengröße bei Probenbiopsien zu verringern, kann als Alternative eine Punchbiopsie (Durchmesser 4–5 mm) durchgeführt werden, wobei eine Punchbiopsie bei ausgedehnten Läsionen weniger repräsentativ ist als eine größere Spindelexzision (Kempf, 2011).

І лише рубрика непрямого об'єкта має розгалужену систему лексико-семантичних засобів. Однак у цій рубриці представлено не весь перелік займенникових прислівників, тут відсутні релятиви просторової семантики типу *woneben, worunter, wozwischen*, що автоматично надає підрядному реченню, яке вони вводять, атрибутивного, а значить і прислівного забарвлення. Наприклад:

Glucocorticoide, NSAID und Pentoxifyllin hemmen die IκB-Kinasen und damit die Aktivierung des NFκB, worauf ein Teil ihres antiinflammatorischen Effektes beruht (Egger, 2005).

Im Gegensatz dazu werden bei der ultraschallgestützten Hämorrhoidalarterienligatur und der Rektummukosamanschettenresektion nach Koblandin/Longo die hämorrhoidalen Schwellkörper nicht entfernt, wodurch die Sensibilität in diesem Bereich und auch die Funktion der hämorrhoidalen Schwellkörper erhalten bleiben (Lange, 2006).

Eine der ersten Beschreibungen der Anaphylaxie stammt aus dem Jahr 1902 vom französischen Eugeniker Charles Richet, wofür er 1913 den Nobelpreis erhielt (Schmetzer, 2009).

PMN, die im Stasebereich an Endothelzellen haften, sind metabolisch rege und geben neutrale Proteasen und ROS ab, die das Endothel schädigen und es zur Sekretion von TXA2 und PAF anregen, womit Thrombozyten aktiviert werden und die Blutsäule um die Stase gerinnt (Egger, 2005).

З точки зору формальної логіки та прагмасемантики детермінативний гіпотаксис є судженням – формою мислення, в якій щось стверджується або заперечується про предмет, його властивості чи особливості. У цьому сенсі предметом судження є пропозиція або ситуація, що описана головним реченням, а детермінативне підрядне речення якраз і надає цій пропозиції певні властивості, риси, особливості, оцінку. Спостереження показують, що для логіко-семантичної структури детермінативного речення релевантними є щонайменше три найголовніші типи: коментувально-детермінативні, комітативно-детермінативні та каузально-детермінативні, які виражаються на поверхневому рівні відповідними суб'юнкторами.

У коментувальному реченні есплікуються роз'яснювальні або критичні зауваження з приводу яких-небудь подій, явищ. Для них характерне вживання переважно суб'юнкторів прямого об'єкту та деякі суб'юнктори непрямого об'єкту (*wofür; wozu*). Так, наприклад, у реченні: *Die infizierten DZ bilden Synzytien mit CD4-T-Zellen, was zu einer starken Virusproduktion führt* (Schmetzer, 2009) детермінативне підрядне речення являє собою певний коментар із приводу пропозиційного змісту головної частини.

Комітативна детермінація речення передбачає надання в підрядній частині додаткового повідомлення з приводу висловленого в головній частині. Зазвичай маркером комітативного стану речей слугує релятив *wobei* в неінструментальному значенні. Наприклад:

Hautbiopsien werden für die Routinediagnostik in gepuffertem 10% igen Formalin (d. h. 4% Formaldehyd in Wasser) während mehrerer Stunden fixiert, wobei auf ein ausreichendes Verhältnis von Formalin zur Größe des Gewebes (Formalin : Gewebe = 20 : 1) zu achten ist (Kempf, 2011).

Каузальність у лінгвістичному сенсі відбиває відношення залежності, зумовленості, логічної відповідності та несуперечності між двома ситуаціями позамовної дійсності та конкретизується як причинно-наслідковий зв'язок (Приходько, 2002: 94). Говорячи про каузально-детермінативні підрядні, слід зауважити, що вони спеціалізуються переважно на вираженні наслідку і набагато рідше – на вираженні причини. Для цього типу підрядних речень характерне вживання суб'юнкторів *weswegen, weshalb, woraufhin*, а також релятивів диференційованого значення – таких, що набувають відповідного смислу в кон-

тексті. Так, наприклад, у реченні: *Pneumokokken sind sehr empfindlich gegen Kälte, saure und alkalische pH-Werte sowie Austrocknung, weswegen das Untersuchungsmaterial schnell verarbeitet werden muss* (Hahn, 2009) суб'юнктор експліцитно вказує на наслідок, що стався в результаті дії певної причини в головному реченні, істинність якої не підлягає сумніву, тоді як у реченні: *Die A-Untereinheit aktiviert die Adenylatzyklase, was eine Anreicherung von zyklischem AMP in den Epithelzellen zur Folge hat* (Hahn, 2009) каузальності підрядному реченню надає не стільки семантика суб'юнктора, скільки словосполучення «*zur Folge haben*», що унаочнює причинно-наслідкову залежність.

Висновки. Медичний недискретний дискурс – це спілкування між рівноправними фахівцями, які будують насичену специфічною термінологією та складними синтаксичними конструкціями комунікацію. Детермінативне підрядне речення спрямоване на надання факультативної інформації, поширює головне речення в цілому та завжди вводиться суб'юнкторами. Релятиви в детермінативному підрядному реченні поділяються на чотири структурно-семантичні типи (прямого і непрямого об'єкта, супровідні і каузальні). Найбільш численною, але не частіше вживаною є група суб'юнкторів непрямого об'єкта. Логіко-семантична структура представлена трьома типами детермінативного речення (коментувальні, комітативні, каузальні). У коментувально-детермінативних реченнях превалює вживання суб'юнкторів прямого об'єкту, комутативну детермінацію експлікує релятив *wobei*, а для каузальних підрядних речень характерним є вживання суб'юнкторів *weswegen, weshalb, woraufhin* та релятивів диференційованого значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейлис Л. С. Медицинский дискурс. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. Волгоград : Перемена, 2000. С. 103–107.
2. Грамматика-80: Русская грамматика в 2-х т. / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Наука, 1982. Т. 2: Синтаксис. 709 с.
3. Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса : учеб. пособие. Москва : КомКнига, 2005. 368 с.
4. Литвиненко Н. П. Сучасний медичний дискурс як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія: «Лінгвістика»)*. 2010. № 12. С. 334–339.
5. Приходько А. М. Адвербіальні детермінанти в сучасній німецькій мові. *Мовознавство*. 1980. № 4. С. 58–61.
6. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 292 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
8. Egger G. Die akute Entzündung. Wien : Sprindler Verlag, 2005. 314 s.
9. Engel U. Deutsche Grammatik. Heidelberg : Groos ; Tokyo : Sansyusya Publ., 1988. 888 s.
10. Eroms H.-W. Syntax der deutschen Sprache. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2000. 510 s.
11. Hahn H. et al. Medizinische Mikrobiologie und Infektiologie. Heidelberg : Springer Medizin Verlag, 2009. 890 s.
12. Helbig G. Was sind „weiterführende Nebensätze“? Deutsch als Fremdsprache. 1980. H. 1. S. 13–22.
13. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig : Langenscheid 1996. 731 s.
14. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache ; bearb. von G. Starke. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1973. 488 s.
15. Kempf W. et al. Dermatopathologie. Berlin, Heidelberg : Springer-Verlag, 2011. 304 s.

16. Lange J., Mölle B., Girona J. Chirurgische Proktologie. Heidelberg : Springer Medizin Verlag, 2006. 482 s.
 17. Schmetzer O. BASICS Immunologie. Munchen : Elsevier GmbH, 2009. 120 s.
 18. Stein J. Funktionsdiagnostik in der Gastroenterologie. Heidelberg : Springer Medizin Verlag, 2006. 251 s.
 19. Zifonun G. et al. Grammatik der deutschen Sprache : in 3 Bänden. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1997. 2569 s.

REFERENCES

1. Beylys L. S. Medytsynskyy diskurs / L.S. Beylys // Yazykovaya lychnost': ynstytutsyonal'nyy y personal'nyy diskurs. – Volhohrad: Peremena, 2000. – S. 103-107. [in Russian]
 2. Hrammatyka-80: Russkaya hrammatyka v 2-kh t. / Pod red. N.YU. Shvedovoy. – M.: Nauka, 1982. – T. 2: Syntaksys. – 709 s. [in Russian]
 3. Levytskyy YU. A. Osnovy teoryy syntaksysa: [ucheb. posoby] / YU.A. Levytskyy – M.: KomKnyha, 2005. – 368 s. [in Russian]
 4. Lytvynenko N. P. Suchasnyy medychnyy diskurs yak ob'yeht linhvistychnoho doslidzhennya / N.P. Lytvynenko // Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu (Seriya: «Linhvistyka»). – 2010. – № 12. – S. 334-339. [in Ukrainian]
 5. Prykhod'ko A. M. Adverbial'ni determinanty v suchasniy nimets'kiy movi / A. M. Prykhod'ko // Movoznavstvo. – 1980. – № 4. – S. 58-61. [in Ukrainian]
 6. Prykhod'ko A. M. Skladnosuryadne rechennya v suchasniy nimets'kiy movi / A.M. Prykhod'ko. – Zaporizhzhya: ZDU, 2002. – 292 s. [in Ukrainian]
 7. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy: [pidruchnyk] / O. O. Selivanova. – Poltava: Dovkillya-K, 2008. – 712 s. [in Ukrainian]
 8. Egger G. Die akute Entzündung / G. Egger. – Wien: Sprinder Verlag, 2005. – 314 s. [in German]
 9. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg: Groos; Tokyo: Sansyusya Publ., 1988. – 888 s. [in German]
 10. Eroms H.-W. Syntax der deutschen Sprache / H.-W. Eroms. – B., N.Y.: Walter de Gruyter, 2000. – 510 s. [in German]
 11. Hahn H. Medizinische Mikrobiologie und Infektionologie / H. Hahn, S. H. E. Kaufmann, T. F. Schulz, S. Suerbaum. – Heidelberg: Springer Medizin Verlag, 2009. – 890 s. [in German]
 12. Helbig G. Was sind "weiterführende Nebensätze"? / G. Helbig // Deutsch als Fremdsprache. – 1980. – H. 1. – S. 13-22. [in German]
 13. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig: Langenscheid 1996. – 731 s. [in German]
 14. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache / Walter Jung; [bearb. von G. Starke]. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1973. – 488 s. [in German]
 15. Kempf W. Dermatopathologie / W. Kempf, M. Hantschke, H. Kutzner, W. H. C. Burgdorf. – Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2011. – 304 s. [in German]
 16. Lange J. Chirurgische Proktologie / J. Lange, B. Mölle, J. Girona. – Heidelberg: Springer Medizin Verlag, 2006. – 482 s. [in German]
 17. Schmetzer O. BASICS Immunologie / O. Schmetzer. – Munchen: Elsevier GmbH, 2009. – 120 s. [in German]
 18. Stein J. Funktionsdiagnostik in der Gastroenterologie / J. Stein. – Heidelberg: Springer Medizin Verlag, 2006. – 251 s. [in German]
 19. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bänden) / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker B. u.a.. – B., N.Y. : Walter de Gruyter, 1997. – 2569 s. [in German].

УДК 821.162.1-31Диг.Прощання:172.15
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176824>

Марія ОСТАПОВИЧ,
orcid.org/0000-0001-9816-027X
викладач циклової комісії філологічних дисциплін
Коледжу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
викладач кафедри суспільних наук та українознавства
Буковинського державного медичного університету
(Чернівці, Україна) *kmavka@gmail.com*

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІРОНІЇ В РОМАНІ С. ДИГАТА «ПРОЩАННЯ»: АЛЮЗІЯ, ЦИТАТА, ПОВТОР

У статті проаналізовано ключові засоби творення авторської іронічної інтенції (роман С. Дигата «Прощання»), окреслено їхню роль в тексті, подано можливі шляхи до трактування смислового навантаження, яке вони несуть.

Дискурс роману проаналізовано за допомогою методів компаративістики (порівняння художніх образів роману С. Дигата з іншими літературними дискурсами, соціокультурними явищами), історично-порівняльного підходу (аналіз конкретних історичних реалій, зображених у романі, прийомів творення тексту, притаманних епосі та польській культурі), рецептивної поетики та методу читачького відгуку (можливості відчитування іронічних інтенцій, культурних знаків, розуміння роману на рівні ідеального реципієнта), постструктуралізму та деконструктивізму (аналіз кожного художнього прийому пошарово, виявлення внутрішньої структури конкретного засобу вираження іронії), біографічного підходу (спогади доньки письменника, щоденникові записи та офіційна біографія дали змогу висувати припущення щодо можливих прихованих іронічних смислів, спрямованості іронічної гри в тексті).

Новизна дослідження полягає в конкретизації розуміння іронії та множини засобів, які її забезпечують в тексті, дозволяє підійти до визначення поняття «іронія» відповідно до світоглядних, літературознавчих та культурних норм епохи.

В ході дослідження з'ясовано, що С. Дигат використовував алюзію та повтор як найбільш продуктивні засоби формування іронічної інтенції. За їх допомогою письменник акцентував увагу на проблемах відсутності критичного мислення сучасників, інфантилізації суспільства, фікційності національних дискурсів та художніх підходів в літературі, кіно. Цитата та алюзія виступають в романі як засоби формування та пошуку ідеального читача, який може самостійно продовжити гру із знаками літератури і культури в цілому, застосовуючи іронію, прагне відокремити симулякри від смислово, онтологічно наповнених знаків. Іронічна гра, яку забезпечує використання всіх названих засобів, робить роман «Прощання» С. Дигата поліфонічним, діалогічним.

Ключові слова: іронія, алюзія, цитата, повтор, іронічна інтенція, діалогічність, ідеальний читач.

Marія OSTAPOVYCH,
orcid.org/0000-0001-9816-027X
Lecturer of Cyclic Commission of Philological Disciplines
College of Chernivtsi National University,
Lecturer of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies
Bukovinian State Medical University
(Chernivtsi, Ukraine) *kmavka@gmail.com*

REALIZATION MEANS OF IRONIA IN THE NOVEL BY S. DYGAT “FAREWELL”: ALLUSION, QUOTE, REPETITION

The article analyzes the key means of the author's ironic intensions (the novel by S. Dygat “Farewell”), their role in the text are outlined, expressed possible ways to interpret the semantic loading that they have.

The discourse of the novel is analyzed with a help of comparative methods (comparison of artistic figures of the novel by S. Dygat with other literary discourses, sociocultural phenomena), historical-comparative approach (analysis of specific historical events, described in the novel, methods of creating the text inherent to this epoch and the Polish culture), receptive poetics and the method of reader feedback (the ability to read the ironic intensions, cultural signs, understanding the novel at the level of the ideal recipient), of post-structuralism and deconstructivism (analysis of each artistic reception layerwise, revealing the internal structure of a particular means of irony expression), biographical approach (memories of the writer's daughter, diary records and official biography made it possible to put forward assumptions about possible hidden ironic meanings, the direction of the ironic game in the text).

The scientific value of the study is to concretize the understanding of irony and the plurality of means that provide it in the text, allows us to approach the definition of the term "irony" in accordance with the ideological, literary and cultural norms of the epoch.

In the course of the study, it was found that S. Dygat used the allusion and repetition as the most productive means of forming ironic intensions. With their help, the writer emphasized the problems of the lack of contemporaries' critical thinking, the infantilism of society, the fiction of national discourses and artistic approaches in literature, cinema. The quote and the allusion appear in the novel as means of forming and searching for an ideal reader who can independently extend the game with the signs of literature and culture as a whole, applying irony, tends to separate the simulations from semantically, ontologically filled signs. The ironic game, which ensures the use of all these means, makes the novel "Farewell" S. Dygat polyphonic, dialogic.

Key words: irony, allusion, quote, repetition, ironic intent, dialogicity, ideal reader.

Постановка проблеми. Поняття іронії як світоглядного підходу, літературного прийому отримувало різні визначення ще із часів Сократа. Незмінним ядром у розумінні цього явища залишалося функціональне смислове наповнення: іронія завжди дає можливість до неоднозначного трактування художньої дійсності, залишає простір свободи для автора та читача в кодуванні та декодуванні тексту, інтелектуалізує текст. Зважаючи на такі особливості, важливо розпізнавати формальні засоби вираження іронічної інтенції, диференціювати типологію смислового навантаження, яке несе кожен із них.

Ключовими засобами, які проявляють в тексті авторську іронію, а, отже, роблять його діалогічним, є алюзія (йдеться переважно про історично-культурні факти, мистецькі твори різних жанрів, що названі прямо чи завуальовано), цитата (пряме і непряме цитування інших авторів, персонажів, самоцитування), повтор (лексичний – однакових чи синонімічних понять, синтаксичний – однакових конструкцій, сюжетний – програвання типологічно однакових сюжетних елементів, ідейний – повторення програмової тези аж до переведення її в статус абсурдної).

Вміння реципієнта розкодувати дані іронічні засоби дає змогу наблизитися до позиції ідеального читача, відкрити всю множину смислів, прихованих конкретним автором. Іронічна складова міститься в кожному тексті, та, певно, найважливіше значення має для тих мистецьких творів, де переходить в розряд системного світогляду. Саме такою є творчість польського письменника середини ХХ століття Станіслава Дигата, що активно займався пошуком можливостей до свободи індивідуальності від суспільних умовностей. Інтертекстуальне прочитання роману С. Дигата «Прощання» неможливе без розшифрування авторських алюзій, цитат та повторів.

Аналіз досліджень. Проблему іронії як світогляду, художнього засобу на мовному та образному рівні широко розглядали із часів Платона, проте епоха постмодернізму проявила найбільш

посилений інтерес до проблеми. Так, теоретичними орієнтирами для статті стали праці М. Бахтіна, Д. Мюке, Р. Рорті, Ж. Бодрійяра, В. Шміда, Р. Семківа, О. Калити. Всіх названих дослідників не можна зарахувати до одного теоретичного напрямку, проте, декодування іронії та її засобів не можливе без усвідомлення внутрішньої будови, світоглядного принципу, що впливає на структуру тексту, його діалогічність через конкретні мовні та позамовні засоби.

Мета статті окреслюється в кількох площинах: 1) виявлення конкретних засобів, що діалогізують текст роману, надають йому іронічного звучання; 2) пояснення можливих шляхів інтерпретації іронії; 3) визначення спрямування іронічної інтенції в романі.

Виклад основного матеріалу. Провідними засобами, які виявляють іронічну інтенцію висловленого в прозі С. Дигата, є алюзія та повтор, рідше – цитата. Використання останньої або прямо відсилає до іншого літературного, мистецького, історичного поняття, тексту, або фокусує увагу на постаті конкретного персонажа з цього ж роману, фіктивності певного поняття, ідеї.

У романі «Прощання» зустрічаємо пряме цитування відомої у воєнні роки пісні: «Я чекав би дні і ночі, я чекав би вас завжди...» (Дигат, 1981: 61). Іронічна складова цитати розкривається, на думку дослідниці О. Калити, лише в контексті сусідніх речень (Калита, 2013: 158–159), що й бачимо в романі Дигата: «Це була саме така мелодія, від яких світ не може так просто позбутися» (Дигат, 1981: 61). Друге речення розкриває позицію наратора щодо банальностей, які прийнято говорити про високі почуття: слова, від надужиття, перетворюються на симулякри і тягнуть за собою в порожнечу відсутності смислів і самі означники.

Цитування наратор також застосовує тоді, коли хоче уникнути багатозначності трактування певних світоглядних позицій. Обов'язковим додатком до цитати в такому випадку завжди буде фраза-пояснення: «Ці слова: «Світ однаково не переробиш», які я чув доволі часто, доводили

мене до сказу...» (Дигат, 1981: 25). Невипадкова цитата в романі доводить, що іронія виступає в тексті С. Дигата на правах світогляду. Визначити особливості такого світогляду, постаті іроніка спробував Р. Рорти: 1) він завжди радикально і безупинно сумнівається в можливостях остаточного словника (чітких категорій для описання дійсного світу. – М. О.), яким зараз користується, бо вже має враження від остаточних словників інших людей, книг; 2) визнає, що його теперішній словник не може ані підтвердити наявні сумніви, ані їх спростувати; 3) філософування щодо власної ситуації не дає змоги припустити, що сам іронік знаходиться ближче до істини, ніж інші» (Рорти, 1996: 103). Засоби іронії, якими послуговується наратор, їх спрямованість не дають підстав думати, ніби хоч якісь цінності свого часу герої не піддадуть сумнівам, водночас не виникає враження, ніби вони підносять себе над іншими.

Діалогічність роману найбільше посилюють алюзії, вони ж стають основою для побудови цілого корпусу можливих іронічних трактувань. Ключовими для «Прощання» є натяки на роман Г. Сенкевича «Камо грядеши?» та постановку «Дами з камеліями» А. Дюма. Розглянемо обидва варіанти детальніше. Вперше про текст Г. Сенкевича як фільмову інтерпретацію говорить Лідка (платна партнерка для танців в одному із ресторанів). Для неї побачена картина стає зразком для наслідування: «Хрещена – Геновефою. Але я завжди мріяла, щоб мене називали Лідією. Я колись бачила фільм «Камо грядеши». Знаєте, за романом Сенкевича. (...) Така красива, така благородна. Тут, в ресторані, мене називають Лідкою» (Дигат, 1981: 36). Іронічність сказаного проступає одразу в кількох аспектах: 1) невідповідність високих людських поривань героїні та її способу заробляти на життя; 2) алюзія подається на фільм, а не на книгу. Під сумнів ставиться можливість героїні (покоління) сприймати світоглядно значимі образи без посередників (побачила, а не прочитала; здійснила випадковий вибір, а не усвідомлений); 3) зміна імені героїні подвійна: Геновефа – Лідія – Лідка. Перше ім'я – алюзія на католицьку святу, що уособлювала непорочність, жертвовність; друге – бажана картинка; третє – конкретний призначений результат (значення суфікса), що не відповідає ні очікуванням, ні попередній реальності. 4) такий спогад, зрештою, відсилає читача і до релігійного підґрунтя: запитання святого Петра Ісусові («Камо грядеши, Господи?») «В Рим, щоб знову бути розіп'ятим» (Сенкевич, 1989: 423).

Визначитися із вибором можливого шляху декодування спрямованості іронії наратора може

наступна алюзія, що виникає в момент пошуку героями житла: «– Що ж вам тут «дуже подобається»? – Та гляньте: вона (вілла. – М. О.) називається «Камо грядеши!» – Ах ось воно що, «Камо грядеши», а мене це не хвилює! Але якщо вам аж так хочеться, то заїдемо. Протівна розвалюха, сподіваюся, тут не буде жодного вільного ліжка» (Дигат, 1981: 55). Наратор висловлює відверту зневагу до назви вілли, а не до самої будівлі. Іронізування, намагання принизити через слова «розвалюха», «мене це не хвилює» наводять на роздуми, що йдеться про глибоко особисті переживання наратора. Можливо, в цьому випадку вести діалог із текстом варто крізь біографічно-історичну призму.

З точки зору історичної ретроспективи, 1948 рік (час написання роману) – це період відходу активної польської молоді від закостенілого розуміння церкви аж до повного її заперечення через комуністичні гасла. Також, до цього часу очевидно стала неспроможність чистих моральних закликів вплинути на перебіг життя конкретної людини, чи й мільйонів людей. Навпаки, гасла стали синонімом брехні та загибелі. Водночас, опираючись на біографію письменника, подану в книзі його доньки, можемо стверджувати, що С. Дигат був людиною віруючою (єдина донька хрещена), проте не до міри системного сповідання певних цінностей (Магда Дигат, 2001) – на похорон матері не прийшов, в костюлі бував, за спогадами рідних, хіба на екскурсіях.

Вірогідним буде припущення, що іронія спрямована проти католицизму в тій інтерпретації, яка була відома наратору. Проте, опираючись знову ж таки на біографію та текст роману, не менш вірогідним буде й припущення, що іронія спрямована проти Жінки, що прагне бути кимось, ким насправді не є. Мати письменника, ображена на свого зрадливого чоловіка, все життя грала роль нещасної особи, яку всі мають опікати; обидві дружини Станіслава Дигата – акторки за фахом та покликанням; стабільне коло спілкування митця – театр, кіно. «Ідеальним читачем» (Шмид, 2008: 45) може бути хіба сам наратор у момент написання тексту.

Друга алюзія в романі – вистава «Дама з камеліями», яка колись вразила батька головного героя роману, Павела. Герой, «побачивши батька, одразу зрозумів, що той має намір зіграти роль Армана, пафос якої вже давно не давав йому спокою» (Дигат, 1981: 65). Іронічна інтенція розкриває, з одного боку, нещирість конкретної постаті батька, а з іншої декларує, що людина взагалі не може бути щирою, оскільки лише примір'яє

маску чергової обраної ролі. Обрати якусь одну інтерпретацію не вдасться, адже «діалог (читача й наратора. – М. О.) незавершений, він буде продовжуватися до тих пір, поки існують мислячі й шукаючі люди. Кінець його був би рівнозначний загибелі людства і людяності» (Бахтін, 1995: 7). Можна стверджувати, що алюзії, які використовує Станіслав Дигат, покликані показати глобальне спрямування іронічної інтенції проти несправжності суспільства, постійної підміни понять, яка заважає особистісному та національному самоусвідомленню, а іноді – цілком паралізує можливість усвідомлювати дійсні історичні реалії.

У польському кінематографі й літературі Станіслава Дигата вважають майстром діалогу. Справді, він дотепно обіграє кожен фразу, розкриваючи і характер персонажа, і натякаючи на певні приховані смисли. Повтори в діалогах роману «Прощання» мають «локальне іронічне значення», як правило не розростаються до цілісної картини художнього світу. Повтор в такому разі виступає стилістичним прийомом, що демонструє недолугість певної ситуації, персонажа. Прикладом такої локальної іронії слугує розмова Павела та господині вілли: «– Звісно, – мовила стара, – я теж бідна і ніколи б не здавала би кімнату багачеві. Багач тим і живе, що бідного ображає, а бідняк біднякові зла не завдасть... Правда? – Звісно, – підтвердив я, – всі бідняки – брати. Окрім бідних жінок, вони – сестри» (Дигат, 1981: 56). Повтор пари «брати-сестри» використаний для локальної гри слів, що описує словесне змагання за гроші, намацування у супротивника слабких сторін (жалісливість), перевірку на можливості взаємні загрози, а разом – насмішку над такими вправами, бо йдеться не про війну в історичному значенні (вона й справді ведеться за стінами будинку), а про дрібну побутову сутичку.

Прикладом неприхованої іронії може слугувати побудова діалогів на повторі ситуативно антонімічних пар слів, наприклад «кіт – пес». «В руках у старої був дерев'яний піднос, одним ліктем вона притискала kota, а іншим – якийсь дивний чорний предмет. Піднос вона поставила на стіл, а kota подала Лідці. У нього не було хвоста, одне вухо надірване, а мордочка трохи посивіла. Кіт дримав

і, схоже, вмирав від старості. – А от і собачка! – сказала стара. – Та це ж кіт! – вигукнула Лідка» (Дигат, 1981: 59).

Повтор одного слова іноді може виражати й світоглядну позицію автора, утверджувати певне спрямування іронічної інтенції: «– Ви заважаєте його кар'єрі! – Якій кар'єрі! – скрикнув я здивовано. Батько охолов, почухав потилицю: – Ну хто ж там знає, якусь кар'єру тобі колись доведеться робити...» (Дигат, 1981: 67). Повтор слова «кар'єра» та значення, яке в нього вкладають різні герої, дозволяє потрактувати його як засіб, що показує неспроможність батька усвідомити, що сина не можна пояснити звичними формулами, та неспроможність сина повірити, що до нього таки можна застосувати хоч якусь поведінкову формулу. Комічний ефект такого повтору й діалогу ховається між рядків: очевидною стає помилковість позицій обох героїв, як і абсурдність їхнього змагання. Повтор як засіб передачі іронічного змісту розкриває одну з визначних рис самої іронії: «бути іронічним насамперед означає мати на увазі ще щось поза висловленим чи написаним, вказувати на присутність додаткових, найчастіше альтернативних сенсів, втім, не обов'язково їх приховуючи і тим самим дезінформуючи читача» (Семків, 2004: 3). Неприхована іронія теж вимагає від читача уваги, проте тут достатньо для розуміння відкритих і прихованих смислів наявності досвіду спілкування, а не такої ж ерудованості, яка є і в самого автора.

Висновки. Іронічну інтенцію щодо провідних цінностей суспільства, критеріїв оцінки особистості, художності, справжності Станіслав Дигат виражає в романі «Прощання» через алюзію, повтор, цитату. Алюзія слугує засобом, що окреслює світоглядні орієнтири наратора: протест проти несправжності, маскування в особистому житті (стосунки між батьками, друзями, вибір образу Лідкою-Геновефою), заперечення остаточної істинності догматів віри, національних сподівань. Цитата і повтор можуть використовуватися як для підсилення загальної іронічної світоглядної лінії, так і відігравати роль засобів для створення локального іронічного ефекту (роблять текст динамічним).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. В большом времени. СПб. : Алетейя, 1995. С. 7–9.
2. Дыгат С. Прощание. Кишинев : Картя Молдовеняске, 1981. 427 с.
3. Калита О. Засоби іронії в малій прозі. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 238 с.
4. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность. Москва : Русское феноменологическое общество, 1996. 280 с.
5. Сенкевич Г. Камо грядеши. Москва : Художественная література, 1989. 447 с.
6. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі. Київ: ВД «КМ Академія», 2004. 135 с.
7. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2008. 304 с.
8. Dygat M. Rozstania. Krakow : Wydawnictwo Literackie, 2001. 296 p.

REFERENCES

1. Bakhtyn M. M. V bolshom vremeni [In big time]. SPb. : Aleteiia, 1995. S. 7-9.
2. Dыgat S. Proshchanye [Farewell]. Kyshynev : Kartia Moldoveniaske, 1981. 427 s.
3. Kalyta O. Zasoby ironii v malii prozi [Means of irony in small prose]. Kyiv: Vydavnytstvo NPU im. M. P. Drahomanova, 2013. 238 s.
4. Rorty R. Sluchainost, yroniya y solydarnost [Randomness, irony and solidarity]. Moskva : Russkoe fenomenolohycheskoe obshchestvo, 1996. 280 s.
5. Senkevych H. Kamo hriadeshy [Where are you going]. Moskva: Khudozhestvennaia literatura, 1989. 447 s.
6. Semkiv R. Ironichna struktura: typy ironii v khudozhnii literaturi [Ironical structure: types of irony in fiction]. Kyiv: VD “KM Akademiia”, 2004. 135 s.
7. Shmyd V. Narratolohyia [Narratology]. Moskva: Yazyky slavianskoi kultury, 2008. 304 s.

УДК 811.161.2'367.625

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176826>**Наталія ОСТРАТИУК,***orcid.org/0000-0003-4010-2952*

аспірант кафедри української мови

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

(Вінниця, Україна) *natalia_ostratiuk@ukr.net*

ДІЄСЛОВА ВІДЧУТТЯ В СУЧАСНИХ СЕМАНТИЧНИХ КЛАСИФІКАЦІЯХ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті детально розглянуто наявні дієслівні типології та визначено місце в них дієслів відчуття. Зокрема, проаналізовано дієслівну класифікацію Т. О. Золотової, що дозволяє уточнити, запропоновану В. В. Виноградовим картину основних структурно-семантичних типів слів. Проаналізовані класифікації дієслівної лексики зведено до трьох типів: 1) основані на синтагматичних властивостях; 2) основані на парадигматичних властивостях; 3) дієслова основані на синтагматичних і парадигматичних властивостях одночасно.

Ключові слова: дієслова відчуття, лексика, типи, семантичне значення, підгрупи.

Natalia OSTRATIUK,*orcid.org/0000-0003-4010-2952*

Postgraduate Student of the Ukrainian Language Department

National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov

(Vinnytsia, Ukraine) *natalia_ostratiuk@ukr.net*

MODERN SEMANTIC CLASSIFICATION: THE VERBS OF «FEELINGS»

The article deals with the verb typologies in detail and the place of verbs in them is defined. The verbal classification of T. O. Zolotova is analyzed, which allows us to clarify the picture of the basic structural-semantic types of words proposed by V. V. Vinogradov. It is noted that in the semantic-grammatical classification of I. R. Vitaly there are no distinctly distinct predicate feelings that have a more specific semantics. Verbal sensation, together with verbs of perception, emotional attitude, are considered by T. A. Kildibekova as a peripheral group of verbs of action. V. O. Horpynych classifies the verbal vocabulary based on its semantic meaning, and distinguishes the lexical-semantic groups V. M. Rusanivskiyi, thoroughly analyzing the verbal vocabulary according to its formal features, allocates 41 functional-semantic group. The basis of this classification is the sign of the ability of verbs to be combined with other parts of the language in the sentence.

In the interpretive idiographic dictionary of Russian verbs (with English) the verbs of the same sense of sense are combined into one group according to the categorical lexical semes «to perceive anything in any way».

On the grounds of the logical-grammatical approach O. I. Leuta defines separate lexical-semantic groups of verbs, noting that the verb sensations do not form a separate group, but are part of different lexico-semantic groups in their meanings. In the dissertation research, S. M. Deishlev grouping of verbs was carried out on a logical and semantic basis by identifying common themes and correlating verbal units with facts of reality. Verbal sensation is considered as lexical-semantic components of the lexical-semantic groups of verbs of perception and not allocated to a separate group.

Another approach to the sense verbs is observed in Yu. V. Tkachenko research studios, according to which the verb senses form a separate verb from the perception of the lexical-semantic group of the semantic class of verbs of psychic activity.

Observing the point of L. M. Vasiliev, we note that verbs denoting various mental processes, are combined into a semantic class in the integral semant «the mental» (sensory and mental) of human activity in its various aspects.

We believe that numerous classifications of verbal vocabulary can be reduced to three types: 1) based on syntagmatic properties; 2) based on the paradigmatic properties of the verb as a unit of the lexical-semantic system; 3) based on syntagmatic and paradigmatic properties simultaneously.

Key words: feeling verbs, vocabulary, types, semantic meaning, subgroups.

У сучасній лінгвістиці, як українській, так і зарубіжній, досліджуються семантичні особливості дієслів як особливого класу слів, що характеризує ознаки предметів і їх відношення. Дієслівні лексеми аналізуються, з одного боку, в лексико-семантичному аспекті на підґрунті денотативного підходу, основою якого є онтологічне

розчленування дій і станів. Лексико-семантичний опис дієслів дозволяє диференціювати граматичні категорії (вид, стан, перехідність – неперехідність, спосіб, час та ін.), ознаки (активність – пасивність, статичність – динамічність, об'єктна – суб'єктна орієнтованість та ін.) та граматичні процеси, властиві ієрархічно організованій функціональній

системі дієслів. А з другого – у функціональному аспекті, який дозволяє виявити суттєві закономірності функціонування дієслівної лексики в мові та мовленні, з'ясувати її роль, назначення та потенційні можливості (А. П. Загнітко, Н. Б. Іваницька, Н. Л. Іваницька, О. І. Леута, В. М. Русанівський та ін.). Цей підхід дозволяє глибше ідентифікувати семантику дієслів, сприяє виявленню внутрішньодієслівних зв'язків і «функціонально-семантичних категорій каузативності, зворотності, суб'єктно-об'єктних відношень і результати» (Кильдибекова, 1985: 7), а також з'ясувати характер сполучуваності дієслівних предикатів.

Але залишаються недостатньо описаними в лексико-семантичному та функціональному аспектах деякі групи дієслів, наприклад дієслова відчуття, незважаючи на те, що вони відображають один із найважливіших властивостей психічної діяльності людини – «відбиття у свідомості біологічно обумовлених сигналів про внутрішній стан організму» (Васильєв, 1981: 43).

Вивчення наукової літератури засвідчило, що дієслова відчуття загалом не досліджено. У зарубіжній лінгвістиці існують поодинокі роботи, присвячені цій проблемі. Так, у порівняльному аспекті досліджувалися дієслова відчуття в російській і киргизькій мовах – Г. С. Мусурмонова, в російській і таджикській мовах – Д. К. Усмонов, С. А. Файзієва. Деякі питання висвітлювалися в роботах, присвячених аналізу лексики сприйняття: А. Й. Гудавичюс, П. Н. Кочетков С. А. Моисеева, О. В. Падучева.

У сучасному мовознавстві, як було вказано вище, існують різні підходи до вивчення та класифікації дієслівної лексики.

Мета статті – розглянути наявні дієслівні типології більш детально та визначити місце в них дієслів відчуття.

Виклад основного матеріалу. За семантико-граматичною типологією І. Р. Вихованця, всі предикати поділяються на:

1) предикати дії (вказують на діяльність, яку активно і безпосередньо породжує і стимулює суб'єкт);

2) предикати процесу (позначають певну динамічну ситуацію, яка не потребує активного виконавця);

3) предикати стану (передбачають «пасивного» суб'єкта, реалізуються у тому відрізьку часу, з яким співвідносяться, отже, відображають тимчасову ознаку предмета);

4) предикати якості (позначають деяку внутрішню і постійну ознаку, яка в певному сенсі є невід'ємною щодо предмета);

5) локативні предикати (диференційною однокою вихідної локативності є статичність, позначають локативний стан);

6) предикати кількості (позначають точну або неозначену кількість відповідних предметів) (Вихованець, 1992: 93–111).

Отже, дослідник у своїй класифікації, беручи до уваги найбільш узагальнені, абстрактні категоріально-лексичні семи у значенні дієслів ('дія', 'процес', 'стан', 'якість', 'локативність', 'кількість'), не виділяє окремо предикати відчуття, які мають більш конкретну семантику.

Із позицій комунікативної граматики Г. О. Золотова поділяє дієслівну лексику на два підкласи: акціональні (дієслова дії) та статуальні (дієслова стану), які розрізняються, перш за все, ознаками активності та цілеспрямованості (Золотова, 2004: 60–62). До акціональних дієслів учена відносить такі семантичні розряди, як-от: дієслова конкретної фізичної дії; дієслова переміщення, руху; мовленнєвої дії; донативної дії; соціальних інтерсуб'єктних дій; ментальної дії; сприйняття; емоційної дії; фізіологічної дії; способу поведінки тощо. Зауважимо, що дослідниця не виокремлює дієслова відчуття, розглядаючи їх як дієслова сприйняття. Ознаками, що характеризують акціональні дієслова (в більшій чи меншій мірі), є активність і цілеспрямованість дії, що здійснюється, частіше за все, особою або живою істотою, потенційна спостережуваність, здатність до конкретно-часової локалізації, інтерпретація й оцінка (дві останні ознаки притаманні також статуальним дієсловам) (Золотова, 2004: 61–62). Проведене нею дослідження засвідчило, що в смисловій структурі багатьох дієслів регулярно простежується опозиція акціональність / неакціональність, яка може слугувати об'єктивною основою для розмежування значень дієслів. Це явище, на думку Г. О. Золотової, «знаходиться у фокусі безперервної взаємодії синтаксису та семантики: або дієслово реалізує свої різні значення у відповідних конструкціях, або, навпаки, відповідні конструкції зумовлюють різні значення дієслів» (Золотова, 2004: 80).

Підкреслимо, що класифікація Г. О. Золотової спирається на критерії, які є релевантними для розуміння структури тексту, тобто на ті, які дієслово виявляє в організації тексту. «При цьому семантика дієслова виражає його онтологічну сутність, називаючи відповідні класи предикативних ознак, вияв яких властиве певним класам суб'єктів, – вказує дослідниця та підкреслює далі: – Ця суттєва ознака... є його постійною, невід'ємною характеристикою, незалежно від

використання» (Золотова, 2004: 62). Змінною ознакою, залежною від комунікативно-синтаксичних умов тексту, є віднесеність предикатів до часової вісі. Саме семантика дієслівних класів зумовлює їх текстові можливості, склад їх функціонально-синтаксичної парадигми, участь у комунікативних регістрах. Отже, Г. О. Золотова здійснила класифікацію дієслів, ґрунтуючись на подібності та відмінності в їх лексико-семантичному значенні, в їх морфологічній парадигмі, в способах їх синтаксичного поширення, в їх семантико-синтаксичній ролі в структурі речення, та виділила групи дієслів відповідно до їх комунікативно-функціональної парадигми: 1) неповнозначні дієслова: модифікатори (фазисні, модальні); компенсатори; 2) повнозначні: акціональні (фізичного діяння, ментального діяння); неакціональні (статуальні, функтивні, реляційні, комплікатори – каузативні, авторизуючі) (Золотова, 2004: 76–80).

Розроблена дослідницею систематизація дієслівної лексики дозволяє уточнити запропоновану В. В. Виноградовим картину основних структурно-семантичних типів слів.

На засадах функціонально-семантичного підходу до вивчення мовних одиниць класифікує дієслівну лексику Т. А. Кільдибекова, розглядаючи дієслова дії та дієслова стану як лексико-граматичні розряди, оскільки «кожний із них, утворюючи певне лексико-семантичне угруповання слів, у той самий час характеризується диференційними граматичними ознаками» (Кільдибекова, 1985: 51). Ураховуючи те, що поняття дії складається із набору семантичних ознак (активність, доцільність, каузативність, яка пов'язана з об'єктивністю), дослідниця серед дієслів дії виділяє такі семантичні розряди, як-от (Кільдибекова, 1985: 52–59): дієслова із значенням конкретної фізичної дії, дієслова із значенням інтелектуальної дії, дієслова із значенням абстрактної дії, дієслова із значенням складної дії (діяльності, складні процеси), що утворюють ядро дієслів дії, а також периферійні групи: дієслова із значенням дії неістоти, двоподійні дієслова, дієслова із значенням сприйняття зовнішнього світу суб'єктом і його розумові процеси, які поділяються, в свою чергу, на два розряди: 1) перехідні дієслова почуття (відчуття), сприйняття, емоційного відношення – *відчувати, бачити, сприймати, помічати, жаліти, любити, ненавидіти, зневажати* тощо; 2) дієслова інтелектуальної діяльності (знання, пам'яті, мовлення) – *згадувати, думати, говорити, забувати, знати, повідомляти, розуміти* тощо. Дієслова ядра мають загальні граматичні характеристики (перехідність, видові та часові ознаки).

У периферійних дієсловах спостерігається розмивання семантичних компонентів дії.

Зауважимо, що для дієслова почуття (відчуття), сприйняття, емоційного відношення мають суб'єктивну спрямованість, у них незавжди наявна семи 'каузативність'. Ці дієслова виражають відношення між суб'єктом (носієм стану сприйняття або інтелектуальної діяльності) та об'єктом сприйняття. Але об'єкт не знаходиться під впливом суб'єкта, а лише охоплюється його сприйняттям, він є джерелом інформації.

На думку дослідниці, дієслова стану також мають ядро та периферію. До ядра неакціональних дієслів входять лексеми, що із граматичної точки зору характеризуються як неперехідні абсолютивні одиниці, які сполучаються з ім'ям суб'єкта – носія стану, серед них: дієслова із значенням фізичного або психічного стану суб'єкта або зміни цього стану (*боліти, твердіти, тліти, жевріти; переживати, радіти* тощо); дієслова із значенням фізіологічних процесів (*дихати, спати, кашляти* тощо); дієслова поведінки (*бешкетувати, капризувати, вередувати, упадати, раболіпствувати* тощо); функтивні дієслова (*горіти, кипіти, текти* тощо); дієслова звучання (*барабанити, звучати, шуміти* тощо); дієслова буття (*бути, жити, існувати* тощо). На периферії знаходяться такі групи: дієслова мовленнєво-розумової діяльності (*нити, розмовляти, шепотіти, повідомляти, інформувати* тощо); дієслова психічної діяльності (*бачити, дивитися, сприймати, спостерігати, відчувати, почувати, чути* тощо); дієслова відношення (*відповідати, переважати, рівнятися* тощо); дієслова розташування (*знаходиться, висіти, стояти* тощо); дієслова володіння та належності (*мати, володіти, тримати* тощо) (Кільдибекова, 1985: 59–61). Дієслова стану периферійних груп мають неоднотипні граматичні характеристики: можуть бути перехідними і неперехідними, можуть поширюватися або ні обставинними актантами, але це не є функціонально значущим.

Отже, дієслова відчуття разом із дієсловами сприйняття, емоційного відношення розглядаються Т. А. Кільдибековою як периферійна група дієслів дії. Але, думається, що дієслова відчуття можуть виражати як активну дію суб'єкта, так і його стан (фізичний або психічний), а також психічну діяльність, тому їх потрібно розглядати як окремий лексико-семантичний розряд дієслівної лексики.

В. О. Горпинич класифікує дієслівну лексику, спираючись на її семантичне значення, та виділяє наступні семантичні (лексико-семантичні) групи: дієслова руху (пересування, переміщення), дієс-

лова мислення, дієслова бажання, дієслова мовлення, дієслова волевиявлення, дієслова вияву почуттів, дієслова вияву ознаки, дієслова стану, дієслова ставлення, дієслова вияву фази дії (фазові дієслова), дієслова сприйняття (*бачити, чути, сприймати, засвоїти*). Дослідник підкреслює, що «Семантичні зв'язки між словами настільки складні і багатогранні, що непросто, а часто неможливо, провести чітку межу між окремими семантичними групами» (Горпинич, 2004: 158).

В. М. Русанівський, ґрунтовно проаналізувавши дієслівну лексику за її формальними ознаками, «що охоплюють фразову синтагматику дієслова (сполучуваність з іншими дієсловами та іменниками), лекsemну синтагматику (поєднуваність із префіксами) і парадигматику (можливість лексеми виступати у формі пасивного дієприкметника)» (Русанівський, 1965: 59), виділив 41 функціонально-семантичну групу: дієслова бажання, волевиявлення, можливості та наміру, часових меж, мислення, навчання, пересування тощо (Русанівський, 1965: 56–65). В основу цієї класифікації було покладено ознаку здатності дієслів поєднуватися з іншими частинами мови в реченні.

У тлумачному ідеографічному словнику російських дієслів (з англійськими еквівалентами) (Большой толковый словарь..., 2007) представлено варіант класифікаційної парадигми дієслів, узятих як в основних, так і в неосновних (вторинних) значеннях. За принципом ієрархії в структурній організації (макроструктурі) лексико-семантичних парадигм на підставі семантичних суперкласифікаторів було виділено три лексико-семантичних поля (поле «Дія та діяльність», поле «Буття, стан, якість», поле «Відношення»), які, в свою чергу, поділено з урахуванням категоріально-лексичної семантики (категоріально-лексичної семи та суттєвої семантичної ознаки, що її уточнює) на різні «підполя» та лексико-граматичні угруповання (групи). Так, на думку укладачів словника (Л. Г. Бабенко, І. М. Волочкової, Ю. В. Казаріна, М. Л. Кусової, М. Ю. Мухіна, Т. В. Попової та ін.), до поля «Дія та діяльність» входить підполе «інтелектуальна діяльність», яку складають такі групи: модальні дієслова, дієслова сприйняття, розуміння, пізнання, мислення, пам'яті, уяви та припущення, порівняння та зіставлення, вибору, рішення, визначення, перевірки (Большой толковый словарь..., 2007: 243–249). У словнику дієслова сприйняття та дієслова відчуття поєднуються в одну групу за категоріально-лексичною семою (типовою семантикою) «сприймати будь-що будь-яким чином (зором,

слухом, нюхом) за допомогою якихось зовнішніх органів чуття», базовим дієсловом є *сприймати (сприйняти)* (Большой толковый словарь..., 2007: 243). Отже, до однієї групи включено дієслова *бачити, слухати, чути, дивитися, зустрічати, спостерігати, милуватися* та ін., з одного боку, а з другого – *відчувати, чути (холод), сприймати дотиком, відчувати на дотик*.

На підставах логіко-граматичного підходу О. І. Леута у докторській дисертації «Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі» визначив наступні лексико-семантичні групи дієслів: дієслова дії, дієслова руху, дієслова стану, процесуальні дієслова, дієслова соціальних і ментальних дій, релятивні дієслова (відношення), дієслова місцеперебування, дієслова буття, дієслова характеристизації, дієслова екзистенційні, дієслова володіння (Леута, 2009: 9). Дієслова відчуття, на думку вченого, не утворюють окрему ЛСГ, а входять у різних своїх значеннях до різних ЛСГ.

У дисертаційному дослідженні С. М. Дишлевої «Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів» з'ясування семантичної природи дієслівних значень та їх групування здійснено на логіко-семантичній основі шляхом виявлення спільних сем і співвіднесеності дієслівних одиниць із фактами дійсності (Дишлева, 2008: 3). Дослідниця виокремила основні лексико-семантичні групи дієслів за ознакою наявності спільних сем і за співвіднесеністю дієслівних одиниць із фактами дійсності, а саме: дієслова дії; дієслова руху та переміщення; дієслова релятивної семантики; дієслова стану і процесу; дієслова ментальних і соціальних дій суб'єкта; дієслова звучання та звуконаслідування; дієслова буття; дієслова на позначення виникнення, появи, настання; дієслова характеристизації; дієслова просторової локалізації; модальні дієслова; фазові дієслова. На думку вченої, дієслова сприйняття поділяються на підгрупи: а) дієслова активного сприйняття: *дивитися, слухати, нюхати, мацати* та ін.; б) дієслова пасивного сприйняття: *бачити, відчувати, чути, почувати* та ін. (Дишлева, 2008: 5). У цьому дослідженні дієслова класифіковано з урахуванням не тільки лексико-семантичних диференційних ознак, а й синтаксичних, функціональних особливостей як предикатів у семантичній структурі простого речення. Але, як бачимо, С. М. Дишлева розглядає дієслова відчуття, незважаючи на їх семантичні та граматичні особливості, як лексико-семантичні компоненти ЛСГ дієслів сприйняття та не виділяє їх в окрему групу.

Інший підхід до дієслів відчуття спостерігаємо у дисертаційному дослідженні «Дієслівна вербалізація градуальної семантики в сучасній українській мові» Ю. В. Ткаченко, в якому дослідниця на засадах філософського вчення Зіммеля та Дільтея про життя та семантичній класифікації дієслівної лексики Л. М. Васильєва виокремлює два лексико-семантичні класи дієслів: дієслова дії та дієслова психічної діяльності (Ткаченко, 2016: 13). На її думку, дієслова відчуття складають окрему від дієслів сприйняття ЛСГ семантичного класу дієслів психічної діяльності.

У нашому дослідженні ми також дотримуємося точки зору Л. М. Васильєва (Васильєв, 1981: 43), який виділив такі лексико-семантичні підгрупи дієслів семантичного класу психічної діяльності людини, як-от:

1) дієслова відчуття – загальний ідентифікатор ‘відчуття як сигнали про внутрішній стан організму’;

2) бажання – загальний ідентифікатор ‘відчуття потреби в будь-чому’;

3) сприйняття – загальний ідентифікатор ‘сприйняття загалом’;

4) уваги – загальний ідентифікатор ‘виявлення уваги по відношенню до декого, дечого’;

5) емоційного стану – загальний ідентифікатор ‘емоційний стан’;

6) емоційного переживання – загальний ідентифікатор ‘емоційне переживання’;

7) емоційного ставлення – загальний ідентифікатор ‘відчуття як відбиття у свідомості людини різних станів і функцій організму’;

8) мислення – загальний ідентифікатор ‘розумовий процес’;

9) знання – загальний ідентифікатор ‘результат розумової, чуттєвої та вольової діяльності людини або набуття знань у процесі такої діяльності’;

10) пам’яті – загальний ідентифікатор ‘ментальність’, який означає відношення до думки, до розумової діяльності людини.

Отже, дієслова, що позначають різноманітні психічні процеси, поєднуються в один семантичний клас за своєю інтегральною семою ‘психічна (чуттєва та розумова) діяльність людини в різних її аспектах’.

Підкреслимо, що ми, услід за Л. М. Васильєвим (Васильєв, 1981: 132), розмежовуємо дієслова відчуття та дієслова сприйняття, які мають спільну інтегральну сему ‘відчувати (опис чуттєвого сприйняття дійсності)’, але розрізняються диференційними семами: ‘фізичні відчуття людини’ (дієслова відчуття), ‘пізнавальна діяльність людини за допомогою органів чуття’ (дієслова сприйняття). Зауважимо, що в дисертаційній роботі, загалом спираючись на семантичну класифікацію дієслівної лексики Л. М. Васильєва, ми уточнюємо її зміст. Розбіжності стосуються, передусім, лексичного наповнення лексико-семантичних груп сприйняття і відчуття, їх семантично-функціональних характеристик. Наприклад, Л. М. Васильєв розглядає дієслова типу *бачити, чути, дивитися, слухати* як дієслова сприйняття, а ми – як відчуття за їх основним значенням (‘відчувати світлові хвилі (коливання)’, ‘відчувати звукові хвилі (коливання)’), однак окремі ЛСВ цих дієслів відносяться до групи сприйняття (детально – у розділі 2 цієї роботи).

Таким чином, численні класифікації дієслівної лексики можна звести до наступних типів: 1) основані на синтагматичних (валентних) властивостях; 2) основані на парадигматичних властивостях дієслова як одиниці лексико-семантичної системи (поза текстом); 3) основані на синтагматичних і парадигматичних властивостях одночасно.

Подальше вивчення кожного типу дієслівної лексики є перспективним напрямом наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты / Под ред. проф. Л. Г. Бабенко. Москва: АСТ-ПРЕСС-КНИГА, 2007. 576 с.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. Москва: Высш. школа, 1981. 184 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 220 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник. Київ: Академія, 2004. 335 с.
5. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 18 с.
6. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / под общ. ред. Г. А. Золотовой. Москва: Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2004. 544 с.
7. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1985. 160 с.
8. Леута О. І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ: [б. и.], 2009. 35 с.
9. Русанівський В. М. Спроба визначення семантичних груп дієслів на основі формальних критеріїв. Київ: Наук. думка, 1965. С. 56–65.
10. Ткаченко Ю. В. Дієслівна вербалізація градуальної семантики в сучасній українській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 21 с.

REFERENCES

1. Bolshoj tolkovy'j slovar russkix glagolov: Ideograficheskoe opisanie. Sinonimy'. Antonimy'. Anglijskie e'kvivalenty' / Pod red. prof. L. G. Babenko. Moskva: AST-PRESS-KNIGA, 2007. 576 p. [in Russian].
2. Vasilev L. M. Semantika russkogo glagola: ucheb. posobie. dlya slushatelej fak. povu'sheniya kvalifikaczii. Moskva: Vy'ssh. shkola, 1981. 184 p. [in Russian].
3. Vykhoanets I. R. Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy. Kyiv: Nauk. dumka, 1992. 220 p. [in Ukraine].
4. Horpynych V. O. Morfolohiia ukrainskoi movy: pidruchnyk. Kyiv: Akademiia, 2004. 335 p. [in Ukraine].
5. Dyshleva S. M. Adverbialna dystrybutsiia leksyko-semantychnykh hrup ukrainskykh diiesliv: avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.01 / NPU im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2008. 18 p. [in Ukraine].
6. Zolotova G. A., Onipenko N. K., Sidorova M. Yu. Kommunikativnaya grammatika russkogo yaz y'ka / pod. obshh. red. G. A. Zolotovoj. Moskva: In-t russkogo yaz y'ka im. V. V. Vinogradova RAN, 2004. 544 p. [in Russian].
7. Kildibekova T. A. Glagoly' dejstviya v sovremennom russkom yaz y'ke: Opy't funkczionalno-semanticheskogo analiza. Saratov: Izd-vo Saratovskogo universiteta, 1985. 160 p. [in Russian].
8. Leuta O. I. Diieslivni rechennia v ukrainskii literaturnii movi: struktura, semantyka, modeli: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk. Kyiv: [b. y.], 2009. 35 p. [in Ukraine].
9. Rusanivskyi V. M. Sproba vyznachennia semantychnykh hrup diiesliv na osnovi formalnykh kryteriiv. Kyiv: Nauk. dumka, 1965. P. 56–65. [in Ukraine].
10. Tkachenko Yu. V. Diieslivna verbalizatsiia hradualnoi semantyky v suchasni ukrayinskii movi: avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.01 / NPU im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2016. 21 p. [in Ukraine].

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176827>

Ирина ПОЛОНСКАЯ,
 orcid.org/0000-0001-6633-9881
 кандидат филологических наук,
 доцент кафедры иностранных языков
 экономического факультета
 Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
 (Киев, Украина) ipolonskaya@ukr.net

ОСНОВНОЙ КОМПОНЕНТНЫЙ СОСТАВ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ЗАМЕСТИТЕЛЕЙ ВЫСКАЗЫВАНИЯ

В статье показано, что заместительная возможности слов, которые выполняют в тексте функцию замещения высказывания, потенциально присущие им в языковой системе, они заложены в их семантической структуре. Среди заместителя высказывания выделяются монофункциональные и бифункциональные единицы. Монофункциональные единицы осуществляют семантическую проекцию то только на прагматический смысл высказывания (некоторые имена речевых актов, называют формулы социального этикета – в их семантической структуре является компонент «коммуникативное намерение», но отсутствует сема «предложение»), то только на пропозициональные содержание (имена с семой «модус информирования», слово words, слова умственной семантики – в их семантическую структуру входит сема «предложение», слова широкой семантики и местоименные слова – они характеризуются недифференцированность с начение). Бифункциональные единицы замещают высказывания как по прагматическом, так и по пропозициональные содержания. К ним относятся имена речевых актов (за исключением некоторых имен, означающих этикетные действия). Бифункциональности этих слов способствует наличие в их семантической структуре сем «коммуникативное намерение» и «предложение».

Ключевые слова: замещение, заместитель, высказывание, прагматическое содержание, пропозициональное содержание, семантическая структура, предложение, коммуникативное намерение.

Ирина ПОЛОНСЬКА,
 orcid.org/0000-0001-6633-9881
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри іноземних мов
 економічного факультету
 Київського національного університету
 імені Тараса Шевченка
 (Київ, Україна) ipolonskaya@ukr.net

ОСНОВНИЙ КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЗАМІЩУВАЧІВ ВИСЛОВЛЕННЯ

У статті показано, що заміщувальні можливості слів, які виконують в тексті функцію заміщення висловлення, потенційно притаманні їм в мовній системі, вони закладені в їх семантичній структурі. Серед заміщувачів висловлення виділяються монофункціональні та бифункціональні одиниці. Монофункціональні одиниці здійснюють семантичну проекцію чи то тільки на прагматичний зміст висловлення (деякі імена мовленнєвих актів, що називають формули соціального етикету, – в їх семантичній структурі є компонент «комунікативний намір», але відсутня сема «пропозиція»), чи то тільки на пропозиціональний зміст (імена з семою «модус інформування», слово words, слова розумової семантики – в їх семантичну структуру входить сема «пропозиція», слова широкої семантики та займенникові слова – вони характеризуються недиференційованістю значення). Бифункціональні одиниці заміщують висловлення як по прагматичному, так і по пропозиціональному змісту. До них належать імена мовленнєвих актів (за винятком деяких імен, що означають етикетні дії). Бифункціональності цих слів сприяє наявність в їх семантичній структурі сем «комунікативний намір» та «пропозиція».

Ключові слова: заміщення, заміщувач, висловлення, прагматичний зміст, пропозиціональний зміст, семантична структура, пропозиція, комунікативний намір.

Iryna POLONSKA,

orcid.org/0000-0001-6633-9881

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

of the Faculty of Economics

of Taras Shevchenko Kyiv National University

(Kyiv, Ukraine) ipolonskaya@ukr.net

THE MAIN COMPONENTS OF THE SEMANTIC STRUCTURE OF UTTERANCE SUBSTITUTES

This article demonstrates that words representing different lexical and grammatical classes are involved in the sphere of substituting the utterance: words of speech semantics (advice, confession, greeting, order, promise, question, remark, request, statement, suggestion, warning, answer, information, news, words, etc.); words of mental semantics (assumption, conjecture, guess, idea, opinion, presumption, supposition, thought, view, etc.); words of broad semantics (thing, stuff, matter, etc.); pronouns (this, that, it, what, which) and the pronoun adverb so. As evidenced by factual material, the means of utterance substitution are very diverse. Consideration of the semantics of the words appearing in the text as substitutes of the utterance makes it possible to establish their substitutional abilities.

The article shows that the substitutability of words performing the function of substituting the utterance in the text is potentially inherent in them in the language system, it is laid down in their semantic structure. Mono-functional and bifunctional units are distinguished among the substitutes of the utterance. Mono-functional units carry out a semantic projection either only on the pragmatic content of the utterance (some names of speech acts that call social etiquette formulas /greeting, farewell/ – in their semantic structure, there is the component "communicative intention", but there is not the semanteme "proposition"), or only on the propositional content (names with the seme "mode of informing", the word 'words', words of mental semantics – their semantic structure includes the seme "proposition", the words of broad semantics and pronoun words – they are characterized by non-differentiation of meaning). Bifunctional units replace the utterance by both pragmatic and propositional content. These include the names of speech acts (with the exception of some names that denote etiquette actions). The bi-functional nature of these words is explained by the presence of the semantemes "communicative intention" and "proposition" in their semantic structure.

Key words: *substitution, substitute, utterance, pragmatic content, propositional content, semantic structure, proposition, communicative intention.*

Постановка проблемы. Замещение высказывания является одним из видов коррелятивного замещения, однако имеет ряд особенностей. В связи с тем, что семантическая структура высказывания гетерогенна, в неё входит пропозициональное (собственно семантическое) и прагматическое содержание, замещение высказывания производится по двум составляющим его семантической структуры. Среди заместителей высказывания выделяются монофункциональные единицы, осуществляющие семантическую проекцию либо только на прагматическое, либо только на пропозициональное содержание высказывания, и бифункциональные единицы, замещающие высказывание как по прагматическому, так и по пропозициональному содержанию.

Замещение высказывания предстаёт как сложное и многообразное явление, характеризующееся специфическими чертами своего проявления. Далёко не всё является ясным и бесспорным в такой проблеме, как проблема замещения. Изучение на языковом уровне семантической структуры слов, выполняющих в тексте (в речи) функцию замещения высказывания, представляется крайне важным, так как полученные данные помогают найти

новые решения тех или иных дискуссионных вопросов. Известно, что язык и речь соотносятся как общее и частное. Общее (язык) выражается в частном (речи), частное же (речь) есть форма воплощения и реализации общего (языка). Язык вливается в речь не как целостная структура, а фрагментарно, отдельными строевыми элементами, которые собираются говорящим в соответствии с потребностями сообщения.

Анализ исследований показывает что замещение как языковое явление привлекает внимание многих лингвистов (В. С. Газарян, О. А. Головач, И. С. Морозова, С. С. Петина, И. В. Руденкова, N. Guella и др.). Однако вопросов, связанных с замещением и примыкающими к нему понятиями не убывает. К их числу относится даже само определение объекта исследования, так что в наиболее изученном в плане замещения языке – английском – одни языковеды видят два, а другие десятки слов-заместителей. Всё дело в концепции.

Грамматико-парадигматический подход к замещению (известный в лингвистической литературе под названием субституции) восходит к идеям Л. Блумфильда. Если исходить из концепции Л. Блумфильда в целом, то становится ясным, что

он имеет в виду не замену языковых единиц, отсутствующих в тексте, а значение и употребление единиц, принадлежащих к определённом классу и имеющих одни и те же лексико-грамматические признаки, вследствие чего субститутом является наиболее общее по значению слово, способное выступать вместо любого представителя данного класса слов.

Структурно-синтаксический подход к данному явлению предполагает замещение элемента структуры предложения или словосочетания. Структурно-синтаксическая концепция замещения исходит из жёстких правил структурирования предложения, требования полноты и законченности синтаксических структур, которые приобретают особую релевантность в аналитических языках, где лексико-грамматическое определение членов предложения выявляется преимущественно синтаксическими средствами.

Замещение в лексико-морфологическом понимании – это использование некоего слова вместо другого слова или языкового выражения в последующем (реже предыдущем) тексте. Для обозначения заместительных слов, принадлежащих к глаголам, наречиям, прилагательным, О. Есперсен предложил термины *pro-verbs*, *pro-adverbs*, *pro-adjectives* и т. д. Все слова такого рода получили общее название про-форм. В подобных классификациях может находить отражение и факт замещения не отдельного слова, а целой предикативной единицы (просентенциональное замещение), целого фрагмента текста. Полупрефикс «про-» является терминологически очень точным и довольно ёмким, так как, с одной стороны, он указывает на предназначение про-формы замещать лингвистические элементы, а с другой стороны, он открывает границы класса для различных элементов, выполняющих подобную функцию. В лингвистических исследованиях основное внимание уделяется замещению отдельных слов. Замещение высказывания хотя и упоминалось в некоторых работах, однако специально не изучалось.

Цель статьи – рассмотреть основной компонентный состав семантической структуры заместителей высказывания, показать, что заместительные возможности слов, выполняющих в тексте функцию замещения высказывания, потенциально присущи им в языковой системе, они заложены в их семантической структуре.

Изложение основного материала. Как свидетельствует фактический материал, средства замещения высказывания весьма разнообразны. В сферу замещения высказывания вовлекаются слова, представляющие разные лексико-грамма-

тические классы слов: слова речевой семантики, слова мыслительной семантики, слова широкой семантики, местоимения, местоименное наречие. Рассмотрение семантики слов, выступающих в тексте заместителями высказывания, позволяет установить их заместительные возможности.

Слова речевой семантики (*greeting, order, question, request, statement, suggestion, warning, news, information, answer* и т. п.) охватывают такую тематическую область, как сфера речевого межличностного взаимодействия. Перечислим те компоненты, которые наиболее характерны для семантической структуры слов, входящих в данную группу. Денотативные семы (сема «говорящий», сема «адресат», сема «речевое действие») входят в семантический состав всех имён этой группы. В семантической структуре слов речевой семантики отражаются, таким образом, компоненты прагматической ситуации. За исключением небольшого числа имён, обозначающих формулы социального этикета типа *приветствие, прощание*, в семантической структуре всех слов данной группы присутствует также информационная сема «пропозиция». Наличие этой семы ведёт к недостаточной семантической насыщенности слова. Слово характеризуется определённой семантической пустотой и требует наличия в тексте антецедента/постцедента для восполнения своего смысла. Компоненты «говорящий», «адресат», «пропозиция» являются «пустоклеточными» семами. «Пустые» клетки конкретизируются в тексте. В пределах группы слов речевой семантики можно выделить ряд подгрупп, в которых слова объединены на основе более конкретного семантического признака. Конкретно-семантический компонент может занимать вершинную позицию в семантической структуре слова. Так, превалирование компонента «коммуникативное намерение» над всеми остальными является наиболее отличительной чертой имён речевых актов. Сема «коммуникативное намерение» включает элемент связи между говорящим и адресатом, что ослабляет значимость компонента «пропозиция» (содержание). Этот компонент, как указывалось выше, может быть почти полностью редуцирован у некоторых имён, обозначающих этикетные действия (*greeting, farewell*), ввиду формальности и возможности задать списком все виды такого содержания, поэтому эти слова замещают лишь прагматическое содержание высказывания. Однако у некоторых имён речевых актов (*advice, confession, request, suggestion* и т. д.) компонент «пропозиция» достаточно весом, вследствие чего они могут использоваться для замещения

как прагматического, так и пропозиционального содержания высказывания.

Вторую подгруппу образуют имена с доминантной семой «модус информирования» (*information, message, news, answer, reply, response, rumour* и т. д.). Компонент «модус информирования» представлен в словарных дефинициях существительных следующим образом: *message – a spoken or written piece of information passed from one person to another*. Аналогично эта сема представлена и в дефинициях слов *news, rumour*. Что касается слова *answer*, то оно определяется как *what is said (...) as a result of someone asking a question*, слово же *question – a sentence or phrase which asks for information*. Ответ всегда предполагает вопрос, а иллокутивное значение вопросительного высказывания (со стандартной, а не идиоматической семантикой (Падучева 1985: 233-234)) связано с наличием у говорящего информационной лакуны и намерением восполнить этот информационный пробел. На этом основании слова *answer, reply, response* мы относим к данной подгруппе. Как и сема «коммуникативное намерение», рассматриваемый модальный компонент вносит конкретность в семантическую структуру имени. Модальный компонент связывает не говорящего и адресата, а говорящего и содержание. Вследствие этого значимость компонента «адресат» снижается, зато более значимым оказывается компонент «содержание» («пропозиция»), что и способствует специализации рассматриваемых имён в функции замещения пропозиционального содержания высказывания.

Вышеизложенное свидетельствует о том, что конкретно-лексический компонент («коммуникативное намерение», «модус информирования») обуславливает большую или меньшую значимость в семантической структуре слов компонента «пропозиция», чем и объясняется различие в заместительных возможностях слов выделенных подгрупп.

Отдельно от других стоит слово *words* – номинализация глаголов говорения *to say, to speak, to tell*. Все компоненты, образующие его семантическую структуру («модус говорения», «говорящий», «адресат», «пропозиция»), равнозначимы, доминирующих сем в её составе нет.

В семантической структуре всех *слов мыслительной семантики* (*assumption, conjecture, guess, idea, opinion, presumption, supposition, thought, view* и т. д.) представлена сема «пропозиция». Общей чертой имён пропозициональных актов является способность вводить пропозицию. Это свойство прямо связано с наличием

компонента «пропозициональное отношение» в их семантической структуре.

Перейдём к рассмотрению группы *слов широкой семантики* (*thing, stuff, matter* и т. д.). Разложить значение слова широкой семантики (широкозначного слова на составляющие его дифференциальные признаки невозможно. Синкретизм, т. е. нерасчленённость, недифференцированность значения присущ всем лексическим единицам, относящихся к разряду широкозначных. Основной особенностью слов широкой семантики является их соотносённость с понятием, в котором объективная действительность отражена в максимально обобщённом виде. Сигнификативное значение слов широкой семантики представляет собой инвариантное значение, заключающее в себе максимальную степень лексической абстракции. Следовательно, слово обладает одним предельно обобщённым сигнификативным значением, выражающим беспредельно широкое по охвату фактов и явлений действительности понятие. Это потенциально предполагает наличие бесконечного множества ситуативных употреблений, реализуемых в речи за счёт сужения широкого сигнификативного значения, что является результатом сужения объёма понятия, выражаемого словом. На основании широкого значения (эврисемии), под которым понимается значение, содержащее максимальную степень обобщения в условиях изоляции слова из речи и получающее известное сужение и конкретизацию при употреблении данного слова в речи, данные слова оказываются семантически совместимыми со всеми референтами. Именно широкозначность делает их потенциальными заместителями. Среди рассматриваемых существительных выделяется слово *thing*, для которого характерна высшая степень широты семантики.

Местоимения – это одна из самых своеобразных в семантическом отношении группа слов. Своеобразие местоименного значения заключается в указании на свою несамодостаточность. Применительно к местоимениям в рассматриваемом нами употреблении в значение местоимений входит либо отсылка к акту речи (к его участникам, речевой ситуации или к самому высказыванию), либо указание на тип речевой соотносённости слова с внеязыковой действительностью (его денотативный статус). Кроме собственно местоименного компонента в значение местоимений входят другие смысловые компоненты – тематические, например, «предметность», «одушевлённость/неодушевлённость», «лицо» и др. (Падучева 1985: 133-134). Рассматриваемые

нами указательные местоимения *this, that*, личное местоимение *it*, относительные местоимения *what, which* относятся к разряду анафорических местоимений. Заметим, что указательные местоимения могут быть отнесены как к разряду анафорических, так и к разряду дейктических местоимений. Дейктические местоимения содержат в значении отсылку к участникам акта речи или речевой ситуации. Анафорические местоимения содержат в значении отсылку (ретроспективную, проспективную, ретро-проспективную) к высказываниям или тексту, в который оно входит. Собственно местоименный и тематический компоненты являются как бы «рамкой» третьего компонента их значения, приобретаемого в контексте от антецедента (анафора), постцедента (катафора), антецедента и постцедента (диафора). Местоимениям присуща речевая переменчивость референциального значения. В зависимости от конкретного акта речи одно и то же местоимение отсылает к разным объектам (Гак 1986: 154). Итак, семантика местоимений имеет двойственный характер. Они имеют постоянное (категориальное, внеконтекстное) и переменное значение, что является причиной семантической подвижности, синсемантии и неограниченной референтной отнесённости вне контекста. Семантическая подвижность местоимений позволяет им наполняться содержанием любого отрезка текста, замещаемого

ими, в том числе и высказывания, причём объём значения местоимений полностью определяется значением замещаемых ими единиц.

Наречие *so* относится к **местоименным словам**, так как обладает «местоименным» типом лексического значения. Общий характер семантики местоименных слов проявляется в том, что в их значение входит отсылка.

Выводы. Обобщая результаты анализа семантической структуры слов, выступающих в тексте заместителями высказывания, можно констатировать, что способность замещать потенциально присуща им в языковой системе. Как было указано выше, среди многочисленных средств замещения высказывания выделяются заместители, специализирующиеся в функции замещения высказывания. Таковыми являются слова речевой и мыслительной семантики. Остальные заместители (слова широкой семантики и местоименные слова) могут замещать как целые предикативные единицы, так и отдельные слова. В связи с этим интересно отметить, что именно в семантике слов, специализирующихся в функции замещения высказывания, заложена возможность осуществления семантической проекции на пропозициональное или/и прагматическое содержание высказывания. В семантической же структуре других заместителей такой дифференциации нет. Свой заместительный потенциал слова реализуют в тексте.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология. – М.: Высшая школа, 1986. – 312 с.
2. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносённость с действительностью (референциальные аспекты семантики). – М.: Наука, 1985. – 270 с.

REFERENCES

1. Gak V.G. Teoreticheskaya grammatika frantsuzskogo yazyka. Morfologiya [Theoretical grammar of the French language. Morphology.]. – M.: Vysshaya shkola, 1986. – 312 p. [in Russian].
2. Paducheva Ye. V. Vyskazyvaniye i yego sootnesonnost s deystvitelnostyu (referentsialnyye aspekty semantiki) [Utterance and its correlation with reality (referential aspects of semantics)]. – M: Nauka, 1985. – 270 p. [in Russian].

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176828>

Людмила ПОНОМАРЬОВА,

orcid.org/0000-0001-9367-5645

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та слов'янської філології
Приазовського державного технічного університету
(Маріуполь, Україна) ponomaryova@hotmail.com*

Руслана ВЕРЕТЕННИКОВА,

orcid.org/0000-0002-1742-8981

*магістрант кафедри української мови та слов'янської філології
Приазовського державного технічного університету
(Маріуполь, Україна) ruslana.ver1997@gmail.com*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК СПОСІБ УЯВЛЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПИСЬМЕННИКА НА ПРИКЛАДІ ТВОРУ ГЕНРІХА СЕНКЕВИЧА «КОМО ГРЯДЕШИ»

У статті розглядаються поняття лексико-семантичного поля, мовної картини світу індивіда, а також аналізується вплив певної культури на мовну картину світу людини на прикладі дослідження лексико-семантичного поля «віра» у романі Г. Сенкевича «Кома Грядеши». Розглядається взаємозв'язок релігії та культури у мовній картині світу людини. Основний світогляд людини відбивається у тому, як вона дивиться на світ. У дослідженні мовної картини світу письменника головним є аналіз його індивідуальної мовної системи, яка складається в ієрархічну структуру.

Ключові слова: *індивідуальна мовна картина світу, лексико-семантичне поле «віра».*

Liudmyla PONOMAROVA,

orcid.org/0000-0001-9367-5645

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology
of the Priazov State Technical University
(Mariupol, Ukraine) ponomaryova@hotmail.com*

Ruslana VERETENNIKOVA,

*Master of the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology
of the Priazov State Technical University
(Mariupol, Ukraine) ruslana.ver1997@gmail.com*

LEXICO-SEMANTIC FIELD AS A METHOD OF VIEWING THE LANGUAGE PICTURES OF THE WORLD OF THE WRITER AT THE EXAMPLE OF CREATION OF HENRYK SIENKIEWICZ "QUO VADIS"

One of the priority areas of modern linguistics is the study of vocabulary in the form of semantically integrated parts – lexical-semantic fields. The traditional structure of the lexical-semantic field, the "center-periphery", capable of displaying the main vocabulary fund of the language, this structure is particularly interesting when compared to several languages. That is why our intelligence is relevant and contains a broad field for future research, since the process of replenishing language with lexical units cannot be considered complete. In turn, the lexical-semantic field is closely linked with the individual language picture of the world of an individual. The article deals with the concepts of lexical-semantic field, the language picture of the individual's world, and also the influence of a certain culture on the linguistic picture of the world of man is analyzed on the example of the study of the lexical-semantic field of "faith" in the novel by H. Sienkiewicz "Quo Vadis". The interrelationship of religion and culture in the language picture of the human world is considered. The basic human worldview is reflected in how he looks at the world. In the study of the linguistic picture of the writer world, the main thing is the analysis of his individual linguistic system, which is shaping up in hierarchical structure. In modern linguistics there is no unambiguous interpretation of the concept of field and the principles of grouping words in lexical-semantic fields. In addition, there is an opinion that the conclusions and results of semantic research are as relative and approximate as relative and approximate the moments of enlightenment, the approach to the truth in the eternal process of man's knowledge of the world.

The obligatory attribute of the language of religion is the religious vocabulary. In the work of G. Sienkiewicz, the circle of special church terms is widespread with general sacred tokens, because at the time that he wrote his novel, namely, 1 century after the Christmas, actually the church vocabulary did not exist. Consequently, the idea of the concept gives us the opportunity to consider the ideal mental formations that are the basis of the language that builds the generalized image of the word and thus objectifies the model of consciousness. As a result of the analysis of G. Sienkiewicz's "Quo Vadis", we came to the conclusion that the semantic structure of the concept of "faith" in its formation testifies to the presence of stable content conceptual features that unite religious, personal and social concepts.

Key words: individual linguistic picture of the world, lexical-semantic field "faith", concept, mentality.

У розвитку лінгвістики як науки здійснюється постійний пошук теоретичних основ досліджень лексико-семантичного рівня, встановлення його системно-структурних елементів, відношень між ними. Семантичне поле є такою системою, завдяки якій здійснюється вивчення семантичних змін у мові.

Відомо, що під час відображення у людській свідомості явищ реальної дійсності, що набуваються нею у процесі спілкування та діяльності, звичайно фіксуються лише найбільш значущі для певної етнічної групи, що знаходиться у певному часі та просторі. Тому останнім часом спостерігається збільшення кількості наукових досліджень, пов'язаних із вивченням національно-культурних особливостей мовної свідомості представників різних етносів.

Актуальність. Одним із пріоритетних напрямків сучасної лінгвістики є дослідження лексики у вигляді семантично-інтегрованих частин – лексико-семантичних полів. Традиційна структура лексико-семантичного поля «центр – периферія» здатна відобразити основний словниковий фонд мови, особливо цікавим є така структура у порівнянні кількох мов. Саме тому наша розвідка є актуальною і містить широке поле для майбутнього дослідження, оскільки процес поповнення мови лексичним одиницями неможна вважати завершеним. У свою чергу лексико-семантичне поле тісно пов'язана з індивідуальною мовною картиною світу окремої особистості.

Об'єктом аналізу є лексеми, які формують лексико-семантичне поле *віра* у перекладі з польської на українську.

Предметом дослідження є особливі структури лексико-семантичного поля *віра* у романі Г. Сенкевича «Комо Грядеши», та можливості їхнього перекладу.

Метою дослідження є визначення структури та складу лексико-семантичного поля *віра*.

Для досягнення мети передбачено розв'язання таких завдань: 1. проаналізувати й узагальнити наявні лінгвістичні дослідження з теорії лексико-семантичного і окреслити зміст поняття лексико-семантичне поле; 2. окреслити межі лексико-семантичного поля вірування у мові оригіналу

твору Г. Сенкевича «Комо Грядеши» та його перекладі українською мовою; 3. структурувати систему лексико-семантичних варіантів слова *віра* і визначити основне семне наповнення кожного лексико-семантичного варіанта зазначеного твору.

У сучасній лінгвістиці не існує однозначного тлумачення поняття поля і принципів групування слів у лексико-семантичних полях. До того ж існує думка, що висновки і результати семантичних досліджень так само відносні та приблизні, як відносні і приблизні моменти осяяння, наближення до істини у вічному процесі пізнання людиною світу (Соколовская, 1993: 221).

Сьогодні дослідження індивідуальної картини світу та мовної особистості відбуваються окремо, але об'єднання цих досліджень є цікавим у межах розвідок з загальної мовної картини світу. (Р.А. Будагов, Б.А. Ларін та інші).

Основний світогляд людини дуже чітко відбивається у її індивідуальній картині світу, те як вона дивиться на світ: «оскільки за кожним словом знаходиться якійсь шматочок людського досвіду, то можна вважати, що словник індивіду відповідає певній автономній картині світу мовної особи» (Комлев, 1981: 27).

Вчені-мовознавці, що розглядали у своїх роботах питання визначення мовної картини світу акцентували масштабності та широкоформатності поняття: мовна картина світу – це і сукупність знань про світ (Г. В. Колшанській); і система найбільш загальних уявлень про світ (В. І. Постовалова); і суб'єктивний образ об'єктивної реальності, предметне уявлення про навколишній світ (А. А. Уфимцева); і результат ідеалізації реального світу за допомогою мови (Б. А. Серебренніков). На думку З. Д. Попової та І. А. Стерніна, мовна картина світу – це сукупність уявлень про дійсність, відображених в значеннях мовних знаків – мовне членування світу, мовне впорядкування предметів і явищ, закладене в системних значеннях слів, і інформація про світ (Попова, Стерніна, 2007: 54). Е. В. Рахіліна розглядає мовну картину світу як «той образ дійсності, який людина уявляє, коли говорить і розуміє» (Рахіліна, 2000:11)

Мовознавці виокремлюють універсальну та ідіоетнічну картини світу, яка розділяється

на матеріальний та духовний, емпіричний та раціональний, просторові та тимчасові світи. Крім того протиставляються реальний та фантастичний, міфологічний світи, земне та небесне, природа та людина. В етнонаціональній картині світу реалізується спільнонаціональна картина світу відбиваються поняття, що обмежені соціальною та етнічною сферою. Можна припустити, що ці світи не просто взаємопов'язані, але перебувають у певній ієрархічній залежності. Схожий підхід до картини світу як до родового поняття на базі когнітивності сприяє дослідженню типології мовних картин світу.

Мова безпосередньо пов'язана з картиною світу, яка відбиває універсальні цінності, що виступають способами уявлення знань та актуальні для носіїв будь-якої мови.

У 1998 році В. Г. Гак зазначав, що дотепер проводились лише зіставлення окремих фактів різних рівнів, а виявленню універсальних типів тотожностей і розбіжностей мов приділялося недостатньо уваги, і тільки зараз стало можливим проводити порівняльні дослідження в галузі мов більш систематизовано та всеохоплююче (Гак, 1998: 261)

Існує певна «гіпотеза лінгвістичної відносності» – це теорія передбачає бачення світу людиною, що визначається рідною для неї мовою. Едвард Сепір та Бенджамен Уорф уперше спробували висвітлити цю проблему, коли під час вивчення мови індіанців наштовхнулись на велику різницю у поглядах на світосприйняття. Б. Уорф описав це явище у своїй статті «Наука та мовознавство». Він зазначає: «Розбіжності в аналізі природи стають більш наявними під час зіставлення наших власних мов з мовами семітськими, китайськими, тибетськими, та африканськими. Та якщо ми залучимо корінне населення Америки, де мовні колективи протягом багатьох тисячоліть розвивалися незалежно один від одного, й від Старого Світу, то той факт, що мови виражають світ по-різному, стає зовсім незаперечним» (Уорф, 2003: 159).

При цьому не можна ототожнювати мову та культуру. Так, культура може певною мірою відбиватися у мові народу, але це зовсім різні поняття. Е. Сепір стверджував: «Культуру можна визначити так, як дане суспільство робить та мислить. Мова є тим, як вони думають» (Сепір, 2003: 14).

Завдяки результатам досліджень у психолінгвістиці було доведено системність лексики. У свідомості людини існує певна система зв'язків та відношень між словами, та у складі лексику особистості вони існують не ізольовано: «... Слова одного і того ж семантичного поля мають загаль-

ний смисловий код і разом зберігаються в мозку, <...> семантичне поле є способом відображення тієї чи іншої ділянки дійсності в нашій свідомості» (Новикова, Черемисина, 2000: 41). Таким чином реальність, що відбивається у свідомості, можна уявити як єдність, що складається з сегментів, які утворюють семантичний простір, та що втілена в ряд полів, які перетинають одне з одним. Саме це і є лексико-семантичні поля. Ю.М. Караулов розумів мовну модель (картину) світу як «... спосіб існування лексики (словника) у свідомості носія» (Караулов, 1976:274).

Семантичне поле вважають «основною формою репрезентації когнітивних структур, концептів в національній картині світу, це один з основних методів вивчення концептів. Моделювання концепту – це, здебільшого, моделювання семантичного поля імені-номінанта концепту» (Рожков, 2000: 12). Об'єднання лексичних одиниць у польові структури за семантичною ознакою базується на екстралінгвістичних ознаках, тобто ґрунтом для семантичного групування слів є предметна або понятійна сфери. Отже, дослідження семантичних об'єднань мовних одиниць відкриває нові шляхи досліджень – скрізь мовну семантику до ментальності людини.

Мовну картину світу письменника можна визначити як індивідуальне та творче вимальоване уявлення про світ, що зумовлене духовним внутрішнім світом автора, та зображене у формі твору. Ключовим у дослідженні мовної картини світу письменника є аналіз його індивідуальної мовної системи, що певним чином складається в ієрархічну структуру. Та саме в цій структурі проявляється індивідуальність художнього мислення, бачення світу та його втілення.

При перекладі будь-якого художнього твору розглядаються нерелевантні для перекладу випадки, як-от: власні імена, географічні назви, ідіоми, каламбури, гіпоніми і гіпероніми, розбіжності у частотності, відмінності в асоціативних полях, розбіжності граматичних категорій тощо. Та чи не найскладнішою проблемою є так звана безеквівалентна лексика, що концентрується головним чином коло специфічних реалій.

Досліджуючи лексичних одиниць тексту обов'язковими виступають і лінгвістичні, і екстралінгвістичні підходи, оскільки «лексика мови безпосередньо пов'язана з історією, культурою, наукою, суспільно-економічним розвитком народу і знаходиться в тісних зв'язках з позалінгвістичними чинниками, нехтувати якими значило б проігнорувати одне з основних джерел і причин смислової зміни слова» (Уфимцева, 1968: 24).

Пласт релігійної культури – це окремий пласт, який також складає суттєву частину мовної картини світу. Релігія, як складне комплексне утворення, виступає однією з галузей культури, найважливіших ланок, на думку дослідників, вона є «цінним фундаментом людської культури» (Пивоваров, 2006). «Зв'язок культури з культом є взагалі фактом грандіозного значення в історії людства, що вимагає до себе належної уваги і розуміння» (Булгаков, 1994). Релігія органічно поєднана з філософією, міфологією, мистецтвом. У ній переплетено сакральне та священне. Тому виникають складності виявлення меж цього явища. Під релігійною культурою традиційно розуміють сукупність наявних в релігії засобів та прийомів забезпечення і здійснення буття людини, що реалізуються в ході релігійної діяльності та представлені в її продуктах, що несуть релігійні значення і змісти.

Релігійна культура знаходиться у центрі багатьох лінгвістичних досліджень. У наукових працях використовуються сталі найменування *міфоніми/міфологізми, теоніми та біблізми*. Але найбільш нейтральним та найчастіше використовуваним є термін *мова релігії*. Проте оскільки чіткої дефініції поняття немає, його обсяг потребує уточнення. На нашу думку *мова релігії – це сукупність знаків, за допомогою яких репрезентується зміст релігійної свідомості, сукупність мовних стратегій, властивих релігійній формації*.

Обов'язковим атрибутом мови релігії є релігійна лексика. У творі Г. Сенкевича коло спеціальних церковних термінів поширене загальними сакральними лексемами, бо в той час, про який він писав свій роман, а саме I століття після Різдва Христова, власне церковної лексики ще не існувало.

В межах функціонального напрямку теолінгвістичних досліджень для розгляду твору «Кома Грядеши» ми вважаємо найбільш релевантним термін *лексика релігійної культури*. В широкому сенсі – це слова й словосполучення, що містять у собі релігійний компонент. Релігійний компонент, відповідно, – складова, що містить міфолого-релігійну маркованість та властива не тільки релігійній, а й взагалі мовній картині світу. До лексики релігійної культури ми відносимо номінації не тільки пов'язані з християнством але й з нехристиянським світом, античною міфологією, та виключає ті лексеми, що називають казкових та міфологічних істот (мавка, дідько, домовий, вампір, тощо).

У мовній картині світу твору «Кома Грядеши» релігійний компонент посідає одним з найважливіших, оскільки своє лексичне втілення знаходить мова першої християнської церкви з елементами

католицької термінології, притаманної сучасній польській традиції. У творі спостерігаються біблізми, історизми, та деякі архаїзми грецького та іудейського походження.

Для відбивання структури релігійної картини світу, що членується на окремі фрагменти, що подані певною сукупністю лексем. Спираючись на існуючі класифікації, та враховуючи індивідуально-авторське вживання слів, що мають релігійний компонент, лексичні об'єднання можна поділити на такі типи:

1. «Основні релігійні поняття»: *Bóg – Бог – Бог, Duch – Дух – Дух, wiara – вера – віра, grzech – грех – гріх, dusza – душа – душа, świętość – святість – святість* тощо. Це найчастотніша група, найчастотнішими виступають: *Bóg – Бог – Бог, Duch – Дух – Дух, dusza – душа – душа*.

2. «Релігійні переконання і вчення»: *Chrześcijaństwo – християнство – християнство, wierzenia – вірування – веровання*, тощо. Ці слова номінують теїстичні вчення та погляди, релігійні вірування та їх основні напрямки.

3. «Райські та пекельні сили» – це лексичне об'єднання зазначене найменуваннями духовних істот: *anioł – янгол – ангел, demon – демон – демон, Lucyfer – Люцифер – Люцифер*. Найчастотнішою лексемою в ЛО є *anioł*.

4. «Персонажі Священної історії» вміщає в себе лексеми, що називають біблійних персонажів, в тому числі й людей, як об'єктів релігійного шанування, поклоніння: *apostol – апостол – апостол, prorok – пророк – пророк, mag – волхв – волхв, Żyd – іудей – иудей, Judasz – Иуда – Юда, Jezus – Иисус, Thabita – Табити – Табити*. Начастотнішою лексемою є *apostol*.

5. «Обряд та обрядова діяльність» – *kapłan – священник – священник, жрець, ołtarz – жертвенник – жертвенник, ofiara – жертва – жертва, modlitwa – молитва – молитва*.

6. «Культові обрядові споруди» подані лексемами, що називають культові споруди, приміщення та їх частини й архітектурні деталі, пристрій та оздоблення храму, місця для здійснення обрядів, ритуалів: *świątynia – храм – храм, ołtarz – алтарь – вівтар, cmentarz – кладовище – кладбище, grób – могила – могила*.

7. Окремий пласт лексики складають слова, що належать до римським та грецьким віруванням, це так звана запозичена з грецької мови лексика: *Chronos (mit. gr.) – bóg czasu, utożsamiany z Kronosem, ojcem Zeusa; polykał własne dzieci, by uniknąć śmierci z rąk syna. – Хронос (грецький міф) – бог часу, отожднювався з Кроносом, батьком Зевса; Він проковтнув власних дітей, щоб уникнути смерті від*

рук сина. *BonaDea (mit. rzym.) – DobraBogini, patronkapłodności i kobiet.* – Богиня добра, покровителька родючості та жінок; *Troilus (mit. gr.) – synPriama i Hekuby, legenda o jegomilościpo awilasiędopiero w średniowieczu.* – Троїль (грецький міф) – син Приама і Хекуби, легенда про свою любов прийшла лише у часи середньовіччя.

Дана типологія відбиває специфіку лексики релігійної культури часу, про який пише Г. Сенкевич.

Висновки. Отже, поняття концепту дає нам можливість розглянути ідеальні ментальні утворення, що є основою мови, яка будує узагальнений образ слова і, таким чином, об'єктивує модель свідомості. В результаті аналізу твору Г. Сенкевича «Кома Грядеши» ми дійшли висновку, що семантична структура концепту «віра» у її становленні свідчить про наявність сталих змістових концептуотворюючих ознак, що об'єднують в собі релігійні, особистісні, соціальні поняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булгаков С. Н. Світло не вечірне: Споглядання і умоглядю. М., 1994. 215 с.
2. Гак В. Г. Языковые преобразования. М.: Школа Языки русской культуры, 1998. 768 с.
3. Караулов Ю. Н., Общая и русская идеография. М.: Наука, 1976. 356 с.
4. Комлев Н. Г. Слово, денотация и картина мира // Вопросы философии. № 11. 1981. С. 25-37.
5. Новикова Н. С., Черемисина Н. В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира // Филологические науки. 2000. №1. С. 40-49.
6. Пивоваров Д. В. Філософія релігії. М.: Академічний проект; Єкатеринбург: Ділова книга, 2006. 640 с.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
8. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. М.: Русские словари, 2008. 416 с.
9. Рожков В. В. Метафорическая художественная картина мира А. и Б. Стругацких (на материале романа «Трудно бить богом»): дис. ... канд. філол. наук. Новосибирск, 2007. С. 108-111.
10. Соколовская Ж. П. «Картина мира» в значениях слов. «Семантические фантазии» или «катехизис семантики» – Симферополь: Таврия, 1993. 232 с.
11. Сепир, Э. Статус лингвистики как науки / Языки как образ мира / Э. Сепир. М. СПб: Terra Fantastica, 2003. С. 131
12. Уорф, Б. Л. Наука и языкознание / Языки как образ мира / Б. Л. Уорф. М. СПб: Terra Fantastica, 2003. С. 214.
13. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. М: Наука, 1968. 312 с.

REFERENCES

1. Bulhakov S. N. Svitlo nevechirnie: Spohliadannia i umohliadu. M., 1994. 215s.
2. Hak V. N. Yazykovye preobrazovaniya. M.: Shkola Yazyky russkoi kultury, 1998. 768 s.
3. Karaulov Yu. N., Obshchaia y russkaia ydeohrafiya. M.: Nauka, 1976. 356 s.
4. Komlev N. H. Slovo, denotatsiya y kartyna myra // Voprosy fylosofyy. – № 11. – 1981. – S. 25-37.
5. Novykova N. S., Cheremysyna N. V. Mnohomyrje v realyy y obshchaia typolohiya yazkovykh kartyn myra // Fylolohycheskye nauky. – 2000. – № 1. – S. 40-49.
6. Pyvovarov D. V. Filosofiiia relihii. M.: Akademichnyi proekt; Yekaterynburh: Dilova knyha, 2006. 640 s.
7. Popova Z. D., Sternyn Y. A. Kohnyuvnaia lnhvystyka. M.: AST: Vostok-Zapad, 2007. – 314 s.
8. Rakhylyna E. V. Kohnyuvnyi analiz predmetnykh ymen: semantyka y sochetaemost. M.: Russkye slovary, 2008. – 416 s.
9. Rozhkov V. V. Metaforycheskaia khudozhestvennaia kartyna myra A. y B. Struhatskykh (na materyale romana «Trudno bit bohom»): dys. ... kand. filol. nauk. Novosybyrsk, 2007.S. 1008-1011.
10. Sokolovskaia Zh. P. «Kartyna myra» v znacheniyakh slov. «Semantycheskye fantazyu» yly «katekhyzys semantyky»? – Symferopol: Tavryia, 1993.– 232 s. 19..
11. Sepyur, Э. Status lnhvystyky kak nauky / Yazyky kak obraz myra / Э. Sepyur. – М. – SPb: Terra Fantastica, 2003. – S. 131.
12. Ufymtseva A. A. Slovo v leksyko-semantycheskoi systeme yazyka. Moskva: Nauka, 1968.
13. Uorf, B. L. Nauka y yazykoznaneye / Yazyky kak obraz myra / B. L. Uorf. – М.-SPb: Terra Fantastica, 2003. – S. 214.

УДК 811.161.2'367.627.'37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176829>

Наталя ПОПОВИЧ,

orcid.org/0000-0001-6522-3908

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) *popovych-dejgolos@ukr.net*

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НОМЕНИ ТОЧНОЇ, НЕТОЧНОЇ ТА ПРИБЛИЗНОЇ
КВАНТИТАТИВНОСТІ У СТРУКТУРІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО
ПОЛЯ КІЛЬКОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА
«ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ТА ПАРЕМІЇ ЧЕРНІВЕЧЧИНИ»)**

У статті проаналізовано фразеологічні номени точної (конкретизованої), неточної (неконкретизованої) та приблизної квантитативності у структурі лексико-семантичного поля кількості в українській мові. У приядерній зоні лексико-семантичного поля кількості виділено такі відношення: 1) лексичні одиниці з конкретизованою (точною) кількісною семантикою; 2) лексичні одиниці, що виражають неконкретизовану (неточну) кількість: а) велику; б) малу; 3) лексичні одиниці, що виражають приблизну кількість

Ключові слова: *номен, приядерна зона, лексико-семантичне поле кількості.*

Natalya POPOVYCH,

orcid.org/0000-0001-6522-3908

Candidate of Philology,

Associate Professor of the Department of History

and Culture of the Ukrainian Language

Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich

(Chernivtsi, Ukraine) *popovych-dejgolos@ukr.net*

**FRAZEOLOGICAL NOMENS (NAMES) OF ACCURATE, INACCURATE,
AND APPROXIMATE QUANTITATIVITY IN THE LEXICO-SEMANTIC
STRUCTURE OF QUANTITY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE
(ON THE MATERIAL OF THE DICTIONARY “PHRASEOLOGISMS
AND PAREMIAS OF THE CHERNIVTSI REGION”)**

The interest to the study of phraseological nomens of quantitativity has recently intensified. Today, in spite of the large number of articles and manuals related to the study of phraseological units, different perspectives on this phraseological layer of vocabulary still exist: its origin, development, problems of semantics, structure, status. The relevance of the study results from the constant interest in the lexical-semantic aspect of the study of phraseological nomens in the determination of accurate, inaccurate and approximate quantity.

It is an urgent fact that now, as never before, one needs to immerse deep into the study of our origins, our roots, to explore regional features on the example of phraseological units of quantitativity.

In recent years, phraseology has become the focus of a large circle of scholars, but, despite numerous works, phraseology needs further study.

The study and substantiation of the theoretical foundations of phraseology are related to the names of E. Polivanov, V. Vinogradov, B. Larin, S. Ozhegov, A. Efimov, N. Amosova, M. Shansky, O. Babkina, O. Akmanova, L. Royzenzona, I. Bilodid, P. Goretsky, M. Zhovtobruch, L. Palamarchuk, L. Skrypnyk, A. Koval and others.

The article analyzes the phraseological nomens of the exact (concretized), inaccurate (unspecified) and approximate quantitativity in the structure of the lexical-semantic field of quantity in the Ukrainian language. The following lexico-semantic groups are identified in the nuclear-sphere of the lexical-semantic field: 1) lexical units with specific (exact) quantitative semantics; 2) lexical units expressing non-specified (inaccurate) quantity: a) large; b) small; 3) lexical units expressing an approximate quantity.

Consequently, the study of phraseological nomens from the semantic quantity in the prenuclear zone on the material of the dictionary “Phraseologisms and paramides of the Chernivetsi region” is of great interest. The largest lexical-semantic group of the exact number are numerals with the component one, which means the similarity among people’s views, attitude to life, position. The periphery is represented by tokens, meaning an approximate amount.

Key words: *nomen, prenucleus zone, lexical-semantic field of quantity.*

Постановка проблеми. Незважаючи на ряд наукових досліджень, що свідчать про системний характер вивчення кількісної семантики, спеціальних праць, де розглядають фразеологічні номени квантитативності Чернівецьчини немає. Останнім часом посилюється інтерес науковців до витоків культури, традицій і звичаїв українського народу, до особливостей ментальності українців, репрезентованих у фразеологізмах з кількісною семантикою. Сьогодні, незважаючи на велику кількість статей, посібників, пов'язаних із вивченням фразеологічних одиниць (ФО), усе ще побутують різні погляди щодо цього фразеологічного шару мови: його походження, розвитку, проблеми семантики, структури, статусу.

Актуальність дослідження впливає з постійної зацікавленості лексико-семантичним аспектом вивчення фразеологічних номенів на позначення точної, неточної та приблизної кількості. Актуальною вона є тому, що нині як ніколи, потрібно заглибитися у вивчення наших витоків, наших коренів, дослідити регіональні особливості на прикладі фразеологічних одиниць квантитативності. А ФО є тим благодатним матеріалом, в якому захована народна мудрість, культура народу, його традиції, звичаї, вірування.

Фразеологізми на позначення категорії кількості на матеріалі словника Чернівецьчини із семантичного погляду ще не були об'єктом спеціального дослідження. Саме у цьому вбачаємо **новизну** нашої наукової розвідки.

Аналіз досліджень. В останні десятиріччя фразеологія стала дуже актуальною дисципліною для вивчення. З'явилася низка праць, у яких висвітлюються питання семантики, стилістики, класифікації та розвитку ФО. За останні роки фразеологія стала об'єктом уваги великого кола науковців, але, незважаючи на численну кількість робіт, фразеологія потребує подальшого вивчення. Фразеологія кожної мови – це своєрідна скриня народного надбання, культури, історії, звичаїв, обрядів. Тому цією наукою цікавляться не тільки мовознавці, а й етнолінгвісти, історики, етнографи.

Засновником вчення про фразеологію як науку є швейцарський мовознавець Шарль Баллі (1865–1947). Учений використав термін та ввів фразеологію до складу стилістики. Як власне мовознавчу дисципліну фразеологію вперше розглядав відомий лінгвіст професор Є. Поліванов, який часто стверджував, що виникає необхідність у створенні особливого розподілу лінгвістики, який би поєднував у собі і характерні риси синтаксису, але й водночас мав на увазі не загальні

типи, а суб'єктивні значення окремих сполучень слів, аналогічно до того, як лексика має справу з індивідуальними (лексичними) значеннями окремих слів. Він вважав, що фразеологія «займе відокремлену та стійку позицію (подібно до фонетики, морфології) в лінгвістичній літературі» (Поливанов, 1928: 71).

Як одну із мовознавчих дисциплін вивчав фразеологію і В. Виноградов. У своїх дослідженнях він охарактеризував власну теорію про фраземи і диференціював їх на семантичні групи. Таке нагромадження упорядкованих фактів є однією з передумов появи фразеології як однієї із галузей мовознавства.

Важливі для розвитку фразеологічного вчення думки спостерігаються у працях М. Ломоносова, Ф. Буслаєва, О. Потебні, І. Срезневського, О. Фортунатова, О. Шахматова та інших відомих дослідників.

Виникненню фразеології як однієї із галузей мовознавства, допомогло, з одного боку, ретельне дослідження синтаксичної сутності сполучень слів (у дослідженнях О. Шахматова, Ф. Фортунатова та інших), з іншого – висвітлення у стилістико-семантичному аспекті стійких комплексів слів (Ш. Баллі, А. Сеше).

Свій внесок у розширення фразеологічної теорії здійснили також вчені В. Виноградов, Б. Ларін, С. Ожегов, О. Бабкін, О. Ахманова, М. Шанський, В. Архангельський, В. Жуков, О. Молотков, Л. Ройзензон, інші науковці. Появою та розвитком фразеологічних студій на Україні завдячуємо Л. Булаховському, П. Горєцькому, Н. Бабич, І. Білодіду, М. Демському, П. Плющу, Л. Скрипник, І. Чередниченку та іншим мовознавцям-сучасникам. Творчу спадщину цих дослідників неможливо переоцінити.

У поглядах мовознавців і до тепер існують розбіжності щодо галузі фразеології, її меж. Саме тому дослідження фразеології загалом, так само і різних аспектів, залежить від висвітлення таких понять, як сутність фразеологізмів, їх найістотніших диференційних ознак. Задум про потребу виокремлення фразеології як окремого, самостійного складового лінгвістики аргументував ще у 20-х роках Є. Поліванов наголошуючи, що наука мусить бути позбавлена випадкових прогалин у послідовній постановці різноманітних проблем (Поливанов, 1928: 61).

За словами Л. Савченко, у фразеології, як і культурі народу, простежується постійна динаміка зі зміною історичної епохи відбувається переосмислення психології та менталітету, свідомості й характеру народу, його традицій та

вірувань, відбувається оновлення в лексичному та фразеологічному мовному фонді. Кожен компонент у структурі ФО окремо чи у взаємозв'язку має свою історію виникнення, етапи становлення й нагромадження певних характеристик (Савченко, 2013: 22).

В. Жайворонок зазначає, що фразеологія – це така сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету (Жайворонок, 2007: 33).

Досить цікавим є дослідження фразеологічних номенів із кількісною семантикою.

Мовна категорія кількості – це результат складної, інколи суперечливої взаємодії об'єктивного світу й людської свідомості. Найменування кількості є мотиваційною базою для створення нових фразеологічних одиниць. Ми досліджуємо ФО квантитативності, що означають точну, неточну (велику, малу) та приблизну кількість.

Числівники в слов'янських мовах свого часу були предметом наукового вивчення Т. Б. Лукиною, К. Г. Городенською, на матеріалі українськомовного фразеологічного матеріалу роль числівників у складі фразеологізмів висвітлює В. Д. Ужченко, ФО з нумеративним компонентом в українській мові розглядає І. А. Прядко, фразеологізми з числівниками на матеріалі російської фразеології досліджує Ю. М. Луцеева, лексико-семантичні засоби вираження неозначеної кількості на матеріалі англійської та російської мов вивчає А. В. Моренцова та ін.

Метою статті є висвітлення особливостей фразеологічних номенів із семантикою квантитативності в приядерній зоні на матеріалі словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини».

Поставлена мета визначила необхідність вирішення таких завдань: 1) розглянути теоретичні засади виділення лексем на позначення точної, неточної та приблизної кількості; 2) проаналізувати ступінь дослідження поняття «лексико-семантичне поле кількості»; 3) виділити групи лексико-семантичного поля кількості, що репрезентовані у фразеологізмах Чернівецьчини, квантитативні одиниці приядерної зони.

Виклад основного матеріалу. Зібраний матеріал дає підстави виокремити у приядерній зоні фразеологічні номени квантитативності, що означають точну, неточну та приблизну кількість.

Якщо ілюстрацію взято з художнього твору буковинського письменника, то у статті подаємо вказівку на автора тексту у квадратних дужках, а якщо фразеологічну одиницю зафіксо-

вано у «Словнику буковинських говірок», то це обов'язково вказують у квадратних дужках після територіального поширення. У прикладах фактичного матеріалу (реченнях) у круглих дужках подається лише номер сторінки.

І. Лексичні одиниці з конкретизованою кількісною семантикою.

Лексико-семантичні групи точної кількості.

1. Радіти, бути у піднесеному настрої: *...була така радісна, аж спантеличена, ніби хто взяв її на сто коней* (Мат. ЧБМ, 129) (с. 252).

2. Про нерозумного: *Та йому сім до дев'ять не хватас, шо там про него казати* (Карапчів Вижн) (с. 199).

3. Про людей, схожих між собою поглядами, ставленням до життя, становищем: *Та вни одне одного варті, як від одної мамі* (Чорторія Кіцм.) (с. 235).

4. Утручатися в чужі справи; утручатися в розмову: *Любиш ти ші своїх п'ять копійок впахати* (Виженка Вижн.) (с. 187).

5. Наговорити дурниці, нісенітниць: *Я йго си питала, він наговорив сім мішків арештантів нічо не зрозуміла* (Митків Заст.) (с. 199).

6. Про людину ліниву, невправну в роботі: *Та шо ти гувориш, той наш зеть лінивий, ек штири дівці* (Веренчанка Заст.) (с. 268).

7. Про ступені спорідненості: *Ми з Василем хоть і в другім хресті, али ек рідні* (Черешенька Вижн.) (СБГ, 615) (с. 215).

8. Старанно і тяжко працювати: *Щоб земля вродила, мусиш працювати до сегого поту* (Виженка Вижн.) (с. 83).

9. Настійливо повторювати одне і те ж, домагатися свого: *Достав же балакати одної тої самої, переливати в з пустого в порожне* (Коритне Вижн.) (с. 165).

10. Добре навчати кого-небудь, даючи широкі знання; досвідчений, майстерний: *Той Василь дуже добрий майстер – кований на всі чотири копита, двацять років верхи робит* (Коритне Вижн.) (с. 115).

11. Пильно, уважно: *Вибачте, але я хотів би поговорити з Мігаєм у чотири оці* (Мат. Вибр., 167) (с. 216).

12. Мати неприємності; потрапити в епіцентр скандалу; не мати змоги виправдатися: *Ану, не піде, то такого сорому набереса, що в десятьох водах не обмиєся* [Вороб. 1911, 13] (с. 147).

13. Активно взятися за роботу: *Взими собі відпочиваємо, а навесну як пустимо воду з трьох лоток, то аж гай буде шуміти* (Виженка Вижн.) (с. 185). (*Лотоки* – канали на водяному млині, греблі тощо, якими тече вода).

14. Сміятися широко відкриваючи рот: *Вона стане коло фіртки і нема, аби їкус роботу найти, а показує всі тридцять два* (Неполоківці Кіцм.) (с. 176).

15. Зникнути в невідомому напрямі: – *Де? – Де, де штири на друках понесли* (Мамаївці Кіцм.) (с. 177). (*На друках нести* – учотирьох нести щось об'ємне на палях, кілках).

16. Нерівно (іти), будучи п'яним; сумніватися; не мати рівноваги:

Виділа, Іван Паращин пішов з вісіля в три дороги (Рукотин Хот.) (с. 63).

17. У самотині; ізольовано від життя: – *Залишаюся, отже, сама в отих чотирьох стінах*, – зробила я їй *закад*, побачивши, що неначе з собою боролася.

18. Говорити непевно, плутано: *Она з ним все у чотири пасма говорить* [Вороб. 1911, 38] (с. 64). (*Пасмо* – у ткацтві одиниця виміру (10 чисниць або 30 ниток).

19. Надовго запам'ятати: *Та брат мені кулаків надавав би, що й до других Николів чув би* [Фед. 1960, II, 17] (с. 82).

20. Уникнути когось, не бажати мати справу з ким-небудь: *Слава Богу, що вона обминає мене десятою дорогою*... [Лаз., 39] (с. 164).

21. Уживають, коли проганяють або відпускають кого-небудь будь-куди: *Ідіт собі, Параско, на всі штири сторони, ни приставайти до нас* (Виженка Вижн.) (с. 138).

22. Про дівчину, що має двох хлопців: *Марія хочи їхати на двох конях, а то ни файно подлук хлопців* (Банілів Вижн.) (с. 110).

23. Дуже задоволений, радісний, щасливий: *Хлопець був у семім небі* [Ярош. 1968, 245] (с. 144).

24. Про хорошу господиню: *То газдиня, наварила страв – сім лиш з самої натины* (Брусенки Кіцм.) (с. 199). (*Натина* – бот. лобода біла [СБГ, 323]).

25. Дуже добре знати: *Спитай за це в Никольця: він знає цю роботу, як своїх п'ять пальців* (Киселів Кіцм.) (с. 259).

26. Ніколи: *Тоди благословлю цей слюб, єк зійдутьси дві середи докучи* (Дихтинець Пут.) (с. 243).

27. Про дивака: *Та йому сім до девіть не хватає, шо там про него казати* (Карапчів Вижн.) (с. 199).

28. Про щось непотрібне: *Віддай сусідови ціпа, він нам і так треба, як п'яте колесо до воза* (Банілів Вижн.) (с. 258).

29. Берегти, оберігати пильно, уважно: *Ївга берегла їх дітей], мов двоє очей, годувала, як могла* [Вороб. 1986, 172] (с. 239).

Точна кількість може виражатися не тільки числівниками, а й іменниками з кількісним значенням.

30. Звичай на дев'ятий день після смерті нести до церкви масло, сир, сало, бринзу, цукор, квасолу, горох, коливо, калач: *На дев'ятий день по похороні до церкви несли поминальну дев'ятину* (Лопушна Вижн.) (с. 177).

31. Довго триває: *Як чекали новин з роддому, то ніч, як рік, йшла* (Заставна Заст.) (с. 258). *Ніч довга, як вік: досвітку не дочекається...* [Вороб. 1911, 258] (с. 258).

Отже у фразеологізмах із кількісною семантикою часто подібуються порівняння.

II. Лексичні одиниці з неконкретизованою кількісною семантикою.

1. Лексико-семантичні групи неточної кількості, що означають велику кількість.

32. Багато: *У хаті було втіхи штири міхи* [Казки 1968, 46] (с. 62). *У маршруті ми їхали, як оселедці у бочці* (Черн.) (с. 253).

33. Їсти швидко, багато зі смаком: *Як до роботи, то ни допросиши, а до лижки – то аж за вухами тріщит* (Веренчанка Заст.) (с. 31).

34. Про безмежно щасливу людину: *Єк вродилася йому донька, то мав щастя повні штани* (Вікно Заст.) (с. 231).

35. Багато (набрати): *Набрала в мамі в гостях, як бідний у торбу* (Бобівці Стор.) (с. 233).

36. Дорого (просити, правити): *Та шо ті ваші поросята золоті? Правите за них, єк за рідну маму* (Виженка Вижн.) (с. 242).

37. Ситий. Цілком по саму зав'язку: *Ни накладай міні більше, я вже наїлася, сита по горло* (Виженка Вижн.) (с. 175).

38. Дуже багато: *Калерів у тебе, хвалити Бога, хоч греблю гати* (Митків Заст.) (с. 221).

39. Дуже дорого придбати, багато переплачуючи: *Тоді черновецькі купці не спроваджували б різних підроблених шкірок з-за границі за солені гроші, але набували би в нас саме такі шкіри по дешевій ціні* [МСБ, 334] (с. 96).

40. Досхочу, вволю, без обмеження: *Вилий день наїмоси скоромного кілька душа забagne* (Коритне Вижн.) (с. 200).

41. Наговорити дурниці, нісенітниць: *Молодшого я могла набрати телефон і наговорити йому купу несподівано присмних арештантів* [Мат. ЧПЖ, 202] (с. 199).

42. Час життя; у старості, літнього віку: *Ніхто не скаже, кілько йому зозуля відрахувала років* (Неполоківці Кіцм.) [СБГ, 131] (с. 101).

43. Проміжок часу (дуже довго): *Та ще й того вражого когута сокотітьса, бо той як кого*

дзюбне, то вже тямитиме цілий руський місяць [Фед 1960, II, 219] (с. 195).

2. Лексико-семантичні групи неточної кількості, що означають малу кількість.

44. Нітрохи, зовсім (міра): Ні грама соли в хаті си ни лишило, мусю йти до магазину (Банилів Вижн.) (с. 33).

45. За безцінь, задарма: До корими уже ніхто з порядних газдів не ходив. Та й посесорам житє було немиле, бо люди вже не хотіли їти на лан робити за пєсю ціну або за порцію горілки і топку соли [Ткач, 105] із [МСБ, с. 259] (с. 95).

46. Дуже, надзвичайно мало (дешево): Кавуни у кінци серпня дешеві, ск борщ (Неполоківці Кіцм.) (с. 234). Та там того заробку, як кіт наплакав (Неполоківці Кіцм.) (с. 245).

47. Невелика відстань: Та то блиско – як раз буюком кинути (Рукшин Хот.) (с. 258).

48. Про намагання зробити комусь прикрість за найменшої можливості: Йден другого в ложці води би втопили (Бабин Кельм.) (с. 62).

49. Неозначена кількість виражена займенником. Репліка-відповідь на розповідь про якусь незначну подію, зі значенням: «щоб не сталося більшої біди»: Бідна головко! Кумо, аби я мала тільки цієї жури! (Митків Заст.) (с. 207).

III. Лексико-семантичні одиниці з приблизною кількістю.

50. Не знати, не здогадуватися зовсім: Ну шо ти шос бурмотиши таке нипевне – ни сім, ни вісім (Бабин Кельм.) (с. 161).

51. Не мати справ з кимсь: Вони знають, що Уласій, як кажуть у їхньому селі, не має ні два, ні три ні з ким нічого [Мат. Вибр., 303] (с. 151).

52. Клопоти, неприємності, нещастя, горе: Колись Іван Муха, Андрій Барило, а тепер Семен Височан показали їм, по чому лікоть киселиці [Івас. 1980, 35] (с. 179). (Лікоть, заст. – одиниця довжини, яка не має певного значення, приблизно дорівнює відстані від ліктьового суглоба до кінця витягнутого середнього пальця руки).

Висновки. Отже, фразеологізми – це безмежні мовні джерела, що збагачують мовлення, наповнюють його особливою свіжістю, надають йому образного звучання, словесної та синтаксичної вишуканості, довершеності. Важко переоцінити роль фразеології у формуванні і вихованні свідомості та моралі людей, їх тематичної спрямованості та естетичних смаків, бо вона, завдяки своїй вагомості та експресивним особливостям, дає образну оцінку дійсності, поновлює духовну скарбницю кожної людини.

Дослідження фразеологічних номенів із семантичної кількості на матеріалі словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» є досить цікавим. Найбільшу лексико-семантичну групу квантитативності становлять номени точної кількості із числівниковим компонентом *один*, що означає схожість між людьми поглядами, ставленням до життя, становищем. Периферію приядерної зони становлять номени неозначеної (неточної) та приблизної кількості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. К. : Довіра, 2007. 262 с.
2. Поливанов Е. Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов. Ленинград, 1928. 161 с.
3. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
4. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини: матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці, 2017. 352 с.

REFERENCES

1. Zhayvoronok V. V. Ukrainska etnolinhvistyka. [Ukrainian ethnolinguistics]. K.: Dovira, 2007. 262 p.
2. Polivanov E. D. Vvedenie v yazykoznanie dlya vostokovednyh vuzov. [Introduction to linguistics for oriental higher educational institutions]. Leningrad, 1928. 161 p.
3. Savchenko L. V. Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichnyi ta etnolinhvistychnyi aspekty: monohrafiia. [The phenomenon of ethnocods of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects: monograph]. Simferopol: Dolia, 2013. 600 p.
4. Slovyk frazeolohizmiv ta paremii Chernivechchyny: materialy do slovnyka frazeolohizmiv ta paremii Chernivechchyny. [Dictionary of phraseologisms and paremius of the Chernivets Region: materials in the dictionary of phraseologisms and paremius of Chernivetschyna] / G. Kuz, N. Rusnak, M. Skab, L. Tomysiak. Chernivtsi, 2017. 352 p.

УДК 821.161.2 І. Нечуй-Левицький (045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176830>

Катерина РЕЗНІКОВА,
orcid.org/0000-0002-5629-6782
викладач української мови та літератури
Гуманітарно-педагогічного коледжу
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Україна) *Kat.Reznikova94@gmail.com*

Агнета ІГНАТОЛЯ,
orcid.org/0000-0003-0274-5236
викладач української мови та літератури
Гуманітарно-педагогічного коледжу
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Україна) *a_ignatolya@ukr.net*

Оксана ЗАЯЦЬ,
orcid.org/0000-0001-7083-7410
викладач української мови та літератури
Гуманітарно-педагогічного коледжу
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Україна) *oksanaazajac2@gmail.com*

РЕАЛІСТИЧНЕ ЗОБРАЖЕННЯ ОБРАЗІВ ЖІНОК ТА ЇХ ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ В НАУКОВИХ СТАТТЯХ ТА РОМАНИ «НАД ЧОРНИМ МОРЕМ» ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Статтю присвячено вивченню реалізму загалом і творчості Івана Нечуя-Левицького зокрема у ХХ ст. перебувало на маргінесах наукових зацікавлень, а в ХІХ ст., зазвичай, обмежувалося ідеологічно спрямованими працями. Реалізм лише вважається вивченим, що зумовлює актуальність вибраної теми. Письменник критикує надмірний фотографізм представників ультрареальної школи за відсутність духу ідеалізму, фантазії, серця, духу щирої поезії. Згідно з переконанням Івана Нечуя-Левицького, творчість – це не копіювання життя, а його відображення, з'єднане з красою та суб'єктивним поглядом автора. Специфічна риса реалізму Нечуя – естетичність, яку письменник відносить до рис українця. Український народ в своїх міфах держиться міри; його фантазія не любить переступати ненатуральні форми; вона любить правду і естетичність. Порівнюючи українські та російські пісні, Іван Нечуй-Левицький також акцентує на естетиці, вважаючи її однією з головних відмінностей між російським та українським світоглядом. В статті проаналізовано романи Івана Нечуя-Левицького, які є зручним полотном для досліджень гендерних стереотипів та модифікацій, оскільки вони є більше «романами ідей», ніж «романами характерів». Тобто, персонажі у творах Нечуя-Левицького постають інструментами втілення ідей, які були означені автором і розкриття яких є метою написання тексту. Автор «сортує» персонажів за приналежністю до певної ідеології (космополітизм-народництво) і саме стійкість в ідейних переконаннях є маркером внутрішнього світу персонажу.

Диференціюючи жіночі персонажі за зовнішніми ознаками, автор надає особливої уваги саме очам, усі героїні поділяються на тих, у «яких очі палають», і на жінок з «порожніми очима». Друга зміна – ускладнення характеру жінки, поривання якої уже не базувалися «всуціль із любові». Вчорашня жінка, яка не знала антагонізму між двома життєвими тенденціями, не знала роздвоєння душі, була більш гармонійна, зрівноважена від нинішньої. Зате сьогодні жінка є багатша, «нтересніша». Її внутрішню боротьбу і несупокій, її шукання і блуканину, самоаналіз і сумніви, можна було б назвати проблематизмом «нової жінки». Автор приділяє значну увагу діалогам та відповідно аналізу персонажів з вуст інших персонажів, але такий стиль є традиційним для народницької естетики. Самоаналіз героя теж не є оригінальним інструментом у контексті літератури реалізму, на оригінальність претендує жіночий самоаналіз.

Ключові слова: Іван Нечуй-Левицький, осмислення, реалізм, романтизм, фольклор, народність, наукова досконалість, національність, жіночність, фемінізм, емансипація.

Kateryna REZNIKOVA,

orcid.org/0000-0002-5629-6782

Lecturer of Ukrainian Language and Literature
Humanitarian Pedagogical College

Mukachevo State University

(Mukachevo, Ukraine) Kat.Reznikova94@gmail.com

Ahneta IHNATOLIA,

orcid.org/0000-0003-0274-5236

Lecturer of Ukrainian Language and Literature,
Humanitarian Pedagogical College

Mukachevo State University

(Mukachevo, Ukraine) a_ignatolya@ukr.net

Oksana ZAIATS,

orcid.org/0000-0001-7083-7410

Lecturer of Ukrainian Language and Literature,
Humanitarian Pedagogical College

Mukachevo State University

(Mukachevo, Ukraine) oksanazajac2@gmail.com

REALISTIC PICTURES OF WOMEN AND THEIR THEORETICAL SENSE IN SCIENTIFIC ARTICLES AND NOVELS OF IVAN NECHUY-LEVITSKY

The study of realism in general and the work of Ivan Nechuy-Levytsky in particular in the XX century. was on the margins of scientific interest, and in the XIX century. usually limited to ideologically directed works. Realism is only considered to be studied, which determines the relevance of the chosen theme. The writer criticizes the excessive photographing of the representatives of the ultra real school for the lack of the spirit of idealism, fantasy, heart, the spirit of true poetry. According to Ivan Nechuy-Levytsky, creativity is not the copying of life, but its reflection, connected with the beauty and subjective view of the author. A specific feature of realism of Nechuy – aesthetics, which the writer refers to the features of Ukrainian. The Ukrainian people in their myths keep certain extent; his fantasy does not like to cross the borders of non-natural forms; it loves the truth and aesthetics. Ivan Nechuy-Levytsky, while comparing Ukrainian and Russian songs, also emphasizes aesthetics, considering it one of the main differences between Russian and Ukrainian outlook.

The novels of Ivan Nechuy-Levytsky, which are a convenient tool for the study of gender stereotypes and modifications, since they are more «novels of ideas» than «novels of characters» are analyzed in the article. That is, the characters in the works of Nechuy-Levytsky appear as tools for the implementation of ideas that were identified by the author and whose disclosure is the purpose of writing the text. The author «sorts» the characters for belonging to a certain ideology (cosmopolitanism-populism), and the very firmness in ideological beliefs is a marker of the inner world of the character. In reference to the differentiation of female characters on the basis of external features, the author gives special attention to the eyes, all heroines are divided into those «whose eyes burn» and for the women with «empty eyes». The second change – the complication of the character of a woman, whose bursting was no longer based «in the whole of love». About realism in Nechuy-Levytsky's prose. Therefore the purpose of the article is to find out how the writer explains realism. Nechuy-Levytsky explains realism not only as a literary style. The novels of Ivan Nechuy-Levytsky are a convenient tool for research on gender stereotypes and modifications, as they are more of a «novel of ideas» than «novels of characters». That is, the characters in the works of Nechuy-Levytsky appear as tools for the implementation of ideas that were identified by the author and whose disclosure is the purpose of writing the text. The author «sorts» the characters for belonging to a certain ideology (cosmopolitanism-populism), and the very stability in ideological beliefs is a marker of the inner world of the character. With regard to the differentiation of female characters on the basis of external features, the author gives special attention to the eyes, all heroines are divided into those «whose eyes burn,» and for women with «empty eyes». The second change – the complication of the character of a woman, whose bursting was no longer based «in the whole of love».

Yesterday's woman, who did not know the antagonism between the two tendencies in life, did not know the split of the soul, was more harmonious, balanced from the present one. But today the woman is richer, «more interesting». Her inner struggle and loneliness, her quest and wandering, self-examination, and doubt could be called the problematization of a new woman. The author pays considerable attention to dialogues and, accordingly, the analysis of characters from the mouths of other characters, but this style is traditional for populist aesthetics. is not an original instrument in the context of the literature of realism, the originality of which claims to be female introspection.

Key words: Ivan Nechuy-Levytsky, comprehension realism, romanticism, folklore, nationality, scientific excellence, nationality, femininity, feminism, emancipation.

Постановка проблеми. Зумовлена потребою переосмислення категорії «реалізму» та образу тодішньої жінки загалом та у творчості Івана Нечуя-Левицького зокрема. Принцип реалізму у статтях письменника є поєднанням правдивості та естетичності, яке Нечуй вважає однією з рис українців. Правдивість письменник пояснює через метафору «відображення», для якої характерні, по-перше, впізнавані місця, час та персонажі, яких читач має співвідносити з певним соціальним станом, мешканцями реальної країни тощо, по-друге, реалістичність зображуваного, можливість безпосередньо асоціювати прочитане з досвідом, по-третє, настанова на дидактизм. Як антипод реалізму Нечуй-Левицький розглядав романтизм та декаденство, які критикував за надмір фантазії та невідповідність життєвій правді.

До національно-народних рис можна віднести вибір об'єкта зображення (Україна та українці), вимоги народної мови, відтворення народного характеру та духу. Варто підкреслити, що стаття письменника «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» спрямована значною мірою на захист української мови та національності, отже, ключовими її питаннями є ствердження існування України як окремої країни, що було зумовлено історичними реаліями XIX століття.

Аналіз досліджень. Однією з найяскравіших дослідниць творчості Івана Нечуя-Левицького є Леся Українка, яка відносила його до натуралістів, Дмитро Чижевський – до реалістів, які не порвали зі старим романтизмом, Юрій Меженко – до романістів-реалістів, а Іван Франко підкреслював романтичну основу його творчості.

Оксана Шупта-В'язовська, порівнюючи творчість І. Нечуя-Левицького та П. Мирного, наголошує на неканонічності реалізму першого. [Шупта-В'язовська О., 2008: 145].

Аналіз творчості Івана Нечуя-Левицького ми знаходимо у працях Т. Бадурі, Р. Ткаченка, Т. Дзяевич, Н. Зінченко, Л. Мялковської та інших. Окремої уваги потребують масштабні дослідження Сергія Єфремова та психоаналітична розвідка Валер'яна Підмогильного «Іван Нечуй-Левицький. Спроба психоаналізу творчості».

Мета статті – проаналізувати метод «реалізм» у тлумаченні Івана Нечуя-Левицького. Поєднання реалістичних та національно-народних принципів для характеристики жіночих образів у романі «Над Чорним морем», що стає причиною переконаності деяких дослідників у дотриманні прозаїком ідей романтизму. Об'єктом дослідження є роман І. Нечуя – Левицького «Над Чорним морем» в якому втілено трансформацію образу

жінки в нову емансиповану, за прикладом течії «першого вінка». Предметом дослідження є особливості реалістичного зображення образу жінки та її теоретичне осмислення в наукових статтях та романах Івана Нечуя-Левицького. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) дослідження методу реалізму у творчості Івана Нечуя-Левицького; 2) визначення принципу реальності у творчості Івана Нечуя-Левицького, який він описує як взаємозв'язок естетичності та правдивості; 3) виокремлення нового типу жінки, яка бореться за власні права. Літературним матеріалом для дослідження послуговувалися твори Івана Нечуя-Левицького «Над Чорним морем» та його наукові розвідки про сутність українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Український реалізм з'явився в дуже важку для України добу. Він народився в оточенні російського реалізму та не без впливів споріднених течій Західної Європи.

До поетів, що найближче були зв'язані з традиціями народної творчості: поезії, пісні, казки, анекдоту, належали в першу чергу байкар Леонід Глібов (1827 – 1893), який використав у своїх творах не лише традиційні сюжети байок, але і вжив для їх оживлення українські мотиви, та Степан Руданський (1834 – 1873) – автор численних, здебільшого гумористичних пісень («Співомовки»). Значно більше значення мали буковинець Осип Юрій Федькович (1834 – 1888) та наддніпрянська письменниця Марко Вовчок (псевдонім Марії Маркевич, 1834 – 1907).

Іван Нечуй-Левицький вважається одним із найяскравіших представників реалізму в українській літературі. Дослідження цих стилів, як і співвідношення реалізму та романтизму, у творчості Нечуя-Левицького вимагає окремої наукової дискусії. Побіжно зазначимо, що суб'єктивізм Нечуя-Левицького трактується різними дослідниками і як ознака премодерністичних тенденцій, і як вплив романтизму [Нечуй-Левицький І., 2008: 219]. У цьому річці видається доцільним вивчення поглядів самого письменника. Також потрібно наголосити на особливості уявлень Нечуя-Левицького, що не могло не вплинути на його творчість. Треба відзначити, що і представники пізнішого українського реалізму не обходилися без зв'язків із «старим» романтизмом. Це видно, зокрема, на творах Івана Нечуя-Левицького (1838–1918).

Жінки Левицького не подібні до сентиментальних чутливих жінок Марка Вовчка. Це сільські баби, або й жінки з міського осередку, або й освічені жінки – дружини священиків та навіть професорів. Іван Нечуй-Левицький слідом за Марком

Вовчком та письменницями «Першого Вінка» виводить тип соціально значущої жінки, існування якої не обмежується парадигмою трьох К і яка бореться за ідеали пліч-о-пліч з чоловіком. Це та сама жінка-товаришка, жінка, що прагне «діянь на полі суспільному», яка фігурує пізніше, у модерних романах початку ХХ ст. («Людина» О. Кобилянської, «Місіс Деллоуей» В. Вулф. Автор не тільки засуджує «чоловічу» сторону суспільства у поневоленні жінок, він звинувачує і самих жінок у власній пасивності та непричетності до суспільних рухів: «Деякі панії дивляться на жіночу просвіту як на якісь модні сукні та капелюшки незвичайного фасону» [Зборовська Н., 2004: 7].

Якщо ми вкладемо жіночі репліки в уста чоловічих персонажів, то принципової відмінності при цьому не помітимо і навпаки. Автор відсуває статі та всі відповідні гендерні ситуації на другий план, чим перекреслює уявлення про жінку як про «Іншу» як «певну трансцендентальну божественну субстанцію, сутність якої полягає в тому, щоб любити» [Гундорова Т., 2008: 39]. Таким чином, письмо цього автора не можна означити як чоловіче, це нейтральний чи скоріше навіть універсальний текст.

Можливим витоком такої нейтральності творів Нечуя-Левицького може слугувати той факт із біографії, що сам автор «більше любив балакати з бабами, аніж з чоловіками, бо краще вмів заставити (їх) повести розмову в бажаному напрямі», що і могло слугувати кращому розумінню жіночої психології та відповідно до цього, краще виписаним жіночим образам.

Жінки можуть приймати складні рішення та виявляти мужність (наприклад, головна героїня Саня Навроцька та її подруга Надежда Мурашкова, що були фінансово незалежними та прагнули «служити на благо народу») і навпаки – бувають поверховими, недалекоглядними та «хворими на міщанство», якими є мачуха та зведена сестра Сані Навроцької. У цьому романі бачимо, як «чоловіче письмо» здатне деміфологізувати образ жінки. Водночас жінок у романі «Над Чорним морем» не можна означити, як приналежних до категорії «Нова Жінка». Також вони не належать до слабких патріархальних берегинь домашнього вогнища.

Жінка зображувалася як ідеал, бо жінка була об'єктом, сутністю любові. А любов окреслювалася як потреба жінки (коханої чи матері). Звідси і ставлення до жінки, як до кімнатної рослини, красивої, але безпомічної, нездатної на самостійне функціонування, у вужчому контексті це естетизований образ жінки-квітки, провідний починаючи від Середньовіччя аж до середини ХХ ст.

«Ти жива квітка: в тебе є серце, ще й до того, твої щоки, як білі лелії; в тебе уста, як повна троянда, в тебе очі сині, як небо» [Павличко С., 2002: 12]. Відповідно до цього необхідність жіночого персонажа у творі була зумовлена потягом/потребою чоловіка, а не самим фактом існування суб'єкту іншої статі. Прикметно, що зовнішність головної героїні роману, Сані Навроцької, окреслюється «сірою, наче вовк із лісу».

Часто цей самоаналіз сповнений самокритичності та комплексів: «От ваша Надя – так правда, що троянда, вона красуня, а я...» [Нечуй-Левицький І., 2012: 187]; «Може тим і не втямила, що я ще не зовсім розвита розумом... не знаю вищої науки» [Нечуй-Левицький І., 2008: 189]. Щодо ідейних переконань героїнь, то ми зауважуємо наявність маскулітного типу жінки, тобто жінки, яка не просто мислить чоловічими ідеями та категоріями (власні ідеї у неї відсутні), вона мислить, як чоловік. З уст головної героїні ми зокрема чуємо таке: «А мадам «Сусу» оце пустилась в лібералізм: попиває не винце, а таки горілочку... з молодими гусарами... Це вона так чудно розуміє лібералізм» [Нечуй-Левицький І., 2008: 190]. Основний поступальний рух жіноцтва втілювався зусиллями напівосвічених ліцеїсток та випускниць педагогічних курсів, що й описані у романі «Над Чорним морем».

Специфічна риса реалізму Нечуя – естетичність, яку письменник у «Світогляді українського народу» відносить до рис українця: «Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних, неестетичних велетенських міфічних образів... Український народ в своїх міфах держиться міри; його фантазія не любить переступати за границі ненатуральних форм; вона любить правду і естетичність» [Нечуй-Левицький І., 2012: 200]. Подальший діахронічний аналіз жіночих образів другої половини 19 ст. з позицій феміністичної критики та психоаналізу дозволить нам зрозуміти всі етапи становлення образу Нової Жінки в українському суспільстві.

Проте реалізм для Нечуя-Левицького все ж пов'язаний з дзеркалом, тобто відображенням життя. Перша ознака такого відображення – це впізнаваність місця, часу та персонажів. Зокрема, у статті «Українська декадентщина» Нечуй-Левицький підкреслює, що автори-декаденти «дають своїм героям ймення не сучасних для їх людей, а беруть ймення з інших національностей, або дають ймення вигадані, щоб виходило так, ніби дія діється десь за далекими межами місця й часу, щоб вимкнути дійові особи з сьогочасних обставин та умовин» [Бондар М., 2018: № 3(23)24]. Однією з ознак реалізму є казуальність, тобто взаємозумовленість між елементами дійсності.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведене дослідження реалістичного зображення образів жінок та їх теоретичного осмислення в наукових статтях та романі «Над Чорним морем» Івана Нечуя-Левицького дає змогу зробити такі висновки.

Вірність життєвій правді Нечуй-Левицький трактував як обов'язкову ознаку реалізму. Письменник сприймав літературу як своєрідне дидактичне дзеркало, «в котрому громада побачить себе, яка вона є, роздивиться на себе, оцінє себе.

Ціла нація в такій літературі може примітити свої достоїнства і свою недочаду, свій добрий бік і свої хибности; знайти похвалу собі чи ганьбу» [Підмогильний В., 1927: 295]. Кожен читач повинен мати в тексті можливість поглянути на самого себе, ця вимога включає і всеохопність відмінних типів персонажів.

До перспектив вивчення проблеми належить дослідження з позиції питань стильової палітри Нечуя-Левицького, специфічної інтерпретації реалізму у його творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму. – К., 2008 – 360 с.
2. Білецький О. Вибрані праці. У 2 т. Т. 1. Від давнини до сучасності: збірник праць з питань української літератури / Олександр Білецький. – Київ : Держлітвидав, 1960. – 505 с.
3. Бондар М. Поетика прози І. Нечуя-Левицького: у пошуку естетичних конститuentів / М. Бондар // Іван Нечуй-Левицький: постать та творчість. – Черкаси, 2008. – С. 105–123. ISSN 2311-259X. – «Синопис: текст, контекст, медіа», 2018. – № 3(23).
4. Варикаша М. Гендерний дискурс: семіотичні аспекти // Слово і час – 2008. – № 7. – С. 83–89.
5. Гаврилова Т. Топонімія творів І. Нечуя-Левицького / Т. Гаврилова // Іван Нечуй-Левицький: постать та творчість. – Черкаси, 2008. – С. 499–504.
6. Гундорова Т. «Марлітівський стиль»: жіночий кітч // Кітч і література. Травестії – К. : Факт, 2008. – 284 с. – (Сер. «Висока полиця»).
7. Зборовська Н. Психоаналізі літературознавство: Посібник. – К., 2003 – 392 с. 8. Зборовська Н. Жіноче письмо на порубіжжі віків. – (Леся Українка, Оксана Забужко) [Текст]: 2, 2004. – (Слово і час) // Слово і час. – С. 32–38.
8. Нечуй-Левицький І. Над Чорним морем. – Х. : Фоліо, 2008. – 220 с.
9. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Іван Нечуй-Левицький // Вибрані твори. – Київ : Книга, 2012. – 350 с.
10. Нечуй-Левицький І. Українська декадентщина / Іван Нечуй-Левицький // Зібрання творів. У 10 т. Т. 10. – Київ : Наук. думка, 1968. – С. 187–223.
11. Павличко С. Фемінізм. – К. : Основи, 2002. – 322 с.
12. Підмогильний В. Іван Нечуй-Левицький. Спроба психоаналізу творчості // Життя і революція – 1927. – № 9. – С. 290–297.
13. Чижевський Д.І. Історія української літератури / Д.І. Чижевський. – К. : Вид. центр «Академія», 2003. – 568 с.
14. Шупта-В'язовська О. Преімпресіонізм у творчості Нечуя-Левицького / О. Шупта-В'язовська // Іван Нечуй-Левицький: постать та творчість. – Черкаси, 2008. – С. 145–150.

REFERENCES

1. Aheieva V. (2008) *Zhinochyi prostir. Feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu* [Feminist discourse of Ukrainian modernism]. Kyiv, 360 p.
2. Biletskyi O. Vybrani pratsi. U 2 t. T. 1. (1960) *Vid davnyiny do suchasnosti: zbirnyk prats z pytan ukrainskoi literatury* [From antiquity to the present: a collection of works on Ukrainian literature]. Kyiv, 505 p.
3. Bondar M. (2008) *Poetyka prozy I. Nechuii-Levytskoho: u poshuku estetychnykh konstytuentiv* [Poetics of I. Nechuy-Levytsky's prose: in search of aesthetic constituents]. Cherkasy, P. 105–123.
4. Varykasha M. (2008) *Hendernyi dyskurs: semiotychni aspekty* [Gender discourse: semiotic aspects]. Slovo i chas, № 7. P. 83–89.
5. Havrylova T. (2008) *Toponimiia tvoriv I. Nechuii-Levytskoho* [Toponymy of the works of I. Nechuy-Levytsky]. Cherkasy, P. 499–504.
6. Hundorova T. (2008) *"Marlitivskyi styl": zhinochyi kitch* ["Marlitovsky style": female kitsch]. Kyiv, 284 p.
7. Zborovska N. (2004) *Psykhoanalizi literaturoznavstvo: Posibnyk*. [Psychoanalysis of Literary Studies: A Manual]. Kyiv, 392 p.
8. Nechui-Levytskyi I. (2008) *Nad Chornym morem* [Above the Black Sea.] – Kharkiv: Folio, 220 p.
9. Nechui-Levytskyi I. (2012) *Svitohliad ukrainskoho narodu / Ivan Nechui-Levytskyi // Vybrani tvory* [Worldview of the Ukrainian People / Ivan Nechuy-Levytsky // Selected Works.] – Kyiv : Knyha, 350 p.
10. Nechui-Levytskyi I. (1968) *Ukrainska dekadentshchyna / Ivan Nechui-Levytskyi // Zibrannia tvoriv. U 10 t. T. 10.* [Ukrainian Decadent Woman / Ivan Nechuy-Levytsky // Collected works. T. 10]. Kyiv: Scientific thought. P. 187-223.
11. Pavlychko S. (2002) *Feminizm* [Feminism.]. Kyiv, 322 p.
12. Pidmohylnyi V. (1927) *Ivan Nechui-Levytskyi. Sproba psykhoanalizy tvorchosti // Zhyttia i revoliutsiia Ivan Nechui-Levytskyi* [Attempt of psychoanalysis of creativity // Life and revolution]. № 9. P. 290–297.
13. Chyzhevskiy D. (2004) *Slovianskyi realizm / D. Chyzhevskiy* [Slavic realism / D. Chyzhevsky // The word and time]. Slovo i chas. P. 48–63.
14. Shupta-Viazovska O. (2008) *Preimpresionizm u tvorchosti Nechuii-Levytskoho / O. Shupta – Viazovska // Ivan Nechui-Levytskyi: postat ta tvorchist.* [Pre-Impressionism in the work of Nechuy-Levytsky / O. Shupta-Vyazovskaya // Ivan Nechuy-Levytsky: figure and creativity]. Cherkasy, P. 145–150.

УДК 821.161.2+821.111(73).091«19/201»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176831>

Наталія РОМАНЕНКО,
orcid.org/0000-0003-3450-4752
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
(Івано-Франківськ, Україна) romnatrom@gmail.com

РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ «ПО КОМУ ПОДЗВІН» Е. ГЕМІНГВЕЯ УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ (ЕТАПИ, ПЕРЕШКОДИ, НОВІТНЯ ВЕРСІЯ)

У статті розглянуто вплив рецепції роману «По кому подзвін» на хід засвоєння усієї творчості Е. Гемінгвея українською літературою, обґрунтовується готовність сприймаючої літератури у 1930-х роках до засвоєння світоглядних ідей та творчого методу американського письменника, визначаються наслідки замовчування творчості прозаїка. Детально аналізуються текстові частини українського перекладу роману, що до 2018 року були вилучені, встановлюються історико-ідеологічні причини вилучення інформації, вивчаються зміни ідейного та образного рівнів твору, що з'явилися внаслідок оприлюднення купюр.

Ключові слова: Гемінгвей, рецепція, купюри, «По кому подзвін», переклад.

Nataliia ROMANENKO,
orcid.org/0000-0003-3450-4752
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Philology and Translation
of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) romnatrom@gmail.com

THE RECEPTION OF E. HEMINGWAY'S NOVEL «FOR WHOM THE BELL TOLLS» BY THE UKRAINIAN LITERATURE OF THE XX–XXI CENTURIES (STAGES, BARRIERS, MODERN VERSION)

The author studies the influence of Hemingway's «For Whom the Bell Tolls» on the reception of the writer's works by the Ukrainian Literature in the 20th–21st centuries as well as concentrates on the modern (2018) Ukrainian version of the novel. The acquisition of Hemingway's literary legacy in the Ukrainian literary process was determined by ideological and political factors more than by aesthetic ones. The publication of «For Whom the Bell Tolls» in the USA stopped the reception of Hemingway's literary works in Ukraine (and the whole USSR). Though the literature of the 1930th–1940th was ready for the reception of Hemingway's aesthetics (which was proved by the comparative studies of the works by Hemingway and his Ukrainian contemporaries), the reception was suppressed for 15 years. Thus, American-Ukrainian literary communication process was distorted. The novel with its other than Soviet view on Spanish Civil War was just a trigger. Hemingway's individualism and non-conformism didn't suit Stalin's regime and Socialist Realism norms in general. The reception was renewed after the political Thaw of the 1960th but the Ukrainian version of «For Whom the Bell Tolls» (1969) was bowdlerized. It took 49 years to publish a full version (2018) and to overcome ideological influence on the process of literary communication.

The author scrutinizes the previously omitted information (cuts) to explain historical and ideological reasons for the censorship and to find out the differences between bowdlerized and full Ukrainian versions on the levels of the theme and characterization. Soviet censorship abridges Hemingway's criticism of the communist ideology as the religious credo. This thought implies the idea that the communist ideology (as any other) limits critical thinking, freedom of choice and turns a person into a naïve devotee. Apart from that, the expurgated version hides the author's negative attitude to the USSR participation in the Spanish War. Bowdlerization becomes a method of literary characterization. The cuts conceal negative deeds, behavior, and traits of the Russians to make the characters socialist realism idealized positive heroes. The author claims the difference of literary-historical functions of two Ukrainian translations.

Key words: Hemingway, reception, cut, «For Whom the Bell Tolls», translation.

Постановка проблеми. Інтенсивність засвоєння творчості Е. Гемінгвея українською літературою протягом ХХ–ХХІ століть мала періоди активізації та пригальмовування. Особливий інтерес для наукової рефлексії становить новітній етап

процесу рецепції, оскільки з 2017 року розпочався період видання нових сучасних українських перекладів творів майстра. Вони потребують літературознавчого, перекладознавчого та компаративного вивчення. Для роману «По кому подзвін»

друга хвиля перекладу мала виняткове значення, позаяк українська радянська інтерпретація була здійснена з купюрами. Поява повної версії вимагає зіставлення двох версій перекладу, здійснених у різних історичних контекстах для різної цільової аудиторії, а також аналізу обсягу та змісту втраченої інформації, наслідків інформаційних втрат на ідейному та образотворчому рівнях твору, усвідомлення принципів роботи тогочасної цензури щодо відбору інформації.

Аналіз досліджень. На наявність прихованої інформації в російській інтерпретації роману, емігрувавши з СРСР, вказала у 1989 році російський філолог Р. Д. Орлова. Вона здійснила ґрунтовний аналіз еволюції російського радянського літературно-критичного сприйняття роману, відтворила складний шлях до оприлюднення перекладу та навела кілька прикладів купюр (Орлова, 1989). Документальне підтвердження щодо заборони публікувати роман у СРСР віднайшов А. Рубашкін (Рубашкін, 1999). В українському літературознавстві рецепція роману українською літературою та аналіз україномовної версії радянської доби частково здійснювався нами в контексті засвоєння усїєї творчості Е. Гемінгвея (Чикирис, 2003), (Чикирис, 2005), (Чикирис – наше дівоче прізвище. – Н. Романенко). Однак найповніше масштабне дослідження динаміки літературної репутації роману «По кому подзвін» було здійснене І. С. Коханською, яка розглянула еволюцію літературно-критичного осмислення твору у США, Росії та Україні, а також висвітлила історію публікацій, накладів, нагороди (Коханська, 2007). Вона класифікувала купюри (та парафрази) на ідеологічні, релігійні та морально-етичні. Це дослідження є серйозною базою для подальшого літературно-критичного аналізу сучасної повної версії роману.

Мета статті полягає в тому, щоб 1) простежити динаміку рецепції твору в контексті розвитку української літератури; 2) детально, з урахуванням історичного контексту, проаналізувати доповнену інформацію, та встановити зміни, які вона привносить, на ідейному та образному рівнях; 3) з'ясувати зміни мовного викладу роману у порівнянні з радянською версією.

Виклад основного матеріалу. Хід рецепції роману Е. Гемінгвея «По кому подзвін» (1940) українською літературою впродовж довгого періоду був детермінований суспільно-політичними та ідеологічними чинниками. На той час вони були визначальними і за силою впливу значно переважали літературно-естетичні. У Сполучених Штатах Америки роман, що змальовував Іспанську громадянську війну (1936–1939), одразу

став бестселером і викликав активну дискусію. У Радянському Союзі, до складу якого входила Україна, поява в доробку Е. Гемінгвея цього твору спричинила миттєве виключення творчості американського письменника з літературного процесу усїх республік СРСР. Варто наголосити, що від 1934 р. і до видання у США роману «По кому подзвін», рецепція творчості прозаїка у Радянському Союзі відбувалася достатньо активно, про що свідчить поява перекладів та літературно-критичних статей. Протягом 1934–1936 рр. російською вже було перекладено переважну більшість творів майстра. (У той період російська література виступала для національних літератур союзних республік як література-посередник.)

З часу видання у США роману «По кому подзвін» починається п'ятнадцятирічний період замовчування усїєї творчості Е. Гемінгвея в СРСР. Протягом цього часу не було перекладено (за винятком двох оповідань «На Биг-Ривер» та «Ожидание») нових творів прозаїка. До 1958 р. не здійснювалося перевидання перекладів, здійснених у 1930-х роках, майже повністю припинилася публікація літературознавчих статей, присвячених вивченню доробка майстра. Причиною вилучення усїєї творчості американського прозаїка із процесу міжлітературної комунікації стало те, що роман «По кому подзвін» містив критику керівництва інтербригад, «крамольні» думки для радянської ідеології щодо комуністичної партії, а також образи росіян, що не відповідали ідеалізованим однобоким стандартам соцреалізму, адже були змальовані у всій повноті, з урахуванням позитивних та негативних особливостей характеру, поведінки та стилю життя.

Документальне підтвердження заборони перекладу, опублікування та літературно-критичного вивчення роману віднайшов А. Рубашкін у Російському Центрі зберігання та вивчення документів новітньої історії (Российский Центр хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИДНИ)). Він наводить лист заступника керівника управління пропаганди та агітації ЦК ВКП(б) О. Пузіна до Секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова, у якому той перераховує «недоліки» роману і робить висновок про те, що «ідейний зміст роману «По кому подзвін» полягає у прагненні показати перевагу демократичної ідеології над ідеологією комуністичною, тому, незважаючи на те, що роман написаний із співчуттям справі боротьби іспанського народу проти фашизму, друкувати його не можна. Недоцільно також виступати в даний час на сторінках журналу «Іноземна література» з критикою Хемінгвея....» (Рубашкін,

1999: 203) (переклад з російської наш. – Н. Романенко). Це розпорядження стало вироком не лише для роману, але й для усієї творчості Е. Гемінгвея.

Безумовно, причини переривання української рецепції доробку американського митця (у межах загальнорадянської) не обмежуються виходом у світ роману «По кому подзвін» у США. Період 1930-х – 50-х років в українському літературному процесі характеризується несприятливими умовами для міжлітературної взаємодії. 1930-ті роки – час, коли утвердилася диктатура Сталіна (1922–1953), коли почали насаджуватися ідеї соціалістичного реалізму. Це, зрештою, період репресій, який згодом отримав назву «розстріляне відродження». Аналізуючи вказаний етап розвитку української літератури, І. Кошелівець відносить письменників початку 1930-х – середини 50-х до одного покоління і характеризує його так: «...все воно було позбавлене права вибору своєї власної творчої методи, свого стилю, свого індивідуального творчого вияву; йому лишалося єдине приречення писати, «як усі», на ті самі директивно визначені теми, добирати той самий соціально визначений типаж героїв, однаково «лакувати» сталінську дійсність» (Кошелівець, 1994: 625). Зрозуміло, що для української радянської літератури тієї доби, природний розвиток якої штучно перенаправили та ідеологічно переакцентували, творчість Е. Гемінгвея, його ідеї гуманізму, індивідуалізму, марнотратства життя персонажами, були неприйнятними. Втім, до початку насильницького втручання тогочасного режиму у природний процес розвитку літератури, в українському красномуму письменстві 1920-х – початку 1930-х років сформувалося підґрунтя, яке прияло сприйняття творів американського прозаїка. Про готовність української літератури цього періоду до засвоєння світоглядних ідей Е. Гемінгвея свідчать результати типологічного зіставлення спадщини американського прозаїка з доробком В. Стефаніка (Тарнавський, 1999: 185) та Миколи Хвильового (Денисова, 1989: 52). Дослідники виявляють близькість світоглядних засад українських та американських письменників, що позначилося на суголосності загальної тональності їхньої творчості. На жаль, втручання влади докорінно викривило вектор розвитку української материкової літератури, а також загальмувало і спотворило процеси міжлітературної комунікації. На цьому ще у 1971 році наголошував Р. Доценко: «Є твори, які з бігом часу навіть набирають додаткової цінності..., але є й такі, естетичний досвід яких з часом втрачає чар первозданності і які, отже, найдоцільніше засвоювати не дуже забаряючись. Ска-

жімо, специфічно хемінгуєвська манера письма, його виняткова стислість, економність, стриманість у барвах (головне в оповіданнях та романах 20-х – 30-х років) прямо чи опосередковано справила вплив на прозу чи не в усіх країнах Заходу. Через школу Хемінгуея пройшли... І. Кальвіно, А. Моравія, Е. Вітторіні, Г. Грін, Дж. Олдрідж та чимало інших. І от сталося так, що багатьох учнів на Україні переклали раніше, ніж самого вчителя. Звідси – зміщення перспектив і оцінок, мимовільне викривлення світового літературного процесу в очах читача» (Доценко, 1971: 163).

У середині 1950-х років розпочалася політична відлига, яка дала змогу реабілітувати замовчану творчість Е. Гемінгвея. На 1955-1956 роки припадає початок власне української рецепції доробку американського майстра, без російської літератури-посередника. Починаючи з 1957 року, видається чимало творів Е. Гемінгвея українською мовою, однак перевага у цьому процесі віддається пізньому періоду його творчості. Переклад роману «По кому подзвін», здійснений М. Пінчевським, з'явився у 1969 у журналі «Всесвіт» і пізніше був виданий окремою книгою. Переклад українською, як зрештою і російською, став можливим лише за наявності купюр, які приховували усі невідповідні тогочасній ідеології факти. (Варто зазначити, що видання твору англійською мовою на території Радянського Союзу теж здійснювалося із купюрами.) Це стало тим компромісом, який дав шанс роману увійти до українського літературного процесу за доби тоталітаризму. У такому вигляді українська версія роману «По кому подзвін» існувала протягом 49-ти років, допоки у 2018 р. Видавництво Старого Лева у Львові не опублікувало повний варіант перекладу українською мовою, здійснений А. Савенцем. Таким чином, лише у 2018 році українському художньому перекладу вдалося подолати негативні наслідки втручання Сталінського партійного апарату у процес міжлітературної комунікації України та США.

Змістова складова прихованого тексту різниться за глибиною і масштабністю думок: від аналізу ідеологій та політичної ситуації до жартів та деталей зовнішності персонажів. Найсерйознішою «крамолою» були погляди американського письменника на комуністичну ідеологію. Великий гуманіст Е. Гемінгвей був представником демократичного суспільства, основу якого становлять свобода поглядів та переконань, плюралізм думок. Він усвідомлював те, що комуністична ідеологія цілковито обмежує людину і позбавляє її свободи вибору. Тому, розмірковуючи над проблемою релігійного та ідейного фанатизму, Роберт

Джордан порівнює лінію партії комуністів із «мінливим заміником апостольського символу віри» (Гемінгвей, 2018: 212). В такий спосіб письменник, який сам був людиною малорелігійною, натякає, по-перше, на те, що комуністична доктрина – це джерело фанатичної закостенілості. По-друге, словом «мінливий» автор імплікує думку про те, що ця ідеологія була нав'язаною, змінювалася залежно від обставин і, можливо, є тимчасовою.

В іншій купюрі Е. Гемінгвей знову повторює думку про те, що будь-яка ідеологічна доктрина, включно з комуністичною, прагне позбавити свого адепта критичного мислення і прищепити сліпу віру у своє вчення. Так, розважаючи над проблемою наївних ідеалів, з якими приступають до професійної діяльності молоді лікарі, священники та солдати, письменник впроваджує думку про те, що з досвідом людина стає зрілою, її ідеалізовані та романтичні переконання розвіюються. Однак це не стосується послідовників релігійних чи політико-ідеологічних вчень, які продовжують беззаперечно, наївно (за словами Е. Гемінгвея) вірити у відповідні ідеї: «Думаю, нацисти її [наївність, незайманість думок] зберігають, подумав він, і комуністи, у яких досить жорстка самодисципліна» (Гемінгвей, 2018: 306). Для радянської цензури думка про те, що наївно вірити в ідеологічні постулати, а також аналогія між комуністичним вченням, релігією та нацизмом були блюзнірством.

Значного втручання з боку цензури зазнали образи росіян у романі. Найдетальніше у романі створено образ радянського журналіста Каркова, друга і співрозмовника Роберта Джордана. Прототипом літературного героя став один з найвідоміших журналістів Радянського Союзу Михайло Юхимович Кольцов, засновник та редактор журналу «Огоньок», редактор журналу «За кордоном», член редколегії газети «Правда», керівник Журнально-газетного об'єднання, творець сатиричного журналу «Крокодил». Під час Громадянської війни він перебував в Іспанії як кореспондент «Правди» і негласний політичний представник СРСР при республіканському уряді. Купюри, які стосуються образу Каркова, викликані як ідеологічними, так і літературними чинниками. Створюючи цей образ, Е. Гемінгвей намагається досягнути прямої асоціації літературного персонажа з реальною історичною особою. Для цього письменник навмисно двічі акцентує на особистому житті героя: наявності у нього жінки і коханки, підкреслюючи, що остання розмовляла німецькою. В Іспанії М. Кольцов дійсно працював з колишньою другою дружиною, шлюб з якою тривав до 1930 року (тобто до Іспанської війни),

але перебував у громадському шлюбі з німецькою письменницею-комуністкою Марією Остен. У романі Е. Гемінгвей протиставляє образи двох жінок, змальованих у досить цинічній манері. Перша була «...неймовірно тонкою, виснаженою брюнеткою – сповненої любові, нервовою, знедоленою, але не згорьованою жінкою з вихудлим занедбаним тілом і темним, присипаним сивиною волоссям...» (Гемінгвей, 2018: 297). Коханка «...мала котячі очі, рудувато-золоте волосся ..., ліниве чуттєве тіло (створене так, щоб добре прилягало до інших тіл, уста, створені для інших уст, і була пустоголовою, амбітна й абсолютно віддана» (Гемінгвей, 2018: 297). Е. Гемінгвей змальовує Каркова бабієм, вказуючи на існування ще й інших жінок в його житті. Можна припустити, що американський письменник натякає на чутки про стосунки Кольцова з дружиною наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова. У будь-якому разі, Е. Гемінгвей досягнув бажаного: його літературний персонаж прямо асоціюється з реальною історичною особою. У радянському соціумі таке зображення громадського діяча, близького до верховної влади, було неприпустимим. Компрометуюча інформація вилучалася, що подекуди лише заплутувало радянського читача. У розділі тридцять другому письменник зображує розмову Каркова з коханкою про майбутній наступ. У радянській версії роману інформація про особисті стосунки героїв вилучена, тому читачу не зрозуміло, чому посеред твору з'являється невідома дівчина, розмова з якою проходить у досить фамільярному тоні. В новітній українській версії інформація повна, логічна і зрозуміла.

Разом з деталями особистого життя Каркова вилучається критика Е. Гемінгвеєм професійної діяльності журналіста. Мова йде про вказівку на неправдивість статей, які писав Карков для газети «Правда», головного друкованого видання СРСР: «Та він [Карков] писав про це в російських газетах, тож, видно, написавши, сам хотів вірити, що так воно й було» (Гемінгвей, 2018: 303). Це загалом натякало на подекуди неправдиве висвітлення подій в Іспанії у радянській пресі.

Паралельно приховується цинічне ставлення Каркова до усіх подій, свідком яких він був: «Та Карков вірив у добрі наслідки своєї власної доступності й гуманній можливості благодушного втручання. Це єдине, до чого він не ставиться цинічно» (Гемінгвей, 2018: 539). Підкреслена частина тексту у радянській період була вилучена цензурою, адже ідеологічно допустимим образом радянської людини міг бути лише сповнений ентузіазму, завзяття, віри у вищу мету герой.

Приховуючи негативні риси Каркова, цензура «дотягувала» образ журналіста і впливового громадського діяча до канонічного для соцреалізму «позитивного героя», тим самим ідеалізуючи і спрощуючи персонаж Е. Гемінгвея. Таким чином, купюри ставали своєрідним літературним інструментом для перекроювання образу персонажа. Про важливість змін образу Каркова для тогочасної ідеології свідчить ретельність, з якою виконувався цей процес. Цензура втрутилася навіть у портрет цього персонажа, двічі приховуючи таку деталь зовнішності радянського журналіста, як зіпсовані зуби.

Принагідно зазначимо, що особиста доля М. Кольцова може бути дотична до замовчування роману «По кому подзвін» у СРСР. У 1938 р., після відкликання з Іспанії та одержання статусу депутата Верховної ради РРФСР, журналіст був заарештований, обвинувачений в антирадянській діяльності та страчений у 1940 р. (у рік видання роману у США). Ці обставини не сприяли перекладу та опублікуванню роману в СРСР, адже образ Каркова асоціювався із М. Кольцовим, який на той час став ворогом народу. Після посмертної реабілітації М. Кольцова у 1954 році, у 1968 році роман був опублікований російською, а у 1969 році – українською мовами.

Образ Каркова зазнав найбільших змін, однак він не був єдиним. Прагнення наблизити образи росіян у романі «По кому подзвін» до норм соцреалістичного «позитивного героя» позначився на образі генерала Гольца. Загалом образ генерала відповідав радянським нормам, він зображений талановитим командувачем. Однак у розмові з Робертом Джорданом він дозволив собі жарт стосовно дівчат та роздуми, який опосередковано кидав тінь на усе радянське командування: «Ви ніколи не думаете про дівчат. А я взагалі не думаю. Навіщо? *Я Général Sovétique. Я ніколи не думаю. І не намагайтеся мене до цього змусити*» (Гемінгвей, 2018: 18). Підкреслену частину жарту випустили, звузивши висловлювання так, ніби генерал жартує лише про себе. Епізод із жартом дозволяє стверджувати, що Е. Гемінгвей був добре обізнаний із настроями серед представників радянського суспільства, тому письменник наводить миттєву реакцію і критичне зауваження штабіста з приводу жарту.

Створюючи колективний образ представників російської воєнної верхівки в Іспанії, Е. Гемінгвей акцентує на їхній гонитві за розкішшю, що прямо суперечить радянському возвеличенню праці, критиці заможного життя, нехтуванню матеріальними благами: «Сам «Гейлорд» здавався до непристойності розкішним і розбещеним. Але

чому би представникам влади, яка панувала над однією шостою частиною світу, відмовляти собі в децимі комфорту? Що ж, вони й не відмовляли...» (Гемінгвей, 2018: 296). Через свого героя американський письменник прямо критикує такий стан справ та насміхається з подвійних стандартів російського командування. Опис готелю, стилю життя росіян та саркастичне несхвалення такого стану речей Е. Гемінгвеєм були вилучені з твору.

Вилучення через купюри негативних рис ідеалізує образи росіян, що не лише наближало їх до «позитивного героя», типового для соцреалізму, але й протиставляло образам іспанських партизан та головного героя американця Роберта Джордана, зображених у комплексі позитивних і негативних рис, добрих та жорстоких вчинків та у динаміці світоглядних змін. Така асиметрія у системі образів призводила до штучного вивіщування образів росіян щодо іспанців та американця.

Цензурні зміни образів росіян стосуються лише представників військово-політичної верхівки. Образ російського підричника Кашіна із його душевними хитаннями залишено без змін.

Окрім образів героїв та критики комуністичної ідеології, цензура втрутилася в аналіз загальнополітичної ситуації в Іспанії, здійснений Е. Гемінгвеєм. По-перше, вилучається інформація про те, що іспанські командири, що вийшли з робітничої та селянської верств населення, одержували політичну освіту та практичні навички нелегальної та диверсійної роботи у секретній Ленінській школі, організованій Комінтерном у Москві (Гемінгвей, 2018: 293).

По-друге, вилучалися натяки Е. Гемінгвея на те, що Радянському Союзу не потрібно було втручатися у внутрішні справи Іспанії. На думку письменника, присутність радянських військових могла виправдати відкрите втручання у хід війни фашистської Німеччини та Італії. У романі Карков у разі відступу з міста повинен був вбити трьох радянських поранених військових, яких не можна перевозити, «оскільки в той час надзвичайно важливо було не залишити жодних слідів російського втручання, що виправдало б відкрите втручання фашистів» (Гемінгвей, 2018: 304). Якщо розглядати цю купюру разом із вилученими негативними репліками іспанських партизан щодо російських військових, на кшталт: «Хай уся та паршива російська сволоч нам тепер допоможе» (Гемінгвей, 2018: 395) чи «... перестріляти всіх анархістів, комуністів і всіх тих *canalla*...» (Гемінгвей, 2018: 363), стає зрозумілим, що американський письменник негативно ставився до участі СРСР і Іспанській Громадянській війні.

По-третє, приховувалися негативні факти діяльності іспанських військових та керівників інтербригад, якщо у романі вони діяли під реальними іменами. Приміром, зникає інформація про жорстокість іспанського командира Лістера: «Він справжній фанатик і має абсолютно іспанський брак пошани до життя. Мало в котрій армії з часів татарської навали на Захід без суду і слідства стратили так багато людей із дріб'язкової причини, як під його командуванням» (Гемінгвей, 2018: 300). З роману зникає інформація про злодіяння генерала Гала (угорця Яноша Галіча) (Гемінгвей, 2018: 299), хоча таке втаємничення могло бути спричинене тим, що на момент видання роману цей військовий вже був репресований і страчений у СРСР.

До купюр потрапляла будь-яка інформація, що навіть побіжно могла скомпрометувати СРСР в Іспанській війні. Так, Е. Гемінгвей не раз висловлювався проти брехні у літературі, зокрема у творах про війну. Однак в романі «По кому подзвін» думка письменника про брехню на війні вилучена, оскільки контекстуально вона була пов'язана із змалюванням життя у готелі «Гейлорд», де проживали росіяни: «Брехні, зрештою, було достатньо. Спочатку брехня йому [Джордану] не подобалася. Він ненавидів її. Пізніше він її полюбив. Це була ознака втаємниченості, але вона порядно деморалізувала» (Гемінгвей, 2018: 294).

Окрім заповнення інформаційних лакун, новітній український переклад роману відзначається більшим наближенням тональності мовного викладу до тої, що характерна для першоджерела Е. Гемінгвея. Річ у тім, що М. Пінчевський, автор першого українського перекладу роману, здійснив майстерну, високохудожню інтерпретацію твору. Проте, з огляду на тогочасні культурні норми і межі дозволеного для друкованих видань, від-

творив вульгаризми оригіналу евфемізмами чи значно м'якшими еквівалентами, у порівнянні з сучасною версією: «Після того, що в тебе було з цією дівчиною, голова в тебе ясна...» (Пінчевський, 1969: 145) – «Ти щойно кохався з цією дівчиною, і тепер голова в тебе ясна...» (Савенець, 2018: 209); «Я сиділа там за столом; були там і Пастора, ... і Нінья де лос Пейнес, і ще кілька циганок та шикарних дівчат.» (Пінчевський, 1969: 165) – «Я сиділа за столом, й інші там були – Пастора ..., і Нінья де лос Пейнес, і ще інші циганки й першорядні курви.» (Савенець, 2018: 239).

Висновки. Таким чином, українському літературному процесу знадобилося багато десятиліть для того, щоб виправити насильницьке втручання ідеологічних та суспільно-політичних чинників у природний поступ міжлітературного спілкування. Тоталітарна влада значно загальмувала рецепцію роману «По кому подзвін» українською літературою, змусивши твір пережити періоди заборони та існування в купюрах. На сьогодні, завдяки майстерній праці фахівців українського художнього перекладу, національна література має дві високохудожні та естетично вивершені інтерпретації твору, що дає змогу читачеві вибрати той варіант, який є ближчим до його літературних смаків. З позиції порівняльного літературознавства функція першої інтерпретації полягала у введенні американського роману до українського літературного процесу та нівелювати домінування російської радянської літератури над українською в аспекті рецепції творчості Е. Гемінгвея. Функція другої інтерпретації полягає у подоланні бар'єрів радянської цензури, заповненні купюр, представленні твору у повному обсязі та наданні можливості українській читацькій аудиторії зрозуміти Гемінгвеєве бачення участі СРСР в іспанських подіях 1936–1939 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гемінгвей Е. По кому подзвін : роман / пер. з англ. Андрія Савенця. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 608 с.
2. Денисова Т. І знов про Хемінгуея... *Радянське літературознавство*. 1989. № 7. С. 44–47.
3. Доценко Р. Хемінгуей, якого маємо і не маємо. З нагоди видання роману «По кому подзвін». *Вітчизна*. 1971. № 6. С. 157–164.
4. Коханська І. С. Літературна репутація роману Е. Хемінгвея «По кому подзвін» в американському, російському та українському літературознавстві : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Тернопіль, 2007. 20 с.
5. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР : уривки з книги. *Українське слово* : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 3 кн. Київ : Рось, 1994. Кн. 3. С. 621–635.
6. Орлова Р. Д. Хемінгуэй в России : роман длиною в полстолетия Ann Arbor : Ardis, Corp., 1985. 86 с.
7. Рубашкин А. Эрнест Хемингуэй и ЦК ВКП(б). *Нева*. 1999. № 7. С. 203–206.
8. Гарнавський О. Відоме і позавідоме. Київ : Час, 1999. 584 с.
9. Хемінгуей Е. По кому подзвін : роман / пер. з англ. М. Пінчевського. *Твори* : в 4 т. Київ : Дніпро, 1981. Т. 3. С. 6–404.
10. Чикирис Н. В. Творчість Е. Хемінгуея в Україні : особливості критичної рецепції, історія перекладів. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2003. № 3 (березень). С. 36–40.

11. Чикирис Н. В. Творчість Ернеста Хемінгуея в українському літературному процесі XX століття (рецепція і типологія) : автореф. дис. ... філол. наук : 10.01.05. Івано-Франківськ, 2005. 20 с.
12. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls. London : Arrow Books, 1994. 506 p.

REFERENCES

1. Hemingway E. Po komu podzvin [For Whom the Bell Tolls]. Lviv: The Old Lion Publishing House, 2018. 608 p. [in Ukrainian].
2. Denysova T. I znov pro Kheminhueia... [About Hemingway again ...]. Soviet Literary Criticism. 1989. № 7. P. 44–47 [in Ukrainian].
3. Dotsenko R. Kheminhuei, yakoho maiemo i ne maiemo. Z nahody vydannia romanu «Po komu podzvin» [Hemingway Whom We Have and Have not. On the Occasion of the Publication of the Novel «For Whom the Bell Tolls»]. Motherland. 1971. № 6. P. 157–164 [in Ukrainian].
4. Kokhanska I. S. Literaturna reputatsiia romanu E. Kheminhueia «Po komu podzvin» v amerykanskomu, rosiiskomu ta ukrainskomu literaturoznavstvi [Literary Reputation of the Novel «For Whom the Bell Tolls» by E. Hemingway in American, Russian and Ukrainian Literary Criticism]. Summary of the Thesis... Candidate of Philological Sciences: 10.01.05. Ternopil, 2007. 20 p. [in Ukrainian].
5. Koshelivets I. Suchasna literatura v URSR [Modern Literature in USSR]. Ukrainian Word. Kyiv: Ros, 1994. B. 3. P. 621–635 [in Ukrainian].
6. Orlova R. D. Khemynhuei v Rossyy [Hemingway in Russia]. Ann Arbor: Ardis, Cop., 1985. 86 p. [in Russian].
7. Rubashkyn A. Эрнест Хемингуэй і ТСК ВКР(б) [Ernest Hemingway and the Central Committee of All-union Communist Party (of Bolsheviks)]. Neva. 1999. № 7. P. 203–206 [in Ukrainian].
8. Tarnavskiy O. Vidome i pozavidome [Known and Unknown]. Kyiv: Chas, 1999. 584 p. [in Ukrainian].
9. Hemingway E. Po komu podzvin [For Whom the Bell Tolls]. Works in 4 v. Kyiv: Dnipro, 1981. V. 3. P. 6–404 [in Ukrainian].
10. Chykyrys N. V. Tvorchist E. Kheminhueia v Ukraini : osoblyvosti krytychnoi retseptsii, istoriia perekladiv [E. Hemingway's Literary Work in Ukraine : the Peculiarities of Critical Reception, the History of Translations]. World Literature in Educational Establishments. 2003. № 3. P. 36–40 [in Ukrainian].
11. Chykyrys N. V. Tvorchist E. Kheminhueia v ukrainskomu literaturnomu protsesi XX stolittia (retseptsii i typolohiia) [E. Hemingway's Literary Work in Ukrainian Literary Process of the 20th Century (Reception and Typology)]. Summary of the Thesis... Candidate of Philological Sciences: 10.01.05. Ternopil, 2005. 20 p. [in Ukrainian].
12. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls. London: Arrow Books, 1994. 506 p.

УДК 821.161.2.09:159.964

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176832>

Ірина СКЛЯР,

orcid.org/0000-0002-1660-3899

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри світової літератури

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) *Irinaskl08@ukr.net*

ОСМИСЛЕННЯ РОМАНУ ЯРОСЛАВА МЕЛЬНИКА «МАША, АБО ПОСТФАШИЗМ» У ПСИХОПОЕТИКАЛЬНІЙ ПЛОЩИНІ

Автор статті досліджує ідейне навантаження твору в психопоетикальному аспекті, особливості формування психотипу манкурта.

Визначається, що глибина проблематики, порушеної у романі Ярославом Мельником, обумовлена апокаліптичним виміром. Апокаліпсис як складова есхатологічної вертикалі в романі хоч і не описується, проте виразним є апокаліптичний мотив – відчуття неминучості катастрофи, відчуття потрясіння та загибелі. Психотип манкурта розглядається у зв'язку із проблемою збереження історичної пам'яті народу та окремої людини як основою моральності і духовних цінностей.

Ключові слова: психопоетика, психосвіт, психотип манкурта, апокаліптичний мотив, вимір.

Ірина SKLIAR,

orcid.org/0000-0002-1660-3899

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctorate in the Department of World Literature
of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) *Irinaskl08@ukr.net*

THE PSYCHOPOETICAL COMPREHENSION OF YAROSLAV MELNIK'S NOVEL «MASHA, OR THE FOURTH REICH»

The article continues the cycle of the author's publications in which the problems of psychopoetics in the context of modern literary studies development are considered.

The article continues the cycle of the author's publications in which the problems of psychopoetics in the context of modern literary studies development are considered. It is noted that in the field of modern literary studies there is a growing interest of scientists in theoretical and methodological understanding to the problem of psychopoetics or illustration of its various aspects in numerous historical and literary studies. In contemporary historical and literary studies devoted to the problems of psychopoetics, the attention of scholars is concentrated mainly on the analysis of the psychotype as a literary problem (A. Kozlov, T. Mkrtychyan), on the definition of the peculiarities of the content and form-forming factors of artistic character, the reconstruction of the psychology of the writer (S. Mykhyda).

The author of the article investigates the ideological meaning of the novel in the psychopoetical aspect, the way of the formation of characters' psychoworld, concludes that Yaroslav Melnyk's novel draws attention by the global diversity of the raised problems, first of all, by the depth of psychological and philosophical reflection, in the center of which a person appears, the world around with relationships and the contradictions, his place in the «ideal society» and significance of a true meaning of humanism.

It is determined that the depth of the problem raised in the novel by Yaroslav Melnyk is due to the apocalyptic dimension. Although the apocalypse is not part of the eschatological vertical, the apocalyptic motive is expressive – a sense of the inevitability of a catastrophe, a feeling of shock and death. «Psychotype» as a categorical component of psychopoetics is regarded as an unconscious personality setting, the generalization characteristic of which is marked by an external manifestation of distinctive features, features of behavior and activity in relation to the main functions of the psyche, which determine its orientation in the world, being. Mankrut's psychotype is considered in connection with the problem of preserving the historical memory of the people and the individual as the basis of morality and spiritual values.

Mankrut's psychotype is revealed in the character of STOR which were the result of the fascist transformation of the world, and were derived as human being, deprived of any human consciousness, formed from the "lower race of people", former prisoners of the concentration camps, as person that under a powerful external influence on their psyche, forgot about their past and about the past of ancestors, becoming both a morally distorted and obedient slave of their own master.

Key words: psychopoetics, psychic world, Mankrut's psychotype, apocalyptic motive, dimension.

Постановка проблеми. На теренах сучасного літературознавства спостерігається поживлений інтерес науковців до теоретико-методологічного осмислення проблеми психопоетики або висвітлення різних її аспектів в численних історико-літературознавчих дослідженнях. Проте доволі часто ототожнення понять психологізм і психопоетика робить «наукові відкриття» дослідників спрощеними й поверховими.

Не відкидаючи надбання вітчизняних літературознавців-науковців і психологів (Л. Гінзбург, І. Денисюк, А. Єсін, О. Ієзуїтов, Г. Клочек, М. Кодак, В. Компанієць, Т. Пастух, Р. Піхманець, І. Страхов, В. Фащенко, М. Храпченко), все ж у всіх своїх наукових працях ми не розглядаємо психопоетикальну площину аналізованих художніх явищ тільки з позицій класичного (академічного) визначення власне художнього психологізму, який здебільшого визначають як *загальну властивість мистецтва, що полягає у відтворенні людського життя, в зображенні людських характеристик (у широкому значенні), а зображення внутрішнього світу героїв у художньому творі - у вузькому*. Адже, на нашу думку, психопоетика є явищем більш ємним і глибоким, а її предмет досить широким (Скляр, 2018: 59-70). Дослідження психопоетикальної площини роману Я. Мельника «Маша, або Постфашизм» в контексті аналізу проблематики, психотипів літературних героїв робить нашу розвідку перспективною та актуальною.

Аналіз досліджень. У сучасних історико-літературознавчих дослідженнях, присвячених проблемам психопоетики, увага вчених зосереджена, головним чином, на аналізі психотипу як літературознавчої проблеми (А. Козлов, Т. Мкртчян) (Мкртчян, 2012), визначенні особливостей змісто- і формотворчих чинників художності, реконструкції психосвіту письменника (С. Михида) (Михида, 2015).

Власне роман «Маша, або Постфашизм» Я. Мельника перед українським читачем постав у 2016 році. Наразі маємо поодинокі ґрунтовні дослідження цього художнього твору й обговорення на конференціях, присвячені визначенню прикмет антиутопії (О. Юрчук), аналізу антиталітаристських мотивів, теми відчуженої, знівельованої особистості у творчості Я. Мельника (Ю. Барабаш). Проте маємо численні відгуки на роман, у яких визначається його тематика, як-от: про межі людської свободи (Дроздовський, 2016), про любов і співчуття, що єднають людей та сторів, які розвінчують облудність панівної тоталітаристської міфології (Агеєва, 2016), про одві-

чні теми добра й зла, ґру моральними законами (Грогорчук, 2016), роман на соціальну тематику, фатальну любов-ненависть кріпаків та народолюбців (Улюра, 2016), про людей, які є фашистами за своєю природою (Родик, 2016).

Метою статті є визначення ідейного навантаження твору в психопоетикальному аспекті, особливостей формування психотипу манкурта.

Виклад основного матеріалу. Ярослав Мельник – український прозаїк, який не належав до жодних літспілок, літгуртів, який «ніколи не мислив себе бути «належним» до якогось одного «контексту» чи «процесу», ба більше, навчився жити «поза контекстом» і «літературними процесами» (Мельник, 2004), критик української літератури вісімдесятих, публіцист, філософ. Сьогодні його твори перекладені багатьма мовами, відзначені престижними літературними преміями й нагородами в Україні та за її межами.

Незважаючи на те, що роман «Маша, або Постфашизм» був написаний автором спочатку українською мовою, проте вперше твір був опублікований у 2013 році у Литві литовською мовою («Maša, arba Postfašizmas»), де одразу увійшов у п'ятірку найкращих книг 2014 р. В Україні цей роман посів чільне місце у короткому списку фіналістів «Книга року 2016 за версією ВВС».

У передмові до роману «Маша, або Постфашизм» Я. Мельник зауважує, що його твір – «роман про кохання» героїв, які жили в жорстоку епоху. Насправді в романі порушуються глобальні для суспільства і людства проблеми. За своєю природою вони обумовлені апокаліптичним виміром, адже автор досліджує та показує вразливість і крихкість земної цивілізації, чим може закінчитися світ четвертого тисячоліття, якщо він буде існувати (не розвиватися!!!) у такий спосіб, адже кінцевим її результатом є знищення людьми один одного в усіх сенсах.

У романі зображується гуманістична планетарна держава Третій Рейх часів четвертого тисячоліття, Контрольна Рада якої систематично займалась формуванням моральної свідомості своїх громадян через газету «Голос Рейха», адже це було її основним завданням. Хоч вона і заявляла про неприпустимість репресивних дій стосовно людини, що не контролює розум людей і рух ідей (див. Мельник, 2016: 130), все ж її спецслужби стежили за правильним ужитком слів та охороняли споконвічні поняття цивілізації (див. Мельник, 2016: 15–16). У статтях газети «До витоків нашої цивілізації. Люди і стори», «Постісторія» Головним Радником Контрольної Ради Рейха Джоном Шевчуком і директором Центру постци-

вілізації Ж.-П. Патриком детально обґрунтовувались витоки та ідеологія власне неогуманістичної держави. Тож існуюча цивілізація є породженням ідеї свободи у невизначеності поняття «людина». Неогуманізм як її ідеологія був результатом впливу Ніцше та нацистської філософії Гітлера. Та у зв'язку із розкладанням суспільної моралі, на думку ідеологів Рейха, фашисти виявилися справжніми санітарами людства, адже ті «стали єдиними, хто зміг дати суспільству, одурілому від безглузлого існування, ясну та розумну мету» (Мельник, 2016: 25), – відновлення людської раси шляхом утворення «нижчої раси», та були «свіжим повітрям, незважаючи на ті звірства, які він (фашизм. – І. С.) зі собою ніс» (Мельник, 2016: 59). Людиною вважався, насамперед, розумний і культурний громадянин Рейха, що володіє власністю, має професію та сім'ю. Для розвитку, «піднесення її думок і почуттів, потрібні дозвілля та матеріальні умови» (Мельник, 2016: 119). Сутність людини визначалася її культурою, у разі, коли на неї припиняли працювати, людина переставала бути людиною, адже вона вимушена сама піклуватися про себе та їй бракуватиме часу на власний розвиток (див. Мельник, 2016: 119).

Апокаліпсис як складова есхатологічної вертикалі в романі не описується. З апокаліпсису взятий лише один мотив – відчуття неминучості катастрофи, відчуття потрясіння та загибелі. Причому такі відчуття притаманні як правлячій верхівці Рейха, так і прибічникам Партії консервативних гуманістів (ПКГ). Кожна сторона намагалася по-своєму «боротися за людину», боронити свідомість громадянина своєї держави. Представляючи інтереси планетарної держави, Директор Інституту Людини З.-Д. Конрад піддає нищівній критиці Заяву «консервативників»: «І ось Б. Соловійов (президент Партії консервативних гуманістів. – І. С.) разом зі своєю партією <...> хоче змінити нашу свідомість, збудувавши нову свідомість на ґрунті тих випадкових почуттів, які виникають іноді у нас на мить, коли ми вбиваємо тварину. <...> хоче перетворити мить – мить мимовільної огиди та здригання – на вічність, на цілий світ. <...> щоб ця мить (одна мить!) визначала весь наш світ (Мельник, 2016: 118); «Але яким чином, в такому разі, жити нам усім?» (Мельник, 2016: 116); «що робити з усією нашою цивілізацією, що тримається на сторах? (Мельник, 2016: 71). Отже, між владою Рейха та ПКГ з'явилася велика прірва. Виступи гуманістів дедалі ставали тривожнішими. Вони піддали сумніву думку про те, що стори – це тварини, а не люди, як це було утверджено століттями в ідеальному державному устрої. Консерва-

тивні гуманісти стали називати сторів на підставі зовнішньої тілесної схожості людьми, а людей, які споживають м'ясо сторів, – людоджерами. Влада Рейха сформувала у своїх громадян жорстоку свідомість, на переконання гуманістів, адже їхній мозок було заблоковано страхом за своє «зручне» безтурботне життя, і вони чіплялися щосили за зручності свого існування: «Людина стає сліпою і глухою до всього, що становить загрозу для її комфорту» (Мельник, 2016: 183).

Ідеологія ж колишнього самозаспокоєння та глухоти Рейха тлумачилась на тому, що люди живуть у найкращій цивілізації, де людина не працює на іншу людину, люди не вбивають людей, «займаються своїм клаптиком землі, своєю сім'єю, своїм маленьким, але таким глибоким світиком» (Мельник, 2016: 60) працюють для власного задоволення, таке собі «суспільство загальної рівності» (Мельник, 2016: 60), «обстановка на планеті абсолютно спокійна» (Мельник, 2016: 160), а більшість громадян не чула про «вчення консервативного гуманізму». Але якщо і виникають труднощі, то вони носять виключно тимчасовий характер (про небезпечні ідеї фанатиків ПКГ).

Зрозуміло, що це не могло не сколихнути весь суспільний устрій держави. Влада із спеціальними службами Рейха, яка до певного часу стежила за правильним ужитком слів (у сторів не «кисти», а «лапи», не «ступні», а «копита»), не могла змиритися зі стиранням межі між «людиною» і «твариною», називаючи «гуманістів-революціонерів» купкою божевільних, фанатиками з минулого, готовими заради ідеї зруйнувати мирне й щасливе життя громадян Рейха, адже це б поставило під загрозу існування Рейха як системи.

Та з метою збереження стабільності на Землі Вища Контрольна Рада Рейха на чолі з рейхсфюрером паном А. Боруа після тривалих консультацій із громадськістю та з провідними фахівцями з історії, соціології і психіатрії вирішила покласти край діяльності партії консервативних гуманістів-революціонерів шляхом ліквідації бюро партії, її друкарні, ввела в дію перший параграф своєї Конституції – застосування насильства проти людини у вигляді затримання осіб, що поширюють небезпечні ідеї вчення консервативних гуманістів, з подальшою їх ізоляцією (див. Мельник, 2016: 159).

Хоч описувана в романі цивілізація і вважала більшовизм, фашизм, нацизм жорстокою та нелюдською епохою, все ж думка Ніцше про необов'язковий збіг тілесної схожості з поняттям «людина» була підхоплена фашистами і виявилася в нагоді, коли ті «виводили вищу расу». Зародження перших сторів як несвідомих люди-

ноподібних істот відбувалося в час розхитаного поняття про «людину» та розкладання моралі, процес був реалізований у результаті важкого експерименту: спочатку була вирішена проблема з життєзабезпеченням надвеликої кількості населення шляхом фізичного його знищення, інша частина – зведена «до статусу тварини», а «завдяки кардинальній зміні свідомості у мові сформувався поняття «стор»» (Мельник, 2016: 105).

Поява сторів, визначення їхньої ролі й місця в неогуманістичному суспільстві безпосередньо пов'язані з поставленою Я. Мельником проблемою небезпеки національного безпам'ятства. Водночас вона тісно перегукується з феноменом манкуртизму, проблемою збереження історичної пам'яті народу та окремої людини як основою моральності і духовних цінностей, що відна йшла художнє вираження в романі Ч. Айтматова «І довше віку день триває».

Слова «манкурт», «манкуртизм», як не дивно, сьогодні перебувають у досить активному вжитку прямого й переносного значень, які, насамперед, пов'язують зі знищенням національної історичної пам'яті, етнічної (національної) культури, релігії, етики тощо. Лінгвісти віднаходять етимологію слова «манкурт» у давньотюркській, монгольській мовах, що відповідає значенню нерозумної, недумкуватої, позбавленої розуму людини. На позначення каліки, понівеченої людини «манкурт» вживається в сучасній киргизькій мові.

Манкурт Ч. Айтматова – людина, яка під потужним зовнішнім впливом на свою психіку, забуває про своє минуле й про минуле своїх пращурів, стаючи одночасно спотвореним і покірним рабом власного господаря. Образ манкурта позначений винятково глибоким трагізмом і психологізмом. Полонені жуаньжуанів або продавалися ними в сусідні краї, або залишалися в їхньому рабстві та піддавалися жахливим фізичним тортурам з метою перетворення їх на манкуртів – рабів, які не пам'ятали свого минулого. Манкурт, позбавлений пам'яті, був вельми цінніший за десяти здорових невольників. Він не знав, ким є, звідки він, не знав свого імені, не пам'ятав власного дитинства, батьків, зрештою, не усвідомлював себе людською істотою. Позбавлений розуміння власного «я», виконував найтяжчу роботу по господарству. Подібний до безсловесної тварини він був абсолютно покірний і безпечний. Манкурт не схильний до бунту та непокори. Доручену справу виконував сліпо й неухильно.

Вчиняючи найжорстокіший вид варварства, жуаньжуани позбавляли полонених-рабів живої пам'яті, руйнували їхній розум, виривали з корін-

ням те, що перебуває зазвичай з людиною до кінця її життя. Письменник допомагає усвідомити загальнолюдські цінності як моральну опору в наш час. Вплітаючи в оповідну канву роману легенду про манкурта, Ч. Айтматов створив своєрідний образ-застереження, що став філософським узагальненням його світосприйняття та визначальним чинником у формуванні його психосвіту.

Отже, явище манкуртизму у нашому дослідженні ми розглядаємо у широкому сенсі, в контексті культурно-цивілізаційної самоідентифікації. У романі формується своєрідний психотип манкурта. А. Козлов відзначав, що першорядність у визначенні психотипу належить типу переживання та особливостям психіки людини (цит. за: Мкртчян, 2012: 209). Т. Мкртчян розглядає психотип персонажа як своєрідну модель, що узагальнює низку рис характеру, проявів поведінки та емоцій людини у різних життєвих ситуаціях, а також наполягає на врахуванні особливостей ментальності (див. Мкртчян, 2012: 210, 212). Проте дозволимо не погодитись із думкою Т. Мкртчян стосовно врахування ментальності персонажа при визначенні психотипу, адже поняття «психотип» є більш узагальненим і вужчим на відміну від «типу особистості», який власне і відповідає за психологічні й соціальні риси особистості, бо ментальність – це «сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок *свідомості*, які формують способи бачення світу та уявлення людей, що належать до тієї або іншої культурної спільноти» (Галушко, 2009). Покладаючись на авторитетність концептуальних ідей психологічних типів, обґрунтованих Карлом Юнгом (Юнг, 2001), які становлять собою несвідому основу психіки людини, враховуючи міждисциплінарний характер поняття, **«психотип» як категоріальна складова психопоетики** розглядатиметься нами, насамперед, як *несвідома* установка особистості, узагальнювальна характеристика якої маркована зовнішнім проявом відмінних ознак, особливостями поведінки й діяльності у взаємозв'язку із основними функціями психіки, що визначають її орієнтацію у світі, буття.

Такими собі «манкуртами» в романі «Маша, або Постфашизм» постають стори, що з'явилися в результаті перетворення насильницьким шляхом світу фашистами. Манкуртизм обумовлений зовнішнім втручанням.

Перші стори – загнані в концтабори в'язні, які стали схожими на тварин унаслідок існування в нелюдських умовах: «Концтабори перетворилися на звичайні хліви та загони для тварин. <...> Так виник неогуманізм» (Мельник, 2016: 42–43).

«Тому що бути людиною – це означає жити людським життям, людськими почуттями та думками з дня в день, із року в рік» (Мельник, 2016: 42). Людських дитинчат після їх народження одразу ізолювали від батьків. Виростаючи, вони звикали до важкої фізичної праці, а про уявлення будь-якої культури годі говорити. Наступні покоління втрачали мову, а їхнє мислення деградувало. Із видозміною генного коду зник поділ людей на «вищих» і «нижчих», а цивілізація Третього Рейха четвертого тисячоліття, обірвавши зв'язок із рабовласництвом, стала існувати завдяки експлуатації сторів: «звірство перестало бути звірством щодо того, хто вже не був людиною» (Мельник, 2016: 42–43), «тварина не може бути «рабом» (Мельник, 2016: 44).

Стори були домашніми тваринами, на вигляд з людським тілом. Ними орали землю, їх доїли. Одних забивали на м'ясо, інших – вилили на злучку для приплоду. Переважно вони були оголені, бо були загартовані, і лише іноді носили комбінезони, які шили спеціально для них, коли ставало надто морозно. Стори не мали уявлення про чистоту й сором. Їх не мучило почуття приниження, бо не мали поняття власної долі, яку б можна було вважати поламаною. Вони не висловлювали думки, адже мислення сторів було наближене до мавпячого, розуміли не всі накази. Їхній внутрішній світ позбавлений будь-яких можливих проявів, адже перебував у стані духовного омертвіння. Вони виявляли окремі почуття та емоції, наприклад, почуття жаху і страху перед смертю; суму за своїми дитинчатами, яких відлучили від них і віддавали до м'ясокомбінату. Стори швидко відчували зміну тону голосу людини, і від того вони лякалися.

Попри те, що журналіст газети «Голос Рейха» Діма мав дружину й сина, з часом він закохується у власну стору на ім'я Маша. «Олюднюючи» її, він намагався поступово «вбити в ній манкурта». Процесу деманкуртизації передувало усвідомлення головним героєм людських відчуттів до стора. Подекуди ловив себе на думці, що Маша стала йому ближчою за його дружину Ельзу, бо стора була сумірною і слухняною, відчувала настрої господаря, мило посміхалася: «Мені здалося, що я божеволію. Як ніби вона була не твариною, а жінкою» (Мельник, 2016: 37), а дружина ставала дедалі нервовою та крикливою, їй бракувало жіночності: «Ельза настільки занурена у <...> турботи і думки, що їй плювати на те, що у мене на душі, який мій стан (Мельник, 2016: 31); «почувався поряд із нею порожнім непотрібним місцем» (Мельник, 2016: 62), «ніколи не думав,

що можна почуватися таким самотнім поруч з іншою людиною» (Мельник, 2016: 63); «дружина та син були єдиними у світі людьми, поруч з якими я не хотів жити, настільки я відчував себе непотрібним і зайвим» (Мельник, 2016: 75).

Діма зловив себе на думці, що з ним щось діється, стори занадто глибоко увійшли в його життя, бо він часто про них думав і проводив з ними час, вони снилися йому. Він переживав їхніми почуттями: коли він зривався і бив стору, то щоразу просив вибачення у тварини. Зміни журналіст помічав й у поведінці Маші: «Я взяв її за підборіддя, але вона різко висмикнула його з моєї руки і знову відвернулася. Це було ставлення. До мене» (Мельник, 2016: 64); «Її лапи обнімали мене за плечі. Ніколи мене так не обнімала Ельза. Ні, я втрачаю розум: звідки у сторів такі почуття? Я мав десятки сторів, але ніколи не помічав у них жодних людських почуттів» (Мельник, 2016: 65–66). Герой висновує, що стора має людську душу, ба більше, Маша – не тварина, а «справжнісінька людина, тільки гола і побита мною» (Мельник, 2016: 66).

У розпал численних дискусій, що точилися в планетарній державі з приводу сторів, людей, експлуатації, людоїдства, совісті, Дубов запропонував Дімі працювати в новоствореній газеті, яка була би плацдармом для виголошення різних думок задля пошуку істини, та в якій би вільно обговорювалося все те, чим хворі думки й совість «правильного» та ідеального суспільства. Такий пошук істини Теодор Дубов пов'язував із сенсом життя: «суспільство втомилася <...> жити сонним життям»; «тема сторів <...> змусила всіх нас, сплячих, дихати частіше, думати, говорити зі своєю совістю <...>»; «ми всі ожили, почали сперечатися, – з'явилося те, що називається життям» (Мельник, 2016: 96, 97).

Успішний процес «деманкуртизації» відбувався шляхом того ж самого експерименту: стори були поміщені в людські умови гірського табору. Вирізняла їх від людей хіба що недосконала мова, проте новонароджені стори, поміщені серед людських дітей, говорили, як ті діти.

І Дубов, і Діма доходять висновку, що більшість сторів насправді були людьми, поміщені від народження у хлів, і тому вони не набули людської подобі, навичок тощо. З них «старих» мають народитись нові люди: «я (Діма. – І. С.) був іншою людиною. І мені було дивно, що та людина, яку я так несподівано залишив <...> на фермі, – була мені чужа, нагадувала швидше використану непотрібну оболонку» (Мельник, 2016: 170). Отже, «олуюднюючи» сторів і себе, прибічники нової іде-

ології тим самим боролись із «гуманними постфашистами», які нічим насправді не вирізнялися від фашистів, а, навпаки, були страшнішими від них, із «приспаною совістю», які століттями знищували цілісність людської ідентичності в умовах особистісних і соціальних змін суспільства. «У цьому їхня відмінність від фашистів. Фашисти – в історичні часи – знищували вже готову особистість. А тут просто не дають народитись особистості, людині» (Мельник, 2016: 144).

Висновки. Роман Ярослава Мельника, безсумнівно, привертає увагу глибиною психолого-філософських роздумів, в центрі яких постає людина, чим вона власне є, що визначає її буття, навколишній світ у взаєминах з нею та протиріччях, її місце в «ідеальному гуманістичному суспільстві».

Національне безпам'ятство як лейтмотив роману перегукується якнайяскравіше з феноменом зародження та побутування манкуртизму за зображеного державного устрою.

Окреслена проблема легко проектується на історичні реалії нашої держави, адже за часів царської імперії, тоталітарного радянського режиму Україна повсякчас насильницьким шляхом позбавлялася свого минулого як історичної/національної пам'яті, так і цвіту її нації.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні особливостей психоструктури протагоніста у зв'язку із ситуативними психічними станами, зображеними в романі, аналізі своєрідності психонаративу роману, з'ясуванні функціональності способів і прийомів зображення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В. Всепереможність краси, або Про кохання і канібалізм. Рецензія. *BBC*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161026_book_2016_ageeva_melnyk (дата звернення: 27.10.2016).
2. Галушко К. Ю. Ментальність, менталітет // *Енциклопедія історії України*: Т. 6 / В. А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2009. 790 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Mentalnist> (дата звернення: 11.06.2019).
3. Грогорчук М. Кругообіг добра й зла. Рецензія. *BBC*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/11/161115_rr_book_2016_melnyk (дата звернення: 16.11.2016).
4. Дроздовський Д. Пізнати Машу: історія про свободу, гріх і пост-людство. Рецензія. *Друг читача*. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/44387/ (дата звернення: 21.04.2016).
5. Мельник Я. Маша, або Постфашизм. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 288 с.
6. Мельник Я. Свобода від контексту. *Критика*. 2004/3 (77). С. 32. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/svoboda-vid-kontekstu> (дата звернення: 04.03.2004).
7. Михида С. П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника: монографія. Кіровоград: «Поліграф – Терція», 2012. 352 с.
8. Мкртчян Т. В. Психотип персонажа як літературознавча проблема. *Літератури світу: поетика, ментальність, духовність*. 2015. Вип. 5. С. 208–214.
9. Родик К. «Божевільні крики ідеалу»: антиутопія як психоаналіз. Рецензія. *Україна молода*. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3031/164/102056/> (дата звернення: 09.08.2016).
10. Скляр І. Психопоетика літературознавча / лінгвістична / психіатрична: кореляція змістових аспектів. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: зб. наук. праць. Вип. 11. Кривий Ріг: ФОП Мариниченко С. В., 2018. С. 59–70.
11. Улюра Г. Це теж про любов. *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2016/05/05/ce-tezh-pro-ljubov/> (дата звернення: 05.05.2016).
12. Юнг К. Г. Психологические типы / пер. с нем. С. Лорие; общ. ред., предисл. В. В. Зелинского. Санкт-Петербург: Азбука, 2001. 733 с.

REFERENCES

1. Aheyeva V. Vseperemozhnist' krasyy, abo Pro kokhannya i kanibalizm. Retsenziya. [Victoriousness of beauty, or about love and cannibalism. Review], available at: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161026_book_2016_ageeva_melnyk (accessed: 27 October 2016) [in Ukrainian].
2. Halushko K. YU. Mental'nist', mentalitet [Mentality]. Encyclopedia of the History of Ukraine Kyiv: Scientific Opinion, 2009, 790 p., available at: <http://www.history.org.ua/?termin=Mentalnist> (accessed: 11 June 2019) [in Ukrainian].
3. Hryhorchuk M. Kruhoobih dobra i zla. Retsenziya [The cycle of good and evil. Review], available at: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/11/161115_rr_book_2016_melnyk (accessed: 16 November 2016) [in Ukrainian].
4. Drozdovs'kyy D. Piznaty Mashu: istoriya pro svobodu, hrih i post-lyudstvo. Retsenziya. Druh chytacha [To Recognize Masha: The Story of Freedom, Sin and Post-Humanity. Review. Friend of the reader], available at: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/44387/ (accessed: 21 April 2016) [in Ukrainian].
5. Mel'nyk YA. Masha, abo Postfashyzm [Masha, or The fourth reich]. Lviv: Publishing House of the Old Lion, 2016, 288 p. [in Ukrainian].
6. Mel'nyk YA. Svoboda vid kontekstu [Freedom from the context]. Critics, 2004, No 3 (77), p. 32, available at: <https://krytyka.com.ua/articles/svoboda-vid-kontekstu> (accessed: 04 March 2004) [in Ukrainian].

7. Mykhyda S. P. Psykhopoetyka ukrayins'koho modernu: Problema rekonstruktsiyi osobystosti pys'mennyka [Psychopoetics of the Ukrainian Modern: The Problem of reconstruction of the writer's personality: monograph]. Kirovograd: Polygraph–Tertsia, 2012, 352 p. [in Ukrainian].

8. Mkrtychyan T. V. Psykhotyp personazha yak literaturoznavcha problema [Psychotype of the character as a literary problem]. Literatures of the World: Poetics, Mentality, 2015, No 5, pp. 208–214 [in Ukrainian].

9. Rodyk K. Bozhevil'ni kryky idealu: antyutopiya yak psykhoanaliz. Retsenziya [Crazy Cries of the Ideal: Dystopia as Psychoanalysis. Review]. Ukraine is young, available at: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3031/164/102056/> (accessed: 09 August 2016) [in Ukrainian].

10. Sklyar I. Psykhopoetyka literaturoznavcha / linhvistychna / psykhiatrychna: korelyatsiya zmistovykh aspektiv [Psychopoetics of literary / linguistic / psychiatric: the correlation of content aspects]. Literatures of the World: Poetics, Mentality, Kryvyi Rih: FOP Marinichenko S. V., 2018, No 11, pp. 59–70 [in Ukrainian].

11. Ulyura H. Tse tezh pro lyubov [This is also about love]. LitAccent, available at: <http://litaccent.com/2016/05/05/ce-tezh-pro-lyubov/> (accessed: 05 May 2016) [in Ukrainian].

12. Yung K. G. Psikhologicheskiye tipy [Psychological types]. St. Petersburg: ABC, 2001, 733 p. [in Ukrainian].

УДК 821.161.2 -31:316.722

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176833>

Микола СТАСИК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) dobrogost1975@ukr.net

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ В РОМАНІ ДМИТРА КЕШЕЛІ «РОДАКИ»

У статті проаналізовано особливості відображення українського менталітету в романі Дмитра Кешелі «Родаки». Адже у цьому творі письменник фактично продовжує реалізовувати свій давній задум – написати твір, у якому на українському матеріалі не лише яскраво відобразити історичну правду, але й показати самобутню культуру нашого народу зі змалюванням колоритних характерів, психології героїв, національного (регіонального) світогляду, способу мислення, побутових атрибутів.

Ключові слова: роман, художній образ, менталітет, легенда, образ-символ.

Mykola STASYK,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies
of Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) dobrogost1975@ukr.net

REFLECTION OF NATIONAL MENTALITY IN THE NOVEL OF DMYTRO KESHELYA “PARENTS”

The article analyzes the features of the reflection of the Ukrainian mentality in the novel by Dmytro Keshelya “Parents”. In this work, the writer actually continues to realize his old plan - write a work in which the Ukrainian material not only clearly reflects the historical truth, but also depicts the original culture of our people, depicting colorful characters, hero psychology, national (world), way of thinking.

The purpose of our research is to identify the dominant features of Ukrainian mentality, which is revealed through the author's vision of D. Kashelya in his novel «Parents».

Despite the fact that the work of D. Kashelya continues to attract the attention of both the average reader and the scholars, the novel “Parents” is still poorly investigated, which determines the relevance of the work.

The artistic value of any work is largely determined by the depth of knowledge of the writer of national psychology, the nature of the features of folk life, etiquette. In this sense, the novel “Parents” D. Kashelya is indicative.

By his work the author wants to break the negative perception of a Ukrainian as a kind of «simple», makes him look at him as a person with feelings of dignity and pride, with a rich spiritual world, as a person who fully understands the essence of his being in that time world. In the novel “Parents” D. Kashelya opened up in a new way. In such detail, he carefully writes out the character of each hero, practicing each rice, giving it the naturalness, vitality, which can be called a subtle psychologist, or rather ethnoscologist.

In each era, in a national character, certain specific features prevail. That is why D. Keshelya pays much attention to the image of nature, showing how it affects the character of Ukrainians.

The writer actively uses in my novel myths and legends, proverbs and sayings, phraseologisms, which become an element that dissociates the Ukrainian character, his mentality. With their help Keshelya reveals the inner world, the psycho-emotional state of their heroes.

The genre's dominant work-humor is the linguistic organization of the work subordinated. The writer widely used throughout the novel the principle of antithesis, which is especially characteristic of folk tales and historical legends. The writer uses a lot and accurately national characters-characters (for example, rainbows).

Consequently, the novel “Parents” is a source of knowledge of the national character, world perception of a Ukrainian. This work contains information about history, way of life, traditions of the Ukrainian people. The author analyzes in detail the Ukrainian national character, its positive and negative features.

Key words: novel, artistic image, mentality, legend, image-symbol.

Постановка проблеми. Термін «ментальність» (лат. mens – розум, мислення, душевний склад) увійшов до нашого активного словника не

так давно. У сучасній науковій літературі (філософській, історичній, соціологічній, літературознавчій) існує велика кількість дефініцій цього

поняття. Простежується тенденція трактувати його досить широко. Літературознавці, зокрема, під цим поняттям розуміють «глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості» (Літературознавчий, 1997: 451).

До усталених рис українського національного характеру науковці відносять інтровертність, кордоцентризм, антеїзм, індивідуалізм, демократизм, свободолюбство, гуманність, толерантність, миролюбність, щирість, хазяйновитість, оптимізм, традиціоналізм, релігійність тощо. Водночас, до найтипівіших «негативних» рис українського національного характеру відносять брак колективної волі, національної солідарності, єдності та згуртованості, мрійництво, сумовиті (тужливі) настрої, проблема авторитету тощо, що заважало завжди адекватно реагувати на виклики історії (Янів, 2006). Зрозуміло, що ознаки менталітету позначаються на звичаях, традиціях, людській поведінці, знаходить він своє відображення і в художній літературі.

Не претендуючи на повноту охоплення всієї сукупності складних проблем, що виникають при розгляді художньої тканини роману «Родаки», ми зупинимося на одному питанні, пов'язаному з відображенням української вдачі (ментальності). Слід зазначити, що питання про ментальність як особливість індивідуального стилю Дмитра Кешелі поки що не знайшло свого вираження у літературознавчих працях, хоча окремі його твори під цим кутом зору аналізувалися (М. Бочко, О. Ігнатівич, М. Федорка).

Метою розвідки є виокремлення домінантних рис української ментальності, що розкривається через авторське світобачення Дмитра Кешелі в романі «Родаки».

Аналіз досліджень. Творчість Дмитра Кешелі продовжує привертати увагу як пересічного читача, так і науковців. На сьогодні вже маємо низку рецензій та досліджень його творчості (Н. Бернадська, Д. Герасимчук, М. Жулинський, О. Ігнатівич, М. Каменюк, Н. Каралкіна, В. Кузан, В. Марко, М. Нейметі, В. Панченко, В. Поп, П. Скунць, І. Чендей, Г. Штонь), проте найчастіше про нього все-таки пишуть земляки-закарпатці. Є декілька досить гострих розвідок, які здебільшого стосуються мови його творів (Д. Гульпа, О. Лавер, О. Чижмар). Роман «Родаки» досі залишається «на периферії наукових студій» (Кизилова, 2018: 39), а автора роману ніби «не помічали» (А. Курков), що й зумовлює **актуальність роботи**.

Виклад основного матеріалу. Художня цінність будь-якого твору багато в чому визначається глибиною знання письменником національної

психології, характеру, особливостей народного побуту, етикету. У цьому сенсі роман «Родаки» Дмитра Кешелі є показовим.

В одному зі своїх інтерв'ю, присвяченому виходу роману «Родаки», письменник досить змістовно висловився про український менталітет, чи краще сказати українську вдачу: «Я хотів показати нашу людину такою, як вона є – не пригнічену долею, а навпаки, яка у складній ситуації завжди виживає завдяки своїй мудрості» (Кешеля, 2018).

Своїм твором автор ставить собі за мету зламати негативне сприйняття українця, як такого собі «простака», змушує подивитися на нього як на людину з почуттями власної гідності та гордості, з багатим духовним світом. У романі «Родаки» Дмитро Кешеля розкрився по-новому. Він настільки детально, старанно виписує характер кожного героя, відпрацьовуючи кожну рису, надаючи їй природності, життєвості, що його можна назвати тонким психологом, чи радше – етнопсихологом.

Головним героєм роману «Родаки» стає хлопець-підліток Митрик, який відкриває для себе навколишній світ, центром якого є присілок Небесі. Через Митька письменник показує, як, засвоюючи з дитинства менталітет свого народу, він сприймає закладені в ньому уявлення як свої власні, особистісні. Першу освіту (життєву науку) Митько здобуває у своїх найближчих родичів – баби Фіскарешки, діда Наполійона та Соломона, батька й матері. Він стає спадкоємцем їхнього життєвого досвіду. Митець підштовхує нас до висновку, що знання та розуміння своєї національної вдачі (позитивної чи негативної) дасть змогу реалізувати потенції українського менталітету та закріпити національну самоідентифікацію.

У кожному епоху в національному характері домінують якісь певні риси. Саме тому, Дмитро Кешеля значну увагу приділяє зображенню природи, показуючи, як вона впливає на характер українців. Такі описи, на нашу думку, з одного боку «оживлюють» розповідь, а з іншого – виокремлюють одну з етнопсихологічних рис українців, їх м'який та романтичний характер. Герої роману сприймають природу та навколишній світ анімістично і антропоморфно: «І раптом у призахідному крайнебі ангели прочистять віконечко, відкриють його, й останні снопи сонця могутніми акордами впадуть на Ловачку. І гора тихо мені всміхнеться. Але це вже буде не та Ловачка – червоношока, пишнотіла гуцулка-молодиця, а скоріше – печальна верховинська вдовиця. Та багаторстраждальна вдовиця, що застигла серед осінніх рівнин, виглядаючи з далеких світів своїх синів,

мужів і братів, які полягли на полях бранних і не менш кривавих полях житейських» (Кешеля, 2017: 65).

На думку дослідників менталітету, геокліматичні умови існування людини впливають на формування національної вдачі. Умови проживання українців, з їх лагідною, щедрою природою та багатою землею, сприяли формування у них уявлення, що їхній добробут виключно залежить тільки від їх заповзятливості (Гресько, 2017: 46). Природа також спонукає героїв до смислових алюзій, підштовхує замислитись над життєвими проблемами, над «негативними» рисами національного характеру: «Природа є природа. Для неї всі діти – рівні. Як кажуть мудрі, всі ми з одного тіста – і пани, і жебраки...» (Кешеля, 2017: 23). Письменник у властивій йому іронічній манері описує, як духовне життя відступає на задній план, як на зміну високоморальним поняттям честі, гідності, порядності приходять пристосовництво, кар'єризм, зверхність у ставленні до інших людей: «Вони, бідні, знали, що од Гебельса пощади не діждешся. Цей не тільки переверне всю гатикошарку, а ще й у гузиці понишпорить. Це тобі не мила, сердешна княгиня Катерина. Тут діє одвічний закон – бий своїх так, аби чужі зо страху здихали!» (Кешеля, 2017: 139).

Деталі предметної зображальності Кешелі з одного боку часто стають символами, гіперболізуються, а з іншого – зберігають пропорції реального буття, тому і більш близькі до традиційних уснопоетичних деталей. Отже, фольклор є невід'ємною частиною оповідної мови «Родаків».

Як ми знаємо, міфи, легенди, перекази – хранителі пам'яті людства. Водночас пам'ять ця відкриває шляхи не тільки в минуле, а і в майбутнє, бо для сучасної людини «пам'ятати» – означає і жити днем сьогоднішнім, і одночасно прогнозувати майбутнє, що є не тільки природним, але навіть буденним, звичним. Включення в художній твір міфів, легенд, переказів дозволяє автору звернутися до позачасової сутності людини і світу, тут міфологізм не виступає засобом пояснення навколишнього світу, як у фольклорі, а допомагає митцеві вирішити художні завдання. Таке тяжіння до міфу, на нашу думку, насамперед обумовлено потребою знайти у нашому мінливому світі стабільні, опорні цінності, орієнтири, розібратися у «перспективах» боротьби добра і зла, у визначенні заповідей / законів (точок опори) духовного буття людини.

Використання міфів / легенд у романі дозволяє розширити просторово-часові рамки оповіді, спонукаючи читача до глибокого осмислення, розду-

мів. Зближуються минуле і сьогодні, тому що минуле як раз втілено в міфічному, яке найчастіше проектується на сьогодні. У структуру роману вплетена легенда про святого Івана, який тисячу років спокутував свій гріх, відмолюючи загибель тисячі своїх воїнів.

Роль легенди про святого Івана (князя Іоанна Драгобрата) у романі є з одного боку алегоричною, а з іншого – ідейно-моделюючою. Її наявність у контексті роману створює асоціативні ряди, які надають ширші можливості у витлумаченні змісту роману. Вважаємо, що в легенді прозаїк побачив ще одну можливість висловити проблеми сучасного розвитку української нації, її менталітету. Ця легенда є містком між минулим народом, його сьогоднішнім і майбутнім. Тому пророчими та обнадійливими є слова баби Фіскарочки: «...Господь сотворив людину не для знищення, а для життя. І коли їй буде грозити погибель, завжди знайдеться святий Іван, – і тут же підкреслено додала: – Наш святий Іван!» (Кешеля, 2017: 383). В одному з інтерв'ю автор сказав, що письменник як синоптик може «спрогнозувати, але чи так воно вийде» (Кешеля, 2018). Митець застерігає від спроб відмовитися від минулого і його моральних уроків, що є одним з основних положень концепції роману.

Міфи і легенди, прислів'я та приказки, примовки та фразеологізми, які використовує письменник, стають елементом, що розкодує український характер, його менталітет. Зрештою, вони виступають як засіб розкриття образу, філософського осмислення ідеї твору, зближення давнини і сучасності, зв'язку часів і поколінь. За їх допомогою Кешеля розкриває внутрішній світ, психоемоційний стан своїх героїв.

Останні десятиліття активно ведеться дискусія про толерантне ставлення до різних мов, які функціонують в Україні. Однак, коли мова йде про твори, у яких автори використовують діалектні особливості свого регіону, обуренню, почасти справедливому, здебільшого немає меж. Зважаючи на це, хочемо сказати й декілька слів про мову роману «Родаки». Її, на нашу думку, варто розділити на дві складові – це мова автора та мова головних героїв твору. Перша – відповідає сучасним нормам української мови, з незначними стилістичними огріхами, друга – відображає діалектні особливості закарпатського регіону. Вона, з одного боку, звужує коло читачів, адже не кожен з них здатен збагнути, зрозуміти досить насичену діалектними словами мову героїв роману, а з іншого – Кешеля показує наскільки багата й різноманітна українська мова, наскільки ми уко-

рінені у свою землю, свій регіон. І цей «недолік» роману насправді може стати його перевагою. Тут варто погодитися з думкою автора роману, яку він висловив в одному зі своїх інтерв'ю, що «без нашого народномовного багатства неможливо створити повноцінні образи і відтворити національний колорит, особливо західноукраїнських регіонів...» (Кришталева, 2017).

Зрештою, частково можна й погодитися з думкою деяких мовознавців (Лавер, 2016; Чижмар, 2009), що почасти надмірне використання інвективної (обсценної, грубої, вульгарної, просторічної) лексики шкодить творам письменника. І справді, у «не підготовленого» читача може скластися враження, що така «мова» є нормою (основною) для закарпатців. Думаємо, що автор роману буквально «стенографуючи» народну мову, не прикрашаючи її, все ж таки намагався надати їй художнього навантаження. Інше питання, чи впорався з цим завданням письменник.

Основу художнього мовлення Кешелі складають: поетична виразність мови, метафоричність, насиченість авторськими епітетами, порівняннями, паралелізмами, афористичність, багатство синоніміки, фразеології тощо: ходи́нь по муках-науках (Кешеля, 2017: 13), Не бери дурного до голови, а тяжкого до серця (Кешеля, 2017:13), що посієш, те й з'їси (Кешеля, 2017:18), здаш екзамен, коли на горі раки не лем будуть свистіти, а й на гусях грати (Кешеля, 2017:27), ноги попелом посипати (Кешеля, 2017: 27), відкинув копита (Кешеля, 2017: 35), пішло цапові під хвіст (Кешеля, 2017: 40), буде яйце курку вчити, з яким когутом їй жити (Кешеля, 2017: 138), жона – то яблуко і змія в єдному часі (Кешеля, 2017: 373), славного роду, лем псячого ходу (Кешеля, 2017: 56). Прислів'я, приказки, фразеологізми, афоризми, прикмети, що у значній кількості введені в роман «Родаки», найчастіше служать засобом розкриття образів, характерів, конфліктних ситуацій, оповідних сюжетів. Адже саме тут збереглася універсальна інформація, що характеризує націю.

Дослідники творчості Дмитра Кешелі давно вже зауважили, що художній світ письменника поділений на «низку бінарних опозицій» (Дзядевич, 2006), що, напевно, можна застосувати й до мови творів письменника. Своєрідна антитеза, яка використовується письменником для посилення враження від прочитаного. Отже, жанровій домініанті твору – гумору – підпорядкована і мовна організація твору.

У «Родаках» достатньо широко відображені фольклорно-етнографічні традиції Закарпаття, закарпатців, їхні звичаї, що є невід'ємною час-

тиною історії культури українського народу. Далекий Кешеля і від того, щоби романтизувати чи ідеалізувати їх, навпаки, він часто з іронією та сарказмом їх описує (наприклад, гостювання у родичів баби Фіскарошки, діда Соломона та Митрика з подальшими бійками): «Жодні гостина, весілля, хрестини чи уродини не обходилися, як казала баба Фіскарошка, «без ціркусів і хайдерів», тобто – мордобоїв. Це вже стало якимось атрибутом родинних торжеств – бити один одному писки» (Кешеля, 2017: 74).

Ще більше сміху, іронії, сарказму з'являється у письменника, коли він описує нову владу та її порядки. Наприклад, розповідь Митрика про походження людини, у якій він поєднав теорію Дарвіна й Біблію: «– Перших людей сотворив Богонько, – мовив твердо я, усвідомлюючи, що коли десь випадково зачеплю вождів, то ліпше хай вони підуть від Творця небесного, ніж від мавпи. – Звали тих людей Адам і Єва. Але вони були дуже кораві, не слухались нікого, согрішили, і Богонько їх перетворив у мальфи. А сим часом у раю проводив свої досліди великий англійський учений Дарвін. Видати, сісі мальфи тоже йому десь файно напаскудили. Великий учений дуже погнівався, піймав тих мальфунів, поламав їм ребра і вчинив їх людьми, уд яких і проізошли всі наші советські вожді – товарищі Ленін, Сталін і Микита Хрущов» (Кешеля, 2017: 29)

Взагалі принцип антитези, що більш притаманний для народної казки та історичної легенди, письменник широко використовує протягом усього роману. Наприклад, так описує автор влаштування побуту колгоспників та «нову» мораль. Промовистим є і епізод з паном Дийджою (Піфагором), який знав італійську, угорську, англійську, французьку, німецьку, словацьку, чеську, польську мови, але, на думку нової влади, є неграмотним: «– Товарищі, перед нами абсолютно неграмотний человек – он даже русского языка не знает!» (Кешеля, 2017: 96). Наведемо ще один приклад з роману, у якому закладена уся суть нової влади: «– Колхоз – дело добровольное: «Кто не хочет в колхоз, может спокойно себе ехать пахать в Сибирь ілі выращивать помідори на южный берег моря Лаптєвих!» (Кешеля, 2017: 127).

Для роману Дмитра Кешелі характерним є вкраплення етнографічних деталей. Вважаємо, що подібна «етнопоетика» зображення не є зайвою, вона сприяє розумінню національного характеру і мислення закарпатців. Для прикладу візьмемо епізоди з роману, у яких автор показує ставлення героїв твору до смерті. У народі не прийнято боятися смерті, до неї «готувалися», тому таким

звичним для баби Фіскарочки є «прохання» Динамітки, зі слів Митрика, подарувати їй труну: «Старша челядь не дасть збрехати, колись на Закарпатті колиска і домовина були неодмінними на кожному обійсті. Домовина, по-нашому – деревище, покоїлася на горищі, а колиска – в хаті, десь у закуті біля печі» (Кешеля, 2017: 93). Не менш курйозними вийшли «похорони» та «воскресіння» діда Соломона: «Раз у житті зібралась уся родина, авби по-людськи відпрагнувати похорони, а вас шершень укусив у гузицю – мусіли'сьте встати. Якшто кождий із нас так буде робити – коли захочеться умре, коли захочеться воскресне – то дуже скоро підемо по світу із тайстрами. – Та што, закоплить мене тогди у землю живим? – розвів руками Соломон» (Кешеля, 2017: 214).

Для Дмитра Кешелі змалювання побуту, звичаїв, обрядів – не просто данина традиції, для нього – це місток, що єднає минуле з теперішнім, дає можливість збагнути цінності, якими жили наші предки в минулому, осягнути їхні духовні потреби, традиції, глибину їхньої мудрості. Житло, одяг, їжа, сімейні традиції, звичаї, обряди у творчості письменника виступають не простими етнографічними описами, а стають художнім узагальненням, свідченням відповідного способу життя, вираженням морально-етичних ідеалів народу.

Добре знаючи і розуміючи таку ментальну рису українців як сумовитість (тужливість, «плач»), письменник все ж таки робить акцент на протилежних рисах українського характеру, а саме – сміху, гуморі, іронії (самоіронії), які допомогли вижити нашому народу у складних політичних обставинах ХХ століття. Варто погодитися з твердженням Н. Бернадської, що Кешеля повернув у нашу літературу сміх – «сміх, інколи грубуватий своїми натуралістичними нотами, але й очищувальний, світлий і життєствердний» (Бернадська, 2017: 16).

Автор роману показує наскільки складний шлях самоідентифікації пройшли чи проходять (!) українці Закарпаття. Існування в межах різних держав (Австро-Угорщини, Угорщини, Чехословаччини, Радянського Союзу тощо) формувало в закарпатців з одного боку таку рису національної вдачі, як толерантність, миролюбність, прагнення жити в мирі й братерстві з іншими народами, а з іншого боку – письменник та його герої ставлять перед собою питання чи можливо це, коли в краї панують чужинці. Отже, зіставляється національна ідентичність українців з іншими етнічними ідентичностями імперій. Яким чином українці Закарпаття змогли «вижити» у такій ситуації змістовно пояснює один з героїв роману: «До нас, яка би

власть не приходила, то лем і робила, што крала, брехала і карала. Но, а ми, закарпатці, притворялися, што нич не бачимо, всьому, што говорить влада, твердо віримо і дуже повинуємося. А самі держали дулю в кармані, то і вижили, бо інакше би нас давно вже посікли, як капусту» (Кешеля, 2017: 169-170). Ця думка пронизує увесь твір і стає лейтмотивом роману. Вона вкладається в уста різних героїв роману: «Што казали, коли сюди прийшли – щастя принесли. А то щастя: землю й худобу забрали, а в пазуху вошей наклали... неволя би їх морила» (Кешеля, 2017: 21), – так характеризує «комуністів» дід Наполійон.

В оповідну тканину твору щільно вплетені народні прикмети, повір'я, звичаї. Зокрема, сон, як вагомий факт, за народною прикметою, є передвісником драматичних подій. Тлумаченню піддається лише та частина снів, яка долучається, поєднується з прикметами.

Приєм сновидінь – один із часто вживаних у національних літературах. Сон сприймався як джерело різних уявлень, тобто він вважався тією ж реальністю або символом подій, що насуваються. Знаходимо їх і в романі. Наприклад, баба Фіскарочка розповідає, що їй наснилися білі голуби та янголи, що сидять на черешні. Білий голуб є символом майбутнього щастя, зустрічі, достатку. Однак письменник, з притаманною для нього іронією, виходить за межі такого тлумачення цього символу: «У цей час луснула хвіртка й у двір увійшла по-бабиному благая вість, а по-нашому із няньком – Справедливість. Вона була у військовій формі, висока, з пістолетом на поясі і ледь не до землі довгими руками» (Кешеля, 2017: 281). Далі ми дізнаємося, що за вірш «Переміни у три зміни» баба Фіскарочка отримала «справедливу» плату – арешт.

Вплетені в художню структуру роману такі компоненти є багатофункціональними. З одного боку, вони можуть розглядатися як прикмети укладу життя; з іншого – є маркерами ідіостилію письменника, його мови, змісту розповіді. Вони є засобом відображення національного колориту, національної вдачі, етнопсихології загалом, а у цьому випадку таких її рис, як гумор, іронія, сарказм.

Порушує у своєму романі письменник ще одну складну для тлумачення українського характеру проблему – манкурство: «Хіба вам ніколи не траплялось зустрічати в житті людей зовсім непримітних, таких собі сіреньких мишенят. Однак варто під цю невиразність підсунути керівне крісло, як дрібний гризунчик вмить облагороджується і стає білогривим скакуном. У кріслі він набирає неймовірної ваги, чинності, пихи і значущості»

(Кешеля, 2017: 341). Однозначної відповіді на поставлене питання митець не дає. Це, з одного боку, наслідок історичних обставин, у які потрапляє українська нація, з іншого – усвідомлений акт, до якого вдаються з меркантильних міркувань.

Протягом роману автор детально зображує психологію і вчинки людини в неволі (за радянської влади). З одного боку, герой виявляє слабодухість, а з іншого – ним керує природне бажання вижити за будь-яких обставин. Дехто з них навіть може пройти шлях переродження, повернутися до свого коріння, що й трапилося з «культурним начальником Пуцликом» (Кешеля, 2017: 206). Показує письменник і проблему відчуження і неприйняття людини в середовищі іншого народу, культури, розчарування від чужої ідеології (образи Іштвана Фийси, Штефана тощо).

Варто відзначити взагалі багатство і влучність використаних письменником національних символів. Саме до таких належить веселка (рай-дуга) – символ мосту між небом і землею, мосту, який поєднує тимчасове земне життя з вічним небесним. Для героїв Дмитра Кешелі райдуга – це «велетенські ворота, через які, здавалося, можна потрапити до раю» (Кешеля, 2017: 81), на чесно заслужені небеса. Такими штрихами автор підкреслює ще одну ментальну рису української вдачі – ірраціональність. Усе у світі відбувається за визначеним сценарієм, як має бути, тому життя потрібно сприймати як дарунок.

Надзвичайно цікавим є тлумачення такої риси національного характеру, як релігійність, віра у християнські цінності. Аналізує їх автор крізь

призму гумору, іронії та сарказму. Герої Кешелі щиро грішать і щиро каються у своїх гріхах, що часто призводить до комічних ситуацій. Показовим є епізод з малим Митриком, якого баба Фіскарешка і дід Соломон вчили християнських цінностей: «Щоранку ішовечора вони вперто і настійно вчили мене «Отче наш...», при цьому суворо попереджали, що Богонько все видить і лякали пеклом, якщо буду нечесним, красти, брехати, одним словом – грішити! І як же міг тепер допустити, щоб через нянькову брехню я потрапив до пекла – одразу вивів злодія на чисту воду» (Кешеля, 2017: 137). У нашому національному характері неймовірно поєднуються набожність і гріх: «... Господи праведний, тільки в муках, тільки тяжкими трудами і праведними ділами ми заробляємо собі тутки на землі царство твоє небесне» (Кешеля, 2017: 126). Зрештою Кешеля і його герої доходять висновку, що саме віра допомогла вижити та самоідентифікуватися нашому народу: «– Віра, дитино, переводить кожного з нас через холодні води, через пекельний вогонь, через великі болі і страждання!» (Кешеля, 2017: 382).

Висновок. Роман «Родаки» – це джерело пізнання національного характеру, світосприйняття українця. Це твір, у якому сконцентровано інформацію про історію, спосіб життя, традиції українського народу. Автор детально аналізує («розбирає») український національний характер, його позитивні й негативні риси. Письменник глибоко й повно виражає своєрідність національної картини світу, етнічну ментальність українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернадська Н. Пора заново відкрити Дмитра Кешелю. *Українська літературна газета*. 2017. 24 березня. С. 16.
2. Гресько В. Менталітет як основний психологічний чинник збереження та розвитку українського суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 1(1). С. 44-48.
3. Дзядевич Т. Дмитро Кешеля «І в Смерті були твої очі». *Критика*. 2006. № 4 (102). URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/i-v-smerti-buly-tvoyi-ochi> (дата звернення: 28.05. 2019).
4. Кешеля Д. Родаки: роман-колаж / Дмитро Кешеля. Київ : Академія, 2017. 384 с.
5. Кешеля Дмитро: Література – це велика брехня, яка найбільше відповідає правді життя : [інтерв'ю з Дмитром Кешелею]; Розмовляла Галина Палажій, ІА ZIK. 12 лютого 2018. URL: https://zik.ua/news/2018/02/12/dmytro_keshelyaliteratura_tse_velyka_brehnya_yaka_naybilshe_vidpovidaie_pravdi_1263629 (дата звернення: 28.05. 2019).
6. Кизилова В. Авторська спроба репрезентації історії покоління в романі Дмитра Кешелі «Родаки». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2018. Вип. 33 (1). С. 39-41.
7. Кришталева О. Дмитро Кешеля повертається з «Родаками». URL: <https://koralii.info/cikavi-lyudi/dmitro-keshelya-rovertaetsya-z-rodakami.html> (дата звернення: 28.05. 2019).
8. Лавер О. Національне і регіональне у літературно-художній антропонімії (на матеріалі творів Дмитра Кешелі). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош*. Ужгород, 2016. Вип. 21 : Ареалогія й ономастика : Матер. Міжнар. наук. конф. (13-14 жовтня 2016 р.), м. Ужгород, (в УжНУ). С. 231-236.
9. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.
10. Чижмар О. Літературно-художня антропонімія Дмитра Кешелі: від реалізму до псевдопостмодернізму. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць / відп. ред. Іван Сабадош*. Ужгород, 2009. Вип. 13. С. 141-142.
11. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. Київ : Знання, 2006. 341 с.

REFERENCES

1. Bernadska N. Pora zanovo vidkryty Dmytra Kesheliu [It's time to get to know Dmytro Keshelya again]. *Ukrainska literaturna hazeta*. 2017. 24 bereznia. P. 16. [in Ukrainian]
2. Hresko V. Mentalitet yak osnovnyi psykholohichniy chynnyk zberezhennia ta rozvytku ukrainskoho suspilstva [Mentality as the main psychological factor in the preservation and development of Ukrainian society]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*. 2017. Vyp. 1 (1). P. 44-48. [in Ukrainian]
3. Dziadevych T. Dmytro Keshelia "I v Smerti byly tvoji ochi" [Dmytro Keshelya "And in death were your eyes"]. *Krytyka*. 2006. № 4 (102). URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/i-v-smerti-buly-tvoyi-ochi> (data zvernennia: 28.05. 2019). [in Ukrainian].
4. Keshelia D. Rodaky: roman-kolazh [Parents: a novel-collage] / Dmytro Keshelia. Kyiv : Akademiia, 2017. 384 p. [in Ukrainian]
5. Keshelia Dmytro: Literatura – tse velyka brekhnia, yaka naibilshe vidpovidaie pravdi zhyttia : [interview z Dmytrom Kesheleiu] [Keshelya Dmitry: Literature is a big lie that best suits the truth of life: [interview with Dmitry Keshelya]] ; Rozmovliala Halyna Palazhii, IA ZIK. 12 liutoho 2018. URL: https://zik.ua/news/2018/02/12/dmytro_keshelyaliteratura___tse_velyka_brehnya_yaka_naybilshe_vidpovidaie_pravdi_1263629 (data zvernennia: 28.05. 2019). [in Ukrainian].
6. Kyzyl'ova V. Avtorska sprobа reprezentatsii istorii pokolinnia v romani Dmytra Kesheli "Rodaky" [Author's attempt to represent the story of the generation in Dmytro Keshely's novel "Parents"]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia. 2018. Vyp. 33 (1). P. 39-41. [in Ukrainian]
7. Kryshchak O. Dmytro Keshelia povertaietsia z "Rodakamy" [Dmytro Keshelya returns with "Parents"]. URL: <https://korali.info/cikavi-lyudi/dmitro-keshelya-povertaietsia-z-rodakami.html> (data zvernennia: 28.05. 2019). [in Ukrainian].
8. Laver O. Natsionalne i rehionalne u literaturno-khudozhnii antroponii (na materialii tvoriv Dmytra Kesheli) [National and regional in literary and artistic anthroponymy (based on the works of Dmytro Keshelya)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. prats / vidp. red. I. V. Sabadosh*. Uzhhorod, 2016. Vyp. 21: Arealohiia y onomastyka: Mater. Mizhnar. nauk. konf. (13-14 zhovtnia 2016 r.), m. Uzhhorod, (v UzhNU). P. 231-236. [in Ukrainian].
9. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary reference book] / Za red. R. T. Hromiaka, Yu. I. Kovaliva, V. I. Teremka. Kyiv : Akademiia, 2007. 752 p. [in Ukrainian].
10. Chyzhmar O. Literaturno-khudozhnia antroponii Dmytra Kesheli: vid realizmu do psevdopostmodernizmu [Literary and artistic anthroponymy of Dmytro Keshelya: from realism to pseudo postmodernism]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats / vidp. red. Ivan Sabadosh*. Uzhhorod, 2009. Vyp. 13. P. 141-142. [in Ukrainian].
11. Ianiv V. Narisy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii [Essays on the history of Ukrainian ethnopsychology] / Uporiad. M. Shafoval. Kyiv : Znannia, 2006. 341 p. [in Ukrainian].

Наталія СТЕФАНОВА,

orcid.org/0000-0002-8699-9219

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри загального мовознавства і германістики

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

(Київ, Україна), *stefanova.nataliya2017@gmail.com*

ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ ЕТНІЧНІ КОНСТАНТИ ТА ЇХ СИНКРЕТИЧНА СЕМАНТИЗАЦІЯ В АРХАЇЧНОМУ ЯДРІ КОНЦЕПТУ ДОБРО

У статті зроблено спробу реконструювати витоки архетипних синкретичних уявлень праіндоєвропейців про ДОБРО як їхніх етнічних констант, збережених й відображених у свідомості носіїв сучасних індоєвропейських мов. Уточнено міждисциплінарні зв'язки між такими поняттями, як мова і етнос і наведено переконливі аргументи, що основним фактором для етнічної консолідації народів є мова. Прокоментовано класичні й сучасні версії щодо такої давньої етнічної спільноти, як праіндоєвропейський етнос, реальне існування якого підтверджено свідченнями як археологів, так і представників класичної лінгвокомпаративістики й індоєвропеїстики.

Доведено, що праіндоєвропейці були носіями сформованої на той час етнічної свідомості, яка була наскрізно міфологічною і синкретичною з властивою їй творчою енергією, від якої згодом розвинулися всі види духовної діяльності людини – її нащадка. Здійснено аналіз основних індоєвропейських праформ, які були виразниками міфолого-символічних першозначень, що виражали ідеї, призначені для виконання різного смислового навантаження і, переважно, протилежних смислів. Реконструйовано космогонічні джерела формування первинної семантичної бінарної діади «добро / зло», що сягає символику верху-неба і низу-землі.

Представлено індоєвропейські реконструкції, які підтверджують те, що всередині міфологічної системи уявлення про ДОБРО і його бінарний корелят ЗЛО не мали буквальних маркерів і назв, а їх первісна семантика була наскрізно синкретичною.

Зроблено попередні припущення про те, що ціннісні смисли, значимі для життя індоєвропейського етносу, зокрема і те, що вони уявляли для себе як добре і корисне, формувалися через міфологічну символіку верху-неба, за посередництва якої виражалися їхні вірування в Божественне буття, небесне створення Всесвіту, що, власне, підтверджує індоєвропейська етимологія. Звідси випливає, що первісні ціннісні уявлення про добро, пов'язані з небом, формувалися на основі уявлень про Божественне створення світу і людини, і зокрема такого процесу, що символізував кінець Хаосу і встановлення у Всесвіті певної форми, порядку, ієрархії, на базі яких складалися первісні етнічні константи ранніх індоєвропейців.

Ключові слова: етнічні константи, синкретизм першозначень, концепт ДОБРО, опозиції НЕБО-ЗЕМЛЯ, праіндоєвропейська мова.

Nataliia STEFANOVA,

orcid.org/0000-0002-8699-9219

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Postdoctoral Researcher at the Department of General Linguistics and Germanic Studies

Dragomanov National Pedagogical University

(Kyiv, Ukraine) *stefanova.nataliya2017@gmail.com*

PROTO INDO-EUROPEAN ETHNIC CONSTANTS AND THEIR SYNCRETIC SEMANTIZATION IN ARCHAIC CORE OF CONCEPT GOOD

The article attempts to reconstruct the origins of archetypal syncretic ideas of the Proto Indo-Europeans about GOOD as their ethnic constants preserved and reflected in the minds of modern Indo-European languages speakers. Interdisciplinary connections between such concepts as language and ethnicity are specified, and convincing arguments are given to support the idea that the main factor for the ethnic consolidation of the people is the language. The author comments on the classic and contemporary versions of such an ancient ethnic community as the Proto Indo-European ethnos. The real existence of this ethnos is confirmed by the testimony of archaeologists and representatives of classical linguistics and comparative studies and Indo-European studies. It was proved that the Proto Indo-European were holders of the formed ethnic consciousness at that time, which was completely mythological and syncretic with its creative energy. This caused development of all the types of spiritual activity of a person – its descendant. It was carried out the analysis of the main Indo-European archetypes, which were the expressions of the mythological and symbolic primary meanings, which expressed the ideas intended to perform various semantic sense and, predominantly, the opposite meanings. Cosmogonic sources of the formation of the primary semantic binary dyad “good / evil” have been reconstructed, it reaches the symbols of the top – sky and the bottom – ground.

Indo-European reconstructions are presented. They confirm that there are not literal markers and names within the mythological system of the notion of GOOD and its binary correlated pair EVIL and their primary semantics is completely syncretic. Preliminary made assumptions allow claiming that value senses which were significant for the life of Indo-European ethnos, in particular what they considered good and useful, were formed through the mythological symbolism of the top – sky. Their beliefs in Divine being, celestial creation of the Universe were expressed via this symbolism, and Indo-European etymology confirms such assertion. So the primitive values of good associated with heaven were formed through the concept of the Divine creation of the world and man, and particular such a process that symbolized the end of the Chaos and the establishment a certain form, order, hierarchy in the Universe, which constituted the basis of the primitive ethnic constants of the early Indo-Europeans.

Key words: ethnic constants, syncretism of the primary meanings, concept GOOD, opposition SKY – GROUND, Proto Indo-European language.

Проблема «мова і етнос» є центральною не тільки в етнографії (А. К. Байбурін та ін.) та соціології (А. Д. Маймакова), а й в етнолінгвістиці (О. Л. Березович, В. фон Гумбольдт, В. В. Жайворонок, В. В. Красних, М. І. Толстой, О.В. Тищенко), дискусія навколо якої наразі ще більше загострилася на тлі сучасних геополітичних, територіальних, міжкультурних контактів і подеколи навіть конфліктів.

У процесі міждисциплінарного обговорення цього питання спостерігаються неоднозначні тлумачення терміна «етнос», які і в лінгвістичній науці мали місце, починаючи з розвитку індоєвропейістики (Т. В. Гамкрелідзе Ж. Дюмезиль, К. Г. Красухін, В. Порциг), де і донині точаться суперечки навколо такої давньої спільноти, як праіндоєвропейці та їхніх нащадків – індоєвропейців, насамперед, у плані їхньої ідентифікації як давніх племен, давнього/их народу/ів чи давнього/их етносу/ів тощо. Попередній аналіз праць, дотичних до цієї тематики, показує, що найбільш часто вчені оперують термінами «індоєвропейський етнос і його прамова» (А. Г. Черденченко) та «група етномовно споріднених народів» (Л. Л. Залізник).

Проте, перш ніж проаналізувати цей накопичений досвід у сфері характеристик індоєвропейців як етносу, варто звернутися до питання про те, який науковий смисл вчені вкладають у поняття етнос загалом. Одним із найбільш цитованих визначень терміна «етнос» є дефініція, запропонована Ю. В. Бромлеем, який розуміє під цим поняттям «історично сформовану на певній території сукупність людей із загальними, відносно стабільними особливостями культури (включаючи мову) і психіки, а також з усвідомленням своєї єдності й відмінності від всіх інших подібних утворень (тобто з наявністю самосвідомості)» (Бромлей, 1973: с. 57-58).

І якщо йдеться про індоєвропейський етнос, то, виходячи з наведеної наукової термінологічної дескрипції, саме питання локалізації індоєвропейців і пошуку їх прабатьківщини (території проживання та подальших міграцій) стало голов-

ною темою в індоєвропейських (Л.Л. Залізник) і переважно лінгвістичних студіях (Т. В. Гамкрелідзе, І. М. Дьяконов та ін.), оскільки реконструкція мови індоєвропейської сукупності людей на основі збереженого реєстру / ресурсу / словника слів у сучасних індоєвропейських мовах, що позначають предмети побуту, географічні об'єкти, політичний і соціальний устрій суспільства, традиції, культурні, духовні та релігійні артефакти і поняття і тим самим відображають їх свідомість (і перш за все, етнічну (Лозова, 2006)), і становила головне завдання класичної лінгвокомпаративістики й індоєвропейістики.

Мета статті – реконструювати витоки архетипних синкретичних уявлень праіндоєвропейців про ДОБРО як їхніх етнічних констант, збережених й відображених у свідомості носіїв сучасних індоєвропейських мов.

Основним фактором, що визначає належність людини до того чи іншого етносу, є, передовсім, етнічна самосвідомість, про що говорив ще в далекому 1913 році засновник Казанської лінгвістичної школи І. О. Бодуен де Куртене і переконував, що етнічна належність людини – це явище соціальне й культурне, [...] яке визначається свідомо й індивідуально лише самою людиною (Бодуэн де Куртене, 1913: с. 18–21).

Природний характер етнічних утворень обстоював Л. М. Гумільов, який відзначав, що в момент виникнення етнос отримує єдиний заряд енергії і, вичерпавши його, переходить або до біфуркаційного стану з навколишнім середовищем, або розпадається на частини. Саме так, на думку Л. М. Гумільова, існують у біосфері природні колективи людей із загальним стереотипом поведінки, своєрідною внутрішньою структурою, що протиставляють себе всім іншим подібним колективам (Гумилев 1990). З цього випливає, що етнос є органічною соціальною структурою, в основі якої лежить система етнокультурної інформації і транслятором якої є мова.

Зв'язки мови з культурою та історією етносу обґрунтував у своїх роботах В. фон Гумбольдт,

визначаючи мову як духовну енергію народу, як своєрідну концентрацію думок і почуттів кожного етносу (Гумбольдт, 1984: с. 348-349).

Ідеї німецького філософа про зв'язок мови зі світосприйняттям народу знайшли своє продовження в різних наукових теоріях, однією з яких є гіпотеза «лінгвальної відносності» Е. Сепіра і Б. Уорфа і згідно з якою саме мова визначає специфіку мислення народу – її носія. Ключові тези цієї гіпотези як і погляди В. фон Гумбольдта можна звести до таких положень: суспільні й етнічні об'єднання, що розмовляють різними мовами, є представниками різних світів, а не одного світу з різними етикетками. У найсучасніших теоріях когнітивної семантики такі зв'язки розкриваються в концепції Ж. Фоконьє, який пише про те, що зв'язок між мовою і світом завжди опосередкований людським мисленням, оскільки те, що називається «дійсністю», насправді є уявленнями мовців про дійсність (Fauconnier, 1994: p. 15).

Мова є продуктивною системою символів, яка відображає досвід народу, і народ несвідомо переносить встановлені мовою норми у сферу досвіду. Ці припущення якраз і стосуються сформованих *етнічних констант* – архетипів свідомості, які збережені в ній несвідомо і які транслюються наступним поколінням у вигляді ціннісних установок, смислів, норм і правил, що виражаються у кожній національній мові (Стефанова, 2018).

Ось чому, відносячи себе до того чи іншого етносу, людина прагне опанувати і мову цього етносу, бо, не знаючи національної мови, не можна повною мірою вважати себе елементом цієї національної спільноти. І реконструкція глибинних зв'язків мови і етносу показує роль мови як потужного чинника етнічної консолідації.

Розглянемо на прикладі первинної семантизації ціннісних смислів індоєвропейців, відображених у діахронічному шарі концепту ДОБРО, що становили їхні етнічні константи, зокрема морально-етичні, як продукти синкретичної міфологічної свідомості. Звернімося до праць тих учених, які послідовно вживають термін «індоєвропейський етнос», визначаючи його як сукупність людей, що мали свою мову, первинний центр своєї локалізації і подальшу гіпотетичну територію проживання, де і формувалися їхні традиції і культура, а значить, і етнічна первинна свідомість, в тому числі й первинне розуміння «добра» як морально-етичної категорії.

Так, А. Г. Чередниченко стверджує, що незважаючи на роздроблення індоєвропейської прамови (спільної мови-предка) на діалекти як явища досить раннього, в даний час не підлягає сумніву

сам факт її колишнього реального існування, а також етносу її носіїв (Чередниченко, 2014-2015: с. 8). При цьому питання про локалізацію первинного центру поширення індоєвропейської прамови (саме прамови, а не протоіндоєвропейського діалекту) і, відповідно, ареалу проживання індоєвропейського етносу, як вважає А. Г. Чередниченко, поки залишається відкритим. При цьому вчений підтримує ідею Британського дослідника Ендрю Колін Ренфрю про те, що формування прамов мовних сімей і генезис етносів їх носіїв відбувалося в центрах «неолітичної революції» (коли людство перейшло від збирання дарів природи й примітивного полювання до відтворювальних видів діяльності, тобто обробки землі й розведення свійських тварин) (Renfrew, 1989, 1990). Натомість у найновіших працях Л.Л. Залізняка, підкріплених масштабними дослідженнями різних мезолітичних пам'яток, отриманих, на його думку, переконливі археологічні факти про міграційні процеси Середньоевропейськими низинами на Схід уже в мезоліті, і навіть у фінальному палеоліті (Залізняк, 2017, с. 88).

Такої ж думки дотримується і С. В. Конча, якого цитує Л. Л. Залізняк і пише: «маємо вагомий підстави датувати індоєвропейську спільноту раннім мезолітом (VIII–VII тис. до н.е.) [...] Визначальний для індоєвропейців культурний комплекс (пастуше скотарство, курганний поховальний обряд, культ сонця-колеса, бика, коня, зброї, патріарха воїна і пастуха тощо) був ними набутий пізніше, вже після розпаду праіндоєвропейської спільноти в IV–III тис. до н.е. (Конча, 2004: с. 191-203). Так чи інакше, на низинах від Нижнього Рейну на заході до Середнього Дніпра і далі до Дінця на Сході, за даними археології, антропології, гідронімії простежується культурно-історична спільнота, що почала формуватися з кінцем льодовикової доби і яка, вірогідно, брала участь у формуванні індоєвропейської сім'ї народів в якості її генетичного субстрату» (Залізняк 2017, с. 95).

Про такий же культурно-соціальний комплекс пише А. Г. Чередниченко у статті «О религии древних индоевропейцев (по итогам анализа лексико-семантического поля «религия» раннего индоевропейского праязыка)» (Чередниченко, 2014-2015), де з покликаннями на численні в цій галузі дослідження, зазначає, що на його тлі реконструйований лексикон ранньої індоєвропейської прамови характеризує світ етносу її носіїв (в якому формувалася їх етнічна свідомість і склалися первинні цінності – уточнення наше – Н.С.): найдавніші індоєвропейці жили в гористій лісовій місцевості, з великими долинами, а також

річками, озерами і болотами; з риб їм були точно відомі лосось і форель (*lak-so-s; **lokso-*); степова зона не була звичним ареалом проживання індоєвропейців (хоча Л. Л. Залізняк останнім часом переконливо доводить це, за даними археології, а також, принаймні, за даними лінгвістики – уточнення наше – Н. С.), бо не реконструюється загальноіндоєвропейська назва трави (лише схід.-і.-с. **koi-no-*), проте наявні праіндоєвропейські етимони назв дубу і буку (**deru-*; *dreuā: **drū-*; *bhāgo-s); їх спосіб життя був напівкочовий, займались вони скотарством і полюванням (на диких биків) з використанням собак (**gou-*, Nom. Sg. *gōus, Gen. *gous; **kuon-*, **kun-*); разводили здебільшого овець (*oui-s, Gen. Sg. *ouios; **ueren-*); знали ячмень і, можливо, льон (**gherzd(h)-*, Gen. **ghrzd(h)-es*; *gherzdā; **bhares-*; **li-no-*); були знайомі з технікою обробки міді (**aio-s-*), колеса й візка (**kelo-*, **kolo-*, **keklo-*, **koklo-*; **uegh-no-*); будували споруди для помешкання людей і свійських тварин (**domo-*, **domu-*; **ueik-*, **uik-*, **uoiko-*); для їхнього соціуму була характерна пуналуальна сім'я; релігійні вірування носіїв ранньої індоєвропейської прамови відповідали архаїчній стадії «безсловесного богопоклоніння». Загалом світ носіїв ранньої індоєвропейської прамови був світом войовничих мисливців і скотарів епохи енеоліту. І він був дуже суворий (Чередниченко, 2014-2015: с. 10-11).

У таких умовах формувался характер ранніх індоєвропейців і їхня етнічна свідомість, яка, за свідченням лінгвістичної і археологічної реконструкції, була міфологічною, а значить, синкретичною з властивою їй творчою енергією, від якої згодом розвинулися всі види духовної діяльності людини (Батуева, 2008: с. 10]. Як зазначає А. О. Батуева, «тотемізм, анімізм, табу були тими феноменами, які сприяли розвитку мови і культури. Саме явище табу дало можливість людині глибше усвідомити природу на тлі контрасту, оскільки контраст веде до пізнання – надає можливість розрізнити дію і протидію, біль і задоволення, приховане і явне, верх і низ, праве і ліве, тепло і холод. Язичницький ритуал був спробою зв'язатися з Божеством, наслідувати його діям, розшифрувати їх за допомогою жестів, знаків, рухів. Він об'єднував усіх членів давнього суспільства, формувал цінності, актуальні для колективу, визначав його потреби та зумовлював відповідні дії» (Батуева, 2008: с. 10).

І не викликає заперечень твердження багатьох дослідників міфологічного мислення (М. М. Маковський, В. М. Топоров, Т. В. Топорова, Т. Ців'ян, М. І. Толстой та ін.) про те, що саме ритуал, табу

та інші форми суспільного життя були спрямовані на добро й на боротьбу зі злом. І безпосередньо в руслі магічного мислення розвинулася так звані першозначення, які фактично стали попередниками розгалуженої лексико-семантичної системи індоєвропейських мов на пізніших етапах еволюції. В їх космологічних концепціях міфологічний прообраз трактується через поєднання макрокосму і мікрокосму, сягаючи основ добра і зла, життя і смерті, ентропії і гармонії тощо.

Це положення дає підстави говорити про те, що внутрішня форма слова є унікальним джерелом для свідчень давнього синкретизму ідеї та імені (Тищенко, 2000: с. 32). І в цьому плані погоджуємося з О. В. Тищенком, що в архаїчних ритуальних системах одна й та ж обрядодія одночасно і здійснюється, і описується словесною магічною формулою слова-знака й позначуваної цим словом речі. Слово стає родовим ім'ям (синкретною) цілого комплексу предметів, пов'язаних між собою семантичними асоціаціями, тому міфопоетичне трактування слова має власну специфіку, яка полягає в тому, що:

- 1) знаковому (словесному) утворенню приписується матеріальна субстанція, реальне фізичне існування, а сама назва або цілком зливається, отожднюється з позначуваною річчю, або становить її атрибут, невід'ємну фізичну частину предмета;
- 2) ноематичний компонент слова фокусується в його креативних можливостях, оскільки назва ідентична десигнату; а сам ритуальний акт номінації викликає появу певного референта (М. М. Маковський, О. В. Тищенко).

Знову ж таки, повертаючись до розуміння ролі внутрішньої форми слова, за О. В. Тищенком, яка становить той першообраз, в якому через матеріальне вираження, опредметнення перехреснюються ціннісно-смысловий, логічний та мотиваційний компоненти, апелюємо і приймаємо твердження О. О. Потєбні, який довів, що через спосіб позначення можна вийти на реконструкцію того первісного значення, образу, що лежить в основі об'єктивації, дескрипції культурно-семіотичних кодів, тобто інтеграції обрядодії, предмета, атрибута в етимологічно спільний, цілісний сигніфікат (Тищенко, 2000: с. 25).

Обстоюючи ритуальне походження мови, О. В. Тищенко говорить про те, що ритуал є вихідним локусом, в якому відбувалося становлення мови як знакової системи, поєднання позначувального з позначуваним. Ритуальна діяльність становить основу для появи наочного образного типу мислення. З точки зору свого генезису, поява ритуального виду діяльності пов'язана з сакралі-

зацією, необхідністю виконання тих чи інших дій як самодостатньої умови для передачі колективного досвіду» (Тищенко, 2000: с. 26).

Учений переконаний, що такий підхід дозволяє розглядати систему космогонічних архаїчних уявлень крізь призму вербалізованого досвіду, в якому відображені результати пізнавальної діяльності людини. Духовно-практична діяльність людини реалізується в акті номінації, внутрішній формі. Тісне злиття в цих категоріях пізнавальних та ціннісних орієнтацій простежується на рівні класифікаційно-репрезентативних мовних понять, передусім, через дериваційні моделі, що мають етнокультурну специфіку (Тищенко, 2000: с. 33-34).

Особливо цікавими в цьому аспекті є праці М. М. Маковського, в яких обґрунтовується полісемантична дистрибутивна модель співвідношення форми і змісту мовного знака (Маковський 1996). Ця модель, найбільш поширеним варіантом якої є ситуація, коли одна форма містить у собі кілька значень, дозволяє пояснити ізоморфізм сакрального та генетичного кодів, відповідно до яких у знаковому вираженні моделі світу вирізняються елементи «прихованої» семантичної структури слова, що відображають основні категорії міфологічного мислення: 1) елементи-блокатори (обереги), які не допускають появи будь-яких значень, крім тих, що зумовлені кількісно-якісною структурою слова; 2) тотемні компоненти, необхідні для існування цілісної сигніфікативної сфери одиниці; 3) табуїстичні елементи, що змінюють значення на протилежне; 4) елементи-каталізатори, які сприяють підсиленню загальної енергії слова або окремих його складників (Маковський, 1996: с. 11).

У цьому контексті розглядає джерела походження символів Дж. Тресіддер, який у своєму «Словнику символів» пише про те, що, не маючи реальних засобів боротьби зі злими силами природи, архаїчна людина створила свій світ, відмінний від реального світу. Одним із основних способів відгородитися від реального світу було прагнення не називати ті чи інші предмети й дії іменами, а користуватися численними метафорами-символами. І при цьому чимало символів мали не одне, а безліч значень, бо виражали ідеї, призначені для виконання різного смислового навантаження і, переважно, протилежних смислів. І тому так само як і символ, один і той же індоєвропейській корінь мав здатність виражати протилежні значення (Тресіддер, 2001: с. 6).

Основну первинну семантичну бінарну діаду в давньому суспільстві становили поняття «добра

і зла», поряд з такими діадами, як «чоловіче і жіноче», «вогонь і вода», «верх і низ».

І хоча ДОБРО і його бінарний корелят ЗЛО виділяються як окремі смислові поняття, однак усередині міфологічної системи вони не мають буквальних маркерів і назв, і первісна їх семантика є наскрізно синкретичною. Зокрема, що стосується первинної семантизації діахронічно-ціннісного ядра концепту ДОБРО, то етимологія назв, пов'язаних із уявленнями індоєвропейців про нього, показує, що етнічні константи в його осмисленні формувалися на основі символічного ВЕРХУ, тобто НЕБА (і, перш за все, були пов'язані з такими символами, як гори, високі дерева, птахи, хмари, повітря тощо). Однак, у зв'язку з нерозчленованістю свідомості первісної людини, один і той же об'єкт міг мати бінарну символіку. Цитуючи вже давно визнані як доведені міфологічні факти про давні уявлення первісних людей, НЕБО і ЗЕМЛЯ спочатку утворювали єдине ціле, божественну пару, союз яких послужив початком життя у Всесвіті. І у своєму дисертаційному дослідженні С. А. Борисова наводить досить переконливі етимології, що розкривають джерела семантичної мотивації символіки союзу Неба і Землі, якими є дощ, що дає життя, а також блискавка й удар метеорита (і.-є. *diu-, *deu-, *deios «of the day light» мали первісне значення денного світла», небесної сили з її метеоритами і блискавками (пор.: д.-інд. *deva*, лат. *deus*, д.-ірл. *dia* «Бог», но д.-інд. *divya*, д.-англ. *welkin* «небо», англ. *sky* «небо») (Борисова, 2006: с. 10).

Місце удару блискавки зазвичай уважалось священним. Від блискавки, тобто від шлюбу Неба і Землі, народжуються люди з особливими даруваннями. Згодом же Земля була відокремлена від Неба, і це простежується в первинній семантиці слова *ground* (земля), яке сягає і.-є. **ger-/ker-* «reissen» + і.-є. *(s)*ned-* «reissen»; можливою є ще й така семантика англ. *ground*, пов'язана з д.-а. *rendan* «відривати, відсікати» (букв. «відірвана земля»). При цьому значення «різати, розсікати» в індоєвропейській правовій закономірно переходило в семантичну діаду «верх/низ»: пор. і.-є. *ger-/ker-* «верх» + і.-є. *ned «низ»; і.-є. **er-* «розсікати» + и.-є. **edh-* «розсікати»; лат. *terra* «земля» < і.-є. **ter-/der-* " «розсікати, відсікати» (Борисова, 2006: с. 10).

А оскільки в центрі язичницького ритуального дійства як семіотичної системи був рух і відповідні дії, які супроводжувалися жестами (згинанням рук і ніг), а також акт розривання і розсічення (жерці й учасники ритуального дійства розривали жертву на шматки, в екстазі наносили удари

один одному), то саме цей язичницький культ був покладений в основу багатьох індоєвропейських слів. Зокрема, досліджуючи семасіологічні універсалії, простежуємо етимологічні зв'язки понять «неба (верху)», «землі (низу)» з поняттям «гнути» (зокрема, верх як увігнутий купол: йдеться про небосхил): д.-англ. *heah* «високий», англ. *high* «високий», але і.-є. *leugh «гнути», і.-є. **nek-* «гнути(ся), вигинати(ся)», але д.-англ. *nider*, д.-сакс. *Nihol* «вклонятися», укр. *низ*, *низький*. Наведені реконструкції показують, що в основі первісних уявлень про «небо (верх)» і «землю (низ)» лежали поняття «відсікати/розсікати», «різати», «гнути, вигинати»). Пор. також д.-англ. *lucan* «рвати, виривати», і.-є. *(s)*ken(d)-* «різати, здирати шкуру».

Загалом, повертаючись до індоєвропейців, А. Г. Чередниченко, покликаючись на різноманітні свідчення, наводить чималий синонімічний ряд індоєвропейських дієслів лексико-семантичного поля «різати» (близько 60), що підтверджують їх войовничий, агресивний характер і мілітарну етнічну свідомість (напр., **dā-/dē-* «різати, рвати», **dhō-* «різати, загострювати», **gleubh-* «різати», **skē-/sē-* «різати, рвати», **suēr-* «різати, колоти», **tuei-* «рубати, бити гострим знаряддям», **uen-* «бити чимось гострим, ранили» тощо) (Чередниченко, 2014-2015: с. 11).

У наведених значеннях синкретичною була первісна семантика «удару», який пов'язували як із добром, так і зі злом. Первісною людиною удар сприймався як творчий акт, який оживляє, допомагає зняти замовляння від чаклунства, запобігає хворобі тощо: пор. і.-є. **kel-* «завдавати удару», проте церк.-слов. *celiti* «лікувати», англ. *health* «здоров'є». Язичники лякали, відганяли злих духів ударами палиць, барабанным боєм. І, як наслідок, ціннісний смисл удару в первісній індоєвропейській етнічній свідомості мав очисну символіку: і.-є. **kes-* «бити», але укр. *чистий*; д.-англ. *hrinan* «бити», але і.-є. *rein («чистий», «безгрішний»), англ. *rain* – «дощ» (зв'язок із небом; очисна функція дощу).

Зауважимо, що вперше гіпотеза про первинність і синкретизм значень «різати» / «гнути» / «бити» в індоєвропейській прамові була сформульована Т.Дж. Таккером, яка теж ґрунтувалася на міфі про створення Всесвіту (Всесвіт був створений у результаті розриву Хаосу Божеством з

подальшим встановленням Гармонії-З'єднання). І при ретельному аналізі етимологічних словників (Е. Кляйн, Ф. Клюге, В. В. Левицький, М. М. Маковський, Ю. Покорний, О. М. Трубаčov та ін.) можна припустити, що саме ці значення стали першозначеннями синкретичної природи в індоєвропейській прамові, на базі яких утворювалися всі інші конкретні й абстрактні слова, насамперед, що відображали уявлення про добро, яке пов'язували, передовсім, із верхом, тобто з небом (напр., і.-є. **kres-* «гнути», але псл. *kresati «кресати», первісно «створювати, творити», що пов'язане із Творцем небесним; і.-є. **ijeg-* також «гнути», д.-англ. *weihs* «святий»; і.-є. **kes-* «різати», але нім. *keusch* «чистий», «цнотливий»; і.-є. **bheg-* «відрізати», але д.-інд. *bhāga-* «удача, процвітання»; гот. *maitan* «різати», але ірл. *maith* «добрий, гарний» і т. ін.).

Безпосередні семантичні паралелі з небом, Творцем/Богом і зокрема зі значенням для д. інд. *bhāga-* «удача, процвітання» простежуються і для д.-інд. *bhāgas* «той, хто дарує, Господь», д.-перс. *baga-*, авест. *baṇa* «Господь, Бог», що сягають д.-інд. *bhājati*, *bhājatē* та їхніх першозначень «наділяє, ділить», авест. *baṇsaiti* «бере участь» та ін. першозначень д.-інд. *bhāgas* «той, хто наділяє», яке синкретично пов'язувалося з «надбанням, щастям», а авест. *baṇa-*, *baga-* – з «долею, участю» ... (Фасмер, 2004).

Наведені індоєвропейські реконструкції дають підстави зробити попередні висновки про те, що ціннісні смисли, значимі для життя індоєвропейського етносу, зокрема і те, що вони уявляли для себе як добре і корисне, формувалися через міфологічну символіку верху-неба, за посередництва якої виражалися їхні вірування в Божественне буття, небесне створення Всесвіту, що, власне, підтверджує індоєвропейська етимологія: пор. ірл. *spēir* «небо», але лат. *sper-ma*; д.-англ. *heofon* «небо», але норв. діал. *høve* «народжувати»; лат. *coelum* «небо», але д.-інд. *kula-* «рід, нащадки».

Звідси впливає, що первісні ціннісні уявлення про добро, пов'язані з небом, формувалися через поняття Божественного творіння світу і людини, і зокрема такого процесу, що символізував кінець Хаосу і встановлення у Всесвіті певної форми, порядку, ієрархії, які й були покладені в основу первісних етнічних констант ранніх індоєвропейців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байбурин А. К. Ритуал: свое и чужое / А. К. Байбурин // Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. – Л. : Наука, 1990. – С. 3–17.
2. Батуева А.А. Мифологема добра и зла в индоевропейских языках: дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.20 / Алёна Александровна Батуева. – Москва, 2008. 193 с.
3. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура. Этнолингвистические исследования / Елена Львовна Березович. – М. : Индрик, 2007. 600 с.
4. Бодуэн де Куртенэ, И.А. Национальный и территориальный признак в автономии / И.А. Бодуэн де Куртенэ. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1913. 84 с.
5. Борисова С. А. Метафоры «неба» и «земли» в германских языках (на индоевропейском фоне) // автореф. дисс. ... канд. філол. наук: Специальность: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, сопоставительное и типологическое языкознание» / Светлана Анатольевна Борисова. – Москва, 2006. 26 с.
6. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография / Юлиан Владимирович Бромлей. Научная монография. – М.: Наука, 1973. 285 с.
7. Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы : в 2 т. / Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Т. 1–2.
8. Гамкрелидзе Т. В. История происхождения индоевропейских языков / Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов // В мире науки. – 1990. – № 5. С. 66–73.
9. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт : [пер. с нем.] – М.: Прогресс, 1984. 400 с.
10. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Лев Николаевич Гумилев. – Л. : Гидрометеоздат, 1990. 526 с.
11. Дьяконов И. М. Сравнительное языкознание, история и другие смежные науки / И. М. Дьяконов // Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока : Тезисы и доклады конференции. – М. : Наука, 1984. – Ч. 2. С. 3–20.
12. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев [пер. с франц. Т.В. Цивьян] / Жорж Дюмезиль. – М.: Наука, 1986. 234 с.
13. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : деякі аспекти досліджень / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – № 5 – 2001. С. 48–63.
14. Залізняк Л. Л. Етно-генетичні витоки найдавніших індоєвропейців Європи / Л. Л. Залізняк // Україна й українство в етнокультурних процесах: зб. наук. праць / уклад. В. Д. Баран, Л. Л. Залізняк, С. С. Наливайко. – Київ : НДІУ, 2017. С. 87–102.
15. Залізняк Л. Л. Мезолітичні витоки перших індоєвропейських культур Європи за даними археології / Л. Л. Залізняк // Археологія. – 2016. – № 3. С. 3-17.
16. Конча С.В. Перспективи етногенетичних реконструкцій за кам'яної доби. (Матеріали індоєвропейістики) / С. В. Конча // Кам'яна доба України. – Вип. 5. – Київ, 2004. С. 191-203.
17. Красных В. В. Этнолингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. 284 с.
18. Красухин К. Г. Введение в индоевропейское языкознание. – Москва: Издательский центр «Академия», 2004. 320 с.
19. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості: проблеми й тенденції розвитку / О. М. Лозова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – № 12. С. 162-168.
20. Маймакова А.Д. Язык и этнос: этносоциальный аспект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 3–1. С. 123-127.
21. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов / Марк Михайлович Маковский. – М. : Русские словари, 1996. 330 с.
22. Маленкова А. А. Система обозначений добра и зла в русском языке: структурно-смысловый анализ семантического поля: дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Маленкова Аксиния Авенировна. – М., 2004. 197 с.
23. Мэллори Дж. П. Индоевропейские прародины // Вестник Древней Истории. 1997. № 1. С. 61 – 82.
24. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области / Вальтер Порциг ; [пер. с нем. Л. Брауде и В. Павлов ; под. ред. и с предисл. А. В. Десницкой]. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. 332 с.
25. Стефанова Н.О. Концептосфера як ментальне структурування етнічних констант і культурно-ціннісних домінант / Н.О. Стефанова // Актуальні питання іноземної філології: наук. журн. / редкол.: І.П. Біскуб (гол.ред.) та ін. – Луцьк: Східноєвроп. Нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. – № 8. С. 285-292.
26. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі: Монографія / Олег Володимирович Тищенко. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. 236 с.
27. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Никита Ильич Толстой. – М. : Индрик, 1995. 509 с.
28. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического / Владимир Николаевич Топоров. – М. : Прогресс, 1995. 624 с.
29. Топорова Т. В. Об антропоцентризме древнегерманского космогонического мифа / Т. В. Топорова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М. : Индрик, 1999. С. 252–261.
30. Топорова Т. В. О древнеисландских формулах хаоса и конца мира и их индоевропейские соответствия / Т. В. Топорова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. С. 48-51.
31. Топорова Т.В. Об оппозиции «темный мир» / «светлый мир» в древнегерманской космогонии / Т.В. Топорова // Вопросы языкознания. – 1998. – № 2. С. 39–48.

32. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер. – Пер. с англ. – Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2001. 448 с.
33. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т. / пер. с нем. О. Н. Трубачёва. 4-е изд., стереотип. М.: Астрель – АСТ, 2004. Т. 1. 588 с.; Т. 2. 671 с.; Т. 3. 830 с. Т. 4. 860 с.
34. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. В. Цивьян. – М.: Наука, 1987. 297 с.
35. Шрадер О., Индоевропейцы / О. Шрадер; пер. с нем.: Ф. И. Павлов; под ред., со вступ. ст.: А. Л. Погодин. – 2-е изд., стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2003. 212 с.
36. A Short Etymological Dictionary of Modern English / Eric Partridge. Routledge, 1977. 992 p.
37. An etymological dictionary of modern English / ed. E. Weekley, M.A. London: J. Murray, 1921. 868 p. URL: <https://archive.org/details/etymologicaldict00weekuoft>.
38. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Languages. – 2nd ed. – Cambridge, MA: MIT Press, 1994. 240 p.
39. Gray R. D., Atkinson Q. D. Language tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin // Nature. № 426. 2003. P. 435–439.
40. Klein's Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / ed. E. Klein. Amsterdam; London; New York: ELSEVIER PUBLISHING COMPANY, 1966. 1776 p.
41. Makkay J. A Neolithic Model of Indo-European Prehistory // The Journal of Indo-European Studies, 1992. Vol. 20. № 3&4. P. 193–238.
42. Renfrew C. The Origins of Indo-European Languages // Scientific American, 1989. № 10. P. 106–114.
43. Renfrew C. Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins. N. Y.; Cambridge; Port Chester; Melbourne; Sydney, 1990. 368 p.
44. Sherrat A.G. and Sherrat S. The Archaeology of Indo-Europeans: An Alternative View // Antiquity, 1988. № 62 (236). P. 584–595.
45. The Barnhart Concise Dictionary of Etymology / ed. Robert K. Barnhart. N.Y.: Harper Resource, 1995. 916 p.
46. Tucker T.G. Notes on Indo-European etymologies. Halle, 1930.
47. Zvelebil M. Indo-European Origins and the Agricultural Transition in Europe // Whither archaeology? Papers in Honour of E. Neustupny. Praha, 1995. P. 173–203.

REFERENCES

1. Batueva A. A. Mifologema dobra i zla v indoevropskikh yazykakh [The mythologem of good and evil in Indo-European languages]. dis.kand.filol.nauk: 10.02.20. Moscow, 2008. 193 p. [in Russian]
2. Bayburin A. K. Ritual: svoe i chuzhoe [Ritual: own and others]. Folklore and ethnography. Problems of reconstruction of the facts of traditional culture. L.: Nauka, 1990. P. 3–17. [in Russian]
3. Berezovich E. L. Yazyk i tradicionnaya kul'tura. Etnolingvisticheskie issledovaniya [Language and traditional culture. Ethnolinguistic research]. M.: Indrik, 2007. 600 p. [in Russian]
4. Boduen de Kurtene I. A. Nacional'nyy i territorial'nyy priznak v avtonomii [National and territorial sign in autonomy]. SPb.: Tip. M.M. Stasyulevicha, 1913. 84 p. [in Russian]
5. Borisova S. A. Metafori «neba» i «zemli» v germanskikh yazykakh (na indoevropskom fone) [Metaphor of heaven and earth in Germanic languages (on the Indo-European background)]. aftoref. dis.kand. filol. nauk: 10.02.20. Moscow, 2006. 26 p. [in Russian]
6. Bromley Yu. V. Etnos i etnografiya [Ethnos and ethnography]. Research work (monograph). M.: Nauka, 1973. 285 p. [in Russian]
7. Civ'yan T. V. Lingvisticheskie osnovy balkanskoy modeli mira [Linguistic basics of Balkan model of the world]. M.: Nauka, 1987. 297 p. [in Russian]
8. D'yakov I. M. Sravnitel'noe yazykoznanie, istoriya i drugie smezhnye nauki [Comparative linguistics, history and other allied sciences]. Linguistic reconstruction and the most ancient history of the East: Abstracts and reports of the conference. M.: Nauka, 1984, T. 2. P. 3–20. [in Russian]
9. Dyumezil' Zh. Verhovnye bogi indoevropceyev [The Supreme Gods of the Indo-Europeans]. M.: Nauka, 1986. 234 p. [in Russian]
10. Fasmer M. Etimologicheskii slovar' russkogo yazyka: v 4-h t. [Etymological dictionary of Russian language in 4 volumes]. M.: Astrel' — AST, 2004. T. 1. 588 p.; T. 2. 671 p.; T. 3. 830 p.; T. 4. 860 p. [in Russian]
11. Gamkrelidze T. V. Indoevropskiy yazyk i indoevropcey v 2 t. [Indo-European language and Indo-Europeans in 2 volumes]. Tbilisi: Publishing House of Tbilisi University, 1984. T. 1–2. [in Russian]
12. Gamkrelidze T. V. Istoriya proishozhdeniya indoevropskikh yazykov [The history of the origin of Indo-European languages]. In the world of science. 1990. № 5. pp. 66–73. [in Russian]
13. Gumilev L. N. Etnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and biosphere of Earth]. L.: Gidrometeoizdat, 1990. 526 p. [in Russian]
14. Humboldt V. O razlichii stroeniya chelovecheskikh yazykov i ego vliyaniya na duhovnoye razvitiye chelovechestva. Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu [About the difference in the structure of human languages and its influence on spiritual development of Humanity. Selected works on linguistics]. M.: Progress, 1984. 400 p. [in Russian]
15. Koncha S.V. Perspektivi etnogenetichnih rekonstruktsiy za kam'yanoi dobi. (Materiali indoevropceistiki) [Prospects of ethnic and genetic reconstructions in Stone Age]. Stone Age of Ukraine. Kyiv, 2004, № 5. P. 191–203. [in Ukrainian]
16. Krasnyh V. V. Etnolingvistika i lingvokul'turologiya [Linguistics and cultural linguistics]. M.: Gnosis, 2002. 284 p. [in Russian]

17. Krasuhin K. G. Vvedenie v indoeuropeyskoe yazykoznanie [Introduction to Indo-European linguistics]. M.: Izdatel'skiy centr «Akademiya», 2004. 320 p. [in Russian]
18. Lozova O. M. Psihosemantika etnichnoi svidomosti: problemi y tendencii rozvitku [Psychosemantics of ethnic consciousness: problems and tendencies of development]. Research bulletin of the UNESCO department K.: Vid. centr KNLU, 2006, № 12. P. 162–168. [in Ukrainian]
19. Makovskiy M. M. Yazyk – mif – kul'tura. Simvoly zhizni i zhizn' simvolov [Language – Myth – Culture. Symbols of life and life of symbols]. M.: Russkie slovari, 1996. 330 p. [in Russian]
20. Malenkova A. A. Sistema oboznacheniy dobra i zla v russkom yazyke: strukturno-smyslovoy analiz semanticheskogo polya [System of designation of good and evil in the Russian language: structural and notional analysis of the semantic field]. dis. kand. filol. nauk: 10.02.01. Moscow, 2004. 197 p. [in Russian]
21. Maymakova A. D. Yazyk i etnos: etnosocial'nyy aspekt [Language and ethnos: ethnic and social aspect]. International magazine of applied and fundamental research, 2015, № 3-1. P. 123–127. [in Russian]
22. Mellori Dzh. P. Indoeuropeyskie prarodiny [Indo-European ancient families]. Bulletin of Ancient History, 1997. № 1. P. 61–82. [in Russian]
23. Porcig V. Chlenenie indoeuropeyskoy yazykovoy oblasti [Division of Indo-European language area]. M.: Editorial URSS, 2003. 332 p.
24. Shrader O. Indoeuropeytsy [Indo-Europeans]. M.: Editorial URSS, 2003. 212 p.
25. Stefanova N. O. Conceptosfera yak mental'ne strukturuvannya etnichny'x konstant i kul'turno-cinnisny'x dominant [Conceptual sphere as mental structuring of ethnic constants and cultural value]. Aktual'ni py'tannya inozemnoyi filologiyi: nauk. zhurn. Lucz'k: Sxidnoyevrop. Nacz.. un-t im. Lesi Ukrayinky, 2018. P. 285–292. [in Ukrainian]
26. Tischenko O. V. Obryadova semantika u slov'yans'komu movnomu prostori: Monografiya [Ritual semantics in Slavonic linguistic domain: monograph]. K.: KDLU, 2000. 236 p. [in Ukrainian]
27. Tolstoy N. I. Yazyk i narodnaya kul'tura. Ocherki po slavyanskoy mifologii i etnologivstike [Language and folk culture. Essays on Slavonic mythology and ethnolinguistics]. M.: Progress, 1995. 509 p. [in Russian]
28. Toporova T. V. Ob antropocentrizme drevnegermanskogo kosmogonicheskogo mifa [About anthropocentrism of old Germanic cosmogenic myth]. Logical analysis of the language. Image of a man in culture and language. M.: Indrik, 1999. P. 252–261. [in Russian]
29. Toporova T. V. O drevneislandskih formulah haosa i konca mira i ih indoeuropeyskie sootvetstviya [About old Iceland formula of chaos and the end of the world and their Indo-European correspondences]. Linguistics issues, 1994. № 4. P. 48–51. [in Russian]
30. Toporova T. V. Ob oppozicii «temnyy mir» / «svetlyy mir» v drevnegermanskoy kosmogonii [About opposition «dark world» / «bright world» in old Germanic cosmogony]. Linguistic issues, 1998, № 2. P. 39–48. [in Russian]
31. Toporov V. N. Mif. Ritual. Simvol. Obraz. Issledovaniya v oblasti mifopoeticheskogo [Myth. Ritual. Image. Research in myth and poetic]. M.: Progress, 1995. 624 p. [in Russian]
32. Tresidder Dzh. Slovar' simvolov. M.: FAIR-PRESS, 2001. 448 p. [in Russian]
33. Zaliznyak L. L. Etno-genetichni vitoki naydavnishih indoeuropeytsiv Evropi [Ethnic and genetic origins of Proto Indo-Europeans]. Ukraine and Ukrainians in ethnic and cultural processes. Kyiv, 2017. P. 87–102. [in Ukrainian]
34. Zaliznyak L. L. Mezolitichni vitoki pershih indoeuropeys'kih kul'tur Evropi za danimi arheologii [Mesolithic origins of Proto Indo-European cultures based on archeology data]. Archeology, 2016. № 3. P. 3–17. [in Ukrainian]
35. Zhayvoronok V. V. Ukraïns'ka etnolingvistika : deyaki aspekty doslidzhen' [Ukrainian ethnolinguistics: some aspects of the research]. Linguistics, 2001. № 5. P. 48–63. [in Ukrainian]
36. A Short Etymological Dictionary of Modern English / Eric Partridge. Routledge, 1977. 992 p.
37. An etymological dictionary of modern English / ed. E. Weekley, M.A. London: J. Murray, 1921. 868 p. URL: <https://archive.org/details/etymologicaldict00weekuoft>.
38. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Languages. – 2nd ed. – Cambridge, MA: MIT Press, 1994. 240 p.
39. Gray R. D., Atkinson Q. D. Language tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin // Nature, 2003. № 426. P. 435–439.
40. Klein's Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / ed. E. Klein. Amsterdam; London; New York: ELSEVIER PUBLISHING COMPANY, 1966. 1776 p.
41. Makkay J. A Neolithic Model of Indo-European Prehistory // The Journal of Indo-European Studies, 1992. Vol. 20. № 3&4. P. 193-238.
42. Renfrew C. The Origins of Indo-European Languages // Scientific American, 1989. № 10. P. 106-114.
43. Renfrew C. Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins. N. Y.; Cambridge; Port Chester; Melbourne; Sydney, 1990. 368 p.
44. Sherrat A.G. and Sherrat S. The Archaeology of Indo-Europeans: An Alternative View // Antiquiti, 1988. № 62 (236). P. 584–595.
45. The Barnhart Concise Dictionary of Etymology / ed. Robert K. Barnhart. N.Y.: Harper Resource, 1995. 916 p.
46. Tucker T.G. Notes on Indo-European etymologies. Halle, 1930.
47. Zvelebil M. Indo-European Origins and the Agricultural Transition in Europe // Whither archaeology? Papers in Honour of E. Neustupny. Praha, 1995. P. 173–203.

УДК 811.162.4=161.2'42'276.5:659.131
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176837>

Лідія ХОДА,
 orcid.org/0000-0002-8504-9959
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри слов'янської філології
 імені професора Іларіона Свенціцького
 Львівського національного університету імені Івана Франка
 (Львів, Україна) lidiacherniukh@ukr.net

СЛЕНГОВА ЛЕКСИКА В РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВАЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У статті проаналізовано особливості функціонування сленгової лексики в рекламних текстах словацької та української мов, зокрема досліджено специфіку використання молодіжного сленгу в рекламі, визначено його вплив на споживача, здійснено порівняльний аналіз щодо частотності використання сленгової лексики в словацькій та українській рекламі, подано літературні відповідники сленгізмів та розкрито значення й ситуацію, у якій вживаються конкретні лексеми. А також розглянуто вживання власне розмовних слів у рекламних текстах зазначених слов'янських мов.

Ключові слова: реклама, рекламний текст, мова реклами, сленгова лексика, розмовні слова.

Lidiia KHODA,
 orcid.org/0000-0002-8504-9959
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Prof. Ilarion Svientsitskyi Department of Slavonic Philology
 at Ivan Franko National University of Lviv
 (Lviv, Ukraine) lidiacherniukh@ukr.net

SLANG VOCABULARY IN ADVERTIZING COPIES (AS EXEMPLIFIED BY SLOVAK AND UKRAINIAN LANGUAGES)

The language of advertising nowadays plays an increasingly important role in the development of the literary language. Each type of advertising is characterized by a certain specificity of the selection of language means. An extremely significant aspect of the study, in our opinion, is the use of slang vocabulary in advertising texts, which more and more often serves as a source for updating the language advertising space. A rapid penetration of the given vocabulary in advertising texts is caused by the fact that its units are distinguished by the uncommonness, imagery and expressiveness on the background of neutral literary words.

The purpose of the article is to study the peculiarities of slang vocabulary functioning in advertising texts of the Slovak and Ukrainian languages, namely, to determine the impact of youth slang on the consumer, as well as to analyse the use of spoken words in the language of the advertisement.

The most frequent in the advertising language space is the use of youth slang, due to which the advertisement speaks to the consumer in his/her own language and transmits his/her specificity of the perception of the world. According to the results of our study, the language of Slovak and Ukrainian advertisements includes commonly used youth slang (that is widespread in everyday communication and understandable to all segments of the population). The computer lexemes, borrowed from the English language, were also fixed in advertising texts. In the structural and grammatical aspect, the highest number of noun slangisms was recorded in Slovak advertising texts among all the analysed slang formations, whereas in the Ukrainian ones – the present place is occupied by verbal slangisms. The smallest part in both Slovak and Ukrainian advertising texts is taken by adverb slangisms. Slang vocabulary is also attracted to rhyming advertising, which is a good way for advertisers to make their consumers feel aesthetic pleasure. As to the sources for slangisms formation, there are lexemes, borrowed from English, both in Slovak and Ukrainian advertising texts.

An important aspect of the study is also the use of spoken words in advertising texts, which are quite common and which addressee instantly reacts on. In Slovak advertising, it is more and more likely to come across the slogans using spoken words, rather than in the texts of Ukrainian advertising. Such advertising texts are simple and do not cause the consumer an effort to understand it.

During the study, it was found that the rapid development of Slovak and Ukrainian advertising and the excess of its information makes advertisers use the language tools, which are the closest to the consumer and which are used in his/her daily speech. Such means in advertising are slang words, which make its text simple and understandable.

Key words: advertisement, advertising copy, advertising language, slang vocabulary, spoken words.

Постановка проблеми. Мова реклами на сьогодні відіграє дедалі більшу роль у розвитку літературної мови. Для кожного виду реклами характерна певна специфіка відбору мовних засобів. Надзвичайно важливим аспектом дослідження, на нашу думку, є використання в рекламних текстах сленгової лексики, яка все частіше виступає джерелом оновлення мовного рекламного простору. Швидке проникнення цієї лексики в тексти реклами викликано тим, що її одиниці виділяються своєю нестандартністю, образністю та експресивністю на фоні нейтральних літературних слів.

Аналіз досліджень. У дослідження сленгової лексики в засобах масової інформації внесли свій вклад такі зарубіжні й вітчизняні учені, як З. Ковачова (2004), Л. Кралчак (2008), Т. Дештова (2008), Д. Вагаска (2014), З. Седлачкова (2011), О. Мітчук (2006), Л. Хавкіна (2010), О. Таран (2013), Т. Гарлицька (2016) та інші. Ці розвідки здійснено на матеріалі різних мов. Проте в словацькому мовознавстві, за нашими спостереженнями, на сьогодні малодослідженим залишається не лише питання використання сленгової лексики в рекламі, а й порівняльна характеристика в цьому аспекті рекламних текстів різних слов'янських мов, що можна виокремити і як актуальне поле дослідження для українського мовознавства.

Мета статті – дослідити особливості функціонування сленгової лексики в рекламних текстах словацької та української мов, а саме визначити вплив молодіжного сленгу на споживача, а також проаналізувати використання власне розмовних слів у мові реклами.

Джерелом фактичного матеріалу послужили комерційні рекламні тексти, зафіксовані в словацькомовному та україномовному просторі впродовж 2017–2019 рр.

Вклад основного матеріалу. Як для словацької, так і для української мови характерна велика кількість сленгових утворень, що посідають належне місце в мові реклами, й не лише надають їй своєрідної красномовності, експресивності, а й набувають статусу маніпулятивного засобу мовної гри в системі технологій рекламної діяльності.

Традиційно під «сленгом» розуміють розмовний варіант професіонального мовлення, який складається зі слів та значень з відтінком особливої неформальності, тому розглядається суспільством як неофіційний.

За твердженням Н. Шульжука, «сленг сприймається як лінгвістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних і внутрішньомовних факторів та зумовлюється емотивною й естетичною функціями мови» (Шульжук, 2011:

104). Появу сленгових виразів мотивують емоційним ставленням до названих об'єктів, а також прагненням модернізувати, перейменувати деякі реалії й оновити існуючі мовні засоби (Вагаска, 2014: 93). У мові реклами використання сленгу зумовлене передусім бажанням посилити вплив на цільову аудиторію певної реклами. Окрім цього, найголовнішим інтеграційним чинником для цього мовного простору, як зазначає Т. Кондратюк, є «свобода вербального прояву, неупередженість мовленнєвої ситуації, розкутість мовлення, що протистоїть будь-якій формальності, шаблонності тексту» (Кондратюк, 2006).

З огляду на це, характерним для обох слов'янських мов є використання сленгу, що можна простежити в рекламних текстах, предметом яких є магазини побутової техніки, мобільні оператори, засоби мобільного зв'язку, інтернет-послуги, косметичні товари й товари побутового вжитку тощо. Мова йде про рекламу, велика кількість товарів якої призначена саме молоді. Тому найчастотнішим у рекламному мовному просторі є використання молодіжного сленгу, завдяки якому реклама промовляє до споживача його ж мовою та передає його специфіку сприйняття світу. Зазначимо також, що у різних лінгвістичних теоріях на позначення соціолекту молоді використовують й різні терміни, наприклад, молодіжний жаргон, молодіжне аргю, молодіжна мова тощо.

За результатами нашого дослідження, мова словацької та української реклами включає загальноповсюдний молодіжний сленг (широко розповсюджений у повсякденній комунікації та усім верствам населення зрозумілий). Наприклад:

Nestihaš zápas? Nakopni si telku (telka – televízia) v mobile. SWAN; Rýchla pôžička z Tesca je ozajstná pecka (pecka – šupa, bomba niečo dokonalé, výnimočné, úžasné alebo prekvapujúce); Prejdi s 3 kamošmi na FunFón a volaj im 3 roky zadara (zadara – zadarmo, bezplatne) (Slovenské letáky, 2017); Kúp si zmrzku (zmrzka – zmrzlina) či nanuk Gelatelli Ballino & vyhraj každý deň 1 zo 70 e-kolobežiek Mi (Lidl, 2019: 47); Billa vychytávky (vychytávka – výrobok, tovar); Dokonalý look (look – vonkajšia podoba, vzhľad) podľa Guerlain v 3 krokoch; Zostaň cool (cool – úžasný, skvelý, moderný). HORNBACH projektové návody; Chceš byť cool! Ale máš nosiť strojček? Nevadí... s Invisible strojčekom budeš wow! Dr. Paulisova (Slovenské letáky, 2019);

ОГО! Інтернет – закачаєшся (вживається для вираження високої оцінки чого-небудь, захоплення чим-небудь!); Проснись на раз. Врубись (врубатися – розуміти щось) на два. Ахе; М&Мs.

Відпадні (дуже вражаючі) шоколадні; **Не втикай** (втикати – думати про що-небудь), бігом хапай! Lion BlackRock; День банківського працівника. Банкіри **рулять** (рулити – бути найцікавішим, найпривабливішим); Не тягни волинку, **дуй** (вжито в значенні «поспішати, бігти») у Фокстрот; Lifecell. **Відривайся** (відриватися – приємно проводити час, отримувати задоволення, відпочивати). Зберігайся; **Заціни** (зацінити – оцінити щось належно)! Xiaomi Redmi Note 4; **Ультоний** (неймовірний, чудовий) розпродаж на всю техніку. Фокстрот; Дош **по барабану** (вираження байдужості). Onduline (Українські рекламні листівки, 2018).

Зафіксовані в рекламних текстах також комп'ютерні лексеми, запозичені з англійської мови:

Strieborné srdce s retiazkou 8 GB. Poteší nielen «**ajťáčku**» (ajťáčka – kto sa pracovne zaoberá informačnými technológiami) (Slovenské letáky, 2018);

Vodafone. **Справжній 3G – юзай на повну!** (юзати – використовувати, застосовувати) (Українське телебачення, 2017).

У структурно-граматичному плані в словацьких рекламних текстах серед усіх проаналізованих сленгових утворень найбільше зафіксовано іменникових сленгізмів, натомість, в українських це місце займають дієслівні сленгізми. Найменшу кількість як у словацьких, так і в українських рекламних текстах посідають адвербіальні сленгізми.

Як засвідчують деякі вище наведені рекламні тексти, сленгову лексику також залучають до римованої реклами, що, на нашу думку, є влучним способом рекламотворців викликати естетичне задоволення у своїх споживачів.

Зацікавлення викликає й те, що деякі сленгізми в рекламі є часто вживаними. Їх можна віднайти в багатьох рекламних текстах, наприклад у словацькій мові таким сленгізмом є «*trendy*», що вживається у рекламах, предметом яких є аксесуари, салони краси; в українській мові – це сленгізм «*відривайся*», що спостерігаємо в багатьох рекламах, предметом яких є різні алкогольні й безалкогольні напої:

Буд'те trendy (trendový, v súlade s aktuálnym trendom)! Módný ruksak s efektom pravej kože a **trendy** uzatváraním; Můj salón krásy. **Trendy** účesy (Slovenské letáky, 2017);

Відривайся нереально – споживай відповідально! Оболонь; **Відривайся на повну** разом з Black; Ніч – це момент. **Відривайся. Pepsi; Відривайся, як молодий! Молодильна вода Карпат** (Українські рекламні листівки, 2018).

Спостерігаємо також використання сленгізмів у тих текстах, які інформують споживача про діючі знижки та акції (іноді зазначаючи й ціни):

Zvolenská Európa uvádza auto za **dvacku** (dvacka – 20 eur) (Slovenské letáky, 2017); Техноскар. **Шарові** (шаровий – безкоштовний) ціни! (Українські рекламні листівки, 2018).

Щодо джерел творення сленгізмів, як у словацьких рекламних текстах, так і в українських є лексеми, запозичені з англійської мови, наприклад, зазначені *trendy, cool, look, юзай* тощо.

Певні асоціації в молоді викликає й залучення до реклами різних готових цитат або псевдо-цитат із текстів пісень, народної творчості, літературних творів, фільмів, та ін., що деякі дослідники, зокрема З. Седлачкова (2012), розглядають як особливість синтагматичних відношень сленгової лексики. Так, у споживача відбувається переосмислення вже відомих лексем на фоні рекламного продукту. У словацькій рекламі ми зафіксували трансформовані приклади народної творчості: *Najprv matka, potom Katka. Jazykové kurzy* (прислів'я *Aká matka, taká Katka*) (Slovenské letáky, 2017). Українську рекламу в цьому контексті репрезентує мережа магазинів «Comfy», яка залучила до своїх рекламних роликів трансформований текст із пісні «*A тепер усе інакше*» музичного гурту «*Aqua vita*»: «*В «Comfy» є усі смартфони, смартфони / Просто, просто, просто тупо всі.../ Можна у кредит смартфони, смартфони, а можна навпаки...*». *Гаджет на будь-який бюджет* (Українське телебачення, 2018).

Молодіжний сленг водночас можна розглядати як лексику обмеженого вжитку, оскільки з погляду інформативності окремі мовні елементи можуть бути незрозумілими для інших вікових категорій, які потребуватимуть пояснень. Проте завдяки сленгізмам реклама виділяється своїм способом самовираження. Сленгізми передають певний емоційний стан мовця, що має сугестивний вплив на реципієнта. Усі проаналізовані слогани динамічні – мінімум описовості. Ця мовна простота сприяє запам'ятовуванню реклами. Очевидним є те, що тексти зі сленгізмами забезпечують швидке встановлення контакту і розуміння між реципієнтом та рекламним продуктом.

Вважаємо за доцільне, досліджуючи сленгізми, зупинити свою увагу й на використанні в рекламних текстах **власне розмовних слів**, які також є досить поширеними і на які адресат миттєво реагує. Як зазначає Т. Гарлицька, «розмовні та просторічні лексеми важко відрізнити від сленгових, однак вони мають більш стилістично-безпосереднє забарвлення і використо-

вуються переважно в усному мовленні» (Гарлицька, 2016: 70).

У рекламній комунікації зафіксовані розмовні варіанти таких лексичних одиниць, які мають літературні відповідники в мові, й ті, які не мають синонімів. Наприклад:

Rodina. Kukni (kuknúť – pozrieť) tami, to sú ceny!; Telekom. S Easy mobil necvakám (necvakat – neplatiť); Cvaknite sa (cvaknúť sa – urobiť fotografie) s nákupnou taškou Kaufland a vyhrajte!; Cenový Ťahák (ťahák – niečo, čo vyvoláva neobyčajný záujem verejnosti). Kaufland; Dajte si šlofika! (šlofik – krátky, obyčajne popoludňajší spánok) A my ustrážime vaše prevolané minúty T-Mobile; Nebud' šlapka, šliapni na plyn (šliapnuť na plyn – na plynový pedál)! Moovin – požičovňa mestských áut; TAKKO fashion. Fit (byť fit – v dobrej kondícii, zdravý) do nového roka (Slovenské letáky, 2017); Spak má šmak (šmak – chuť, príchut'); A čo dneska (dnes)? Treska (Slovenská televízia, 2017); Parádny (nadpriemerný, veľký, poriadny) účet s majstrovskými výhodami; Ako byť v cudzom meste trendy a šik (vkusne, ladne)? Sportisimo (вжито згаданій сленгізм trendy); Zahrajme sa na dospelákov (dospelák – dospelý človek). Letakomat.sk; Naše kurzy sú stále v kurze (byť v kurze – v oblúbe). VaV Akademy; Autoškola VaV v Prešove. Ziskaj vodičák (vodičský preukaz) totálne zadarmo; Na Fejsbúku surfuješ s Funfónom zadarmo! Čekuj (čekovať – kontrolovať, overovať) nás!; Ubian. Cestovanie na pár klikov (klik – stlačenie tlačidla na myši počítača); Snívate o novej kasni (kasňa – skriňa)? My vám rozumiete. Rempo (Slovenské letáky 2018);

Comfy. Стадіони – маячня! Телик (телевізор) новий маю я! Panasonic; Снікерс. Відфут-

боль (відфутболити – направити, відіслати що-небудь в іншу інстанцію) свій голод (Українське телебачення, 2018); Очманіти (втратити здатність нормально мислити, міркувати або нормально діяти, рухатися; одуріти)! Знижки на все! Tifantis; Знову шикуюси? (шикувати – виявляти шик у чому-небудь, жити з шиком) Joost.com; Хто, якщо не ми! ... тю (вживається для вираження здивування, невдоволення тощо)! Ми! Депозит 25%. Platinum bank; День банківського працівника. Розбивай скарбничку – витрачай заначку (заначка – потаємне місце, де ховають що-небудь) (Українські рекламні листівки, 2018).

При цьому слід зазначити, що в словацькій рекламі, як засвідчує наш аналіз, значно частіше можна натрапити на слогани із використанням розмовних слів, аніж у текстах української реклами. Такі рекламні тексти є простими й не викликають у споживача зусиль для їх розуміння.

Висновки. Отже, у ході дослідження було виявлено, що стрімкий розвиток словацької та української реклами й надмір її інформації змушує рекламотворців використовувати ті засоби мови, які є найближчими для споживача і які він сам використовує у щоденному мовленні. Такими засобами в рекламі є сленгові слова, які роблять її текст простим і доступним. Адже сленгізми надають можливість висловити інформацію стисло, емоційно, зрозуміло, а відтак урізноманітнюють форму висловлювання та допомагають уникнути в рекламних текстах повторень.

Перспективою подальших досліджень є визначення особливостей перекладу сленгової лексики в рекламних текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарлицька Т. Лексика рекламних текстів як вияв лінгвокультурної свідомості містян. Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». 2016. № 5(1). С. 69–71.
2. Мітчук О. Нові слова та їх значення у мові мас-медіа Рівненщини: автореферат дис. ... на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика». Львів, 2006. 17 с.
3. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т. Кондратюк. Харків: Фоліо, 2006. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001738.
4. Таран О. Сленгізми в рекламі. *Культура слова*. № 78. 2013. С. 118–124.
5. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 350 с.
6. Шульжук Н. Сленг як нелітературний пласт сучасної української лексики. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Вип. 21. 2011. С. 102–112.
7. Deptová T. Novorená podoba jazyka v reklamných komunikátoch. *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Nitra: UFK, 2008. S. 266–276.
8. Hochel B. Slovník slovenského slangu. Bratislava, 1993. 185 s.
9. Kováčová Z. Slangové výrazové prostriedky v masmediálnej komunikácii a ich vplyv na kultúru jazykového prejavu mládeže. *Otázky jazykovej kultúry*. Nitra: FF UKF, 2004. S. 177–186.
10. Kralčák L. Sociálno-komunikačné aspekty hovorenej podoby slovenčiny v médiách. *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Nitra: UFK, 2008. S. 23–35.
11. Oravec P. Slovník slangu a hovorovej slovenčiny. Maxdorf, 2014. 328 s.

12. Sedlačková Z. Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže. *Slovenská reč*, 2012. Roč. 77. Č. 1–2. S. 12–30.
13. Sedlačková Z. Slang v mládežníckych printových médiách. *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011. S. 134 – 139.
14. Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. URL: www.slovniki.juls.savba.sk.
15. Vagaská D. Využitie slovtvorných postupov pri formovaní novodobých slangových výrazov. *Varia XXII*. Nitra, 2014. S. 93–94.
16. Українські рекламні листівки. 2018; 2019.
17. Українське телебачення. 2017; 2018; 2019.
18. Lidl letáky. 3.6.2019–9.6.2019. 56 s.
19. Slovenské letáky. 2017; 2018; 2019.
20. Slovenská televízia. 2017.

REFERENCES

1. Harlytska T. Leksyka reklamnykh tekstiv yak vyivai linhvokulturnoi svidomosti mistian [Vocabulary of advertising texts as a manifestation of linguistic and cultural consciousness of urban residents]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohichni nauky (movoznavstvo)»*. 2016. № 5(1). S. 69–71. [in Ukrainian].
2. Mitchuk O. Novi slova ta yikh znachennia u movi mas-media Rivnensshchyny [New words and its meanings in the mass media language of the Rivne region]: avtoreferat dys. ... na zdobuttia stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.01.08 «Zhurnalistyka». Lviv, 2006. 17 s. [in Ukrainian].
3. Slovník suchasnoho ukraïnskoho slenhu [Dictionary of contemporary Ukrainian slang] / Uporiadnyk T. Komdratiuk. Kharkiv: Folio, 2006. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001738. [in Ukrainian].
4. Taran O. Slenhizmy v reklamii [Slangisms in advertising]. *Kultura slova*. № 78. 2013. S. 118–124. [in Ukrainian].
5. Khavkina L. Suchasnyi ukraïnskyi reklamnyi mif [Modern Ukrainian advertising myth]. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2010. 350 s. [in Ukrainian].
6. Shulzhuk N. Slenh yak neliteraturnyi plast suchasnoi ukraïnskoï leksyky [Slang as a non-literary stratum of contemporary Ukrainian vocabulary]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Filolohichna»*. Vyp. 21. 2011. S. 102–112. [in Ukrainian].
7. Deptová T. Hovorená podoba jazyka v reklamných komunikátoch. *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Nitra: UFK, 2008. S. 266–276. [in Slovak].
8. Hocheľ B. Slovník slovenského slangu. Bratislava, 1993. 185 s. [in Slovak].
9. Kováčová Z. Slangové výrazové prostriedky v masmediálnej komunikácii a ich vplyv na kultúru jazykového prejavu mládeže. *Otázky jazykovej kultúry*. Nitra: FF UKF, 2004. S. 177–186. [in Slovak].
10. Kralčák L. Sociálno-komunikačné aspekty hovorenej podoby slovenčiny v médiách. *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Nitra: UFK, 2008. S. 23–35. [in Slovak].
11. Oravec P. Slovník slangu a hovorovej slovenčiny. Maxdorf, 2014. 328 s. [in Slovak].
12. Sedlačková Z. Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže. *Slovenská reč*, 2012. Roč. 77. Č. 1–2. S. 12–30. [in Slovak].
13. Sedlačková Z. Slang v mládežníckych printových médiách. *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011. S. 134–139. [in Slovak].
14. Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. URL: www.slovniki.juls.savba.sk.
15. Vagaská D. Využitie slovtvorných postupov pri formovaní novodobých slangových výrazov. *Varia XXII*. Nitra, 2014. S. 93–94. [in Slovak].
16. Ukraïnski reklamni lystivky [Ukrainian promotional cards]. 2018; 2019. [in Ukrainian].
17. Ukraïnske telebachennia [Ukrainian television]. 2017; 2018; 2019. [in Ukrainian].
18. Lidl letáky. 3.6.2019–9.6.2019. 56 s. [in Slovak].
19. Slovenské letáky. 2017; 2018; 2019. [in Slovak].
20. Slovenská televízia. 2017. [in Slovak].

Володимир ХОМА,

orcid.org/0000-0001-9391-6525

аспірант кафедри англійської філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна), *wo.loma8@gmail.com*

ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУ В ТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

У статті розглянуто основні підходи до тлумачення концепту як ментальної категорії свідомості людини, що отримала своє вираження у сфері когнітивної лінгвістики. Виявлено, що концепт являє собою комплексний і багатосторонній феномен, у структурі якого відзначаємо поєднання понятійного, ціннісного й образного компонентів як взаємозв'язків між мовою і культурою. Встановлено, що у тексті художнього твору концепт набуває визначення «художнього концепту» як відображення особливостей індивідуально-авторського світобачення.

Ключові слова: *концепт, ментальна одиниця, мисленнєва категорія, лінгвокультурний концепт, художній концепт.*

Volodymyr KHOMA,

orcid.org/0000-0001-9391-6525

Postgraduate Student of the Department of English Philology

of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine), *wo.loma8@gmail.com*

IN POINT OF CONCEPT IN LITERARY WORKS

The article deals with theoretical developments of the anthropocentric approach to the interpretation of the notion “concept” that is a fundamental phenomenon in cognitive linguistics which is an interdisciplinary framework covering the fields of descriptive linguistics, cultural linguistics, discourse studies, sociolinguistics, stylistics and many other fields. It is found out that in linguocultural linguistics the concept is defined as a mental category within the relationships between the cultural core of language and the linguistic core of culture in it.

In cognitive semantics, semantic structure is considered to be a conceptual structure, entailing meanings that are traditionally associated with words or expressions which are equated with the concepts: they refer to entities or describe situations or scenes. In linguocultural studies, the concept is used while defining mental units and informational structure in depicting person's knowledge and experience. Scientists studying literary works use the term “literary concept” which is defined as a complex mental formation reflecting individual's conception of the world, a unit of a author's consciousness expressing their individual interpretation of things and phenomena in a unique poetic text worlds. It is defined that in literary texts linguocultural concept finds itself in a literary world picture, being enclosed in the author's individual style it takes up in associations, emotions, ideas, aesthetic peculiarities and holds figurative expressive means. In the literary discourse we take into consideration a linguocultural aspect of literary concept since each author in his/her own concept sphere reflects ethnical features and values which either are modified by author's own experience and background knowledge, or remain unchangeable.

Only in a literary work the concept obtains its literary status and on a sense level forms the basis of author's individual concept sphere. Regardless of being potentially enlarged, changed and reflecting person's experience, the concept remains an entire formation in a particular literary work.

Key words: *concept, mental unit, mentality category, linguocultural concept, literary concept.*

Постановка проблеми. Важливим оперативним терміном сучасної когнітології є «концепт», який характеризується неоднозначністю, семантичною багатоплановістю і змістовою багатомірністю. Когнітивна лінгвістика, яка зародилася у рамках когнітології, розглядає концепт як ментальну одиницю, що відображає світосприйняття індивіда або картину світу – концептуальну, мовну. Потрапляючи у художній текст, концепт опиняється у художній картині світу, а саме у просторі ідіостилі письменника, наповнюється його

асоціаціями, емоціями, думками, умовиводами, набуває естетичної специфіки й містить образні засоби вираження.

Аналіз досліджень. Концепт став системним предметом досліджень у лінгвокультурології (А. Wierzbicka, С. Воркачев, В. Красных, Д. Лихачёв, В. Маслова, Ю. Степанов, В. Телия, І. Голубовська, В. Кононенко, Т. Радзівська, Н. Слухай), когнітивній лінгвістиці (Н. Арутюнова, Е. Кубрякова, З. Попова, І. Стернин, Г. Слышкин, А. Бабушкин, С. Аскольдов), ког-

нітивній семантиці (Р. Jackendoff, Р. Langacker, G. Lakoff, Н. Болдырев, Е. Рахилина, Н. Алефиренко, В. Левицький, С. Жаботинська), психолінгвістиці (А. Залевская, Р. Фрумкина), лінгвопоетології (В. Ніконова, О. Воробйова, Л. Белехова), когнітивно-дискурсивній лінгвістиці (А. Приходько, А. Мартинюк, Л. Булатецька, І. Бехта, О. Селіванова), де мова розглядається у тісному зв'язку з усіма пізнавальними процесами, які відбуваються у свідомості людини.

Мета статті полягає у тому, щоб розглянути погляди дослідників на актуальне поняття «художній концепт».

Виклад основного матеріалу. У когнітивній лінгвістиці мову розуміють не лише як систему знаків; конкретні мовні одиниці слугують засобами, які дають можливість репрезентувати і трансформувати інформацію, закладену у людському мисленні. Мисленнєва діяльність тісно пов'язана з концептами, зокрема, Ю. Степанов зазначає, що концепт існує у ментальному просторі людини як «жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, які супроводжують слово (Степанов, 1997: 41). У свою чергу, А. Вежбицька, використовуючи «ідею концепту також і як категорію для характеристики знань про реалії повсякденного буття, або володіння смислом таких реалій» (Штерн, 1998: 192), вважає, що концепт – це об'єкт із світу «ідеальне», який має ім'я і відображає певні культурно обумовлені уявлення людини зі світу «дійсне» (Вежбицька, 1996: 26).

У лінгвоконцептології мовознавці також розглядають концепт як ментальну категорію, і тим самим визнають взаємовідношення мови і мислення, сформульованого в гіпотезі «лінгвістичної відносності» Сепіра-Уорфа, адже «мова і взірці, якими ми мислимо, нерозривно переплетені між собою; вони в певному сенсі становлять одне і те ж» (Сепир, 1993: 193). З таких позицій концепти мисляться як «буденні аналоги світоглядних термінів» (Арутюнова, 1998: 617), одиниці повсякденної філософської свідомості, аксіологічно зафарбовані, світоглядно зорієнтовані і призначені «бути індикатором основних людських цінностей» (Красиков, 2003: 13).

Крізь призму мови серед низки інших ментальних одиниць абстрактний характер відповідних знань є одним із критеріїв виокремлення концепту, хоча концепт «володіє емотивністю, конотаціями, аксіологічністю та має ім'я» (Алефиренко, 2003; Карасик, 2002). На абстрактності концепту наголошує і В. Красних, а О. Кубрякова і М. Болдырев розглядають концепт як зміст поняття в абстрагуванні від конкретно-мовної форми його

вираження (Болдырев, 2004; Кубрякова, 2004). Разом з тим, концепт пов'язаний з мовою, яка його об'єктивує, з культурою як національною системою цінностей та ідей, зі свідомістю людини, її діяльністю.

За твердженням В. Ніконової, у формуванні концепту «задіяний весь почуттєвий, фізичний, історичний, соціальний досвід людини, що набувається нею у процесі освоєння навколишнього світу. Слово ж своїм значенням завжди передає лише частину концепту, однак отримати доступ до концепту найкраще через засоби мови» (Ніконова, 2008: 98).

На сучасному етапі розвитку лінгвістики виокремлюють різні аспекти концепту, що формують підходи до його вивчення і акцентують увагу на концепті як культурологічному феномені, при якому вся культура розглядається як сукупність концептів, які є основними елементами культури в колективній свідомості, а саме як «основний осередок культури в ментальному світі людини» (Степанов, 1997: 41). З точки зору зарубіжних і вітчизняних дослідників у галузі лінгвокультурології, концепт – це термін, яким послуговуються при поясненні ментальних одиниць «або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини» (Кубрякова та ін., 1996: 90).

У концепті виокремлюють понятійну та емоційну сторони, а також «все те, що робить його фактором культури» – етимологія, сучасні асоціації, оцінки (Степанов, 1997: 41). У семантичному складі лінгвоконцепту розмежовують понятійну складову, яка відображає дефініційну структуру; образну складову, яка фіксує когнітивні метафори, що підтримують концепт у мовній свідомості; та значеннєву складову, яка визначається місцем, яке займає ім'я концепту в мовній системі (Воркачев, 2007: 80). Смыслову єдність концепту забезпечується послідовністю його прояву у вигляді образу, поняття і символу, де образ представляє психологічну основу знаку, поняття відображає логічні функції свідомості, а символ – загальнокультурний компонент словесного знаку (Колесов, 2002). Взаємодія «поняття», «образу» та «дії», які закріплені у значенні будь-якого знака, утворює «дискретну цілісність» концепту (Ляпин, 1997: 18).

Мовознавці, які постулюють семантичний пріоритет, розуміють концепт як одиницю когнітивної семантики. Прихильники такого підходу до вивчення концептів розглядають ряд семантичних особливостей концепту, сформованих у результаті пізнавальної діяльності людини, оскільки

закріплення певного концепту за мовним знаком є основою формування семантичного простору мови [Lakoff, 1990: 303].

Свого часу ще С. Аскольдов-Алексєєв вказував на те, що проблема концептів і проблема художнього слова мають не лише точки дотику, але й співпадають у своїй основі (Аскольдов, 1997: 268). Інтенсивний розвиток антропоцентричної парадигми у мовознавстві й літературознавстві обумовили появу поняття «літературний концепт», під яким розуміється «пучок смислів, які перехрещуються та беруть початок одночасно у різних ланках художньої комунікативної системи. На сьогоднішній день установлено, що у літературному концепті проявляються як різнорівневі внутрішньотекстові, так і позатекстові зв'язки, які включають історико-культурний, філософський і соціальний дискурси; у ньому взаємодіють внутрішня форма твору з процесом розуміння, тобто у діалозі твору з читачем діють прямі й зворотні зв'язки, які породжують концепти. Специфіка літературного концепту, яка проявляється під час словесно-художньої комунікації, полягає, на думку В. Зусмана, у тому, що, якщо в науці й культурі концепт перебуває між поняттям і уявою, то концепт у літературі відхиляється у сторону уяви (Зусман, 2001).

Поруч із терміном «літературний концепт», українська мовознавиця О. Кагановська пропонує термін «текстовий концепт», який «являє собою кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, зумовлене багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору» (Кагановська, 2003).

Сьогодні в Україні сформувався «когнітивно-поетологічний підхід» (Мартинюк, 2011) до дослідження концептів у рамках «художньої концептології» (Воробйова, 2011) як результат дослідження зарубіжними й вітчизняними мовознавцями художньої семантики з точки зору когнітивної лінгвістики. У світлі проблематики «лінгвопоетологічного плану» О. Воробйова розрізняє три типи концептів – текстові, художні й естетичні (Воробйова, 2011).

Як зазначає В. Ніконова, «термін «текстовий концепт» є досить широким і може вживатися стосовно концептів не тільки у художніх творах, а й у текстах будь-якого функціонального стилю, тому для позначення концепту як одиниці авторської свідомості, що реалізується у художніх текстах, було б доцільно вживати термін «художній концепт» (Ніконова, 2008: 101), адже у проблемі пізнання фігурує концепт, який С. Аскольдов

назвав «художнім концептом», маючи на увазі мистецтво слова. Художній концепт, на його думку, є поєднанням понять, уявлень, почуттів, емоцій, часом навіть волевиявлень автора. За твердженням дослідника, художній концепт визначається основною семантикою художніх слів (Аскольдов, 1997), проте у художньому дискурсі «до уваги беремо й лінгвокультурний аспект художнього концепту, оскільки кожен автор відображає у власній концептосфері національні риси та цінності, які або модифікуються авторським особистим досвідом та фоновими знаннями, або залишаються незмінними» (Бистров, 2016: 70).

Художній концепт існує у певній «ідіосфері», зумовленій колом асоціацій (Ніконова, 2008: 101-102) письменника, тому він «не є образом або якщо і містить його, то випадково і частково. Проте він, безсумнівно, тяжіє насамперед до потенційних образів і також спрямований на них подібно до того, як і пізнавальний концепт спрямований на конкретні уявлення, що підпадають під його логічний «родовий» обсяг» (Аскольдов, 1997: 275). Художній концепт начебто заміщає образ, тому природа художнього освоєння світу вирізняється емоційно-експресивною маркованістю, особливим словесним малюнком, у якому яскраво виступають образи, експліковані вербальними знаками (Ніконова, 2008: 103).

Художній концепт трактується як «складне ментальне утворення», «універсальний художній досвід», який формує «нові художні смисли» (Миллер, 2000: 41-42); одиниця свідомості поета чи письменника, що отримує свою репрезентацію в художньому творі чи сукупності творів і виражає індивідуально-авторське осмислення предметів та явищ (Беспалова, 2002: 6) у поетичній картині світу автора. Поетична картина світу письменника – це результат концептуалізації та категоризації його світовідчуття (Алефиренко, 2005: 67-72). Здійснювана за законами мистецтва, вона є вторинною, двічі опосередкованою: мовою й індивідуально-авторським світобаченням (Маслова, 2004: 121-127).

Окремі фрагменти поетичної картини світу автора зберігаються в системі конкретного художнього тексту через вербалізовані в ньому художні концепти, які пов'язані між собою відношеннями включення, перетинання, доповнення, контрасту, посилення (Болотнова, 2005: 7). Як зауважує Я. Бистров, саме в художньому творі концепт отримує статус художнього і на рівні смислу закладає основу ідіоконцептосфери автора (Бистров, 2011: 132), яка матеріалізується в художньому тексті та характеризується естетичною специфікою й

образними засобами вираження, зумовленими індивідуальним задумом письменника.

Висновки. Концепт є ментальною одиницею, яка відображає знання про навколишній світ, асоціації, переживання людини, містить культурний, колективний, індивідуальний зміст, який може змінюватися у процесі когнітивної діяльності. Специфіка авторського світобачення впливає на формування ментальних явищ, які відобража-

ються у формі художніх концептів. Художній концепт формується на основі жанрової специфіки твору, понять, уявлень, емоцій, поетичної картини світу автора, у якій виникають нові художні смисли. Незважаючи на те, що художній концепт характеризується можливістю поповнюватися, змінюватися та відображати людський досвід, у конкретному художньому творі він залишається цілісним утворенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая картина мира и ее отражение в языковом знаке. *Художественный текст и языковая личность*: IV Всероссийск. науч. конф. (Томск, 27-28 октября 2005 г.). Томск: Изд-во ЦНТИ, 2005. С. 67–72.
2. Алефиренко Н. Ф. Проблемы вербализации концепта. Волгоград: Перемена, 2003. 96 с.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М. : Языки русской культуры, 1998. 893 с.
4. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология* / под ред. В. П. Нерознака. М. : Academia, 1997. С. 267–279.
5. Беспалова О. Е. Концептосфера поэзии Н. С. Гумилева в ее лексическом представлении: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. СПб., 2002. 24 с.
6. Бистров Я. В. Біографічний наратив у лінгвокогнітивному вимірі (на матеріалі англосовної прози ХХ – початку ХХІ століть): дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2016. 460 с.
7. Бистров Я. В. Моделювання авторської концептосфери: лінгвосинергетичний аспект (на матеріалі англійської мови). *Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія»*. Х., 2011. № 973. С. 130–134.
8. Болдирев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 18–36.
9. Болотнова Н. С. Изучение концептуальной структуры художественного текста в коммуникативной стилистике. *Художественный текст и языковая личность*: IV Всероссийск. науч. конф. (Томск, 27-28 октября 2005 г.). Томск: Изд-во ЦНТИ, 2005. С. 6–13.
10. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. Отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой. М. : Русские словари, 1996. 416 с.
11. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт. М. : «Гнозис», 2007. 284 с.
12. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. 2011. Т. 14. № 2. С. 53–63.
13. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе: Литература и музыка. Н. Новгород: «ДЕКОМ», 2001. 168 с.
14. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.05 / Київський національний лінгвістичний ун-т. К., 2003. 32 с.
15. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
16. Колесов В. В. Философия русского слова. СПб.: ЮНА, 2002. 448 с.
17. Красиков В. И. Концепты в функции философских основоположений. *Язык. Этнос. Картина мира*. 2003. С. 7–16.
18. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М. : Изд-во МГУ, 1996. 248 с.
19. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 3–12.
20. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода. *Концепты*. Вып. I. 1997. С. 11–35.
21. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
22. Маслова В. А. «Языковая картина мира» и «поэтическая картина мира» и их роль в межкультурной коммуникации. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия Филологические науки*. 2004. Т. 17 (56). С. 121–127.
23. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория. *Мир русского слова*. 2000. № 4. С. 39–45.
24. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2008. 558 с.
25. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М. : Издательская группа «Прогресс», 1993. 656 с.
26. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. 344 с.

27. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. *Енцикл. словник для фахівців з теоретик. гуманіст. дисциплін та гуманіст. інф-ки*. К., «ArtEk». 1998. 336 с.
28. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press. 1990. 632 p.

REFERENCES

1. Alefirenko N. F. Poetical world picture and its reflection in the language sign. *Literary work and language personality: IV All-Russian sci. conf. (Tomsk, 27-28 October 2005)*. Tomsk: Pub. house CSTI, 2005. P. 27–72. [in Russian].
2. Alefirenko N. F. Problems of concept verbalization. Volgograd: Peremena, 2003. 96 p. [in Russian].
3. Arutyunova N. D. Language and human world. M.: Languages of Russian culture, 1998. 893 p. [in Russian].
4. Askol'dov S. A. Concept and word. *Russian literature. From theory of literature to text structure. Anthology* / ed. by V. P. Neroznak. M.: Academia, 1997. P. 267–279. [in Russian].
5. Bespalova O. Ye. Concept sphere of N. S. Gumilyov poetry in its lexical representation: Autoref. Dis. ... Candidate Philol. Sciences: 10.02.01. SPb., 2002. 24 p. [in Russian].
6. Bystrov Ya. V. Biographical narrative in linguocognitive dimension (based on English prose of XX – the beginning of XXI centuries): Dis. ... Dr. Philol. Sciences: 10.02.04 / Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2016. 460 p. [in Ukrainian].
7. Bystrov Ya. V. Modelling of author's concept sphere: linguo-synergic aspect (based on the English language). *The Journal of V.N.Karazin Kharkiv National University. Series "Roman-Germanic philology"*. Kh., 2011. No 973. P. 130–134. [in Ukrainian].
8. Boldyrev N. N. Conceptual space of cognitive linguistics. *Issues of cognitive linguistics*. 2004. No. 1. P. 18–36. [in Russian].
9. Bolotnova N. S. Studying concept structure of work of art in communicative stylistics. *Work of art and language personality: IV All-Russian sci. conf. (Tomsk, 27-28 October 2005)*. Tomsk: Pub. house CSTI, 2005. P. 6–13. [in Russian].
10. Vezhbitskaya A. Language. Culture. Cognition: Translated from Eng. Ed. by M. A. Kronhaus, enter by Ye. V. Paducheva. M.: Russian dictionaries, 1996. 416 p. [in Russian].
11. Vorkachov S. G. Love as a linguocultural concept. M.: "Gnosis", 2007. 284 p. [in Russian].
12. Vorobyova O. P. Conceptology in Ukraine: achievements, problems, miscounts. *Journal of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*. 2011. V. 14. No. 2. P. 53–63. [in Ukrainian].
13. Zusman V. G. Dialogue and concept in literature: Literature and music. N. Hongorod: "DEKOM", 2001. 168 p. [in Russian].
14. Kahanovska O. M. Textual concepts in work of prose art: cognitive and communicative dynamics (based on French Romance philology in the middle of XX century): Autoref. Dis. ... Dr. Philol. Sciences: 10.02.05 / Kyiv National Linguistic University. Kyiv, 2003. 32 p. [in Ukrainian].
15. Karasik V. I. Language circle: personality, concepts, discourse. Volgograd: Peremena, 2002. 477 p. [in Russian].
16. Kolesov V. V. Philosophy of Russian language. SPb.: YuNA, 2002. 448 p. [in Russian].
17. Krasnikov V. I. Concepts in the function of philosophical fundamentals. *Language. Ethnos. World picture*. 2003. P. 7–16. [in Russian].
18. Kubriakova Ye. S., Demiankov V. Z., Pankrats Yu. H., Lusina K. H. Concise dictionary of cognitive terms. M.: Pub. house MHU, 1996. 248 p. [in Russian].
19. Kubriakova Ye. S. On the purposes of cognitive science and topical problems of cognitive linguistics. *Issues of cognitive linguistics*. 2004. No. 1. P. 3–12. [in Russian].
20. Lyapin S. Kh. Conceptology: to the forming of approach. *Concepts*. Issue I. 1997. P. 11–35. [in Russian].
21. Martynyuk A. P. Dictionary of main terms of cognitive-discourse linguistics. Kh.: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2011. 196 p. [in Ukrainian].
22. Maslova V. A. "Language world picture" and "poetical world picture" and their role in cross-cultural communication. *Memoirs of V.I.Vernadsky Taurida National University. Series Philological sciences*. 2004. V. 17(56). P. 121–127. [in Russian].
23. Miller L. V. Literary concept as a semantic and aesthetics category. *The world of Russian word*. 2000. No 4. P. 39–45. [in Russian].
24. Nikonova B. H. Conceptual space of tragic in Shakespeare plays: poetical-cognitive analysis: Dis. ... Dr. Philol. Sciences: 10.02.04. / Kyiv National Linguistic University. Kyiv, 2008. 558 p. [in Ukrainian].
25. Sepir E. Selected works on linguistics and culture science. M.: Publishing group "Progress", 1993. 656 p. [in Russian].
26. Stepanov Yu. S. Constants. Dictionary of Russian culture. Investigation experience. M.: School "Languages of Russian culture", 1997. 344 p. [in Russian].
27. Shtern I. B. Selected topics and vocabulary of modern linguistics. *Encyclopedic dictionary for the specialists of theoretical humanitarian disciplines and humanitarian informatics*. K., "ArtEk". 1998. 336 p. [in Ukrainian].
28. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press. 1990. 632 p. [in English].

ПЕДАГОГІКА

УДК 374.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176839>**Наталія МАРЧЕНКО,***orcid.org/0000-0002-8879-4698,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри освіти дорослих**Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) mar4nat@ukr.net*

ФОРМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ

У статті проаналізовано систему форм підвищення кваліфікації вчителів відповідно до вимог Нової української школи. Визначено, що основними формами, які мають популярність у педагогів та зазначені у нормативних документах України, є лекції, семінари, самостійна робота, майстер-класи, тренінги, конференції, вебінари, круглі столи тощо. Розкрито структуру та методику ефективного проведення занять відповідно до мети та запланованих результатів. Виявлено, що основою сучасних курсів підвищення кваліфікації вчителів є розвиток творчості, креативності, професійних здібностей та майстерності.

Ключові слова: *вчителєцентризм, андрагогічний підхід, case-study, лекції, семінари, самостійна робота, майстер-класи, тренінги.*

Nataliia MARCHENKO,*orcid.org/0000-0002-8879-4698,**Candidate of Pedagogical Science,**Associate Professor of Department For Adult Education**National Pedagogical Dragomanov University**(Kyiv, Ukraine) mar4nat@ukr.net*

FORMS OF IMPROVEMENT OF TEACHERS QUALIFICATION

The article analyzes the system of teachers' skills upgrading according to the requirements of the New Ukrainian School. It is determined that the main forms that are popular with the teachers and specified in the normative documents of Ukraine are lectures, seminars, independent work, master classes, trainings, conferences, webinars, round tables, etc. The structure and methods of effective conducting of classes according to the purpose and the planned results are revealed. It was found out that the basis of modern teacher training courses is the development of creativity, creativity, professional abilities and craftsmanship.

Improvement of the qualification of teachers has been aimed at developing the seven competencies, namely: vocational and pedagogical, social-civil, general cultural, psychological-facsimile, linguistic-communicative, entrepreneurial and informational system. It is noted that an immensely popular form of study outside of formal education is a lecture. In the framework of education adult listeners are interactive vocabulary, rather than traditional, which is only informational. Its main features are: dialogue, polygon, discussion, comparing different points of view in solving educational problems, etc.

The research described various types of seminars: a seminar-discussion, a seminar-educational role-playing game, a research seminar, a case-seminar, and others. All of its named types are aimed at developing practical skills and skills, working out non-standard educational situations in practice.

An important form of teacher training remains individual work. Today, institutes of postgraduate education create innovative teaching environments that are aimed at remote individual learning by the teacher of information and the development of the necessary skills. The focus is on the implementation of creative projects by educators.

The article describes the use of the case-method during teacher training. The positive aspects of the application of this method are the full approximation to the realities of the practical activity of the teacher, the development of the skills of independent, non-standard situations and the ability to analyze and test their own views and actions.

Key words: *teachercentrism, andragogical approach, case-study, lectures, seminars, individual work, master classes, trainings.*

Постановка проблеми. Безперервний прогрес науки останнім часом засвідчує, що все нові та нові відкриття, технології та прогресивні ідеї залежать від інтелектуального потенціалу людини. Розвиток та збагачення людського капіталу – це пріоритетне завдання будь-якої розвиненої країни, яка прагне зайняти чільне місце у світі, будувати громадянське суспільство, яке своїм розумовим багажем, креативністю та наполегливістю здатне вирішити глобальні проблеми людства, які пов'язані із забрудненням навколишнього середовища, протидією невиліковним хворобам, зменшенням ресурсів, що необхідні для життя, тощо.

Рушійною силою, що здатна сприяти економічному зростанню держави та її розвитку, безперечно, є освіта. З 2016 року внаслідок аналізу досвіду провідних країн світу уряд України запровадив радикальну реформу загальної середньої освіти, яка базується на переході до здобуття так званих *soft skills* («м'яких» навичок), які, за дослідженнями Гарвардського та Стенфордського університетів, становлять 85% у професійному зростанні людини. Основою сучасної освіти став принцип дитиноцентризму, який, на думку президента Національної академії педагогічних наук України В. Г. Кременя, полягає у необхідності наближення «навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини» (Кремень, 2009).

Провідну роль у становленні особистості відіграє вчитель – лідер, який здатний розкрити творчий потенціал учня, вміє організувати інтерактивне навчання, зацікавити, показати практичне застосування отриманих знань, виробити та розвивати їхні уміння та навички. «У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини» (Нова українська школа, 2016: 16).

Нові вимоги до системи освіти, до побудови особисто орієнтованого навчання та освітнього середовища впливають на педагогічну підготовку вчителя, «який відкритий до змін, легко освоює нові продуктивні освітні технології та є прихильником творчої професійної діяльності» (Нова українська школа, 2016: 12).

Підвищення кваліфікації вчителів спрямоване на розвиток семи компетентностей, а саме: професійно-педагогічної, соціально-громадянської, загальнокультурної, психологічно-фасилітативної, мовно-комунікативної, підприємницької та інформаційно-цифрової. Таке всеохоплення ком-

петентностей свідчить про те, що сучасні курси спрямовані не лише на вдосконалення професійної майстерності педагога, а й на покращення умінь та навичок з тих галузей знань, які є дотичними до діяльності будь-якого вчителя.

Аналіз досліджень. Значна частина науковців звертала увагу на особливості підвищення кваліфікації педагогів (Клокар Н. І., Ковальчук В., Оліфіра Л. М. та ін.), але лише окремі дослідники аналізують доцільність використання тих чи інших форм для здобуття педагогами нової інформації (Василенко Н. В., Куцевол О. М., Макшанов С. І. та ін.). Варто зазначити, що системний аналіз активних форм навчання педагогів, які сьогодні досить популярні під час проходження курсів, не стали об'єктом ґрунтовного дослідження.

З огляду на сказане вище **метою статті** є аналіз форм та засобів навчання під час підвищення кваліфікації сучасного вчителя, які сприяють його фаховому зростанню та побудові власної траєкторії освіти впродовж життя.

Виклад основного матеріалу. У межах післядипломної освіти, в процесі розвитку професійних здібностей, на нашу думку, має функціонувати вчителестентризм. Загалом, цей термін науковці трактують як домінування педагога на уроці, проте в руслі підвищення кваліфікації можна стверджувати, що дане поняття набуває позитивного забарвлення, яке полягає в тому, що особистість вчителя стає центральною постаттю процесу освоєння новітніх методів та технологій організації розвиваючого освітнього простору. Уперше за багато років учителі матимуть змогу самостійно обирати місце, форму здобуття знань та змістову наповненість програм. Якісне здобуття освітянами необхідних сучасних навичок для їх застосування під час практичної діяльності має бути основною метою Інститутів, які надають послуги підвищення кваліфікації.

Потрібно зазначити, що під час роботи з педагогічними працівниками варто враховувати андрагогічні компоненти роботи з дорослими. В.М. Буренко стверджує, що модель професійної підготовки вчителя на основі андрагогічного підходу має містити такі компоненти: «1) методи навчання (групові, ігрові, рефлексивні, комбіновані, інтегровані, проблемно-пошукові); 2) мотивація навчання (досвід учителя, індивідуальні можливості, індивідуальні стилі навчання, активні форми роботи з розвитку професійних умінь, роль викладача у створенні оптимальних умов для професійної перепідготовки вчителя гуманітарного профілю); 3) принципи навчання дорослих (самостійне навчання, спільна діяльність, урахування

досвіду, індивідуалізація, системність, контекстність, актуалізація, еkleктичність, самосвідомість); 4) принципи педагогічної творчості викладача (суб'єктивність, діагностика, оптимальність, взаємозалежність)» (Буренко, 2005: 11).

Сьогодні підвищення кваліфікації педагогічних працівників здійснюється за трьома видами, а саме: довгострокове (72–216 навчальних годин) та короткострокове підвищення кваліфікації (72 навчальні години), стажування. Відповідно до цього практикуються різні форми організації навчання: денна, заочна, очно-заочна, індивідуальна та дистанційна.

Засвоєнню нової інформації допомагає урізноманітнення форм проведення навчальних занять, які мають бути направлені аж ніяк не на пасивне отримання інформації, а на активну взаємодію та практичний розвиток професійних умінь та навичок учителя. Найпопулярнішими сьогодні залишаються інтерактивні лекції, семінари, самостійна робота, майстер-класи, тренінги, конференції, вебінари, круглі столи тощо. Проаналізуємо доцільність використання названих форм проведення занять курсів підвищення кваліфікації.

Незмінно популярною формою навчання в межах формальної освіти є лекція. У рамках освіти дорослих слухачам проводиться інтерактивна лекція, а не традиційна, яка має лише інформаційний характер. «Позитивним моментом під час проведення такої лекції є те, що вона дозволяє залучити колективні знання і досвід, розширити коло думок сторін, зрозуміти глибину і важливість поставленої проблеми, визначити зміст і темп викладу навчального матеріалу з урахуванням особливості аудиторії» (Нагорний та ін., 2016: 188).

Підготовка такого виду лекції є досить копіткою. За її основу викладач обирає проблемну тему, з якою слухачі в певній мірі знайомі, розкриває новітні шляхи її вирішення та прогнозує дискусію, яка може виникнути під час здобуття нових знань. Інтерактивна лекція має бути максимально наближеною до потреб слухачів, бути насиченою не лише новою інформацією, а й прикладами, що сприятиме обміну досвідом, розвитку аналітичного мислення і власних підходів та оцінок вирішення професійних ситуацій.

Основні риси професійного спілкування викладача зі слухачами курсів підвищення кваліфікації під час інтерактивної лекції:

- викладач виступає в ролі співбесідника, який прагне поділитися своїми знаннями та досвідом;
- зацікавлений у побудові суджень слухачами;
- лекція побудована на основі зіставлення різних точок зору щодо вирішення навчальних

проблем, що розкривають сутність розв'язання суперечностей;

- у процесі викладу матеріалу ставить запитання, дає відповіді, стимулює педагогів до роздумів та пошуку можливих варіантів їх вирішення тощо.

Популярною формою навчання сьогодні також залишається семінар, який має за мету заглибитися у важливі та типові проблеми професійної діяльності. Ефективність семінарських занять полягає в такому:

- зосередження уваги лише на окремих, головних проблемах теми;
- створення атмосфери вільного висловлювання своїх думок, подолання страху помилитися під час обговорення того чи іншого питання;
- розвиток умінь аргументовано доводити свою думку, підкріплюючи її фактами;
- застосування теорії на практиці під час вирішення задач-ситуацій.

Існує значна кількість видів семінарських занять, які варто застосовувати під час занять курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Найефективнішими, на нашу думку, є: семінар-дискусія, семінар-навчально-рольова гра, семінар дослідження, кейс-семінар тощо.

Семінар-дискусія спрямований на обговорення гострих освітніх питань, які турбують учителів, та сприяє виробленню єдиного напрямку дій під час впровадження нових засад реформування освітньої ланки. Завдяки даному виду семінару можна виявити прогалини в розумінні функціонування освітнього процесу в школі між науковцями та вчителями-практиками, які завдяки своєму досвіду роботи можуть застерегти від негараздів, що можуть виникнути в результаті впровадження теоретичних розробок, та порадити, як їх уникнути.

Семінар-навчально-рольова гра полягає у відтворенні будь-якої запропонованої викладачем педагогічної ситуації за допомогою психологічної переорієнтації (ролей). Це дозволяє інтенсифікувати розумову діяльність педагогів, відпрацювати на практиці нестандартні освітні ситуації, подолати бар'єри спілкування, які виникають у групі маловідомих людей, та розвивати творчі здібності.

Значною популярністю сьогодні користується case-study (кейс-метод), який «передбачає всебічний аналіз представленої ситуації професійно-педагогічної діяльності, що обговорюється під час відкритої дискусії й сприяє виробленню в учасників case-study навичок прийняття рішень» (Куцевол, 2017). До позитивних сторін застосування даного методу належить повне наближення до реалій практичної діяльності педагога, розвиток умінь самостійного, нестандартного вирішення

ситуацій та здібностей до аналізу й апробації власних поглядів і дій.

Кейси відрізняються від семінарських та практичних занять насамперед безліччю альтернативних шляхів вирішення проблеми та значною кількістю вироблених навичок.

Основними вимогами до змісту кейсу є наявність:

- інформації та чіткого опису подій, що дає можливість всебічно оцінити поведінку вчителя та учня (учнів) в обставинах, наближених до реальних;

- проблемної ситуації, яка передбачає декілька варіантів її вирішення і змушує задуматися навіть досвідчених педагогів-практиків;

- цілей, які реалізуються під час дискусії та обговорення запропонованої ситуації під керівництвом викладача.

Відповідно до класифікації European Case Clearing House кейси поділяються на:

- кейси-випадки, які описують лише один випадок. Вони невеликі за розміром, не вимагають спеціальної підготовки слухачів та використовуються зазвичай під час першого знайомства з даним методом;

- допоміжні кейси – це основа для роботи над іншими кейсами. Вони спрямовані на передачу та легке засвоєння необхідної інформації;

- кейси-вправи використовуються з метою застосування на практиці контрактних прийомів та шляхів вирішення поставленої проблеми;

- кейси-приклади – своєрідний зворотній аналіз ситуації. Слухачі курсів аналізують наявну інформацію, розбивають її на складові частини та виявляють допущену помилку, виробляють можливі кроки її уникнення;

- комплексні кейси навчають відділяти істотну інформацію від другорядної;

- кейси-рішення – це вибудований план дій в обставинах, що склалися.

Приклад кейсу для вчителів. *Оленка, учениця 8 класу, з поважних причин пропустила складну тему з української мови «Складне речення». Коли вона наступного тижня прийшла на урок, то зіткнулася з тим, що не може дати відповіді на теоретичні питання, які запитував учитель Станіслав Петрович. Йому стало шкода ставити Оленці двійку, оскільки та була дуже здібною. Станіслав Петрович все ж був незадоволений тим, що учениця проявила безвідповідальність і не вивчила тему самостійно, не запитала в однокласників про домашнє завдання. Розробіть свій алгоритм дій вчителя на уроці, який буде спрямований на розкриття наявних знань учениці.*

Невід'ємною формою підвищення кваліфікації вчителів залишається самостійна робота, яка «успішно зміцнює знання, ефективно підвищує освітній рівень суб'єкта навчання, розвиває пізнавальні здібності» (Василенко). Сьогодні інститутами післядипломної освіти створюються інноваційні навчальні середовища, які спрямовані на дистанційне самостійне опрацювання вчителем інформації та вироблення необхідних умінь та навичок. При цьому слухач завжди може отримати кваліфіковану консультацію від куратора навчальної групи за допомогою різноманітних засобів зв'язку (форуми, чати e-mail тощо).

За допомогою хмарних технологій слухач курсів підвищення кваліфікації має можливість ознайомитися з окремими темами фахового спрямування, виконати індивідуальні завдання практичного спрямування, виконати випускову роботу та пройти поточний контроль.

У європейських країнах значну увагу приділяють проектним технологіям у межах самостійної роботи. На нашу думку, цей вид діяльності дозволяє розвивати творчість та креативність педагога. Доцільно використовувати різноманітні типи проектів, а саме:

- дослідницькі – мають структуру наукового дослідження, спрямовані на аналіз певної педагогічної проблеми;

- інформаційні – збір та опрацювання інформації щодо актуальної теми та презентація отриманих результатів;

- творчі – написання різножанрових письмових робіт, розроблення фільмів чи буктрейлерів, фільмування уроку тощо.

- рольові – демонстрація написаної вистави та ін.

Основою успішного виконання проекту є орієнтація закладу освіти на інтереси та потреби педагога, який здатний створити оригінальний освітній продукт, що можна використовувати в професійній діяльності. Орієнтація на суспільну користь та використання кінцевого продукту стає рушійною силою проведення та завершення творчої роботи шляхом проведення проблемно-пошукового дослідження.

Отже, самостійна робота націлена на поглиблення знань та покращення умінь та навичок досвідчених педагогів. Системне поєднання теоретичного матеріалу, дослідної роботи та оцінка результатів діяльності сприяє оновленню змісту та формнавчання й виховання молоді, критичному аналізу запропонованих викладачем курсів інновацій.

Короткотривалою формою підвищення кваліфікації вчителів є майстер-класи. Це форма

ефективного зростання професійної майстерності педагога шляхом обміну досвідом, авторськими методиками та творчими напрацюваннями.

До переваг майстер-класів можна віднести: практичну орієнтованість; інтерактивну взаємодію учасників; активну самостійну роботу педагогів; у центрі лежить апробована ідея.

Майстер-клас складається з чотирьох етапів: отримання нової інформації, її засвоєння, практичне застосування та рефлексія. На першому етапі викладач представляє свій педагогічний досвід щодо обраної теми. На другому – учасники виступають у ролі учнів, засвоюють отриману інформацію. На наступному етапі відбувається об'єднання педагогів у групи та розроблення власних уроків чи його елементів, які стосуються означеної теми. Останній етап спрямований на рефлексію, аналіз отриманих знань та можливості застосування їх під час проведення власної професійної діяльності.

Прикладами тем майстер-класів для педагогів можуть бути: «Формування читацької компетентності на уроках літератури у старших класах», «Роль електронних освітніх ресурсів у роботі вчителя-словесника, «Педагогіка партнерства» тощо.

Ще однією активною формою отримання знань є тренінг (з англ. *totrain, training* – навчання, тренування). Під тренінгом розуміємо форму інтерактивного навчання, метою якого є професійне самовдосконалення, «перепрограмування наявної

у людини моделі управління своєю поведінкою і діяльністю» (Макшанов, 1992).

Для проведення тренінгу зазвичай обирають дискусію та ігрові методи навчання. Ефективність даної форми навчання пояснюється тим, що:

- «цінується точка зору і знання кожного учасника;
- можна поділитися своїм досвідом і проаналізувати його у комфортній атмосфері без примусу;
- існує можливість учитися, виконуючи практичні дії;
- можна припускатися помилок, що не призводить до покарання або негативних наслідків;
- немає оцінок та інших «каральних» засобів оцінювання нових знань» (Блінов, 2008).

Під час тренінгу відбувається корекція неефективних моделей поведінки вчителя, вироблення нових умінь та навичок, поповнення знань із певної галузі.

Висновки. Вибір форми підвищення кваліфікації вчителя має велике значення для легкого та ефективного засвоєння нової, необхідної для розвитку професійних здібностей інформації. Сьогодні слухачі курсів надають перевагу активним формам навчання, а саме: інтерактивним лекціям, майстер-класам, тренінгам, вебінарам тощо. Це пов'язано з тим, що під час їх проведення вчителі мають можливість на практиці відпрацювати уміння та навички, які згодом зможуть застосувати під час роботи з учасниками освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блінов О. А. Особливості організації проведення психологічного тренінгу. *Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки*. Київ : КиМУ, 2008. Випуск 12. С. 9–23.
2. Буренко В. М. Андрагогічний підхід до професійної перепідготовки вчителя гуманітарного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Київ, 2005. 22 с.
3. Василенко Н. В. Технологія організації самостійної роботи в системі безперервного навчання педагогічних працівників. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2880.
4. Кремень В. Про «Дитиноцентризм», або Чому освіта України потребує структурних змін. *Щоденна всеукраїнська газета «День»*. 2009. № 210 (3130). 19 листопада. С. 1–6.
5. Клокар Н. І. Концепція підвищення кваліфікації педагогічних працівників у післядипломній освіті регіону на засадах диференційованого підходу. *Народна освіта*. 2011. Вип. 2 (14). URL: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.
6. Ковальчук В. Професійний розвиток учителів: зарубіжний досвід. URL: <http://education-ua.org.ua/portivnyalna-pedagogika/485-profesijnij-rozvitok-uchiteliv-zarubizhnij-dosvid>.
7. Куцевол О. М. Використання методу case-stady у форматі підвищення кваліфікації вчителів української мови і літератури. *Збірник наукових праць Нац. Академ. Держ. Прикордон. служби України. Серія : Педагогічні науки*. 2017. № 4. С. 230–243.
8. Макшанов С. И. Методологические аспекты профессионального тренинга. *Вестник СПбГУ*. 1992. Серия 6. Вып. 3.
9. Нагорний В. В., Нагорна Н. О., Сінченко Д. М. Інтерактивна лекція як сучасна форма викладання дисципліни у вищій школі. *Актуальні питання підготовки майбутніх фармацевтичних та медичних фахівців в умовах сучасної освіти* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практичної конференції, 15 лютого – 24 березня 2016. Житомир, 2016. С. 187–189.
10. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої освіти. Київ, 2016. 34 с.

REFERENCES

1. Blinov O. A. Osoblyvosti orhanizatsii provedennia psykholohichnoho treninhu. Visnyk Zbirnyk naukovykh statei Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky. Vypusk 12.K. : KyMU, 2008. P. 9–23 [in Ukraine].
2. Burenko V. M. Andrahohichni pidkhid do profesiinoi perepidhotovky vchytelia humanitarnoho profilu: avtoref dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.04. K., 2005. P. 22 [in Ukraine].
3. Vasylenko N. V. Tekhnolohiia orhanizatsii samostiinoi roboty v systemi bezperervnoho navchannia pedahohichnykh pratsivnykiv [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2880 [in Ukraine].
4. Kremen V. Pro „Dytynotsentryzm”, abo Chomu osvita Ukrainy potrebuie strukturnykh zmin. Shchodenna vseukrainska hazeta „Den”. № 210 (3130). 19 lystopada, 2009. pP. 1–6 [in Ukraine].
5. Klokar N. I. Kontsepsiia pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv u pisliadyplomnii osviti rehionu na zasadakh dyferentsiiovanoho pidkhodu [Elektronnyi resurs] Narodna osvita. 2011. Vyp.2 (14). Rezhym dostupu : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua> [in Ukraine].
6. Kovalchuk V. Profesiinyi rozvytok uchyteliv: zarubizhnyi dosvid [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/485-profesijnij-rozvitok-uchiteliv-zarubizhnij-dosvid> [in Ukraine].
7. Kutsevol O. M. Vykorystannia metodu case-stady u formati pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv ukrainskoi movy i literatury. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii : Pedahohichni nauky. 2017. № 4. P. 230–243[in Russian].
8. Makshanov S. Y. Metodolohycheskye aspekty professyonalnoho trenynha. Vestnyk SPbHU. Seryia 6. 1992. № 3 [in Ukraine].
9. Nahorni V. V., Nahorna N. O., Sinchenko D. M. Interaktyvna leksiia yak suchasna forma vykladannia dystsypliny u vyshchii shkoli. Aktualni pytannia pidhotovky maibutnikh farmatsevtichnykh ta medychnykh fakhivtsiv v umovakh suchasnoi osvity: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 15 liutoho – 24 bereznia 2016. Zhytomyr, 2016. P. 187–189 [in Ukraine].
10. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi osvity. K., 2016. 34 p. [in Ukraine].

УДК 373.2.016:51

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176840>

Олена МАСЮК,

orcid.org/0000-0002-8353-6091

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри природничо-математичних дисциплін
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) lnamsk61@gmail.com*

Людмила ТИТАРЕНКО,

orcid.org/0000-0003-3487-8973

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри природничо-математичних дисциплін
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) ludmilazory@ukr.net*

Наталія СІНОПАЛЬНИКОВА,

orcid.org/0000-0002-5939-3916

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної, інклюзивної і здоров'язбережувальної освіти
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) sinopalnicova@ukr.net*

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ЕЙДЕТИКИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

У статті розкривається сутність ейдетики як технології розвитку пам'яті, уяви, образного мислення людини, надається характеристика основним її методам: робота з асоціаціями та акровербальна техніка. Врахування особливостей мислення, пам'яті та уяви учнів є важливою передумовою успішної організації навчального процесу. Тому у статті приділяється увага висвітленню особливостей сприймання та запам'ятовування інформації учнями молодшого шкільного віку, показана доцільність впровадження у навчальний процес методів та прийомів ейдетики. Це дозволяє розвивати у дітей пам'ять, уяву та мислення, знімати емоційне напруження, робити навчання задоволенням.

Ключові слова: *навчання математики, учні початкової школи, пам'ять, уява, асоціації, ейдетика, образне мислення.*

Olena MASIUK,

orcid.org/0000-0002-8353-6091

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Natural and Mathematical Sciences
G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) lnamsk61@gmail.com*

Liudmyla TYTARENKO,

orcid.org/0000-0003-3487-8973

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Natural and Mathematical Sciences
G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) ludmilazory@ukr.net*

Nataliia SINOPALNIKOVA,
orcid.org/0000-0002-5939-3916

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor of the Department of Special, Inclusive and Health-saving Education
G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) sinopalnicova@ukr.net

APPLICATION OF EDUCATION TECHNOLOGY IN MATHEMATICS EDUCATION

Development of New Ukrainian School puts forward new requirements to the primary education. The analysis of the concept of New Ukrainian School and State Standard of Primary Education has shown that child's development and formation of his key and subject competencies are the priorities in the learning process and require processing and storing large amount of educational information. So, the question of search for innovative learning technologies, which are oriented to schoolchild's needs, arises. The aim of the article is to reveal the essence of eidetics as a technology of development of imaginative memory, memorizing information and expediency of use of it in the process of teaching Mathematics.

It has been found out that taking into account the peculiarities of schoolchildren's thinking, memory and imagination is the important prerequisite for the successful organization of the learning process. It has been revealed that primary schoolchildren's memory is very active. So, if innovative technologies, such as eidetics, are used in the process of development of it, a person becomes internally harmonious and enriched, schoolchildren's fatigue while studying decreases and their emotional state improves. Taking this into consideration, it has been noted that modern teacher is meant to help children to learn how to memorize necessary information and remember it on time, acquire knowledge easily and with interest.

The essence of eidetics as a game technology of memorizing information has been revealed in the article. The ability to imagine various images and dream up, which is peculiar to each person, is the basis of this technology. It has been noted that work with associations and acroverbal technique are the main methods of eidetics. It has been revealed that work with associations is carried out due to the chain method and the method of visual associations. For example, when using the chain method, the elements of a particular list associate with each other in the chain with the help of mental images. The method of visual associations is based on the connection of an object with a certain subject. It has been determined that visual associations are the foundation of the method of memorizing numbers: a schoolchild converts each number into an image which it resembles and reminds. The acroverbal method of the eidetic technology is based on creative transformation of "dry" information into "live" texts (poems, songs, sayings). The article authors emphasize that reliance on images allows schoolchildren to perceive, memorize and remember information better, maintain mental activity and develop imagination.

Key words: teaching Mathematics, primary schoolchildren, memory, imagination, associations, eidetics, imaginative thinking.

Постановка проблеми. Орієнтація нової української школи на потреби учня в освітньому процесі, врахування його можливостей і запитів вимагає застосування новітніх освітніх технологій, зокрема тих, що надають різні способи засвоєння та запам'ятовування необхідної інформації.

Зрозумілою є легкість, з якою дитина запам'ятовує фрази з мультфільмів, рекламних роликів, слова з пісень, які зберігаються в пам'яті тривалий час. А для запам'ятовування правила, вірша чи таблиці множення дитині потрібно докласти багато зусиль. Проблема полягає в тому, що діти сприймають та запам'ятовують інформацію через світ образів. У першому випадку основою для запам'ятовування стає яскравий образ, а в другому – нав'язана дорослими інформація. Отже, важливою передумовою успішної організації навчального процесу є врахування особливостей мислення, пам'яті та уяви учнів.

Сьогодні ставить перед учителями запитання: як допомогти дитині запам'ятати необхідну

інформацію і вчасно пригадувати її, що робити, щоб кожному учневі було легко і цікаво здобувати знання, яким методам і прийомам надати перевагу. На ці запитання дає відповідь ейдетика – технологія розвитку пам'яті, уяви, образного мислення людини.

Аналіз досліджень. Ейдетика (з грецької мови «ейдос» – «образ») як напрям психологічної науки тісно пов'язана з поняттям «ейдетизм». Ейдетизм, як трактує сучасна психологія, – це різновид образної пам'яті, що назавжди зберігає події чи факти, які сильно вразили людину, у вигляді незвичайних образів. Отже, ейдетика – один із засобів розвитку образної пам'яті (Айзенварг, 2009: 20).

Пам'ять – один із найголовніших процесів психіки людини, основа, на якій творить мозок; це можливості людини, її мислення. Пам'ять – це відбиття досвіду людини шляхом запам'ятовування, збереження, дізнання, відтворення. Питання розвитку пам'яті є однією з традиційних проблем класичної та сучасної психології.

Дослідження пам'яті на базі інформаційного та системного підходів сприяли розкриттю продуктивних функцій пам'яті в організації та регуляції пізнавальної діяльності. Пам'ять починає розглядатися не як пасивне сховище набутого досвіду, а як активний процес, що здійснює переробку прийнятої інформації, її кількісний та якісний відбір, прогнозування тощо (Дж. Мілер, Р. Аткинсон, П. К. Анохін, Б. Ф. Ломов, В. П. Зінченко, С. П. Бочарова, В. Я. Ляудіс).

Теорія ейдетики розроблялась у 20–40-х роках ХХ століття у Німеччині в Марбургській психологічній школі Еріком Йеншем та його однодумцями (В. Йеншем, О. Кро, А. Рікелем, Г. Фішером). Е. Йенш уважав, що «ознака ейдетизму – емоційна забарвленість образів», й довів, що образне мислення – закономірна стадія дитячого розвитку. Дітей до 12 років він називав «ейдетиками», розрізняючи при цьому явний ейдетизм або прихований. Після 12 років здібність сприйняття ейдетичних образів згасає.

Вітчизняні науковці критично ставилися до ейдетичних ідей, піддавали їх експериментальним перевіркам. Найбільш відомими спеціалістами з питань ейдетики були П. П. Блонський, Л. С. Виготський, О. Р. Лурія. Однак через ряд обставин та Другу світову війну (1939–1945) дослідження з питань ейдетики були повністю зупинені.

Вивченням ейдетики, можливостей застосування її прийомів у процесі навчання займалися такі сучасні науковці та методисти, як Л. Айзенварг, Е. Антошук, А. Беседіна, М. Гайдаєнко, Ж. Григор'єва, О. Дмитренко, Л. Кравченко, І. Матюгін, О. Пашенко, В. Примакова та ін.

Як зазначає Л. Г. Айзенварг, міцна пам'ять пов'язана саме з уявою, а не із зубрінням. Запамятовування через силу та нескінченні повторення дають зворотній ефект. Сприймається і запамятовується лише та інформація, яка засвоюється легко і з задоволенням (Айзенварг, 2009: 23). Саме так і відбувається за допомогою прийомів ейдетики, які засновані на знанні фізіології мозку людини: права півкуля мозку – це «образна» півкуля, яка запамятовує емоції, а ліва – «словесна», розумна, аналітична. Сприймавши щось, мозок людини в правій півкулі складає образ-модель, а у лівій підбирає відповідні йому слова. Інформація, яка запамятовується таким чином, зберігається дуже довго, тому що це органічно і природно.

Пам'ять дітей у молодшому шкільному віці дуже активна, і це потрібно використовувати. Як зазначає А. Беседіна, проблема використання резервів пам'яті є також актуальною проблемою

під час розробки методів навчання математиці в школі. Якщо розвивається пам'ять, особистість стає внутрішньо гармонійною, збагаченою; зменшується втома у навчанні, збагачується емоційний стан. Завдяки образній пам'яті в процесі пізнавальної діяльності створюються ейдетичні образи, які є проміжною формою пам'яті і становлять фактичну основу розвивального навчання.

О. Пашенко вказувала, що ейдетика – це ігрова методика запамятовування інформації, в основі якої лежить властиве кожній людині вміння уявляти різні образи та фантазувати (Пашенко, 2010:16).

Систематизував, узагальнив і доповнив ейдотехнологію оригінальними методиками І. Матюгін. У середині 80-х років ХХ століття професор Ігор Матюгін, директор «Школи Ейдетики», розробив цілу систему ігор, яка покращує сприймання інформації та відтворення її, спираючись на вміння кожної людини уявляти та фантазувати. Він запропонував використовувати цілий спектр уявлень і фантазій: зорових, рухових, тактильних, нюхових та смакових.

З 1990-го року впровадження методів ейдетики в Україні почав здійснювати учень І. Матюгіна, почесний доктор педагогічних наук – засновник «Української школи ейдетики «Мнемозіна» Євген Антошук. Сучасна ейдетика – це не тільки розвиток уваги, уяви, пам'яті, різних видів мислення, а й спосіб подачі навчального матеріалу. Прийоми ейдетики застосовуються не лише на гурткових, факультативних заняттях чи заняттях із психології, а безпосередньо на уроках. Ейдетика залучає всі аналізатори дитини: дозволяє не лише побачити, а й помацати, почути, скуштувати, понюхати; подає нове через добре знайомі дітям образи. Ейдети стверджують, що не буває поганої пам'яті, а ми просто часто не вміємо нею користуватися. А причина цього – недостатньо розвинене асоціативне мислення.

Мета статті полягає у висвітленні сутності ейдетики як технології розвитку образної пам'яті, запамятовування інформації та доцільності її застосування у процесі навчання математики.

Виклад основного матеріалу. Ейдетика спирається на особливості мислення, пам'яті та уяви дітей. Відомо, що мислення учнів молодшого шкільного віку характеризують як конкретно-образне. Конкретність мислення молодших школярів виявляється в тому, що певну розумову задачу вони можуть розв'язати, тільки виходячи з означених словами конкретних предметів, їх зображень або уявлень. Образне мислення молодших школярів характеризується опорою

на уявлення та образи. Щоб думати, вони повинні сприймати й уявляти об'єкти, явища, подані в задачі. Перші 5–7 років права півкуля головного мозку, відповідальна за уяву, розвивається у дитини швидше за ліву, відповідальну за логічне та аналітичне мислення.

Уява – це процес побудови образу продукту діяльності ще до його виникнення, а також створення програми поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю. Особливість уяви полягає в тому, що вона дозволяє приймати рішення і знаходити вихід із проблемної ситуації за відсутності знань, які в таких випадках необхідні для мислення.

Фантазія (синонім поняття «уява») дозволяє, так би мовити, «перескочити» через якісь етапи мислення й уявити собі кінцевий результат. Активна уява спрямована на вирішення певних завдань. Репродуктивна уява характеризується тим, що створює образи, які відповідають опису. Наприклад, під час читання літератури, вивчення карти місцевості чи історичних описів уява відтворює те, що відображене в цих книгах, картах, оповіданнях.

Продуктивна уява, на відміну від репродуктивної, передбачає самостійне створення нових образів, які реалізуються в оригінальних продуктах діяльності. Продуктивна уява є невід'ємним елементом творчої діяльності.

Методи ейдетики побудовані на простих принципах: засвоєння інформації базується на уяві та позитивних емоціях, у доброзичливій, радісній атмосфері; ігровий матеріал доступний та мобільний; подання інформації враховує особливості кожної дитини.

Головними інструментами ейдетики є робота з асоціаціями та акробервальна техніка.

Асоціація (з лат. *associatio* – з'єдную, зв'язую) – поняття, що виникає під час згадування іншого. Асоціації відіграють важливу роль у будь-якому процесі навчання. Одна річ спричиняє іншу, тому асоціації допомагають упорядковувати всі елементи інформації. Як зазначає В. Примакова, свідомо вигадуючи якісь асоціації й відшукуючи їх у задалегідь передбачених випадках, ми тим самим підсилюємо контроль над записом інформації в пам'яті, тому шанси на спогад зростають. Пошук асоціацій швидко перетворюється на захоплюючу гру (Примакова, 2004: 22).

Робота з асоціаціями представлена двома напрямками: ланцюговий метод (він апелює до асоціативних логічних зв'язків) та метод зорових асоціацій.

Ланцюговий метод заснований на тому, що будь-яке явище може спричинити інше. Інфор-

мація, за навчання в цьому випадку, розкривається поступово (від загального до конкретного, від конкретного до загального або від конкретного до іншого конкретного, існуючого з ним паралельно в інформаційному просторі). Під час застосування цього методу елементи певного списку асоціюють один з одним у ланцюжок за допомогою мисленневих образів. Наприклад, потрібно запам'ятати такий список продуктів: курка, яйця, рис, молоко, масло. Ми створюємо ланцюжок образів: колись курка вилупилась з яйця; зараз вона клює рис; я дуже люблю молочну кашу, до якої обов'язково додаю масло.

Метод зорових асоціацій, навпаки, позбавлений логічного компонента. У застосуванні цього методу особливо важливим є зв'язок того чи іншого об'єкта з певним предметом. Наприклад, коли учитель пояснює дітям, як позначається на письмі число сім, навчає їх правильно писати цифру 7, дуже влучно викликати в їхній уяві яскравий, емоційний образ цієї цифри. Учні в цьому випадку обов'язково надовго запам'ятають, як пишеться число сім. А якщо ж учням просто пояснити, з яких ліній складається цифра 7, то, на жаль, у пам'яті воно залишиться далеко не у всіх.

Отже, на зорових асоціаціях базується метод запам'ятовування цифр та чисел: кожна цифру учень перетворює в образ, який вона йому нагадує (рис. 1).

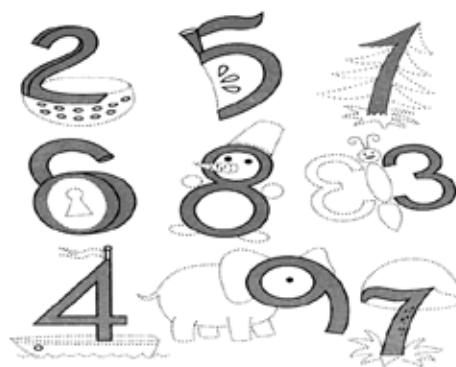

Рис. 1.

Є. В. Антошук подає такі найчастіші асоціації дітей:

- 1 – Буратіно (або будь-який казковий герой);
- 2 – лебідь (або будь-який птах);
- 3 – двогорбий верблюд (і всі екзотичні тварини);
- 4 – стілець догори ногами (і всі меблі);
- 5 – яблуко (та всі фрукти);
- 6 – комп'ютерна мишка (і будь-яка техніка або посуд);
- 7 – прапорець (і різний інструмент);
- 8 – велосипед (і все, що з колесами);

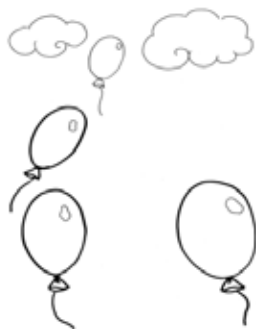
9 – барабан (і будь-який музичний інструмент або будь-яка риба);

0 – м'яч, бублик (Антошук, 2000:14).

У сучасних технологіях навчання прийоми ейдетики дозволяють запам'ятовувати цифри й за допомогою кольорів або матеріалу, з якого вони виготовлені. Так, наприклад, у навколишньому світі є чимало предметів, що мають завжди один і той же колір (апельсин – помаранчевий, огірок – зелений, вата – біла, трава – зелена, вугілля – чорне тощо). Крім цього, у свідомості кожної людини є предмети, що асоціюються з певним кольором, іншими словами, цей колір предмета як би закріплений в особистому досвіді людини. Подібні асоціації можуть бути в дитини із цифрами. За бажання кожний може виписати список кольорів своїх цифр.

Акровербальний метод («акро» – край, «вербо» – слово) базується на креативному перетворенні «сухої» інформації в «живі» тексти. Це може бути, наприклад, «шифрування» навчального матеріалу у вірші, пісні та висловлювання. Як правило, робота з інформацією таким способом викликає особливо приємні емоції. Так, наприклад, для запам'ятовування цифри нуль можна скористатися віршем:

«Нуль за ниточку тримаю,
Це ж бо – кулька, кожен знає.
Якщо нитку відпустить –
Кулька в небо полетить!»

Отже, використання ейдетики у навчальному процесі сприяє розвитку образного мислення

дітей – вони вчаться мислити образами. Цифри і літери для них стають живими персонажами: вони рухаються, розмовляють, мають запах, смак, колір, беруть участь у фантастичних пригодах. Уміння фантазувати і уявляти робить дітей природно розкріпаченими, допомагають позбавитися внутрішніх комплексів. Такими ж стають і їхні думки, а це розкриває їхній творчий потенціал. З опорою на образи учні краще сприймають інформацію, це є їх підтримкою у складних процесах розуміння, запам'ятовування та згадування, протягом уроку зберігається розумова активність, розвивається уява.

Планування уроку математики в початковій школі з використанням прийомів ейдетики формує новий підхід до освітніх технологій, який дозволяє кожній дитині комфортно, легко та із задоволенням здобувати нові знання. За використання ейдетики в навчанні мінімізується психологічна напруга на учнів, а запам'ятовування і засвоєння інформації стають невимушеними, захоплюючими та необтяжливими. Саме тому вже з 1-го класу вчителю необхідно: навчати учнів запам'ятовувати новий матеріал швидко та якісно, збільшувати обсяг їхньої пам'яті; розвивати творчу уяву, фантазію, образне мислення учнів, вчити їх мислити послідовно, асоціативно; розвивати просторову орієнтацію та уявлення; тренувати вміння швидко знімати втому, знаходитись у доброму настрої.

Висновки. Отже, застосування технології ейдетики у процесі навчання учнів початкової школи сприяє формуванню образного мислення, виховує потребу в знаннях, дозволяє оволодіти сучасними способами пізнання навколишнього світу. Прийоми ейдетики оптимізують процес осмислення, опрацювання, засвоєння і запам'ятовування інформації, математичної зокрема, виробляють навички творчого мислення. Ці методи дають можливість раціонально організувати роботу на уроках математики і засвоювати навчальний матеріал усвідомлено та швидко, не відчуючи інтелектуального напруження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенварг Л. Г. Волшебство памяти, или эйдетика. *Психология и соционика международных отношений*. 2009. № 7. С. 20–26.
2. Антошук С. В. Швидка педагогічна допомога (Ейдетика: техніка запам'ятовування). *Початкова освіта*. 2000. № 39. С. 3–10.
3. Гайдаєнко М. Эйдетика – удивительная реальность. *Психолог*. 2011. № 28 (июль). С. 24–26.
4. Матюгин И. Ю. Методы развития памяти, образного мышления, воображения. Москва : Эйдос, 1996. 59 с.
5. Пашенко О. Ейдетика в навчанні. *Дошкільне виховання*. 2010. № 5. С. 16–17.
6. Примакова В. Використання елементів ейдетики на уроках математики. *Початкова освіта*. 2004. № 19 (травень). С. 22–23.

REFERENCES

1. Ayzenvarg L. G. Volshebstvo pamyati, ili eydetika. [The magic of memory, or eidetics]. *Psihologiya i sotsionika mezhdunarodnyih otnosheniy*, 2009, Nr 7, pp. 20–26 [in Russian].
2. Antoschuk E. V. Shvidka pedagogichna dopomoga (Eydetika: tehnika zapam'yatovuvannya). [Rapid Pedagogical Assistance (Eidetics Technique of Remembrance)]. *Pochatkova osvita*, 2000, Nr 39, pp. 3-10 [in Ukrainian].
3. Gaydaenko M. Eydetika – udivitel'naya realnost. [Eidetic – an amazing reality]. *Psiholog*, 2011, Nr 28 (iyul), pp. 24–26[in Russian].
4. Matyugin I. Yu. Metodyi razvitiya pamyati, obrznogo myishleniya, voobrazheniya. [Methods of development of memory, imaginative thinking, imagination]. Moskva: Eydos, 1996, 59 p. [in Russian].
5. Paschenko O. Eydetika v navchanni. [Eidetic in learning]. *Doshkllne viovannya*, 2010, Nr 5, pp.16–17 [in Ukrainian].
6. Primakova V. Viktoristannya elementiv eydetiki na urokah matematiki. [Using elements of eidetics in mathematics lessons]. *Pochatkova osvita*, 2004, Nr 19 (traven), pp. 22–23 [in Ukrainian].

УДК 378.147:781.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176841>**Наталія НАУМЕНКО,***orcid.org/0000-0002-7340-8985**доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов професійного спрямування
Національного університету харчових технологій
(Київ, Україна), lyutik.0101@gmail.com***Аліна РАСУЛОВА,***orcid.org/0000-0003-0884-3291**магістрант факультету біотехнології та екологічного контролю
Національного університету харчових технологій
(Київ, Україна), alino4karasulova228@gmail.com*

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ У НАУКОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ТА СТУДЕНТІВ

У статті проаналізовано найчастіше застосовувані у практиці спілкуванні викладачів і студентів НУХТ невербальні засоби, які, поряд із вербальними, забезпечують повноцінний обмін інформацією, настільки потрібний для організації спільної діяльності. Показано, що врахування всіх чинників невербального спілкування надзвичайно важливе у професійному спілкуванні, зокрема у сфері вищого навчального закладу; з'ясовано, що від того, наскільки добре суб'єкти переговорних процесів – навчальних занять, ділових засідань, наукових конференцій – володіють різними нюансами невербального спілкування, може залежати успішний його результат.

Ключові слова: спілкування, викладач, студент, невербальні засоби, символіка.

Nataliia NAUMENKO,*orcid.org/0000-0002-7340-8985**Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes
at National University of Food Technologies
(Kyiv, Ukraine) lyutik.0101@gmail.com***Alina RASULOVA,***orcid.org/0000-0003-0884-3291**Master Student of the Faculty of Biotechnology and Ecological Control
at National University of Food Technologies
(Kyiv, Ukraine) alino4karasulova228@gmail.com*

NON-VERBAL MEANS IN SCIENTIFIC COMMUNICATION BETWEEN TEACHERS AND STUDENTS

The article gives an analysis of the non-verbal means to be frequently used in communication between teachers and students of National University of Food Technologies. There were observed the ways to use and to alternate the non-verbal means during several forms of scientific communication like a lecture (including the open), department meetings and monitors' meetings ('starostats,' in Ukrainian), and conferences to make up the notion about the working atmosphere at the university as a whole. As it is well-known, the non-verbal means of communication sometimes are more informative than those verbal; however, they altogether provide the fruitful informational exchange which is cardinally necessary for the mutual work. Non-verbal communication is represented by not only the gestures, mimics, pantomimes, but also the spatial and temporal characteristics to organize communication itself. The notion of non-verbal communication includes the ability to interpret the gestures or mimics of the communicant and to control one's own emotions; the psychological essence of a human's 'privacy'; the national cultural specifications of the behavior of communicants, the manners of the latter to position themselves during the business conversations; the ability to decipher the usage of 'auxiliaries' (pens, pencils, pointers, and so on). The systems of non-verbal communication are able to not only amplify or weaken the verbal impact on the listener, but also display such an essential parameter of communicative process as the intentions of communicants – for example, the eye contact between the teacher and the students during the lecture can assure them all in the fruitfulness of the work they are doing. The authors of the article prove that consideration of all the factors of non-verbal

communication is very important for effective professional activity, especially within the institution of higher education. There is particularly shown that the ability of the participants of negotiation processes (academic classes, business meetings, and scientific conferences) to deal with the non-verbal means can surely condition their successful results.

Key words: communication, teacher, student, non-verbal means, symbolism.

Постановка проблеми. Усне професійне спілкування найчастіше ведеться у форматі діалогу (розмова керівника з підлеглим, партнера з партнером) або полілогу (ділова бесіда, нарада, засідання, збори). Серед чинників, які зумовлюють специфіку діалогічного мовлення (*воно обслуговує безпосереднє взаємне спілкування людей у найрізноманітніших сферах їхньої діяльності; воно складається з реплік, мовлення протікає рефлексивно, без попереднього обдумування; підготовка до висловлення у цій формі мовної взаємодії відбувається одночасно зі сприйманням чужого мовлення; у ньому використовуються переважно прості за структурою синтаксичні одиниці*), велику роль відведено позамовним, або невербальним, чинникам – міміці, жестам, поставі, рухам, дотриманню відстані та способам розташування мовців.

Аналіз досліджень. Невербальне спілкування, так само як і мовне, передбачає зворотний зв'язок. Позитивний невербальний зворотний зв'язок сприятливо впливає на взаємини між співрозмовниками, а негативний супроводжує або породжує деструктивні взаємини. Вміння користуватися ними сприяє формуванню культури спілкування.

Американський психолог вірменського походження А. Мехрабян установив, що передача інформації відбувається за рахунок вербальних засобів (лише слів) на 7%, за рахунок звукових засобів (тону голосу, інтонації звуку) – на 38%, а за рахунок невербальних засобів – 55% (Mehrabian, 1981: 88). Надалі ця закономірність стала відомою як «правило 7% – 38% – 55%».

Ще з 60-х років минулого століття в науковий обіг уведено термін «проксиміка» (від англійського proximity – близькість), який означає дистанцію, дотримувану партнерами під час спілкування. Відстань між особами служить регулятором їхніх стосунків. За будь-якого спілкування правильно обрана відстань (залежно від національності та культури мовців) істотно впливає на його здійснення. Відстань, на якій ведеться бесіда, буває чотирьох видів: інтимна (до 0,5 м), у діловому спілкуванні такої відстані зазвичай притримуються близькі друзі; особиста (0,5...1,2 м) – відстань, яка розділяє учасників ділового спілкування на офіційних прийомах, офіційних або дружніх вечірках; в університеті на такій відстані перебувають викладач зі студентом

під час індивідуальних консультацій; соціальна (1,2...3,6 м), на якій попервах тримаються від нових співробітників, а також сторонніх людей; офіційна (3,6 м і більше): коли викладач звертається до великої групи людей, зручніше стояти саме на цій відстані від аудиторії – під час лекційних і практичних занять, наукових конференцій (див. Піз, 2000: 24–25).

Мета статті – на основі аналізу способів використання невербальних засобів, принципів їх узгодження з вербальними (манера мовлення, наголос, підвищення або зниження інтонації) утвердити їхню роль у формуванні індивідуального стилю роботи викладачів.

Виклад основного матеріалу. Якщо вербальні засоби спілкування – це *мова* та *мовлення*, то невербальне представлено не лише застосуванням жестів, міміки, пантоміміки, а й просторово-часовою характеристикою організації спілкування. У понятті невербального спілкування полягає не лише вміння інтерпретувати жести й міміку партнера та контролювати власну поведінку, а й психологічна сутність поняття «приватного простору» людини; національні особливості поведінки співрозмовників, їх взаємне розташування під час ділової бесіди; уміння дешифрувати використання допоміжних предметів. Зі спостереження за ходом ділової зустрічі (бесіди), чергування невербальних і вербальних чинників спілкування можна скласти уявлення про робочу атмосферу в установі.

Відстань як невербальний чинник спілкування перебуває в тісному зв'язку з **розташуванням** співрозмовників. Під час спілкування працівників і студентів університету бар'єром найчастіше виступає стіл, тому стратегічне розташування «сил» і правильний розподіл учасників за столом – засоби їхньої ефективної взаємодії. Застосовуючи положення А. Піза (Піз, 2000: 155–159), можна спостерегти, що двоє учасників розмови можуть займати такі місця (якщо припустити, що в усіх ситуаціях стіл прямокутний):

Позиція «ділової взаємодії» (з одного боку столу). Так сидять двоє людей, працюючи у співтворстві над певною темою. Під час аудиторних занять так сидять студенти, і це дозволяє їм радитися з метою прийняття спільного рішення – залежно від типу заняття та завдання, яке ставить викладач (наприклад, прийом «мозкового штурму», робота в парях).

«Оборонна позиція» (по різні боки столу навпроти одне одного). Така позиція налаштує на боротьбу за власну точку зору. Так сидять викладач зі студентом під час іспиту, а якщо зустріч відбувається у кабінеті керівника (не лише зі студентом, а й із молодшим за рангом колегою), таке розташування свідчитиме про відносини субординації.

Незалежна позиція (біля протилежних кутів столу). Так сидять люди, які не бажають контактувати за столом, наприклад у бібліотеці або їдальні.

Обабіч одного кута столу. Ця позиція сприяє постійному контактній очей і дозволяє співрозмовникам стежити за жестами один одного. Так сидять під час індивідуальних консультацій викладач і студент, науковий керівник і аспірант, науковий консультант і докторант (останні, залежно від рівня їхніх стосунків, можуть сидіти й у позиції ділової взаємодії); або двоє викладачів одного рангу, обговорюючи певну проблему.

Основу для ефективного спілкування можна встановити, лише розмовляючи з людиною вічна-віч. Зазвичай під час спілкування з одними людьми можна відчувати дискомфорт, а з іншими – зручно та затишно. Це зумовлено передусім тим, як співрозмовник дивиться на мовця, яка тривалість їхнього погляду, як довго вони можуть витримати погляд одне одного. Саме тому важливо під час ділових бесід контролювати свій вираз очей: дивитися на співрозмовника зацікавлено, але не надто пильно; не вдягати темні окуляри, аби не склалося враження, що ви розглядаєте людину впритул або намагаєтеся відвести погляд. Знання мови погляду потрібні й акторові, й журналістові, й менеджерів. Представники різних професій мають уміти безпомилково тлумачити вираз погляду співрозмовника.

Погляд під час бесіди виконує функцію синхронізації (Duncan, Fiske, 1977: 17). Той, хто говорить (А), менше дивиться на співрозмовника, ніж слухач (В). Це дає змогу В сконцентрувати увагу на формулюванні та висловленні думки у відповідь. Перед завершенням фрази А обов'язково підніме очі на В, ніби перевіряє його реакцію на сказане та дає знати, що чекає його відповіді.

Пантоміміка – це передусім пластика: виразальні рухи всього тіла людини або окремих його частин, які охоплюють ті зміни в ході, поставі, жестах, міміці, які передають її психічний стан, переживання, ставлення до тих чи тих явищ, дій. Педагогові цей невербальний прийом допомагає виокремити основне, «намалювати» образ об'єкта дослідження студентам або слухачам наукової конференції. Пантомімічні зміни зазвичай вини-

кають мимовільно, як зовнішній вияв загального емоційного стану людини.

Рівна хода, зібраність говорять про впевненість педагога, його готовність ділитися досвідом зі слухачами. Водночас сутулість, млявість свідчать про внутрішню слабкість людини. Естетика тіла не терпить поганих звичок: погойдування назад-уперед, переминання з ноги на ногу, звички триматися за спинку стільця, крутити в руках різні предмети тощо. Викладача, так само як і студента, «прикрашає» виразна постава, яка виражає його людську гідність, професійну впевненість.

У практиці викладацької та студентської діяльності існують традиційні етикетні правила, засновані на невербальних чинниках: *послідовність входу до аудиторії* (викладач – дівчата – юнаки), *вставання* як знак привітання або прощання студентів із викладачем; *піднімання руки* як прохання надати слово.

Окрім цього, доцільно обумовити специфіку застосування невербальних засобів під час навчальних занять, передусім **лекцій**. Досвід спостереження за роботою викладачів і спеціальні психолого-педагогічні дослідження показали, що найкраще засвоюється той матеріал, в який включено всі органи чуттів, усе, що людина бачить або чує. Чеський педагог Я.А. Коменський впровадив у науку «золоте правило дидактики», згідно з яким для ефективного засвоєння дисципліни необхідно «включати» всі органи чуттів (Komeňski, 1965: 88).

Для цього застосовуються **технічні засоби навчання**, які також зумовлюють невербальну поведінку викладача. Ведучи лекцію, педагог зазвичай стоїть або, щоб його краще чули всі, неквапливо походить по «авансцені» чи сходах аудиторії, часто збудованої «амфітеатром». Якщо викладач стоїть за кафедрою, щоб бачити свій конспект, він може відійти від неї й дати всім зрозуміти, що бажає вийти за межі певної формальності для невимушеного обміну думками. Лектор, звертаючись із запитанням до студента, має підійти ближче, **порухом руки** запросити до слова, сформулювати питання і, отримавши відповідь, повторити її вголос так, щоб чули всі.

Особливої уваги в гармонізації вербальних і невербальних чинників вимагає **відкрита лекція** – вид заняття, на якому присутні інші викладачі (завідувач кафедри або його заступники), запрошені особи (декан факультету, проректори). Предметом її зазвичай є недостатньо розроблена чи й узагалі нова в методиці тема, а метою – показ та поширення найбільш ефективних інноваційних прийомів навчально-виховної роботи (Кочан, Захлюпана, 2002: 65). Такі лекції сприяють упро-

вадженню досягнень педагогічної науки в практику, поширюють педагогічний досвід, підвищують кваліфікацію викладача.

Саме під час відкритої лекції педагог має нагоду показати себе багатогранною особистістю, науковцем, який уміє працювати з першоджерелами й формувати на їх основі власну точку зору. Слухачам лекції – студентам і викладачам кафедри – подобаються конкретні **прикладі та ілюстрації**, які роблять докази яскравими та зрозумілими; тому лектор заздалегідь готує відповідні ілюстративні матеріали (таблиці, відеофільми, слайди, презентації Power Point тощо).

Успіх лекції залежить від її змісту й умінь викладача переконливо говорити, увиразнюючи мову невербальними засобами. У кожного викладача з роками виробляється власна манера поведінки під час лекції: одним до вподоби **ходити** по аудиторії, а іншим – **стояти** за трибуною; одні включають у текст дотепи, інші дотримуються серйозних інтонацій; одні **мімікою** акцентують певні моменти, інші **не міняють** виразу обличчя. Деякі часто вдаються до наочних засобів, а інші ними нехтують, покладаючись винятково на усну мову. Однак єдине, що об'єднує хороших лекторів, – чіткий виразний виклад, зібраність, а найголовніше – відчуття захопленості своїм предметом, яке педагог має передати студентові, поєднуючи вербальні та невербальні чинники.

Засідання кафедри («старостат»). Засідання кафедри або «старостат» у деканаті факультету – один із найефективніших способів обговорення важливих питань і прийняття рішень у всіх сферах життя. Воно дає можливість спільно аналізувати важливі питання й висловлювати свої думки та пропозиції, приймати оптимальні рішення. Завдяки засіданню виявляються погляди зацікавлених сторін на ту чи ту проблему, а також є можливість інформувати їх про плани керівництва. Якщо учасники обмінюються думками, обговорюють проблеми і спільними зусиллями доходять певних висновків, ефект від такого засідання буде значним.

Виступаючи з конкретного питання порядку денного, доповідач займає **позицію, щоб його бачили всі**, підтримуючи постійний **контакт очей** і тримаючись на **соціальній відстані** (до 1,5 м). Своє мовлення він увиразнює **жестами рук** – заміниками слів у фразі: перелічуючи певні явища (*по-перше, по-друге, по-третє*), загинає або розгинає пальці; формуючи протиставну синтаксичну конструкцію, спрямовує відкриту долоню ліворуч (*з одного боку...*) та праворуч (*з другого боку...*); звертаючи увагу слухачів на певну тезу, піднімає вказівний палець догори, вживаючи

дієслова наказового способу: *зауважте!, замисліться!*). Часто при цьому він «диригує» ручкою або олівцем.

Цікаво простежити за рухами учасників засідання кафедри або «старостату» під час виступу конкретного доповідача. Кожен по-своєму ставиться до порушеного питання: *той, кому воно важливе*, уважно дивиться на доповідача, занотовуючи ключові моменти, а *той, кого воно «не обходить»*, поводить байдуже: пише, малює, дивиться у вікно, читає книгу або газету. Хтось, виступаючи з місця й тримаючи руки на столі, постукує долонями одна об одну (мікрооплески самому собі) і через це видається не вельми скромною людиною. Інші підпирають голову рукою (типовий жест нудьги – «щоб не заснути»), за А. Пізом (Пиз, 2000: 66). Тоді керівник засідання вдається до суто вербального впливу – адресує йому дотичне до теми виступу запитання або, не звертаючись до нього безпосередньо, згадує його ім'я та прізвище чи навіть цікаве для нього слово: цього досить, аби повернути людину в річище розмови.

Виступ на конференції. Під час наукового заходу викладач може виявляти себе в кількох іпостасях: доповідача, модератора (керівника секції) та слухача. В усіх випадках користування невербальними засобами має бути доцільним, адже в ньому відбиваються риси індивідуального стилю професійного спілкування.

У досвідченого викладача-*доповідача жести* в поєднанні зі словами стають надзвичайно промовистими, посилюють емоційне звучання сказаного. Щоб оволодіти азами жестикулювання, потрібне тривале тренування, розуміння ролі кожного жесту. Частота і доцільність жестикуляції залежить від культури поведінки людини. У практиці наукового виступу склалися такі поради щодо використання жестів (справедливі вони й щодо лекцій):

Жести мають бути мимовільними. Варто застосовувати жест, відчуваючи необхідність у цьому.

Жестикуляція не повинна бути безперервною, не слід махати руками протягом усієї доповіді. Водночас не можна провести всю доповідь і без жестів, стоячи зовсім непорушно. Це справлятиме враження невпевненості в собі.

Потрібно урізноманітнювати жестикуляцію, не користуватися одним і тим самим жестом у всіх випадках, коли потрібно надати висловові виразності.

Жести мають відповідати своєму призначенню.

Жести виступають повноцінними заміниками слів і в роботі *модератора*. Передусім це важливо в дотриманні регламенту виступу, як і на засі-

данні кафедри. Керівники секцій у наукових конференціях можуть послуговуватися як звуковими сигнальними пристроями (дзвониками, таймерами), так і специфічними жестами: колоподібний рух рукою або пальцем (диригентський жест «кінець», «зняття»), схрещення кистей рук, розведення рук убік, показування пальцем на годинник («стежете за часом»).

Неабияку роль у поданні наукового матеріалу відіграє **міміка**. Доповідач виразом подиву (інколи навіть так званого дитячого подиву) супроводить запитання на зразок: «Ви розумієте...», «Ви помітили, що...», «Уявіть, що...», «Як ви знаєте...». І, підвівши слухачів до самостійного формулювання думки, перемикається на вираз радості від знайденої відповіді, «відкриття» нового аспекту проблеми. Гама емоцій, відбита на обличчі лектора, є способом символізації стадій наукового пошуку: не випадково психологи стверджують, що рушієм науки є подив. Так говорив і О. де Бальзак: «Ключем до всякої науки є великий знак запитання».

Разом із виразом обличчя важливе значення для утримання уваги аудиторії має також **зоровий контакт**. Дуже нецікавим є той оратор, який усю свою доповідь читає лише за записами; той же, хто впродовж усієї доповіді фокусує пильний погляд на котромусь одному слухачеві («спопеляє очима»), викликає в останнього стан тривоги. Добрий, досвідчений лектор дивиться безпосередньо в очі слухачеві, ставлячи запитання, і кожне нове адресує іншому учасникові конференції. Це подобається людям, оскільки свідчить про те, що промовець **бачить їх і сприймає як помічників** у вирішенні порушеного питання.

Висновки. У комунікативному процесі відбувається не лише «рух інформації», а й активний обмін нею. Адже тональність ділового діалогу залежить від завдань, що їх ставить перед собою кожен зі співрозмовників у той чи той конкретний момент. Особливу роль для кожного учасника відіграє значущість інформації, що її варто не лише сприйняти, а й зрозуміти, осмислити. Комунікативний вплив під час обміну інформацією – це психологічна взаємодія між людьми.

Системи невербальної комунікації (міміка, жести, постава, поза, відстань, розташування співрозмовників) не лише здатні посилювати чи послаблювати вербальний вплив, а й допомагають виявити такий істотний параметр комунікативного процесу, як **наміри учасників спілкування**. Але, трактуючи різні прояви невербальної комунікації, слід ураховувати те, що існують істотні розбіжності в застосуванні тих чи тих символів у різних культурних традиціях. Так, для Національного університету харчових технологій ця проблема актуальна у зв'язку зі вступом на навчання великої кількості студентів із зарубіжних, часто мусульманських країн.

Разом із вербальними невербальні засоби забезпечують повноцінний обмін інформацією, настільки потрібний для організації спільної діяльності. Врахування всіх чинників невербального спілкування надзвичайно важливе у професійному спілкуванні, зокрема у сфері вищого навчального закладу. Від того, наскільки добре суб'єкти переговорних процесів – навчальних занять, ділових засідань, наукових конференцій – володіють різними нюансами невербального спілкування, може залежати успішний його результат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кочан І. Н., Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів : Вид-во ЛНУ імені І. Франка, 2002. 132 с.
2. Пиз А. Язык телодвижений; пер. с англ. Н. Котляр. Санкт-Петербург : Издательский дом «Гутенберг», 2000. 187 с.
3. Duncan S., Fiske D. W. Face-to-Face Interaction. New Jersey : Hillsdale, 1977. XVI. 289 p.
4. Komeński J.A. Wielka dydaktyka. Wrocław : PWN, 1965. 475 s.
5. Mehrabian A. Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes. 2nd edition. Belmont, California : Wadsworth, 1981. VII. 157 p.

REFERENCES

1. Kochan, I., Zakhlyupana, N. Slovyk-dovidnyk z metodyky vykladannya ukrayins'koyi movy. Lviv: Vydavnytstvo LNU imeni Ivana Franka, 2002. 132 s. [in Ukrainian].
2. Piz, A. Yazyk telodvizheniy / per. s angl. N. Kotlyar. Sankt-Peterburg: Izdatel'skiy dom "Gutenberg", 2000. 187 s. [in Russian].
3. Duncan, S., Fiske, D. W. Face-to-Face Interaction. New Jersey: Hillsdale, 1977. xvi, 289 p. [in English].
4. Komeński, J. A. Wielka dydaktyka. Wrocław: PWN, 1965. 475 s. [in Polish].
5. Mehrabian, A. Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes. 2nd edition. Belmont, California: Wadsworth, 1981. vii, 157 p. [in English].

Катерина ОРДУ,
orcid.org/0000-0002-4977-1557
аспірант кафедри педагогіки
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *kateryna_77@ukr.net*

СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ

У статті розглядається сутність поняття «комунікативна компетентність». З'ясовується її значення в професійному становленні студентів-медиків. Подано порівняльний аналіз понять «комунікативна компетентність» і «комунікативна компетенція». Визначено структуру комунікативної компетентності майбутніх лікарів. Стверджується, що основу комунікативної компетентності становлять комунікативні компетенції, які базуються на знаннях, уміннях, навичках.

На основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових підходів до визначення структури комунікативної компетентності виокремлено чотири компоненти комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів: когнітивний, поведінковий, ціннісно-смісловий, емоційно-вольовий.

Ключові слова: *комунікація, комунікативна компетентність, комунікативна компетенція, компоненти, сімейний лікар, комунікативна компетентність сімейних лікарів.*

Kateryna ORDU,
orcid.org/0000-0002-4977-1557
Postgraduate Student of Department of Pedagogy
South-Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) *kateryna_77@ukr.net*

STRUCTURE OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE FAMILY DOCTORS

The article deals with the problem of forming the communicative competence of future family medicine doctors. It determines its importance in the professional development of medical students.

The communicative competence of future family physicians is considered as the ability of a person based on knowledge and experience to navigate in situations of communication, to understand the motives, intentions, partners, to choose and implement an effective model of interaction with patients and colleagues.

Purpose of the article are definition, interpretation and evaluation of the component of the communicative competence of future family physicians.

The analyzed researches of scientists testify to the fact that in the scientific literature there is no single definition of the notion of communicative competence.

On the basis of the theoretical analysis of various scientific approaches to the definition of the structure of communicative competence, we have identified four components of the communicative competence of future family physicians: cognitive, behavioral, value-semantic, emotional-volitional.

The cognitive component plays an important role in shaping the communicative competence of future family physicians. Provide weapons of knowledge about verbal and nonverbal means of communication, knowledge about the features, structure, functions of professional communication.

Behavioral component involves the formation of skills to realize communicative competences directly in the conditions of professional and business communication: the ability to conduct a conversation with the patient; ability to overcome psychological barriers; understanding of individual psychological characteristics of patients and their ability to take into account; the ability to listen and give advice to the patient.

Valuably-semantic component are readiness for the implementation of communicative competence in professional communication.

The emotional-volitional component provides the ability to influence the listeners, manage their attention; ability to penetrate the patient's inner world; ability to show sympathy to the patient regarding his illness.

Key words: *communication, communicative competence, components, family doctor, communicative competence of family doctors.*

Постановка проблеми. Комунікативна компетентність сімейного лікаря – це один із ключових факторів його професійного успіху. На сьогодні постає питання про необхідність переносу акцентів із технологізації освітнього процесу на аспекти особистісного розвитку, зокрема, на формування в майбутніх медиків знань і навичок щодо різних видів і ситуацій комунікативної взаємодії. Медична діяльність має специфічні особливості: високу частоту міжособистісних контактів під час спілкування з пацієнтами та їхніми рідними, психоемоційні перевантаження, необхідність швидко реагувати на обставини й ухвалювати життєво важливі рішення в умовах дефіциту часу.

Мета статті – визначення, тлумачення й оцінка компонентного складу комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів.

Аналіз досліджень. На думку Н. Бібік, О. Пометун, О. Савченко, О. Овчарук поняття «компетентність» має дидактичну специфіку і розглядається як педагогічна категорія, яка може характеризувати як певний етап в освітньому процесі, так і його кінцевий результат – результат освіти (Галицька, 2015: 42).

Дослідженням комунікативної компетентності фахівців різних спеціальностей займалися Т. Бутенко, І. Данченко, Н. Завіниченко, О. Касаткіна, І. Козубовська, О. Краєвська, С. Макаренко, М. Тимофієва, В. Черевко та ін.

Загальні питання формування комунікативної компетентності в зарубіжному досвіді розглядалися в роботах Л. Божович, Л. Виготського, Ю. Жукова, І. Зимньої, Дж. Равена, Н. Хомського, А. Хуторського, С. Шишова тощо, у тому числі в роботах українських авторів: С. Абрамович, Л. Варзацької, С. Дорошенко та ін.

Професійна комунікативна компетентність є предметом досліджень у галузі професійної підготовки майбутніх лікарів (А. Варданян, С. Герасименко, І. Гуменної, Ю. Ємельянова, О. Корж, Ю. Лісіцина, І. Палійчука, Ю. Остраус, О. Уваркіної, М. Філоненко), які визначають її як складову частину комунікативної культури професіонала, запоруку успішної кар'єри.

Проведений аналіз значної кількості наукових джерел свідчить, що сьогодні бракує розробок, пов'язаних із формуванням комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів.

Виклад основного матеріалу. По-перше, з'ясуємо значення дефініції «комунікація». За визначенням Л. Мамчур, комунікація (лат. *communicativ*) – це спілкування, обмін думками, специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої діяльності (в даному випадку – освітньої).

Результатом комунікації, на погляд ученої, є ефект взаєморозуміння в діалозі з іншою людиною в межах співробітництва та співтворчості, який досягається за рахунок самовизначення і має прояв у текстах комунікації, що супроводжують вирішення колективних завдань (Мамчур, 2010: 61).

Розглянемо поняття спілкування з позиції наукових підходів. У філософії поняття «спілкування» трактується як специфічний для суб'єктів спосіб взаємних відносин, спосіб буття людини у взаємозв'язках з іншими людьми. Соціологи трактують категорію спілкування як специфічну взаємодію людей – членів суспільства, представників певних соціальних груп. Психологи трактують спілкування як один із видів людської діяльності (Маріна, 2008: 147).

По-друге, спробуємо розмежувати поняття «комунікативна компетенція» і «комунікативна компетентність». Поняття «комунікативна компетенція» ввів до наукового вжитку американський лінгвіст Д. Хаймз (у 1972 р.) на противагу теорії мовної компетенції Н. Хомського (Бойко, 2013: 104).

На думку А. Богуш, комунікативна компетенція – це обізнаність людини, певна система знань, практичних мовленнєвих умінь і навичок, мовленнєвих здібностей (Богуш, 2007).

За визначенням Ф. Бацевича, комунікативна компетенція – це навички використання мови в конкретному контексті й ситуації спілкування, умінь зорієнтуватися у співбесіднику, ефективно впливати на нього (Бацевич, 2004: 123).

М. Айзенбарт подає стислий перелік найбільш досліджених компонент комунікативної компетенції, що включає: 1) знання особливостей і проблем тих осіб, з якими потрібно спілкуватися; 2) володіння відповідними комунікативними технологіями; 3) вміння аналізувати жести, міміку та інтонації співрозмовника; 4) обізнаність з азами ораторського мистецтва, їх практичне застосування; 5) здатність запобігати конфліктам та врегулювати ті, що виникли; 6) багатий словниковий запас; 7) мистецтво емпатії; 8) дотримання норм етики й етикету; 9) деякі акторські здібності; 10) навички активного слухання; 11) грамотність і стилістична внормованість писемного мовлення; 12) розвинене усне мовлення, його впевнена інтонація та відповідне емоційно-ситуативне забарвлення; 13) вміння аргументувати власні погляди та відстоювати їх (Айзенбарт, 2017: 2).

Т. Вольфовська розглядає поняття комунікативної компетентності як необхідний людині рівень сформованості досвіду, вмінь і навичок міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати

в суспільстві з урахуванням власних здібностей і соціального статусу (Вольфовська, 2001: 13).

За твердженням Н. Ашиток, комунікативна компетентність відображає інтегральний прояв професіоналізму, в якому поєднуються елементи професійної і загальної культури (рівень освіченості, достатній для самоосвіти і самостійного вирішення пізнавальних проблем (Ашиток, 2015: 12).

За О. Бодальовим, поняття «комунікативна компетентність» трактується як здатність установлювати і підтримувати ефективні контакти з іншими людьми за наявності внутрішніх ресурсів (знань і вмінь) (Бодальов, 1995).

Як зауважує О. Крилова, комунікативна компетентність – це здатність зберігати стосунки з бажаною визначеністю, тобто здатність уникати в стосунках ям і капканів і виправляти порушення, коли тактика уникання не спрацьовує (Крилова, 2015).

І. Чеботарьова вважає, що комунікативна компетентність – це один з основних компонентів професійної готовності, що включає знання про способи цілеспрямованого використання мовних засобів для вирішення завдань спілкування; високий рівень володіння рідною та іноземною мовами; володіння культурою спілкування, знання національної культури, менталітету, володіння інформаційно-комп'ютерними технологіями, особову готовність, що забезпечить співпрацю і взаємодію співробітників колективу (Чеботарьова, 2014: 213).

Погодимось із думкою Н. Стеценко, що комунікативна компетентність – це узагальнена комунікативна властивість особистості, що включає розвинуті комунікативні здібності, сформовані вміння і навички міжособистісного спілкування, знання про основні його закономірності та правила (Стеценко, 2016: 186).

С. Мащак пропонує таке визначення: «Комунікативна компетентність особистості – це здатність установлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певна сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечують ефективне спілкування» (Мащак, 2010: 442).

У працях Ю. Ємельянова, Л. Петровської під комунікативною компетентністю розуміється здатність налагоджувати і підтримувати потрібні контакти з людьми. До складу компетентності включають певну сукупність знань і вмінь, що забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу (Бойко, 2015: 109).

На думку О. Корніяки, комунікативну компетентність утворюють операційно-технічні засоби – комунікативні знання, вміння та навички, досвід спілкування (Корніяка, 2010: 31).

О. Максимова під комунікативною компетентністю студентів вищих навчальних закладів розуміє інтегральну якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви в професійній діяльності. Вважає, що комунікативна компетентність сприяє особистому успіхові та дасть змогу особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах (Максимова, 2016: 60).

Як зауважує М. Оліяр, існує кілька підходів визначення структури комунікативної компетентності. З розгляду цієї проблеми вчені сфокусовані: на знаннях та здібностях, необхідних для спілкування (В. Захаров, В. Лабунська, Е. Руденський); на описі структури комунікативної компетентності, що здійснюється через комунікативні вміння (А. Захаров, А. Мудрик); на комунікативних знаннях, здібностях та навичках, що являються структурними елементами комунікативної компетентності (Е. Сидоренко) (Оліяр, 2014).

У структурі комунікативної компетентності, на думку Т. Вольфовської, наявні компоненти: когнітивний, мотиваційно-оцінний, конативний (операційний). Здатність до участі в комунікативних ситуаціях, ситуативна адаптованість, вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки, усвідомлення своїх перцептивних умінь є складниками комунікативної компетентності (Вольфовська, 2001: 13).

У контексті нашого дослідження важливою видається структура комунікативної компетентності Ю. Ємельянова, в якій дослідник виокремлює: 1) загальні здібності (здатність до навчання); 2) комунікативні знання, уміння, навички і власне невербальні засоби; організацію індивідом міжособистісного простору на своїй території, згідно із соціальними нормами; 3) особистісні змінні: Я-концепція (Ємельянов, 1995).

Більшість дослідників трактує комунікативну компетентність лікаря як засновану на комунікативних здібностях, уміннях і знаннях, інтелектуально й мотиваційно зумовлену соціально-професійну характеристику, що дозволяє лікарю самостійно й відповідально реалізовувати ефективні й адекватні комунікативні дії в конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії (Дроненко, 2018: 44).

З метою визначення сутності комунікативної компетентності сімейного лікаря та визначення її структурних елементів розглянемо вимоги, які ставляться до медичних працівників. Звертаємося передусім до визначення поняття «сімейний лікар». Лікар загальної практики – сімейний лікар (далі – сімейний лікар) – це спеціаліст із

вищою медичною освітою, який має юридичне право надавати первинну медико-санітарну допомогу закріпленим сім'ям й іншим приписним категоріям населення незалежно від віку, статі і характеру патології. На посаду сімейного лікаря призначається лікар, який пройшов підготовку в інтернатурі за спеціальністю «загальна практика – сімейна медицина», або лікарі за освітою «Лікувальна справа» та «Педіатрія», які пройшли підготовку на циклі спеціалізації із сімейної медицини у вищих медичних закладах удосконалення з різними формами навчання лікарів і отримали сертифікат спеціаліста за спеціальністю «Загальна практика (сімейна медицина)» (Черешнюк, 2014).

О. Чернецька зазначає, що для формування основних компетенцій сімейного лікаря та забезпечення якісного оволодіння студентами й інтернами практичними навичками на етапах дипломної та післядипломної підготовки бажано проводити навчання на клінічних базах кафедр (у поліклініці, навчально-практичних центрах первинної медико-санітарної допомоги, відділеннях сімейної медицини, амбулаторіях і стаціонарах); у тренінгових і симуляційних центрах. В освітній роботі використовується «Наскрізна програма підготовки студентів медичних факультетів і лікарів-інтернів для оволодіння практичними навичками та методиками, необхідними для праці на посадах лікарів за спеціальністю «Загальна практика та сімейна медицина». Враховуючи реформування системи охорони здоров'я, було визначено, що первинна медична допомога, яка надається лікарем загальної практики – сімейним лікарем, передбачає здійснення консультацій, проведення діагностики та лікування найбільш поширених хвороб (Чернецька, 2018: 71).

Варто відзначити визначення структури комунікативної компетентності лікаря М. Анкваб, яка виокремлює як складники компетентності «комунікативні здібності, комунікативні уміння і знання, адекватні завданням професійного спілкування й достатні для їх розв'язання» (Дроненко, 2018: 45).

На думку Ю. Остраус, основними якостями для формування професійно-комунікативної культури майбутніх лікарів є: доброзичливість, емпатійність, комунікабельність, рефлексивність (Остраус, 2016: 176).

С. Герасименко, характеризуючи компоненти комунікативної культури майбутнього фахівця медичного профілю, виділила: емоційний компонент (збагачення практики управління емоціями, розвиток емпатійних здібностей, формування етичної установки майбутньої професії); когнітивний компонент (розвиток здатності й готовності

до компромісу під час вирішення та врегулювання конфліктних ситуацій, розширення кругозору й інтересів студента); поведінковий компонент (включення студентів у продуктивну взаємодію з викладачем і однолітками на занятті, збагачення досвіду діяльності в колективі, моделювання комунікативних ситуацій (Кайдалова, 2014: 50).

М. Філоненко у структурі комунікативної компетентності лікаря виділяє: гностичний компонент (система знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема); конативний компонент (загальні та специфічні комунікативні уміння, які дозволяють успішно встановлювати контакт зі співрозмовником); емоційний компонент (гуманістична установка на спілкування, розвинуті емпатія та рефлексія; високий рівень ідентифікації з виконуваними професійними та соціальними ролями) (Філоненко, 2008: 128).

Ми поділяємо думку Ю. Юсеф, яка вважає, що основними показниками та критеріями комунікативної компетентності майбутніх лікарів є: мовна компетенція (знання мови; володіння мовними вміннями й навичками); мовленнєва компетенція (уміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування), тобто володіння мовленнєвими уміннями й навичками; предметна компетенція стосується вмінь відтворювати у свідомості картину світу; прагматична компетенція виявляється в здатності до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою до свідомого вибору необхідних форм, типів мовлення, врахування ознак функціонально-стильових різновидів мовлення (опису, роздуму, розповіді) (Юсеф, 2013: 193).

На основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових підходів до визначення структури комунікативної компетентності нами виокремлено чотири компоненти комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів: когнітивний, поведінковий, ціннісно-смысловий, емоційно-вольовий.

Когнітивний компонент відіграє важливу роль у формуванні комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів. Передбачає озброєння знаннями про вербальні та невербальні засоби спілкування, знаннями про особливості, структуру, функції професійного спілкування. Він містить у собі сукупність основних комунікативних знань, умінь або здатностей: знання медичної термінології; вміння підтримувати розмову; будувати висловлювання в різних стилях та жанрах мовлення; вести бесіду, розповідати; внутрішня настанова на виявлення та виправлення помилок

різних типів у власному мовленні; здійснення професійної комунікації за допомогою відповідних вербальних і невербальних мовних засобів.

Поведінковий компонент передбачає формування умінь реалізовувати комунікативні компетенції безпосередньо в умовах професійного і ділового спілкування: вміння проводити бесіду з пацієнтом; вміння переборювати психологічні бар'єри; розуміння індивідуально-психологічних особливостей пацієнтів і вміння їх враховувати; вміння вислухати і дати пораду пацієнту; вміння аналізувати всі компоненти своєї діяльності і себе як особистість та індивідуальність.

Ціннісно-смісловий компонент – готовність до реалізації комунікативної компетентності в професійному спілкуванні.

Емоційно-вольовий компонент забезпечує вміння впливати на слухачів, керувати їхньою увагою; вміння проникати у внутрішній світ пацієнта; вміння проявляти співчуття пацієнтові щодо його захворювання.

Висновки. Проаналізовані дослідження вчених свідчать про те, що в науковій літературі не існує єдиного визначення поняття комунікативної компетентності. Можемо стверджувати, що основу комунікативної компетентності становлять комунікативні компетенції, які базуються на знаннях, уміннях, навичках, способах комунікативної діяльності і проявах емоційно-ціннісного ставлення до неї. Ґрунтуючись на вищевикладеному, комунікативну компетентність майбутніх сімейних лікарів ми розглядаємо як здатність особистості, засновану на знаннях та досвіді орієнтуватися у ситуаціях спілкування, вибирати і здійснювати ефективну модель взаємодії з пацієнтами та колегами. На основі проведеного теоретичного аналізу різних наукових підходів до визначення структури комунікативної компетентності нами виокремлено чотири компоненти комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів: когнітивний, поведінковий, ціннісно-смісловий, емоційно-вольовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенбарт М. М. Сутність поняття «Соціально-комунікативна компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3 (44.3) квітень. С. 1–4. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.3/1.pdf> (дата звернення: 23.05.2019).
2. Ашиток Н. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал*. Дрогобич : Вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. № 6 (125). С. 10–13.
3. Бойко А. Е. Сутність та структура комунікативної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17 (1). С. 104–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17%281%29_13.
4. Дроненко В. Г. Дослідження комунікативної компетентності майбутніх лікарів. *Медицина освіта*. 4. С. 41–47. URL: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2018.4.9249> (дата звернення: 20.05.2019).
5. Максимова О. О. Комунікативна компетентність вчителя початкової школи. *Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал*. Дрогобич : Вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. № 5 (136). С. 59–63.
6. Остраус Ю. М. Комунікативні якості як критерій сформованості професійно-комунікативної культури майбутніх сімейних лікарів. URL: <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/30-4.pdf>.
7. Саєнко М. Зміст і структура професійної компетентності майбутніх лікарів. *Наукові записки. Серія: педагогіка*. 2018. № 1. С. 83–89.
8. Стеценко Н. М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах* : зб. наук. праць ; редкол. В. В. Кузьменко та ін. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Випуск 29. С. 185–191.

REFERENCES

1. Ayzenbart M. M. Sutnist' ponyattya «Sotsial'no-komunikatyvna kompetentsiya» v suchasniy naukoviy paradyhmi [The essence of the concept of "social and communicative competence" in the modern scientific paradigm]. «Molodyy vcheny» № 4.3 (44.3) kviten', 2017 r., pp.1-4. (URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.3/1.pdf> 23.05.2019) [in Ukrainian].
2. Ashytok N. Komunikatyvna kompetentnist' pedahoha: struktura, etapy formuvannya [Communicative competence of the teacher: structure, stages of formation] Molod' i rynek: shchomisyachnyy naukovo-pedahohichnyy zhurnal. Drohobych: Vyd-vo Drohobys'tkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, № 6 (125), 2015. P. 10-13. [in Ukrainian].
3. Boyko A. E. Sutnist' ta struktura komunikatyvnoyi kompetentnosti vykhovantsiv pozashkil'nykh navchal'nykh zakladiv [The essence and structure of communicative competence of pupils of extracurricular educational institutions]. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchniv'skoyi molodi. 2013. Vyp. 17(1), P. 104-111 [in Ukrainian].
4. Dronenko V. H. Doslidzhennya komunikatyvnoyi kompetentnosti maybutnikh likariv zakladiv [Research of communicative competence of future doctors]. Medychna osvita, (4). P. 41-47 [in Ukrainian].

5. Maksymova O. O. Komunikatyvna kompetentnist' vchytelya pochatkovoyi shkoly [The communicative competence of the elementary school teacher] Molod' i rynok: shchomisyachnyy naukovo-pedahohichnyy zhurnal. Drohobych: Vyd-vo Drohobyt's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2016. № 5 (136). P. 59 – 63.

6. Ostraus Yu. M. Komunikatyvni yakosti yak kryteriy sformovanosti profesiyno-komunikatyvnoyi kul'tury maybutnikh simeynykh likariv. [Communicative qualities as a criterion for the formation of a professional and communicative culture of future family physicians] URL:<https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/30-4.pdf> [in Ukrainian].

7. Sayenko M. Zmist i struktura profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh likariv [Content and structure of professional competence of future doctors. Proceedings. Naukovi zapysky. Seriya: pedahohika. 2018. № 1. P. 83-89 [in Ukrainian].

8. Stetsenko N. M. Komunikatyvna kompetentnist' yak skladova profesiynoyi pidhotovky suchasnoho fakhivtsya [Communicative competence as a component of professional training of a modern specialist] Pedahohichnyy al'manakh: zb. nauk. prats' / redkol. V.V.Kuz'menko ta in. Kherson : KVNZ «Khersons'ka akademiya neperervnoyi osvity», 2016. Vypusk 29. P. 185–191 [in Ukrainian].

УДК 371.16.929.(С. У. Гончаренко)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176844>

Алла САМКО,
orcid.org/0000-0003-0785-0510
аспірант відділу андрагогіки
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) alla-samko@ukr.net

ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ АКАДЕМІКА СЕМЕНА УСТИМОВИЧА ГОНЧАРЕНКА

У статті висвітлено основні етапи життєвого та наукового шляху відомого українського вченого, педагога, академіка С. Гончаренка. Визначено й охарактеризовано головні чинники формування його науково-педагогічного світогляду: родинне виховання; соціальне оточення; викладацька та науково-дослідницька діяльність; система освіти, в умовах якої відбувалося становлення особистості С. Гончаренка; наукове та навчально-педагогічне середовище; постійне прагнення до самоосвіти, творче самовдосконалення й самореалізації, самостійні науково-педагогічні пошуки.

З'ясовано, що в особі С. Гончаренка поєднувався високий професіоналізм вченого та найкращі якості людини. Його надзвичайний таланти дослідника став яскравим проявом натхненного служіння науці і суспільству. Семен Гончаренко збагатив науку важливими і цінними відкриттями, став всевітньо відомим вченим, авторитетним дослідником, мудрим педагогом.

Ключові слова: Семен Устимович Гончаренко, життєвий і науковий шлях, український педагог, науковець, академік.

Алла САМКО,
orcid.org/0000-0003-0785-0510
Postgraduate Student of the Department of Androgology
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) alla-samko@ukr.net

THE LIFE AND SCHOLARLY CAREER OF THE ACADEMICIAN SEMEN HONCHARENKO

The article describes the main stages of life and scholarly career of the famous Ukrainian scholar, educator and academician Semen Honcharenko. It justifies the periodization of the scholar's life and scholarly and pedagogical career and considers the processes of forming and developing his personality. The article also clarifies and characterizes the main factors in forming his scholarly and pedagogical views: family education (parents had influence with his son; they supported his thirst for knowledge); social environment (his studies at Kirovohrad Pedagogical Institute); positive influence of the teaching staff; teaching activities (theoretical, methodical and practical professional and pedagogical training of pupils); research activity (publication of scholarly and pedagogical works); the system of education within which the personality of Semen Honcharenko was developed; scholarly and pedagogical environment; the constant striving for self-study, creative self-improvement and self-realization, independent scholarly and pedagogical enquiries.

The conducted research on S. Honcharenko's personality mostly includes determining the main stages of his life and scholarly and pedagogical career, which are caused by external changes (professional growth, changes of places to stay, etc.), as well as the internal evolution of his views, emergence and development of new ideas, theories, etc. The study and analysis of previously unknown archival and other sources made it possible to distinguish the main periods of life and scholarly and pedagogical career of Semen Honcharenko as follows: the period of family education (1928-1948), the period of his early teaching days and development of his pedagogical views (1948-1958), the period of scholarly enquiries (1958-1993), the period of scholarly and theoretical generalization of pedagogical views (1994-2013). Each of these periods was characterized by significant changes in the life and views of the famous educator.

The article specifies that the personality of Semen Honcharenko combined high professionalism of the scholar and the best qualities of the human spirit. His extraordinary research talent became a vivid manifestation of the inspired service of science and society. Semen Honcharenko enriched science with important and valuable discoveries and became a world-renowned scholar, an authoritative researcher and a wise educator.

Key words: Semen Honcharenko, life and scholarly career, Ukrainian educator, scholar, academician.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань сучасної вітчизняної історико-педагогічної науки є вивчення життєвого та творчого шляху непересічних особистостей, визначних педагогічних персоналій. Зокрема, заслуговує на увагу спадщина освітян, педагогічні ідеї яких вплинули на створення цілісної концепції розвитку освіти в Україні. Ґрунтовне вивчення, дослідження та широке висвітлення педагогічної спадщини видатних науковців слугує формуванню платформи для професійної підготовки майбутніх педагогів загальноосвітньої та вищої школи, сприяє повноцінному розумінню педагогічної науки в цілому, специфіки розвитку освіти, усвідомленню сучасності й визначенню перспектив розвитку педагогіки.

Аналіз досліджень. Аналіз історико-педагогічних, науково-методичних та архівних джерел свідчить, що вивченню українських педагогічних персоналій присвячені праці Н. Антонєць, Л. Вовк, Н. Дічек, М. Лещенко, А. Марушкевич, Н. Постоюк, Є. Спіцина та інших сучасних дослідників. Незважаючи на опублікування результатів значної кількості історико-педагогічних розвідок, є особистості, біографія та наукова діяльність яких потребують всебічного висвітлення.

Однією з таких непересічних постатей вважається академік Семен Устимович Гончаренко – відомий науковець, провідний методолог, талановитий вчений-енциклопедист, який увійшов в історію педагогічної науки як фахівець у галузі загальної педагогіки і методики навчання фізики. На жаль, до цього часу ми не маємо жодної докладної розвідки про життя та науковий шлях С. Гончаренка. Офіційні (практично анкетні) відомості про українського вченого можна знайти в енциклопедичних та науково-довідкових виданнях, які обмежуються лише кількома рядками. Про наукову діяльність С. Гончаренка можна дізнатися зі збірника документів, присвяченого історії Академії педагогічних наук України. Окрім аспекти науково-методичної спадщини С. Гончаренка, спогади його учнів, колег і друзів висвітлено у книзі «Лицар педагогічної науки», яка була створена до 90-річчя від дня народження талановитого Педагога.

Мета статті полягає у висвітленні життєвого і наукового шляху визначного українського педагога, науковця, академіка С. Гончаренка.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи видатну постать Семена Устимовича Гончаренка (1928–2013), ми прагнемо об'єктивно дослідити життєвий шлях ученого як приклад відданості українській науці та зразку класичного акаде-

мізму наукових праць. Довге, цікаве, творче життя, яке прожив С. Гончаренко, заслуговує на пошану, ретельне дослідження, комплексний аналіз та оцінку.

Народився Семен Устимович Гончаренко 9 червня 1928 р. у невеличкому українському селі Шпакове Новомиргородського району Кіровоградської області. За спогадами дружини, Галини Василівни Гончаренко, зростав Семен у звичайній простій селянській родині разом зі старшим на сім років братом Олександром. Батько – Устим Михайлович і мати – Оксана Максимівна все життя пропрацювали в колгоспі на різних роботах, заробляли трудовні. Син перейняв від батьків гарну поставу, симпатичну вроду та добрий характер. Семен Устимович був дуже схожий на батька і зовнішністю і характером, завжди усміхнений і життєрадісний (з інтерв'ю із Г. Гончаренко, 20.12.2015).

У 1935 р. Семен пішов до першого класу Шпаківської неповно-середньої школи і до початку Великої Вітчизняної війни закінчив 6 класів семирічної школи. У шкільному віці почали виникати перші серйозні захоплення майбутнього вченого. Учився успішно й охоче, дуже любив читати. Вже тоді С. Гончаренко вирізнявся серед однолітків наполегливістю та допитливістю до всього нового: він перечитав усі книги сільської бібліотеки, усіх письменників які вивчалися за шкільною програмою, а також поза нею. Він знав набагато більше вчительки, на уроках літератури замість неї переповідав зміст художніх творів, який знав в усіх подробицях (з інтерв'ю із Ю. Мальованим, 26.10.16).

Напад фашистської Німеччини перервав мирне життя людей. Коли почалася війна, Семену Гончаренку було тринадцять років. З серпня 1941 р. почалася фашистська окупація рідного села, яка тривала до січня 1944 р. Під час окупації у школі ніхто не навчався, хоч вона працювала ще кілька місяців. Селяни не поспішали працювати на німецьку владу, а навпаки, намагалися саботувати її розпорядження. Людей змушували постачати німецькій владі урожай та продукти тваринництва, садівництва, городництва. На базах колишніх колгоспів були утворені громадські двори, керівниками яких призначалися колишні бригадири або голови колгоспів з досвідом роботи, які не встигли або не змогли з різних причин евакуюватися на початку війни. Батьки С. Гончаренка, як і всі односельці, працювали в громадському дворі, за свою роботу майже нічого не отримували. Тому для того, щоб родина могла вижити, зерно самочинно брали на полі під час збирання врожаю.

На початку січня 1944 р. Семена Гончаренка разом зі старшим братом Олександром та ще багатьма односельцями відправляють до Німеччини. Але по дорозі через вікно товарного вагону йому разом з братом вдається втекти. Після довгих блукань по лісу вони потрапляють до партизанського загону імені Устима Кармелюка під командуванням М. Владімірова, який діяв на території Жмеринського району Вінницької області. У партизанському загоні брати Гончаренки були розвідниками. Під час виконання чергового завдання Семена з Олександром схопили німці. Лише щаслива випадковість врятувала їх від розстрілу, і брати повернулися до партизанського загону (з інтерв'ю із Ю. Мальованим, 26.10.16). Після звільнення Вінницької області від фашистських загарбників Семен повернувся в рідне село до батьків, а Олександр продовжив воювати у складі регулярних військ.

Після визволення України від німців у 1944 р., Семен Гончаренко продовжив навчання. Оскільки в Шпаківській школі було відкрито лише 1–6-ий класи, Семен пішов 1 жовтня 1944 р. (початок занять тоді у школах був з 1 жовтня) у сьомий клас Канізької неповно-середньої школи, яка була за 7 км від дому.

Повоєнне життя було складне, крізь розруха. Люди робили каганці, гноти, бляшаночки і підпалювали їх, це називалося освітлення. Житла опалювали також палками від соняшника, стовбурами від кукурудзи, хмизом (сухим гіллям). Однокласник і односелець С. Гончаренка, кандидат історичних наук Петро Минович Безтака згадував, що навчання в школі також було нелегким: «Приміщення школи було зруйноване війною, тож навчалися в колишніх, як тоді казали, куркульських хатах. Меблів не вистачало. У класі нам доводилося інколи під час занять стояти. Не завжди була можливість використовувати класну дошку, бо не було крейди. А біла глина, яку учні приносили по черзі, не завжди писала, або й зовсім її не було. Були й інші проблеми. Настала зима, а опалювати класну кімнату, в якій ми навчалися, не було чим. Узимку, коли надворі було близько або понад 20 градусів морозу, занять у школах не було...» (Спогади П. Безтаки). Деякі навчальні дисципліни за відсутності вчителів не викладалися. Наприклад, алгебру і геометрію вивчали лише в останній навчальній чверті. На цей період була запрошена вчителька математики з обласного центру. Однак сьомий клас Семен Гончаренко закінчив успішно.

До восьмого класу С. Гончаренко пішов до Панчівської середньої школи № 1, яка була за 12 кілометрів від дому. Заняття розпочина-

лися о 13-й годині, бо проводилися у другу зміну. В старші класи (8-10) приймали тоді не всіх бажуючих, лише тих, у кого були гарні оцінки. Із спогадів П. Безтаки: «До уроків готувалися на ходу, йдучи дорогою від Шпакового до Панчевого. Певний досвід був ще з періоду війни, коли навчалися в Канізькій школі. Економія робочого часу при цьому поєднувалася з полегшенням долати кілометри. Письмові домашні завдання виконувалися вдома, а якщо не встигали, то – перед уроками в школі й на перервах... Доношували одяг воєнного часу (шинель, солдатська шапка, гімнастерка і кирзові чоботи). Але 24 км щоденно при будь-якій погоді не подолаєш, тому на осінньо-зимовий період потрібно було наймати квартиру в Панчевому. А найстрашніше: це були голодні 1946-1947 роки...» (Спогади П. Безтаки).

Після закінчення школи у 1948 р. Семен Гончаренко вступає на фізико-математичний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. А.С. Пушкіна, зараз це – Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.

Зі вступом С. Гончаренка до інституту розпочинається період формування його як творчої, мислячої особистості, становлення педагогічних поглядів та початку педагогічної діяльності. Для юнака розпочалися незабутні студентські роки. Лекції педагогів, семінарські заняття, колоквиуми, диспути, курсові роботи, заліки, іспити захоплювали у вир студентського життя. Непомітно пройшов перший рік навчання. В заліковій книжці за результатами здачі екзаменів були виставлені тільки відмінні оцінки. За гарні успіхи в навчанні Семен Устимович отримував підвищену стипендію.

Слід зауважити, що на формування педагогічних поглядів С. Гончаренка вплинула блискуча плеяда талановитих педагогів, які були прикладом інтелектуальних і духовних інтересів. Їхній науково-педагогічний досвід дозволив створити таку атмосферу у педагогічному інституті, яка дозволяла майбутнім фахівцям отримувати міцні знання і практичні вміння, необхідні для подальшої роботи. Творча робоча атмосфера, створена в інституті, сприяла успішному формуванню таких професійно важливих рис, як захопленість дослідницькою роботою, ерудиція, інтерес до наукової діяльності. Ось як згадує Семен Устимович свої студентські роки: «... Мені як студенту поталанило в тому відношенні, що в інституті в той час працювало багато кваліфікованих талановитих педагогів, які вели навчання на високому науковому рівні. Звичайно, далеко

не всі педагоги мали науковий ступінь, але вони глибоко розуміли сучасну науку і не вдавалися до спрощеного викладу серйозних речей. І для самостійної роботи нам пропонувалися серйозні університетські курси і наукові монографії...» (Спогади С. Гончаренка, 2010: 108).

У 1952 р. С. Гончаренко завершив навчання в інституті й отримав диплом викладача фізики та математики і звання вчителя середньої школи. У цьому ж році С. Гончаренко одружився з Галиною Василівною, з якою познайомився в той час, коли вони обоє були студентами. Дівчина навчалася на історико-філологічному факультеті. Від самого початку їхнього знайомства він зрозумів, що вони мають спільні цінності й погляди на життя. У 1954 р. у родині Гончаренків народився син – Георгій (з інтерв'ю із Г. Гончаренко, 20.12.2015).

Після закінчення інституту С. Гончаренко за розподілом був направлений на роботу вчителем фізики та математики 8-10-х класів у Тишківську середню школу та Тишківську середню школу робітничої молоді Тишківського району Кіровоградської області, де пропрацював з серпня 1952 р. по листопад 1955 р.

Зауважимо, що навчання у Кіровоградському інституті не лише вдосконалило педагогічні знання та навички, розширило світогляд, збагатило особистість С. Гончаренка, а й відіграло важливу роль у подальшому становленні та розвитку педагога. Своїм учням Семен Устимович давав не тільки необхідні знання, уміння і навички, але й різнобічно розвивав і виховував молодь, виявляв та вдосконалював їх пізнавальні інтереси, інтелектуальні й творчі здібності, формувалася науковий світогляд, життєві цінності й установки, сприяв становленню цілісної особистості. Видатний фізик А. Ейнштейн стверджував, що «вміє вчити той, хто вчить цікаво». На нашу думку, тільки той вчитель може сформулювати особистісні та професійні якості своїх учнів, якими володіє сам. Звичайно, що Семен Устимович володів цими якостями на сто відсотків.

Відомо, що педагог не тільки професія, сутність якої у трансляції наукових знань і цінностей, але й висока місія виховання й розвитку особистості, затвердження людини в людині. Діяльність учителя – складна за змістом праця, що вимагає від людини високих моральних якостей, чітко вираженої фахової спрямованості, міцних знань і стійких інтересів, знання законів психології дитини, теорії й практики навчання й виховання. Усі ці якості гармонійно поєднувалися в особі Семена Устимовича Гончаренка.

Потяг до педагогічної діяльності переріс у любов до науки. Семен Устимович дедалі більше замислювався над проблемами вищої фізики і математики. Перемогла фізика, любов до якої проніс через усе своє життя. Вагомі наміри у подальшому займатися науковою діяльністю, прагнення до знань, наполегливість і працьовитість змусили Семена Устимовича рухатися далі. У вересні 1955 р. він відмінно складає вступні іспити і вступає до аспірантури в Український науково-дослідний інститут педагогіки (далі УНДП) за спеціальністю «методика фізики».

Під час навчання в аспірантурі С. Гончаренко виявив себе як перспективний науковець з динамічною думкою, всебічною ерудицією та новаторськими поглядами. Великий потенціал майбутнього вченого зазначив і тодішній завідувач відділу фізики Інституту педагогіки Марк Йосипович Розенберг, який здійснював велику роботу з підготовки наукових кадрів, і який згодом став науковим керівником кандидатської дисертації С. Гончаренка.

За три місяці до закінчення навчання С. Гончаренка в аспірантурі, сектор методики фізики рекомендує його залишити для роботи в Інституті педагогіки. З 16 травня 1958 р. С. Гончаренка призначають на посаду молодшого наукового співробітника сектору фізики відділу методики математики і фізики.

27 січня 1961 р. С. Гончаренко успішно захищає кандидатську дисертацію на тему «Взаємозв'язок вивчення фізики з виробничим навчанням» у Київському державному педагогічному інституті імені О.М. Горького (далі – КДП імені О.М. Горького). За рішенням Ради КДП імені О.М. Горького від 27 січня 1961 р. про присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР та Вищою Атестаційною Комісією у Москві 27 січня 1962 р. йому було видано диплом кандидата наук.

З огляду на те, що С. Гончаренко після захисту дисертації вів самостійну наукову роботу, його з 1 вересня 1963 р. призначають виконуючим обов'язки старшого наукового співробітника відділу методики фізики.

З характеристики, підписаній директором УНДПу В. Чепелевим, зазначено, що «...за час роботи в інституті т. С. Гончаренко зарекомендував себе як здібний науковий робітник, відрізняється великою працездатністю і виключно серйозним ставленням до виконання своїх службових обов'язків. Тов. Гончаренко С. опублікував 26 праць з актуальних питань методики викладання

фізики, у тому числі три книги загальним об'ємом 57 друкованих аркушів. Збірник конкурсних задач з фізики з 1964 р. видавався двічі. Тов. Гончаренко С. веде велику роботу з узагальнення передового досвіду викладача фізики в республіці, часто виступає перед педагогічною громадськістю з змістовними науковими доповідями і лекціями, бере активну участь в роботі наукових семінарів і конференцій, у громадському житті інституту, обирався членом місцевого комітету. Цілком заслуговує присудження йому вченого звання старшого наукового співробітника з методики викладання фізики» (Особовасправа С. Гончаренка).

У 1966 р. С. Гончаренка призначають заступником директора з наукової роботи Інституту педагогіки. На цій посаді вчений пропрацював 27 років, за цей період він сприяв організації й ефективному проведенню результативних досліджень, інтенсивним і плідним науковим пошукам учених Інституту педагогіки. Його неймовірна працездатність, гострий та конструктивний розум виявлялися в усьому: він писав безліч доповідей для владних структур, робив експертизу і правив нескінченні папери, якими був завалений його великий стіл, був у курсі наукових справ у кожному відділі, знав доробок кожного аспіранта. Але за цим валом ніколи не втрачав покликання істинного вченого – занурювався у складні наукові теми: писав про методологію педагогіки, наукову картину світу, фундаменталізацію і гуманітаризацію шкільної освіти, оновлював методику навчання фізики. Семен Устимович мав дивовижну здатність швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, а то й виконувати одночасно кілька справ, навіть, якщо треба було щось зробити «на вчора», ніколи не втрачав оптимізму і гумору.

Семен Устимович багато і захоплено читав, він був першим читачем усіх нових надходжень до бібліотек наукових установ, де працював – Інституту педагогіки, а згодом Інституту педагогічної освіти й освіти дорослих. Читав надзвичайно швидко, одного погляду на сторінку вистачало, щоб ухопити сутність там написаного (з інтерв'ю із Ю. Мальованим, 26.10.16).

Коли Семен Устимович доповідав на робочій Вченій раді, де він аналізував роботу інституту за рік, колеги ловили кожне його висловлювання, яке запам'ятовувалося надовго. Тому, хто мав наукові борги, Семен Устимович докоряв завуальовано, але влучно – через афоризм, анекдот, приказку, і всі здогадувались і сміялись. Він знав кожному співробітнику ціну, але не зважаючи ні на що, був з одного боку, досить строгим, принциповим, суворим критиком, а з іншого боку, він

усім допомагав. С. Гончаренко не ділив аспірантів на «своїх» і «чужих» – всім радив і підказував, всіх підтримував, не рахувався з часом, і тему наукового дослідження порадить, і індивідуальний план подивиться.

Двічі на рік особливим «ритуалом» для наукових співробітників, аспірантів, докторантів усіх лабораторій Інституту педагогіки були звіти про виконання індивідуальних планів НДР. «Семінівські бані» – так називали науковці ці звіти у заступника директора з наукової роботи С. Гончаренка. Семен Устимович переглядаючи звіти, вмів швидко читати і бачити головне, паралельно говорив зі звітуючим співробітником, тут же знаходив і цитував основні недоліки. Найбільш «проблемні місця» у стосах написаних сторінок, гордо принесених на звіт, блискавично виявлялися і супроводжувалися влучним і вичерпним науково-гумористичним коментарем. Робив зауваження по суті: казав, що потрібно залишити у звіті, а що треба прибрати, показував якийсь вираз чи висновок, над яким радив автору ще подумати.

У 1989 р. С. Гончаренко захистив докторську дисертацію «Методологічні і теоретичні основи формування в учнів середньої школи природничо-наукової картини світу». Рішенням ВАК при Раді Міністрів СРСР від 11 травня 1990 р. С. Гончаренко було присуджено науковий ступінь доктора педагогічних наук, а в березні 1991 р. – вчене звання професора із спеціальності «Методика викладання фізики».

Не переоцінити роль С. Гончаренка в становленні Академії педагогічних наук України. Цей період посідає важливе місце у науковій діяльності С. Гончаренка. Це був час його активних пошуків на ниві педагогічної науки, науково-організаційної діяльності в структурах Академії. Вчений вклав свій багатий досвід і знання в налагодження роботи академії, у визначення проблематики перспективних наукових досліджень і їх організацію, підтримку продуктивних педагогічних пошуків у шкільній практиці.

Значним є внесок ученого в обґрунтування засад нової української школи. Створені під його керівництвом перша Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991), Концепція гуманітаризації освіти (1994), Державний стандарт загальної середньої освіти (1996), а також фундаментальні статті щодо кардинальних проблем середньої та вищої школи, формування змісту освіти, теорії навчання, істотно вплинули на сутність і спрямування освітнього процесу в країні.

17 листопада 1992 р. Семена Устимовича Гончаренка було обрано дійсним членом АПН Укра-

їни, а в березні 1993 р. на Загальних зборах АПН України С. Гончаренка призначають головою Ради з координації наукових досліджень та обирають віце-президентом – керівником Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті. 23–24 листопада 1994 р. відповідно до змін Статуту АПН України С. Гончаренка обрано академіком-секретарем вищезгаданого Відділення. На цій посаді Семен Устимович працював до грудня 1998 р.

За роки праці в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (1998–2013) академіком С. Гончаренком було завершено масштабну роботу з розробки дидактичного забезпечення різнорівневого навчання фізики в загальноосвітній школі. Ученим доопрацьовано на основі результатів апробації в шкільній практиці пробних підручників з фізики для старшої школи. За кращі наукові праці відомому вченому було присуджено премії АПН України у 1997, 1998, 2002 рр.

Академік С. Гончаренко був членом двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій. Вчений брав активну участь у роботі цих рад, він не тільки об'єктивно критикував подані на розгляд наукові проекти або дисертаційні дослідження, але й пропонував свої ідеї, давав цінні методологічні поради. Зроблений ним глибокий аналіз змісту роботи, слушні зауваження й поради ставали в нагоді здобувачам при доопрацюванні та успішному захисті дисертацій.

С. Гончаренко віддав науковій і педагогічній роботі більше 55 років, написавши за цей час понад 500 наукових праць: фундаментальні монографії, підручники, посібники, навчально-методичні видання з фізики, словники, статті. Серед яких усім відомі «Український педагогічний словник», «Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям», «Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення» та інші.

Особливої уваги заслуговує та грань діяльності вченого, що стосується виховання кваліфікованих науково-педагогічних кадрів. Наукову школу С. Гончаренка офіційно закінчили понад 85 докторантів та аспірантів; усі вони стали дипломованими вченими. Крім того, не один десяток здобувачів, яким він усіляко допомагав, підтри-

мував, наставляв у науковому пошуку, одержали від нього кваліфіковані методологічні поради. Вчений ніколи не відмовляв у проханні надати консультацію. Про це знали молоді дослідники з усіх куточків України, й тому зверталися до нього за допомогою.

До останніх днів свого життя С. Гончаренко натхненно і віддано продовжував займатися науково-пошуковою діяльністю. Як відомо, успіх і перемога, визнання є нагородою для тих, хто готовий допомагати іншим, ділитися своїми знаннями, своїм досвідом. Саме такою Людиною був Семен Устимович Гончаренко. Усі, хто знав Семена Устимовича, відзначають притаманні йому кращі риси Педагога, Вченого, Людини: дивовижну працездатність, несхитну принциповість, компетентність, ерудицію, комунікативність. Славне життя Семена Устимовича переконливо свідчить про силу його характеру, ясність і глибину розуму, велич його душі. Наукові та методичні дороговкази Вченого втілюються у діяльності його учнів, послідовників, колег, когорта вчителів фізики, які впроваджують його ідеї.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу зробити висновок, що формуванню та розвитку науково-педагогічного світогляду С. Гончаренка сприяли такі основні передумови та смисложиттєві чинники формування педагогічних поглядів вченого: 1) родинне виховання; 2) педагогічне середовище та професійна підготовка у Кіровоградському державному педагогічному інституті; 3) авторитет і професіоналізм викладачів КДПІ імені О.С. Пушкіна; викладачів в аспірантурі УНДППу та наукового керівника М. Розенберга; 4) постійне творче самовдосконалення в ході науково-педагогічних досліджень. Творче становлення педагога відбувалося в освіті та самоосвіті, щоденній роботі, творчих зусиллях, спробах, пошуках, спілкуванні. Усе це дозволило видатному вченому розпочати плідну освітню і науково-педагогічну діяльність. Зазначимо, що суттєвою складовою дослідження персоналії С. Гончаренка є визначення основних етапів його життя і науково-педагогічної діяльності, обумовлених як зовнішніми змінами (професійне зростання, зміни місць перебування тощо), так і внутрішньою еволюцією його поглядів, появою і розробленням ним нових ідей, теорій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інтерв'ю з Гончаренко Ганною Василівною, 1930 р. н., с. Черкаське Знаменського району Кіровоградської області. Запис інтерв'ю: 20 грудня 2015 р., м. Київ / Особистий архів А. Самко.
2. Інтерв'ю з Мальованим Юрієм Івановичем, 1939 р. н., пгт Фастів Київської області. Запис інтерв'ю: 26 жовтня 2016 р., м. Київ / Особистий архів А. Самко.
3. Особова справа С.У. Гончаренка – аспіранта Українського національного державного інституту педагогіки (1955–1958). *Архів УНДІПу*. 36 арк.
4. Спогади П.М. Безтаки. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/osobysti-storinky-ta-blohy/klochek/3248-spohady-p-m-beztaky>.
5. Спогади С.У. Гончаренка – випускника факультету 1952 року, академіка НАПН України, доктора педагогічних наук, професора. *Фізико-математичному факультету – вісімдесят: витоки, становлення, сьогодення, перспективи*. Кіровоград, 2010. С. 107–109.

REFERENCES

1. Interv'iu z Honcharenko Hannoiiu Vasylivnoiu, 1930 r. n., s. Cherkas'ke Znamens'koho rajonu Kirovohrads'koi oblasti. Zapys interv'iu: 20 hrudnia 2015 r., m. Kyiv / Osobystyj arkhiv A. Samko.
2. Interv'iu z Mal'ovanym Yuriiem Ivanovychem, 1939 r. n., pht Fastiv Kyivs'koi oblasti. Zapys interv'iu: 26 zhovtnia 2016 r., m. Kyiv / Osobystyj arkhiv A. Samko.
3. Osobova sprava S.U. Honcharenka – aspiranta Ukrain's'koho natsional'noho derzhavnoho instytutu pedahohiky (1955–1958). Arkhiv UNDIPu. 36 ark.
4. Spohady P.M. Beztaky. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/osobysti-storinky-ta-blohy/klochek/3248-spohady-p-m-beztaky>.
5. Spohady S.U. Honcharenka – vypusknika fakul'tetu 1952 roku, akademika NAPN Ukrainy, doktora pedahohichnykh nauk, profesora. *Fyzyko-matematychnomu fakul'tetu – visimdesiat: vytoky, stanovlennia, s'ohodennia, perspektyvy*. Kirovohrad, 2010. S. 107–109.

УДК 378.016[373.3.091.313:78]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176846>

Ірина СІДОРОВА,
orcid.org/0000-0002-9212-1701
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри вокально-хорової підготовки,
теорії та методики музичної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) *Sidorova_ira78@rambler.ru*

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

У статті розкрито роль взаємодії навчальних предметів, що є необхідною складовою навчально-виховного процесу в школі. Розглянуто одну з ефективних педагогічних умов формування музичної культури молодших школярів, якою визначено використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва. Акцентовано увагу на необхідності підготовки вчителя музичного мистецтва у процесі фахового навчання до впровадження цієї умови у навчальний процес у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: студенти педагогічних університетів, фахова підготовка, уроки музичного мистецтва, міжпредметні зв'язки, музична культура молодших школярів.

Iryna SIDOROVA,
orcid.org/0000-0002-9212-1701
Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer at Department of Vocal and Choral Training,
Theory and Methodology of Music Education
of the Vinnitsa State Pedagogical University by Mykhailo Kotsyubynsky
(Vinnitsia, Ukraine) *Sidorova_ira78@rambler.ru*

PREPARATION OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES TO USE INTER-INTERIOR CONNECTIONS ON MUSIC ART IN MODERN SCHOOL

The article reveals the role of the interaction of educational subjects, which is a necessary component of the educational process in school. One of the effective pedagogical conditions for the formation of the musical culture of junior pupils is considered, which determines the use of interdisciplinary connections in music art lessons. The emphasis is placed on the need of preparation a teacher of musical art in the process of professional training to implement this condition in future professional activities. It is announced that students of pedagogical universities of music specialties should not only acquire a certain amount of special knowledge, skills and abilities, but also skillfully pass this experience on to their pupils.

Particular attention is paid to the substantiation of the combination of different school subjects, the discovery of interdisciplinary connections in music art lessons, and the problem of their use in modern school. Thus, when learning choral works, experience is learned from the lessons of the Ukrainian language is involved in order to follow the expressiveness, the correct intonation when speaking and singing words. Music is extremely closely associated with fine arts. The picture serves in a visible way, which is faster and easier to perceive and remembered by the child than the text. In order for students to have a concrete idea of the length of the notes, an example can be capturing and comparing parts of mathematics. The content of the program also can trace the relationship between the art and science. For the learning, offered musical works about the seasons in which are presented natural phenomena and images of wildlife. Valuable is the use of knowledge in physics, history, computer science, etc.

The article states that the use of interdisciplinary connections on the music school lessons in modern school serves as an effective way of creative activity of students in the process of musical activity, assists of expanding the horizons, accumulation of musical and aesthetic experience, formation of skills of creative thinking, the development of imagination and fantasy, and in particular, is an important factor in the spiritual development of junior schoolchildren.

Key words: students of pedagogical universities, professional preparation, lessons of musical art, interdisciplinary connections, musical culture of junior schoolchildren.

Постановка проблеми. Важливим завданням підготовки студентів музичних спеціальностей педагогічних університетів, які готують високо кваліфікаційні педагогічні кадри, є формування навичок пізнавальної, наукової та творчої діяльності. Вчитель покликаний давати не тільки спеціальні знання, а й формувати духовний світ учнів, зокрема на уроках музичного мистецтва. Особливо, це стосується учнів початкової школи, коли відбувається перехід від дошкільного до шкільного періоду психічного розвитку дитини. Варто зазначити, що невід'ємною складовою духовного розвитку школярів є музична культура, ефективність і успішність процесу формування якої, залежить від сприятливих педагогічних умов. Серед таких, нами визначено наступну педагогічну умову формування музичної культури молодших школярів, а саме: використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва.

Взаємодія навчальних предметів є необхідною складовою навчально-виховного процесу в школі. Поєднання різних дисциплін на уроках музичного мистецтва поглиблює естетичне сприймання, посилює емоційний вплив, збагачує життєвий досвід та художні асоціації. З огляду на таке, постала потреба розвитку у майбутніх фахівців вмінь і навичок використання міжпредметних зв'язків під час навчального процесу в школі.

Аналіз наукових досліджень з даної проблеми. Використання міжпредметних зв'язків в освіті знайшли відображення у наукових працях таких дослідників, як Г. Баранова, Л. Васіна, С. Гончаренко, К. Колесіна, Ю. Мальований, О. Марущак, Е. Носенко, В. Разумовський, В. Фоменко, О. Холоденко та ін. Основні ідеї щодо впровадження комплексного підходу до музично-теоретичної підготовки в системі музичної освіти висвітлені в дослідженнях Г. Гарбар, І. Малашевської, Н. Миронової, О. Сергеева, В. Фоміна та ін.

Нові технології навчання в контексті інтегративного підходу розкриваються в працях Н. Буринської, В. Волгова, М. Кадемії, І. Козловської, М. Костюкова, Н. Талалуєва, І. Яковлева та інших. Вчені наголошують на важливості створення педагогічних умов, які сприяють не лише глибокому засвоєнню студентами музично-теоретичних дисциплін, але й формуванню в них умінь практичного використання отриманих знань щодо впровадження міжпредметних зв'язків у майбутній педагогічній діяльності.

У педагогічних дослідженнях відомих вчених (І. Зверева, В. Коротова, М. Скаткін та ін.) міжпредметні зв'язки слугують умовою єдності

навчання і виховання, засобом комплексного підходу до предметної системи навчання.

Метою статті є з'ясування значення використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва у підготовці майбутніх педагогів-музикантів до професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Про важливість інтегративних зв'язків впродовж шкільного навчання завжди розглядалось в педагогічній практиці. Науковці неодноразово підкреслювали важливість формування у школярів цілісних уявлень про взаємозв'язок природних явищ, й нині дослідники впроваджують нові ідеї формування у підростаючого покоління цілісного сприйняття світу. Так, серед відомих педагогів, які наголошували про ідеї формування системи знань за допомогою послідовного встановлення зв'язків між навчальними предметами є Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський тощо.

Особливо важливо, щоб виявляли міжпредметні зв'язки на уроках, встановлювати взаємодію шкільних предметів майбутні вчителі готувалися під час фахової підготовки у вищому навчальному закладі.

Упродовж навчання в університеті студенти музично-педагогічного факультету мають не тільки оволодіти багажем педагогічних знань і спеціальних вмінь, але й вчитися передавати цей досвід своїм вихованцям. При вивченні музичних творів шкільного репертуару, які входять у склад навчальної програми таких дисциплін як «Хорове диригування», «Постановка голосу», «Основний інструмент», «Хоровий клас», «Практикум роботи з хором» та інших, студенти готують різні бесіди, презентації, розробки уривків до уроків музичного мистецтва, вчать послідовності, доступності у своїх розповідях. А для цього потрібно чітко розуміти ціль і мету уроків, ознайомлюватися з програмами з музики, володіти різними методичними прийомами, багато часу приділяти самостійній роботі у підготовці до практичних занять. І вже у цей період навчання вони вчать застосовувати знання з різних шкільних предметів, встановлювати між ними зв'язки і долучати цей матеріал до виконання завдань.

Міжпредметними зв'язками називають зв'язки між навчальними предметами, які вивчаються учнями певного класу. Поєднання предметів встановлює вчитель або учень у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Мета такої інтегративності полягає у більш глибокому осмисленні теми або проблеми, що вивчається та у застосуванні теоретичних знань на практиці.

Музичне виховання має становити єдину, цілісну струнку систему. На перехідному етапі від дитячого садка до школи ця система не повинна перериватися, методи і форми музичного розвитку дітей мають змінюватись плавно. Повторюваність творів корисна дітям, оскільки вони міцніше закріплюють певні навички, а також мають змогу на відомому матеріалі детальніше і яскравіше відтворити музичний зміст цих творів (Дмитрієва, 2000: 51). А якщо ми поєднуємо вивчення музичного матеріалу з залученням знань з інших предметів цей процес стає більш ефективним і результативним.

Система музичних понять для школярів у період адаптації до навчальної діяльності вважається малодоступною, вона складається з певної термінології, яка їм ще не зрозуміла і вимагає чіткого роз'яснення. Особливої уваги вимагає словникова робота, перш за все, при розучуванні пісень. В цьому випадку важливу роль відіграють міжпредметні зв'язки з дисциплін «Літературне читання» та «Письмо». Отримавши нову інформацію, в учнів завжди виникають певні запитання про слова та вислови, яких вони не розуміють. Тому при ознайомленні з новим музичним твором, потрібно кожного разу докладно з'ясовувати з учнями значення незрозумілих слів.

При розучуванні хорових творів залучається досвід з уроків української мови. Учні мають правильно вимовляти слова, виразно читати текст, визначати в словосполученні головні і залежні слова; знати види простих речень (розповідні, питальні, спонукальні) і намагатися дотримуватися правильної інтонації при їх вимові та співі.

Також, на уроках постійно використовуються знання, отримані учнями на уроках літератури: початкові відомості про образність художньої літератури, поняття «художній образ», «тема та ідея твору», «портрет літературного героя», поняття про діалог і монолог тощо.

Особливо це стосується роботи над текстом пісні, що допомагає дітям швидше запам'ятовувати та глибше розуміти його зміст; співати емоційно та виразно. Наприклад, «Пісня про школу» М. Дремлюги має в тексті слова: «Найсвітліший край у нас, найсвітліша школа». Школярі мають зрозуміти і осмислити значення слів «найсвітліший» і «найсвітліша», визначити головну ідею. Шляхом роз'яснення потрібно визначити, що у цьому значенні – «найсвітліша», це школа, в якій важливі доброзичлива атмосфера, яку ми всі маємо підтримувати, світлий і радісний настрій та щасливе перебування в шкільному середовищі.

За шкільною програмою з музики в кожному класі діти знайомляться з піснями обрядового

циклу. Перед їх розучуванням краще пояснити призначення цих пісень, розповісти дітям про їх роль в житті людей. Таким чином, розучування нової пісні вимагає певного роз'яснення у формі розповіді чи бесіди про спрямування твору, про почуття, які вона викликає тощо.

Варто зазначити, що музика надзвичайно тісно пов'язана з образотворчим мистецтвом. У музичній програмі для учнів молодших класів широко використовується інтеграція цих двох видів мистецтва.

Малюнок слугує зримим образом, який швидше і легше сприймається і запам'ятовується дитиною, ніж текст. Кольори та відтінки, знаки та фігури, певні настрої зображені на полотні, допомагають дитині зрозуміти почуте й розповісти про свої музичні враження. Такі малюнки-підказки сприяють швидшому вивченню й запам'ятовуванню літературно-пісенного тексту. Можна запропонувати дітям завдання на закріплення пісні чи прослуханого твору, намалювати те, про що говориться у музичному творі. А потім зробити тематичну виставку малюнків під назвою «Музика очима дітей».

У змісті програми також можна простежити взаємозв'язок мистецтва і науки. Для вивчення пропонуються музичні твори про пори року, в яких зображено природні явища та образи живої природи. Таке поєднання допомагає дітям опанувати навчальний курс «Навколишній світ» або «Я і Україна».

Вважаємо, що особливо необхідним на уроках музичного мистецтва є використання засобів наочності. Ця робота вимагає доступності й пояснення певного матеріалу на конкретних прикладах, вдаючись до зіставлення і порівнянь. Особливо відчутною є використання наочності, коли це стосується вивчення музичної грамоти, ознайомлення з різними музичними інструментами тощо.

Так, ознайомлення з музичними знаками передбачає безпосереднє їх зображення на плакаті чи дошці. Пояснення має бути доступним і зосереджуватися на тому, з чим вже зустрічалися діти на інших уроках. Наприклад, при вивченні паузи, потрібно пояснити, що коли людина читає, вона робить різні зупинки, які залежать від розділових знаків та характеру тексту. Так ми краще можемо передати та зрозуміти зміст прочитаного. В музиці теж є такі зупинки або перерви, які називаються паузами. Обов'язково потрібно продемонструвати зображення різних пауз в гарній якості. В такий спосіб учням легше запам'ятати нове для них поняття «пауза» та зрозуміти її значення в музичних творах.

Беззаперечним фактом є важливість поєднання музики і математики. Одним з найперших науковців, що встановив цей взаємозв'язок став давньогрецький філософ Піфагор. Він створив вчення про звук, вивчав філософський і математичний склад звуку, намагався пов'язати музику з астрономією.

Загальновідомо, що музика немислима без нот, кожна з яких має свою тривалість. Щоб учні мали конкретне уявлення про тривалість нот, прикладом може служити здобування і порівняння частин з математики. Можна намалювати 3 однакових фігури, наприклад, прямокутники. Потім поділити один навпіл і написати половинну ноту; другий – на чотири частини і поряд – четвертну ноту; третій – на вісім частин і поряд – восьму ноту.

У процесі рахування тривалості нот «раз – і – два – і – три – і – ...», називаємо початок натурального ряду чисел. А такі назви тривалості нот, як «половинна», «четвертна», «восьма», «шістнадцята» тощо позначаються дробами. У такий спосіб, школярі маючи наочне уявлення, одержують знання про співвідношення тривалості.

На сучасному етапі в школі широко використовується поєднання музики і інформатики. Технічні засоби навчання завжди допомагали у навчальному процесі. Сьогодні таким засобом слугує комп'ютер, за допомогою якого можна робити презентації (де діти мають можливість творчого самовираження), ознайомлюватися з сучасними технологіями записування та виконання музичних творів, удосконалення можливостей музичних інструментів, працювати з Інтернет-ресурсами тощо.

Вдалим поєднанням на уроках музичного мистецтва є музика і історія. Хоча в початковій школі, ще не вивчається предмет «Історія», проте історичні події дали музиці багато різноманітних сюжетів, які стали музичними жанрами: козацькі та чумацькі пісні, історичні думи та балади, авторські музичні твори на історичну тематику та інші,

з якими можна ознайомлювати дітей під час слухання музики. Щоб діти відчули та глибше сприйняли музику, їм потрібно зрозуміти задум композитора, знати історичні події, які лягли в основу твору. Сприймання музичного твору також буде насиченим при використанні репродукцій картин з історичними мотивами.

Цікавим є звернення на уроках музичного мистецтва, наприклад, при ознайомленні з музичними інструментами, до такої науки як фізика. Діти з захопленням будуть слухати пояснення про процес звукоутворення, особливо, що стосується струнних інструментів, про «звук» як коливання повітря та «обертон» як акустичний звук, який живе у вібрації струни. За допомогою фізики можна пояснити, що ці самі обертони є джерелом виникнення «тембру» – забарвлення звучання. І чим багатший тембр обертонами, тим красивіше звучить музичний інструмент (iskustvo.blogspot.ru).

Варто зазначити, що уроки музичного мистецтва мають бути присвячені в основному співу і слуханню музичних творів, тому не варто вдаватися до надмірного використання міжпредметних зв'язків. Все залежить від теми уроку.

Висновки. Таким чином, використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва слугує ефективним засобом творчої активності учнів у процесі музичної діяльності, сприяє розширенню кругозору, накопиченню музично-естетичного досвіду, формуванню вмінь і навичок творчого мислення, розвитку уяви й фантазії та, зокрема, є важливою педагогічною умовою формування музичної культури молодших школярів.

Отже, питання професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва розглядаються у поєднанні з накопиченням педагогічних, музично-теоретичних знань та вміннями знаходити взаємозв'язки між навчальними предметами, формуванням навичок використовувати їх під час шкільних уроків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитрієва Л.Г. Методика музичного виховання в школі : підруч. для студ. серед. і вищ. пед. навч. закладів . М. : Академія, 2000. 240 с.
2. iskustvo.blogspot.ru/p/blog-page_71.html.

REFERENCES

1. Dmytriyeva L.H. Metodyka muzychnoho vykhovannya v shkoli [Method of musical education in school: underground. for the stud among. and higher ped. teach establishments: M.: Academy, 2000. 240 p. [in Ukraine].
2. iskustvo.blogspot.ru/p/blog-page_71.html.

УДК 37.034: 37.018.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176847>**Олена СТОЛЯРЕНКО,***orcid.org/0000-0002-1899-8089**доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і професійної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) Olena-best@ukr.net***Оксана СТОЛЯРЕНКО,***orcid.org/0000-0001-7080-0626**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Вінницького національного технічного університету
(Вінниця, Україна) oksanny-81@ukr.net*

АНТРОПОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ В ОБҐРУНТУВАННІ ГУМАНІСТИЧНИХ ЗАСАД СУЧАСНОГО ВИХОВАННЯ

У статті охарактеризована антропологічна концепція, обґрунтована її роль в організації гуманістичного виховання молоді на основі антропоцентризму. Виховання особистості здійснюється завдяки цілеспрямованому впливу суспільних інститутів, що забезпечують відтворення соціально-культурного досвіду в її свідомості, способах поведінки та діяльності. Результати виявляються в її вихованості, що характеризує ставлення людини до самої себе та довколишніх. В основі ставлень – цінності, прийняті в суспільстві. В сучасній ситуації домінують формування базових цінностей гуманізму. Принцип людиноцентризму сто-совно освіти об'єктивується нами як особистісно орієнтований виховний процес. В основі антропологічної концепції лежить антропоцентрична модель виховання. Людина в ній – найвища цінність, відкрита система, а головне завдання виховання – створення середовища, сприятливого для саморозвитку кожного. Антропологізм максимально наближається до гуманістичного принципу організації виховання відповідно до законів розвитку особистості, сприяє формуванню у молоді ціннісного ставлення до людини.

У статті охарактеризовано складові антропологічної концепції виховання, особливості процесу гуманістичного виховання школярів.

Ключові слова: антропологізм, антропоцентризм, антропологічна концепція, гуманістичне виховання, гуманістичні цінності, ціннісне ставлення до людини, готовність до активної гуманістичної діяльності.

Olena STOLIARENKO,*Doctor of Pedagogics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogics
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) Olena-best@ukr.net***Oksana STOLIARENKO,***Candidate of Pedagogics,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Vinnytsia National Technical University
(Vinnytsia, Ukraine) oksanny-81@ukr.net*

THE ROLE OF ANTHROPOLOGICAL CONCEPT IN MODERN HUMANISTIC EDUCATION

The article describes the anthropological concept, its role in the organization of humanistic education based on the anthropocentrism principle. The training of a person is influenced by different social institutions, which ensure the reproduction of socio-cultural experience in his consciousness, behavioral models and kinds of activities. The results are represented in his educational level, which defines the person's attitude to himself and the others. The values adopted from the society are at the heart of attitudes. Nowadays the dominant factor is the formation of the basic values of humanism. The principle of human-centeredness in the sphere of education is defined as a personality-oriented educational process. The anthropological concept is based on anthropocentric model of education. According to this model the person is con-

sidered to be the highest value and the open system. The main task of education is the creation of an environment fostering everyone's self-development. Anthropologism is closely connected with the humanistic principles of educational process and based on the laws of personality development, contributes to the formation of youth's value-centered attitude to a person. The commonly accepted scientific principle of human-centeredness is considered here as a personality-centered educational process. The suggested here anthropocentric model regards a person as an open system; education process is viewed as the environmental creation, capable of self-development. From the anthropological humanistic point of view, educational process is implemented in such a way, when interests, believes of each person are respected. Pedagogical anthropology presents a complex set of human existence characteristics; it is closely connected with the principles of humanistic education.

In the article the theoretical and methodical principles of humanistic education studies based on anthropocentric ideas are scientifically proved; the scientific-methodical system and the research concept are developed on methodological, theoretical and practical levels; the level of the psychological and pedagogical scientific studies, educational practice development and subsequently the peculiarities of youth's humanistic education based on anthropocentric ideas and its role as the main factor of the education humanization process is investigated, the main principles of the humanistic transformations methodology in education is clarified. The notion and structure of a value-centered attitude to a person as a universal, complex personal quality were defined. It is regarded as an integral, systemic, multidimensional, invariant entity with its meaning being revealed by means of intellectual, emotional and value-centered, activity and practical components and is characterized by the reflection of the significant role of moral knowledge, ideas, beliefs, humanistic motives, emotions, feelings, value-centered orientations that determine a valuable position of a person, encourage him to act, express love for people; respect for personal dignity; generosity; mercy; moral activity in the struggle against any manifestations of evil, cruelty, indifference, anti-human actions; sensitive, fair and respectful attitude to others, which is implemented by means of friendly relationships, tolerant interaction, and, in general, is provided by understanding of the experience gained in the educational activity of humanistic behavior in youth's consciousness. It is based on the integration of human knowledge and versatile work with different age categories of pupils in extracurricular, out-of-school humanistic activities. The criteria of mastering basic humanistic values by modern youth in order to form personal value-centered attitudes (cognitive, motivational, operational and productive), indicators (external and internal), levels of the quality under study were developed. Organizational and pedagogical conditions were defined, proved and implemented, methodological approaches of solving the problem were improved. An important role is played by the subject-to-subject interaction, cooperative creative activity, humanization of partner relationships, scientific and methodological provisions, content, forms, methods and means of educational work.

Anthropological educational concepts are described in the article, a fragment of the study concerning the improving the pupils' level of a value-centered attitude to a person process is presented, the results of work are summarized. The dynamics analysis of teaching a value-centered attitude to a person to pupils of different age groups has proved the suitability of the author's technology. At all stages of the experiment positive changes concerning basic humanistic values mastering, which was implemented in behavior and value-centered attitude to a person took place in the personality's structure by the cognitive, motivational, operational and productive criteria.

Key words: anthropologism, anthropocentrism, anthropological concept, humanistic education, humanistic values, value-centered attitude to a person, will for active humanistic activity.

Постановка проблеми. Проблеми в суспільстві, інтеграція і глобалізація, розвиток технічної цивілізації актуалізують освітні зміни в напрямку гуманізації та антропоцентризму. Наукові дослідження і виховна практика доводять, що людство знаходиться на межі деградації та самознищення, а ціннісне ставлення до людини ще не стало пріоритетним у системі цінностей особистості.

Тому **метою** статті є актуалізація антропологічної концепції у гуманістичному вихованні.

Аналіз останніх результатів досліджень. О. Безкоровайна, І. Бех, Т. Дем'янюк, О. Коберник, В. Кремень, О. Сухомлинська – учені, яким належить теоретико-методологічна розробка засад гуманістичного виховання. Обґрунтування антрополого-методологічних концепцій гуманізації належить представникам педагогічної антропології (М. Шеллер, В. Лай, П. Тейяр де Шарден, М. Монтессорі, К. Вентцель, Д. Дьюї, А. Комбс., К. Роджерс, Л. Толстой, О. Газман, Б. Бім-Бад).

Виклад основного матеріалу. Реформування педагогічної дійсності в руслі ідей нової школи, інноваційні зміни відбуваються на користь антрополого-методологічних засад гуманізації виховання (Неменский, 1989). Антропологізм як філософська концепція розглядає явища природи, суспільного життя відносно властивостей і потреб, проголошує непересічну цінність людини. Сучасна педагогіка трактує антропологічний підхід «антропологічним ренесансом», проте, окремі пошуки й досі не об'єднані ні галуззю дослідження, ні єдиною методологією (Кулешов, 2001: 55). Сучасна антропологія об'єднує більше п'яти напрямків і характеризується методологічним різноманіттям підходів (Кларин, 1994). Проте, це не припинює ролі антропологічних аспектів у визначенні мети виховання, формуванні наукового образу людини і сучасного реформування освіти в руслі ідей антропоцентризму. Науковці називають антропологізм специфічним станом філософської культури (Максакова, 2001), концепцією, в якій

Таблиця 1

Прояв ціннісного ставлення до людини і оцінка готовності до активної гуманістичної діяльності

Кількість учнів, %	Готовність до активної гуманістичної діяльності				
	Високий рівень	Вищий середнього	Середній	Середній нестійкий	Низький
ЕГ	29,18%	30,47%	15,45%	13,73%	11,15%
КГ	21,87%	26,33%	16,51%	20,08%	15,17%

всі явища розглядаються залежно від потреб людини (Шаронов, 1997). В антропологічній концепції гуманістичне виховання підсилюється антропологізмом, який розкриває всі характеристики людського буття; максимально наближається до гуманістичного принципу організації виховання відповідно до законів розвитку особистості; визнає домінантами гуманізму унікальність людини, розуміння її свободи й відповідальності, відкриту взаємодію з іншими (Аносов, 2003). Нами досліджено гуманістичні ідеї В. Бехтерева, П. Каптерева, П. Лесгафта, А. Нечаєва, М. Пирогова, К. Ушинського; охарактеризовано вітчизняні і зарубіжні (А. Дімоз, Ф. Знанецький, М. Мід,) антропологічні концепції виховання (Радіонова, 2000). Згідно теорії компенсаторного виховання (Бим-Бад, 2000) «недостатня людина» негативно впливає на моральний стан суспільства, стає потенційною загрозою духовному здоров'ю нації (Вернадський, 1988). В основі Вальфдорської педагогіки – лежить антропософська концепція розвитку тілесних і духовних чинників і гуманізація педагогічного процесу. Антропоцентрична модель передбачає філософське обґрунтування гуманістичного виховання (Бігінас, 1996; Корнетов, 1994). Особливості виховання ціннісного ставлення до людини в руслі антропологічних ідей представлені в авторських публікаціях (Столяренко, 2017; Столяренко, 2018). З метою визначення підготовленості вихованців до активної гуманістичної діяльності були використані різноманітні методики (Столяренко, 2018). Результати отриманих даних на завершальному етапі оброблені і представлені в таблиці 1.

Висновки. У процесі дослідження було виявлено, що більшість представників експериментальних груп, на відміну від контрольних, оцінила свою готовність до гуманістичної діяльності як вищу середнього та як високу. Виявляли статис-

тичну достовірність відмінностей готовності до активної альтруїстичної діяльності представників обох груп за допомогою критерію φ^* Фішера.

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

φ_1 – значення для експериментальної групи; φ_2 – значення для контрольної групи; n_1 – кількість учнів в експериментальній групі; n_2 – кількість учнів у контрольній групі. Насамперед, знаходили величину φ , яка відповідає відсотковим часткам для кожної з груп. $\varphi_1 = 1,635$, $\varphi_2 = 1,476$. Відповідні значення розмістили у формулі та одержали значення $\varphi_{\text{emp}} \approx 2,19$. Значення φ_{crit} відповідні рівням статистичної значущості, дорівнюють: $\varphi_{\text{crit}95\%} = 1,34$, $\varphi_{\text{crit}99\%} = 2,12$. Одержане нами значення $\varphi_{\text{emp}} > \varphi_{\text{crit}99\%}$, тому гіпотезу H_0 можна відхилити. Різниця показників рівнів оцінки готовності вихованців до гуманістичної діяльності у контрольній та експериментальній групах є досить значущою і статистично достовірною. Коефіцієнт такої оцінки представників експериментальних груп у порівнянні з контрольними зріс з – 0,28 на початку дослідження до 0,62 після його завершення, тоді як у контрольних групах лише з – 0,17 до 0,27, що підтверджує робочу гіпотезу про ефективність розробленої програми, комплексу новітніх, інтерактивних форм і методів гуманістичного виховання в експериментальних групах, що дозволяє констатувати ефективність запропонованої моделі виховної системи. (Столяренко, 2017; Столяренко, 2018).

На основі цього робимо висновок, що завдяки запровадженню особистісно-орієнтованої моделі гуманістичної освіти на базі ідей людиноцентризму забезпечується ефективна реалізація завдань гуманістичного виховання молоді, створюються сприятливі умови для формування ціннісного ставлення до людини, активної громадянської позиції учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аносов И. П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: Монографія / И. П. Аносов. – К. : Твім інтер, 2003. – 391 с.
2. Бим-Бад Б. М. Педагогические течения в начале XX в.: Лекции по педагогической антропологии и философии / Б. М. Бим-Бад. – М. : УРАО, 2000. – 192 с.
3. Битинас Б. П. Введение в философию воспитания / Б. П. Битинас. – М. : Фонд духовного и нравственного образования, 1996. – 141 с.
4. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
5. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М. В. Кларин. – М. : Арена, 1994. – 172 с.
6. Корнетов Г. Б. Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса / Г. Б. Корнетов. – М. : Просвещение, 1994. – 265 с.
7. Кулешов С. В., Медушевский А. Н. Россия в системе мировых цивилизаций: Учеб. пособие / Под общ. ред. О. В. Волобуева. – М. : Изд.-книготорговый центр «Маркетинг», Инф.-издат.агентство «Русский мир», 2001. – 776 с.
8. Максакова В. И. Педагогическая антропология / В. И. Максакова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
9. Неменский Б. М. Новое педагогическое мышление / Б. М. Неменский / Под ред. А. В. Петровского. – М. : Научная мысль, 1989. – 188 с.
10. Радіонова І. О. Сучасна американська філософія освіти і виховання: тематичні поля та парадигмально-концептуальні побудови. – Харків : ХДПУ, 2000. – 208 с.
11. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти: [Монографія]. Кн. 1. Людський вимір: історія, минуле і сучасність / О. В. Столяренко. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2017. – 558 с.
12. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти: [Монографія]. Кн. 2. Методологія виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи / О. В. Столяренко. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – 408 с.
13. Шаронов В. В. Основы социальной антропологии / В. В. Шаронов. – С.Пб. : Изд-во «Лань», 1997. – 446 с.

REFERENCES

1. Anosov I. P. Suchasnyi osvittii protses: Antropologichnyi aspekt [Contemporary educational process: anthropological aspect]: Monograph / I. P. Anosov. –K.: Twim Inter, 2003. – 391 pp [in Ukrainian].
2. Bim-Bad B. M. Pedagogicheskie techenia v nachale XX v.: lektzii po pedagogicheskoi antropologii i filosofii [Pedagogical Trends at the Beginning of the Twentieth Century: Lectures on Pedagogical Anthropology and Philosophy] / B. M. Bim-Bad. – M.: URAO, 2000. – 192 p [in Russian].
3. Bitinas B. P. Vvedenie v philisophiu vospitania [Introduction to the philosophy of education] / B. P. Bitinas. – M.: Fund of Spiritual and Moral Education, 1996. –141 pp. [in Russian].
4. Vernadskii V. I. Philosophskie mysli naturalista [Philosophical Thoughts of the Naturalist] / V. I. Vernadsky. – M.: Science, 1988. – 520 p. [in Russian].
5. Klarin M. V. Innovatsionnye mkodeli povedenia v zarubezhnykh pedagogicheskikh poiskakh [Innovative models of teaching in foreign pedagogical research]/ M. V. Klarin. – M.: Arena, 1994. – 172 p. [in Russian].
6. Kornetov G. B. Tsyvilizatsionnyi podkhod k izucheniu vseirnogo istoriko-pedagogicheskogo protsessa [The civilizational approach to the study of the world historical-pedagogical process] / G. B. Kornetov. – M.: Enlightenment, 1994. – 265 p. [in Russian].
7. Kuleshov S. V, Medushevsky A. N. Rossia v sisteme mirovykh tsyvilizatsyi [Russia in the system of world civilizations]: Textbook / Ed. O. V. Volobueva. – M.: Publishing center "Marketing", Inf.-Publishing agency "Russian World", 2001. – 776 p. [in Russian].
8. Maksakova V. I. Pedagogicheskaiia antropologia [Pedagogical Anthropology] / V. I. Maksakova. – M.: Academia, 2001. – 208 p. [in Russian].
9. Nemenskii B. M. Novoe pedagogicheskoe myshlenie [New pedagogical thinking] / B. M. Nemenskii / Ed. A. V. Petrovsky. – M.: Scientific Thought, 1989. – 188 p. [in Russian].
10. Radionova I. O. Suchasna amerykanska filosofia osvity s vykhovannia: tematychni polia ta paradygmalno-kontseptualni pobudovy [Modern American philosophy of education and training: thematic fields and paradigmatic conceptual constructions. – Kharkiv: KDPU, 2000. – 208 p. [in Ukrainian].
11. Stoliarenko O. V. Vykhovannia u shkolariv tsinnisnogo stavlennia do liudyny: teoretychnyi ta metodychnyi aspekty : [Monographia]. Knyga 1/ Liudskiy vymir: istoria, mynule I suchasnist [Teaching pupils the principles of a value-centered attitude to a person: theoretical and methodical aspects: [Monograph]. Book 1. Human Realm: History, Past and Present / O. V. Stoliarenko. – Vinnitsa: LLC "Planer", 2017. – 558 p. [in Ukrainian].
12. Stoliarenko O. V. Vykhovannia u shkolariv tsinnisnogo stavlennia do liudyny: teoretychnyi ta metodychnyi aspekty : [Monographia]. Knyga 2/ Metodologia vykhovannia tsinnisnogo stavlennia do liudyny v uchniv zagalnoosvitnoi shkoly. [Teaching pupils the principles of a value-centered attitude to a person: theoretical and methodical aspects: [Monograph]. Book 2. Methodology of Teaching Pupils the Principles of a Value-Centered Attitude to a Person / O. V. Stoliarenko. – Vinnitsa: LLC "Nilan LTD", 2018. – 408 p. [in Ukrainian].
13. Sharonov V. V. Osnovy sotsialnoi antropologii [Fundamentals of Social Anthropology] / V. V. Sharonov. – St-Petersbourg : Publishing House "Lan", 1997. – 446 pp. [in Russian].

УДК 378.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176848>**Ольга ТКАЧУК,***orcid.org/0000-0002-5177-8301*

викладач інфектології вищої категорії, викладач-методист

Хмельницького базового медичного коледжу

(Хмельницький, Україна), *olgamalanchukhm@gmail.com*

РОЗРОБКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті описано модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи у процесі організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді. Зазначено передумови формування професійної компетентності, відображені мета, етапи формування, методи, форми та засоби навчально-пізнавальної діяльності з формування професійної компетентності майбутнього фахівця сестринської справи у процесі організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді; структурні компоненти професійної компетентності (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, особистісний) та опис результату її реалізації. Показано, що розроблена модель включає діагностику результатів професійної підготовки, яка базується на критеріях і показниках сформованості професійної компетентності. Зафіксовані показники визначають чотири рівні сформованості професійної готовності майбутніх фахівців сестринської справи – репродуктивний, рефлексивний, евристичний і креативний (низький, середній, достатній, високий). Розроблена модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи у процесі організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

Ключові слова: майбутній фахівець сестринської справи, модель формування професійної компетентності майбутнього фахівця сестринської справи, компетентнісний підхід, компетенція, професійна компетентність, ВІЛ-інфекція, первинна профілактика ВІЛ-інфекції.

Olha TKACHUK,*orcid.org/0000-0002-5177-8301*

Lecturer of Infectology of the Highest Category, Lecturer-Methodist

Khmelnitskyi Basic Medical College

(Khmelnitskyi, Ukraine) *olgamalanchukhm@gmail.com*

DEVELOPMENT OF A MODEL FOR THE FORMATION PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE NURSING SPECIALISTS ON THE ORGANIZATION OF PRIMARY PREVENTION OF HIV-INFECTION AMONG STUDENT YOUTH

Analysis of psychological-pedagogical and methodological works, pedagogical experience of professional training of future nursing specialists, 20 years of experience of the head of «AntiAIDS» club in the Khmelnytsky Basic Medical college allowed to develop a structural-functional model for the formation of professional competence of future nursing specialists for the organization of primary prevention of HIV-infection among students. The article describes the model of professional competence of future nursing specialists for the organization of primary prevention of HIV-infection among students of the youth. The understanding of the conceptual model of the professional competence of future nursing specialists for the organization of primary prevention of HIV-infection among the students is presented. The structural-functional model consists of four blocks: the target, the content-procedural, the organizational, the technological, the effective. The preconditions of formation of professional competence, reflected the purpose, stages of formation, methods, forms and means of educational and cognitive activity of forming the professional competence of the future nursing specialists to the organization of primary prevention of HIV-infection among students, structural components of the formation of professional competence (motivational-target, cognitive, activity, personal components) and a description of the outcome of its implementation. The developed model includes the diagnosis of the results of training, which is based on the criteria and indicators of the formation of professional competence (skills to use in the organization of primary HIV-infection prevention). The fixed indicators determine the four levels of the formation of the professional readiness of the future nursing specialists – low, medium, sufficient, high (passive, reproductive, productive and creative). The developed model for forming professional competence of a future specialist in nursing has been developed to prioritize primary prevention of HIV-infection among students of the youth, it is considered in the construction of the model of its training in an educational institution, focusing the content and procedural component of the pedagogical process on the implementation of the competence approach. The author sees practical implementation of the proposed model in the pro-

professional training of future nursing specialists of medical colleges in Ukraine for the organization of primary prevention of HIV-infection among student youth.

Key words: *future specialist in nursing, model of formation of professional competence of future specialist in nursing, competence approach, competence, professional competence, HIV-infection, primary prevention of HIV-infection.*

Постановка проблеми. Компетентнісний підхід до навчання в нашій державі розглядається у Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), у Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), у Державній програмі «Вчитель» (2011 р.), як один з методів моделювання результатів навчання та їх подання як норм якості освіти.

Інтеграція України до європейського освітнього простору потребує високого рівня підготовки майбутніх фахівців. А тому сучасний розвиток суспільства висуває вимоги до підготовки фахівця як творчої особистості, здатної самостійно мислити, генерувати нові ідеї, приймати нестандартні конструктивні рішення, розробляти проекти і впроваджувати їх. Майбутній фахівець покликаний володіти міцними знаннями й уміннями, навичками та професійними якостями, що даватимуть змогу знаходити оптимальні самостійні рішення в нестандартних ситуаціях.

Майбутній фахівець сестринської справи (МФСС) з первинної профілактики (ПП) ВІЛ-інфекції повинен стати високопрофесійним фахівцем уже в стінах вищої школи (коледжу), а, отже, оволодіти «інтелектуальним капіталом» з проблеми та методичною майстерністю, достатніми для того, щоб передати їх студентській молоді.

Аналіз досліджень. Проблемами професійної підготовки фахівців займалися І.Д. Бех, Н.М. Бібік, І.А.З язюн. Чимало науковців (Н.Ф. Босак, І.А. Воробйова, Л.П. Голованчук, Ю.В. Головач, Л.Я. Карпова, О.О. Коломінова, Н.О. Логвінова, О.І. Мамчич, Г.О. Марченко, О.А. Палій, О.П. Петрашук, О.І. Селіванова, Л.І. Шевчук, І.П. Ящук) присвятили свої дослідження проблемі формування різного роду компетентностей у різних фахівців. Окремі питання проблеми формування професійної компетентності особистості студента висвітлено у працях Б.Г. Ананьєва, І.С. Кона, І.В. Лісовського, М.М. Нечаєва, Л.М. Романишиної.

Науковець О.В. Овчарук підкреслює, що «... саме компетентності є тими індикаторами, які дозволяють визначити готовність випускника до життя, його подальшого особистого розвитку й до активної участі в суспільному житті» (Овчарук, 2004: 15).

Теоретичні аспекти підготовки компетентнісного спеціаліста знайшли відображення в працях С.І. Архангельського, В.І. Баденка,

Є.В. Бондаревської, І.А. Зимньої, Д.Ф. Ільєсова, А.В. Хуторського та ін. Розвитку професійних та особистісних якостей присвячені дослідження С.Я. Батишева, В.С. Ледньова, І.Я. Лернера, В.О. Сластьоніна, В.В. Шапкіна та ін.

Теоретичні засади педагогічного моделювання висвітлено в працях В.Ю. Бикова, І.Г. Блощинського, А.М. Дахіна, Є.О. Лодатко, В.І. Міхеєва, І.Г. Осадчого, А.О. Теплицької та ін., види моделей в наукових дослідженнях та їх класифікацію розглянуто в роботах В.Ю. Бикова, В.М. Глушкова, О.В. Єжової, Є.О. Лодатко.

Кожне дослідження передбачає моделювання підготовки фахівців в різних її виявах. Однак відкритим залишилося питання моделювання формування професійної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи (МФСС) до організації первинної профілактики (ПП) ВІЛ-інфекції серед студентської молоді в процесі їхньої професійної підготовки у вищій школі, чим обумовлена актуальність нашого дослідження та зумовила вибір теми нашої статті.

Мета статті – розробка та обґрунтування моделі формування професійної компетентності МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді (вмінь організовувати первинну профілактику ВІЛ-інфекції серед студентської молоді у професійній підготовці) на основі компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічних і методичних праць, педагогічного досвіду професійної підготовки МФСС, власний 20-літній досвід керівника клубу «Анти-СНІД» ХБМК дали змогу розробити модель формування професійної компетентності МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді. Під час розробки моделі формування професійної компетентності ми спиралися на основні нормативні документи освіти: Закон України «Про освіту» (від 2017 року), Закон України «Про вищу освіту» (від 2014 року), Указ Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», науково-педагогічні основи професійної підготовки МФСС, навчально-методичні та психологічні дослідження використання технологій візуалізації у навчальному процесі.

Термін модель (від лат. modulus – міра, еталон, аналог, зразок, макет) має таке визначення у Вели-

кому тлумачному словнику сучасної української мови: «умовна схема якого-небудь процесу чи об'єкта, що використовується у дослідженнях його представником» (Бусел, 2001: 683). Дослідник В.Ю.Биков характеризує модель як «деяке подання (аналог, образ) системи, що моделюється, у якому відображаються, враховуються, характеризуються і можуть відтворюватися такі особливості цієї системи, які забезпечують досягнення цілей побудови та використання моделі» (Биков, 2009: 232). Науковець Б.С.Гершунський вважає, що: «модель – дослідницький документ, орієнтований на концентроване представлення цілей навчання» (Гершунський, 2003: 768).

Спираючись на вищезначені тлумачення, наше дослідження ґрунтувалося на такому розумінні поняття структурної моделі формування професійної компетентності МФСС у процесі організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді: «це теоретична конструкція, яка в схематично-описовій формі відтворює наше розуміння принципів внутрішньої організації, характеристик, функціональних властивостей і взаємозв'язків структурних складових процесу впровадження організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді у навчальний процес коледжу і науково-педагогічні дослідження і дозволяє вивчати та прогностично проектувати даний процес».

Структура професійної компетентності МФСС у процесі організації ПП ВІЛ-інфекції характеризується своєрідністю та особливістю. Вона містить низку компетентностей, характерних та необхідних для фахівця з організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції. Характеристика професійної компетентності подана автором у статті «Професійна компетентність майбутніх фахівців сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді» (Ткачук, 2018: 608–612).

Розробка моделі здійснювалась за таким алгоритмом: визначення мети впровадження; теоретико-методичне обґрунтування складових моделі, у тому числі компонентів, критеріїв, показників ефективності, рівнів сформованості; графічна візуалізація моделі.

Структурно-функціональна модель складається з 5 блоків: цільовий, змістово-процесуальний, організаційний, технологічний та результативний. Окреслимо їх зміст нижче.

У структурі моделі на вході відображено передумови формування професійної компетентності МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді (рис. 1), а саме: запит суспільства на фахівців, які організовуватимуть про-

філактику ВІЛ-інфекції; підвищення мотивації МФСС до засвоєння професійних знань в процесі їх підготовки з проблеми ВІЛ-інфекції та організації ПП ВІЛ-інфекції; професійна спрямованість формування готовності до організації ПП ВІЛ-інфекції інтерактивними методами; удосконалення навчально-методичного забезпечення для ВІЛ-інфекції серед студентської молоді; активізація самостійної роботи до практичної діяльності з організації планування подальшої експериментальної діяльності визначено мету впровадження моделі – формування професійної компетентності МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді. Цільовий блок декларує завдання, що полягають у підвищенні рівня професійно-значущих особистісних якостей майбутнього фахівця; формуванні професійно-спрямованих знань, умінь і навичок до організації ПП профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді; організації оптимальних педагогічних умов формування професійної компетентності МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції.

Цільовий блок включає мету і завдання. Для прогнозування і ПП ВІЛ інфекції.

Змістово-процесуальний блок описує наукові підходи та принципи.

Підхід – це сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь (Бусел, 2001). У педагогіці під «підходом» розуміють набір прийомів і способів впливу на того, хто навчається, спонукання його до чого-небудь або до вивчення чого-небудь.

Принципи (від лат. *principium* – початок, основа) – вихідні положення будь-якої теорії, вчення, світогляду, політичного устрою та ін. (5, 2007). У дидактиці – це основні вимоги до навчання, за виконання яких можливо ефективно реалізувати завдання учіння і розвитку особистості.

У структурі запропонованої моделі запропоновані когнітивний, діяльнісний, системний, компетентнісний, особистісно-орієнтований, ціннісний підхід та відповідні їм принципи навчання МФСС, загально-дидактичні: науковості, системності, професійної спрямованості; та специфічні: інтегрованості, проблемності, мотивованості, наступності, змістовності, цілісності, ефективності.

Організаційний блок містить етапи (мотиваційно-організаційний, навчально-діяльнісний, рефлексивно-продуктивний) та методологічну і дидактичну основи реалізації моделі.

Особливості підготовки МФСС у цьому блоці охарактеризовані методами, формами, засобами. Навчально-пізнавальна діяльність МФСС до

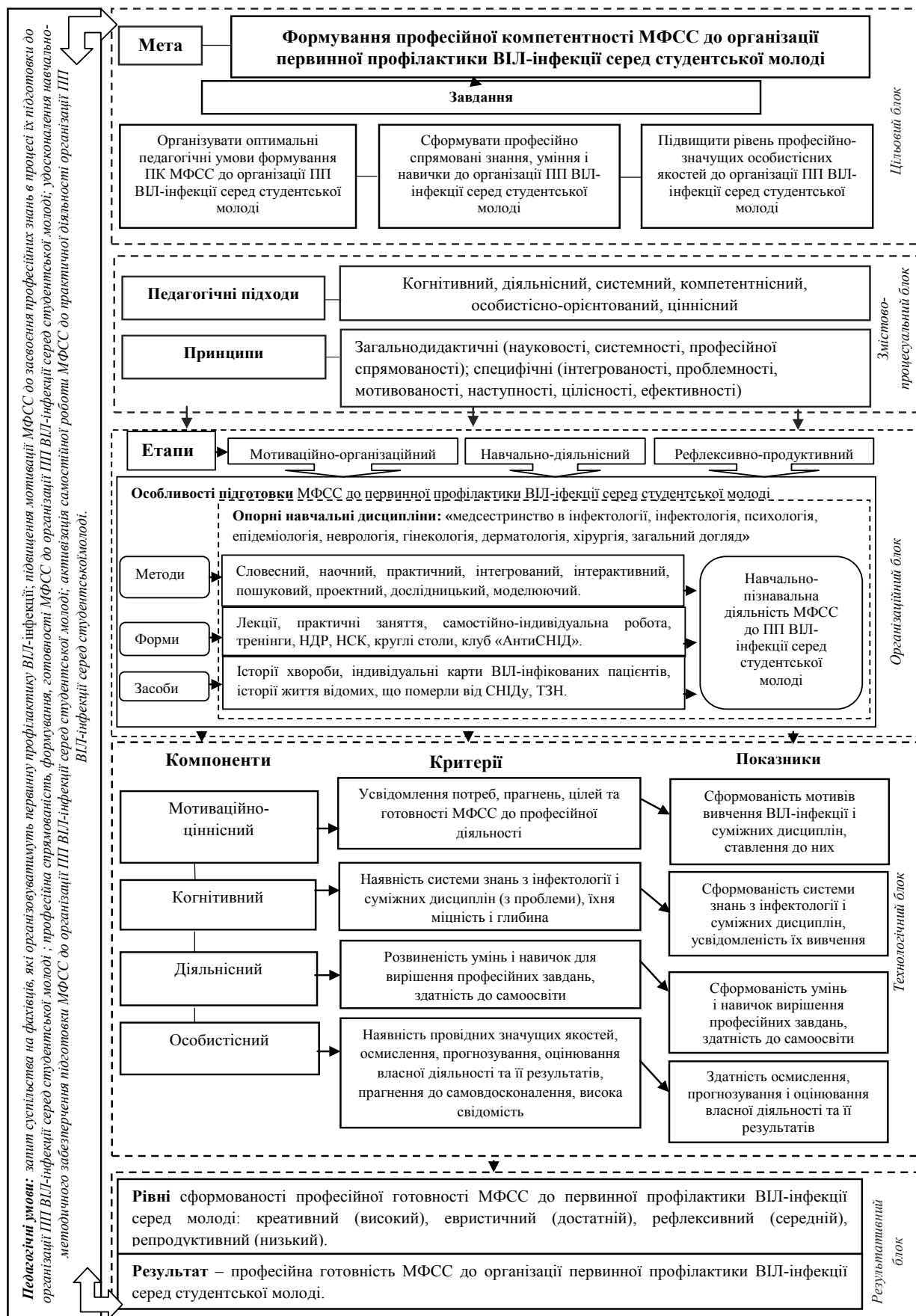

Рис. 1. Структурно-функціональна модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції

організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції (комплекс професійно-орієнтованих завдань) реалізується методами: словесний, наочний, практичний, інтегрований, інтерактивний, пошуковий, проектний, дослідницький, моделюючий. Форми навчально-пізнавальної діяльності у контексті проблеми є наступні: лекції, практичні заняття, контрольні роботи, самостійно-індивідуальна робота, тренінги, науково-дослідницька робота, наукові студентські конференції, круглі столи, клуб «АнтиСНІД». Засобами навчально-пізнавальної діяльності є історії хвороби, індивідуальні карти ВІЛ-інфікованих, історії життя відомих, що померли від СНІДу, ТЗН тощо.

У технологічний блок закладено структурні компоненти та відповідні критерії і показники сформованості професійної компетентності МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції. Визначена мета передбачає формування чотирьох структурних компонентів: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, особистісний. На нашу думку, саме ці компоненти становлять структуру вмінь для використання їх в організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції. Водночас, ми керувалися кваліфікаційними вимогами до майбутнього фахівця сестринської справи, навчальними планами галузі знань «Охорона здоров'я», спеціальності «223 Медсестринство».

Критеріями мотиваційно-ціннісного компоненту є усвідомлення потреб, прагнень, цілей та готовності МФСС до професійної діяльності. Критеріями когнітивного компоненту є наявність системи знань з інфектології і суміжних дисциплін з проблеми, їхня міцність і глибина. Критеріями діяльнісного компоненту є розвиненість умінь і навичок для вирішення професійних завдань, здатність до самоосвіти. Критеріями особистісного компоненту є наявність провідних значущих якостей, осмислення, прогнозування, оцінювання власної діяльності та її результатів, висока свідомість, прагнення до самовдосконалення.

Показниками критерію мотиваційно-ціннісного компоненту є сформованість мотивів вивчення інфектології, медсестринства в інфектології (проблеми ВІЛ-інфекції) і суміжних дисциплін, ставлення до них. Показниками критерію когнітивного компоненту є сформованість системи знань з інфектології і суміжних дисциплін, усвідомленість їх вивчення. Показниками критерію діяльнісного компоненту є сформованість умінь і навичок для вирішення професійних завдань, здатність до самоосвіти. Показниками критерію особистісного компоненту є здатність осмислення, прогнозування і оцінювання власної діяльності та її результатів.

У результативний блок закладено рівні сформованості вмінь (професійної компетентності). Зафіксовані показники визначають чотири рівні сформованості: низький, середній, достатній, високий (репродуктивний, рефлексивний, евристичний і креативний).

Низький (репродуктивний) рівень характеризується низькою мотивацією набуття знань, вмінь, навичок у професійній підготовці і творчій самореалізації; елементарною теоретичною і технологічною підготовкою щодо організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції; фрагментарною здатністю до аналізу і самоаналізу; відсутністю бажання до організації ПП ВІЛ-інфекції у професійній діяльності.

Середній (рефлексивний рівень) характеризується обмеженим інтересом до організації ПП ВІЛ-інфекції, ситуативним бажанням впровадити у майбутню професійну діяльність організацію первинної профілактики ВІЛ-інфекції; студенти потребують додаткової мотивації, характеризуються непевненістю у доцільності організації і проведення ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.

Достатній рівень (евристичний) характеризується усвідомленістю спонукальних мотивів до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції і творчою самореалізацією, достатньою теоретичною, предметною та технологічною підготовкою з проблеми, достатнім рівнем сформованості професійних якостей МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції, достатнім володінням предметних знань з проблеми, але недостатньо виявленою педагогічною рефлексією.

Креативний рівень характеризується усвідомленою й аргументованою мотивацією щодо організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді та творчою самореалізацією; ґрунтовною теоретичною, предметною та технологічною підготовкою з проблеми ВІЛ-інфекції; здатністю критично оцінити наявні засоби у контексті форм і методів навчання; сформованим відчуттям внутрішньої готовності до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції; усвідомленням потреби у постійному підвищенні рівня знань; усвідомленням потреби навчатися впродовж життя і бути конкурентноспроможним на ринку праці.

Висновки. Запропонована модель формування професійної компетентності МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді характеризується відповідним результатом – сформованістю вмінь організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді; на теоретичному рівні – це сформованість відповідних теоретичних знань з

проблеми ВІЛ-інфекції (інфектології і суміжних дисциплін); на практичному рівні – сформованість умінь і навичок організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції; на особистісному – сформованість мотивації організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції, а також рефлексії професійної діяльності.

Ефективність моделі досягається завдяки повноті, системності, взаємозв'язку її компо-

нентів, спрямованих на кінцевий результат. Розроблена модель формування професійної компетентності МФСС до організації ПП ВІЛ-інфекції серед студентської молоді урахується у побудові моделі його підготовки у навчальному закладі, зорієнтовуючи змістовий та процесуальний компонент педагогічного процесу на реалізацію компетентнісного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ, Атіка, 2009. 684 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Герщунский Б.С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика.– М.: Наука, 2003. 768 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О.В.Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
5. Современный толковый словарь. изд. «Большая Советская Энциклопедия» 2007. URL.<http://bse.sci-lib.com/>.
6. Ткачук О.М. Професійна компетентність майбутніх фахівців сестринської справи до організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції. Молодий вчений. 2018. № 10(62). С. 608 – 612.

REFERENCES

1. Bykov V.U. Modeli organizacijnyh system vidkrytoi osvity: monografija. [Models of organizational systems of open education: monography]. Kyiv, Atika, p. 684[in Ukrainian].
2. Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]/ editir-in-chief V.T.Busel; K.; Irpin: PTF “Perun”, 2001, p.1440 [in Ukrainian].
3. Gerschunsky B.S. Obrazovatelno-pedagogicheskaya prognostika. Teorija, metodologija, praktyka.[Educational-pedagogical prognosis. Theory, methodology, practice.] B.S. Gerschunsky. – М.:Science,2003,p. 768 [inRussian].
4. Kompetentnisnyi pidhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektvyvy [Competency approach in the modern education: world experience and Ukrainian perspectives]/under gen.ed. O.V. Ovcharuk. Kyiv: K.I.S., 2004, p. 112 [in Ukrainian]
5. Sovremenyi tolkovy slovar [Modern explanatory dictionary] ed. “Great soviet encyclopedia”. 2007. URL: <http://bse.sci-lib.com/> [inRussian].
6. Tkachuk O.M. Profesiyna kompetentnist majbutnih fahivciv sestrynskoi spravy do organizacii pervynnoi profilaktyky VIL-infekcii[Professional competence of future nursing specialists on the organization of primary prevention of HIV-infection]. Youngscientist, 2018, Nr 10(62), pp. 608–612 [inUkrainian].

УДК 811.161.2'243:378.091.398:069.15
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176849>

Тетяна УВАРОВА,
orcid.org/0000-0001-8502-2441
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
(Харків, Україна) *uvarova_hnadu@ukr.net*

ПРО ПРИНЦИПИ ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ У МЕЖАХ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

У статті розглянуто принципи проведення навчальних екскурсій в межах формування лінгвокультурної компетентності іноземних студентів. Уточнено суть поняття «лінгвокультурна компетентність». Установлено зв'язок між участю іноземних студентів у навчальних екскурсіях, покращенням володіння ними українською мовою та інтенсифікацією мотивації до її вивчення. Визначено етапи роботи над організацією та проведенням навчальних екскурсій: підготовчий, основний та контрольний. Відповідно до кожного етапу описано приклади завдань, які направлені на формування певних навичок і вмінь у іноземних студентів з метою їх успішного включення в процес навчальної екскурсії.

Ключові слова: навчальна екскурсія, методика навчання української мови як іноземної, лінгвокультурна компетентність, іноземні студенти.

Tetiana UVAROVA,
orcid.org/0000-0001-8502-2441
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training
of Kharkiv National Automobile and Highway University
(Kharkiv, Ukraine) *uvarova_hnadu@ukr.net*

ABOUT THE PRINCIPLES OF CONDUCTING EDUCATIONAL EXCURSIONS AS A PART OF THE FORMATION OF FOREIGN STUDENTS' LINGUOCULTURAL COMPETENCE

The principles of educational excursions as a part of the formation of foreign students' linguocultural competence were discussed in the article. The essence of the concept of «linguocultural competence» was clarified. Analysis of the scientific literature about the study of linguocultural competence, as well as its connection with foreign students' professional studying, was carried out.

It was noted that an important factor in learning of language and culture of another country is motivation to learn. One of the forms of increasing motivation is the feeling of satisfaction, which understanding that the theoretical knowledge obtained can be put into practice gives. This means that the real situation allows students to feel that they are involved in this communicative process. An example of the immersion of foreign students into a real-life context is an educational excursion.

The essence of the concept of «educational excursion» was clarified. The main functions and tasks of educational excursion were identified. The stages of work on the organization and conduct of educational excursions (preparatory, main and final) were determined. According to each stage of the work were described examples of tasks, aimed at developing certain skills and abilities of foreign students for their successful inclusion in educational excursion. Emphasis was placed on depending of the level of foreign students' knowledges of Ukrainian language and the level of difficulty of the tasks, the adaptation of texts of educational excursion and its duration.

The article proved that during educational excursions foreign students can be included in the process of communication on the Ukrainian language: perceive and understand lively conversational speech, build dialogues, observe the use of Ukrainian words and stable expressions that are rarely used in everyday speech, participate in theatrical thematic presentations etc. As a result of these actions, conscious and unconscious mastering and assimilation of the Ukrainian language by foreign students takes place.

Thus, the link between the participation of foreign students in educational excursions, improving their knowledge of the Ukrainian language and the intensification of motivation to study the language and learning in general has been established.

Key words: educational excursion, methodology of teaching Ukrainian as a foreign language, linguocultural competence, foreign students.

Постановка проблеми. Розширення міжкультурної взаємодії у сфері сучасної освіти сприяло інтенсифікації вивчення іноземних мов. Зокрема, для іноземних студентів, які приїжджають освоювати нові спеціальності в інші країни, першочерговою вимогою в процесі оволодіння основною освітньою програмою є формування в них комунікативної компетентності, а саме овоєння мови спілкування тієї країни, в якій відбувається навчання.

Як відомо, комунікативна компетентність включає в себе такі складові, як міжкультурна, мовна компетентність і лінгвокультурна компетентність. Саме остання, на наш погляд, відіграє дуже важливу роль в процесі вивчення мови в країні її використання, тому що культурологічний підхід до навчання іноземної мови є пріоритетною стратегією іншомовної освіти сьогодні.

Аналіз досліджень. У процесі наукового пошуку були визначені різні підходи в дослідженні лінгвокультурних аспектів вивчення мови. Так, А. М. Іонова, М. О. Суворова досліджували лінгвокультурний підхід до вивчення іноземних мов. До питання вивчення та визначення лінгвокультурної компетентності студентів у своїх роботах зверталися такі вчені як Д. І. Башуріна, Н. Д. Гальскова, А. В. Гетьманська, В. В. Сафонова, Л. К. Саяхова, І. В. Харченкова і ін. Проблему формування лінгвокультурної компетентності у процесі фахової підготовки іноземних студентів вивчали К. О. Іванова, М. С. Кисельова, М. А. Мигненко, О. В. Ротмистрова.

У статтях О. О. Борисенко, С. О. Гурбанської, О. М. Добринець, О. В. Зеленко, Л. А. Коняєвої, Л. І. Курач, Є. В. Михайлової, С. Є. Певної, А. В. Соломахи, А. В. Хомасєвої, П. В. Якименко та ін. також розглядаються різні лінгвокультурні аспекти мовної освіти. Проте питання формування лінгвокультурної компетентності іноземних студентів шляхом проведення навчальних екскурсій у процесі вивчення УМІ залишається недостатньо розробленим, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті - розглянути основні принципи та етапи підготовки і проведення навчальних екскурсій в межах формування лінгвокультурної компетентності іноземних студентів з метою кращого оволодіння ними українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Зупиняючись більш детально на розгляді лінгвокультурної компетентності варто відзначити, що у даного поняття існує велика кількість дефініцій. Це пояснюється складністю самого терміну «лінгвокультурна компетентність», який включає в себе ряд компонентів: лінгвістику, культурологію і компетентність.

Кожен з перерахованих вище компонентів має багато аспектів, що народжує безліч визначень аналізованого терміну.

Так дослідники В.І. Телія (Телія, 1993: 309) і Е.А. Дортман (Дортман, 2012: 26) визначають лінгвокультурну компетентність як здатність розуміти культурно-національну ментальність носіїв мови, національну специфіку мовної картини світу, національно-культурний компонент значення мовних одиниць, виражених в культурній семантиці мовних знаків.

Науковці В.В. Воробйов (Воробйов, 1997: 56), Д.І. Башуріна (Башуріна, 2005: 63), сходяться на думці і вважають, що лінгвокультурна компетентність являє собою систему знань про культуру та культурні цінності, втілених в мові. У контексті дослідження враховувався також висновок І.В. Харченкової, яка визначає лінгвокультурну компетентність як сукупність системно організованих знань про культуру, втілених в мові, готовності до аксіологічної і семіотичної інтерпретації мовних і екстралінгвістичних фактів, а також аналітичних і комунікативних умінь, які набуваються в процесі знайомства з етнокультурними цінностями і концептосферою країни досліджуваної мови (Харченкова, 2013).

На підставі вищевикладеного лінгвокультурна компетентність в нашій роботі розглядається як здатність студентів розуміти культурно-національну ментальність носіїв досліджуваної іноземної мови, виражену в мовних знаках, яка сприяє подоланню мовних бар'єрів і розширенню комунікативних можливостей.

У руслі формування лінгвокультурної компетентності в іноземних студентів слід зазначити кілька факторів. По-перше, слід враховувати емоційний фактор. Успішності процесу навчальної діяльності студентів буде сприяти задоволення їх допитливості та інших пізнавальних інтересів, які будуть нерозривно пов'язані з переживанням позитивних емоцій.

По-друге, важливим фактором при вивченні мови і культури іншої країни є мотивація до навчання. Так однією з форм підвищення мотивації є почуття задоволення, яке приносить свідомість того, що отримані теоретичні знання та навички можна застосувати на практиці. Таким чином, реальна ситуація дозволяє студентам відчувати, що вони беруть участь в справжньому комунікативному процесі, задовольняючи соціальні потреби. Прикладом ситуації, яка занурює іноземного студента в контекст реального життя, може стати екскурсія. Пізнавальна, попередньо відпрацьована введенням нових слів, а також діалогів, екскурсія

перетворює комунікативно-пізнавальний процес з ігрової ситуації в реальну побуту, разом з тим сприяючи мовотворенню і мовсприйняттю іноземних студентів, що особливо важливо при оволодінні основами мови і культури.

З урахуванням вищевикладеного, можемо стверджувати, що ефективною формою організації навчальної роботи, пов'язаної з комунікативно-пізнавальними процесами та отриманням позитивних емоцій, а також орієнтованої на задоволення різних пізнавальних інтересів в процесі вивчення мови іноземними студентами є залучення їх до навчальних екскурсій.

У науковій літературі під навчальною екскурсією розуміється форма організації навчально-виховного процесу, що дозволяє проводити спостереження і вивчення різних предметів поза межами навчального закладу (Бим-Бад, 2002: 324), та яка спрямована на вивчення студентами явищ, процесів через безпосереднє їх сприймання під керівництвом викладача. Навчальні екскурсії організовуються з метою розвитку у студентів наукового мислення, інтересу до вивченого матеріалу, ознайомлення з культурно-суспільним надбанням народу та національними традиціями окремої країни та людства в цілому (Соколова, 2015: 60).

Навчальна екскурсія сприяє зародженню в студентів інтересу до знань, мотивації навчання, розширює їх кругозір, вчить розглядати факти і явища навколишнього життя у взаємозв'язку, порівнювати їх між собою, робити узагальнення і висновки тощо.

На думку Н.П. Волкової (Волкова, 2007: 401), у процесі проведення навчальної екскурсії викладачі отримують можливість комплексно використати різні методи навчання, збагатити студентів знаннями, допомогти виявити практичну значимість знань, сприяти ознайомленню екскурсантів з досягненнями суспільства в різних галузях.

Як відомо, існують різні види навчальних екскурсій. Так С.В. Соколова зазначає, що екскурсії різняться: за змістом (краєзнавчі, мистецькі, історичні, географічні та ін.); за часом (короткотермінові, тривалі); за черговістю під час навчального процесу (попередні, або вступні, супровідні, завершальні) та ін. Об'єктами навчальних екскурсій можуть бути установи культури і мистецтва (музеї, виставки), храми, історичні місця і пам'ятки тощо (Соколова, 2015: 61).

З урахуванням вищевикладеного зазначимо, що в контексті нашої роботи навчальна екскурсія розуміється як допоміжна позакласна форма навчального процесу, що супроводжує та доповнює вивчення мови та сприяє покращенню

володіння нею шляхом знайомства з культурно-суспільним надбанням народу країни, в якій відбувається навчання.

Навчання іноземних студентів у закладах вищої освіти України розпочинається з підготовчого відділення. Тут вони готуються до вступу до вищих навчальних закладів і, перш за все, опановують мову навчання – українську. Тоді ж, на підготовчому відділенні, в рамках знайомства із вишем, містом, де буде проходити навчання, практично завжди передбачені перші навчальні екскурсії – віртуальні або реальні. Однак, часто викладачі обмежуються проведенням екскурсій-знайомства з університетом, або прогулянкою містом, а іноді і зовсім проводять віртуальні екскурсії. На основних факультетах екскурсії для іноземних студентів не передбачені, а тому проводяться вкрай рідко.

Виходячи з цього був розроблений ряд навчальних екскурсій, під час проведення яких іноземні студенти можуть включатися в процес спілкування українською мовою: сприймати і розуміти живу розмовну мову, будувати діалоги, спостерігати використання рідко вживаних в повсякденній мові українських слів і сталих виразів, брати участь у театралізованих тематичних виставах тощо. Таким чином, відбувається свідоме і несвідоме оволодіння і засвоєння української мови.

На різних етапах вивчення української мови як іноземної, в залежності від року навчання студентів і рівня володіння ними мовою, викладачі можуть доповнювати даний процес такими видами навчальних екскурсій, як: екскурсія університетом, екскурсія по місту (Харків), екскурсія по області (Харківська область), екскурсія в сусідні міста (Полтава, Запоріжжя, Дніпро), екскурсія в міста-легенди (Київ, Одеса), екскурсія по країні (інші міста України).

З метою ефективного проведення кожної навчальної екскурсії, необхідна її ретельна підготовка: чітке розуміння викладачем і студентами цілей і завдань екскурсійного заходу, планування кожного з його етапів, обговорення і опрацювання необхідного матеріалу та інформації із студентами, урахування інтересів та зацікавлень екскурсантів.

Так серед основних функцій навчальної екскурсії для іноземних студентів можемо виділити такі:

- реалізація принципу наочності навчання, за допомогою якого студенти безпосередньо знайомляться з досліджуваними предметами і явищами;
- підвищення рівня науковості навчання і зміцнення його зв'язку з реальними життєвими ситуаціями і живою мовою;

- відпрацювання реального спілкування та взаємодія з носіями мови та ін.

Завданнями навчальної екскурсії є:

- розвиток у студентів інтересу до мови, що вивчається;
- розвиток комунікативної та лінгвокомунікативної компетентності;
- розвиток пошукових, творчих, організаційних навичок;
- виховання загальної культури та світогляду іноземних студентів та ін.

Варто зазначити, що перед тим, як готувати матеріал до екскурсійного заходу викладач повинен добре ознайомитися з об'єктом екскурсії з метою подальшого визначення її дидактичного змісту, обробки спеціальної тематичної літератури та чіткого планування її проведення. Також потрібне чітке розуміння, чи буде вона цікавою екскурсантам, а також чи принесе задоволення в емоційному плані.

Щодо процесу організації навчальної екскурсії для іноземних студентів, на наш погляд, він включає такі етапи роботи: підготовчий, основний та контрольний. Відповідно до кожного етапу роботи необхідно розробити завдання, направлені на формування певних навичок і вмій у іноземних студентів з метою їх успішного включення в процес навчальної екскурсії та отримання необхідного досвіду та позитивних емоцій.

Так, на підготовчому етапі проводиться заняття, що передуює навчальній екскурсії. Завданням такого заняття є ознайомлення студентів з метою, змістом і попереднім планом екскурсії. Також викладач має надати характеристику екскурсійному об'єкту з метою максимального зацікавлення ним.

Для роботи на підготовчому занятті викладачем попередньо розробляється блок вправ, завдяки якому визначаються такі уміння студентів, потрібні під час проведення заходу, як: розуміння окремих лексичних одиниць і сталих висловів української мови, уміння зрозуміти основний текст, уявлення про реалії суспільного й культурного життя України.

Підготовлені вправи можуть передбачати роботу із текстом (корисною, або цікавою інформацією щодо майбутньої навчальної екскурсії у вигляді уривків розповіді гіда, історичних довідок, прикладів із літературних творів тощо), ознайомлення студентів з новим лексичним матеріалом (новими словами, які відповідають тематиці екскурсії, сталими висловами, географічними або історичними назвами тощо), включення прикладів діалогів, які можуть відбуватись під час заходу, та ін.

На основному етапі відбувається проведення екскурсії, в якій звучить значна кількість невідомих лексичних одиниць. Завданням цього етапу є навчити студентів під час екскурсійного заходу спостерігати, запам'ятовувати, робити нотатки та запитувати.

Система вправ основного етапу роботи повинна включати: завдання на засвоєння окремих мовних одиниць відповідно до тематики навчальної екскурсії, завдання на відпрацювання живого спілкування та взаємодію з носіями мови (проведення діалогів, участь у бесідах, використання сталих висловів, слів з переносним значенням та ін.), відпрацювання зорового і слухового сприйняття мови (завдання на пошук потрібної інформації, відповідей на поставлені питання під час підготовчого заняття, тощо).

Наприкінці екскурсії викладач має підвести певні підсумки, або попросити зробити це самих студентів. Також під час зворотного шляху цікавим стане проведення гри-опитування або вікторини із використанням нової лексики, цікавих фактів та отриманої інформації.

Очевидно, що одразу після екскурсії доречним стане проведення підсумкового заняття, яке стане контрольним етапом роботи. Завданням даного уроку має стати уточнення, систематизація, узагальнення одержаних під час екскурсійного заходу вражень, спостережень.

Для більш ефективної роботи викладач пропонує іноземним студентам попередньо розроблений блок вправ, які направлені на актуалізацію отриманих знань та досвіду та їх закріплення. Так, студентам, які володіють мовою на елементарному рівні, пропонується: робота із текстом (знаходження та виправлення помилок у наданій в тексті інформації, доповнення пропущених фрагментів тексту, тощо); виконати вправи на закріплення нової лексики. Студенти, які володіють мовою на середньому та високому рівнях, можуть отримати наступні завдання: відповіді на поставлені ще до початку екскурсії запитання в усній, або письмовій формі; поділитись набутою корисною, або цікавою інформацією у вигляді короткого виступу з метою подальшого обговорення; усно, або письмово поділитись враженнями від побаченого та відповісти на поставлені викладачем питання в ході, або наприкінці заняття; відтворити фрагменти розповіді гіду, або викладача щодо почутих цікавих фактів, іншої інформації, яку студенти почули у ході екскурсійного заходу; виконати вправи на закріплення правил використання слів та мовотворення та інше. Якщо потрібно, викладач повинен іще раз пояснити студентам матеріал,

який викликав труднощі, відпрацювати на практиці лексичний матеріал, відтворити діалоги тощо.

Обов'язковим для контрольного етапу є аналіз підсумків навчальної екскурсії (усне опитування та використання даних під час наступних занять), контроль розуміння екскурсійного тексту, обговорення його змісту й навчання смислового усвідомлення інформації.

Отже після участі в екскурсійному заході іноземні студенти мають навчитися використовувати нову лексику, користуватись отриманими знаннями та мати уявлення про певні культурні, або історичні факти з життя українців з метою покращення володіння українською мовою.

Варто зазначити, що оскільки навчальні екскурсії ефективно проводити на кожному рівні оволодіння українською мовою як іноземною, вони мають різнитися складністю текстів і завдань, з якими працюють студенти на підготовчому на контрольному етапах.

Щодо самих екскурсійних заходів, то в залежності від рівня володіння українською мовою іноземними студентами, екскурсії розробляються різними за ступенем складності та тривалості. Наприклад, на початковому етапі, коли рівень

володіння мовою студентів ще нульовий, оптимальними є екскурсії по університету, по місту, а також відвідування музеїв, час тривалості яких від 30 хвилин до 1,5 години. Для студентів із середнім, або задовільним рівнем володіння мовою екскурсії можуть бути об'єднані в невеликий тур, що включатиме цілий комплекс міст та об'єктів та може тривати до декількох днів.

Також від мовного рівня екскурсантів залежить, чи буде здійснюватися проведення екскурсії професійним екскурсоводом з використанням живої мови та складних лексичних одиниць, або викладачем – адаптованою, спрощеною мовою.

Висновки. Отже використання навчальних екскурсій під час вивчення української мови як іноземної сприяють подоланню психологічного бар'єру; навчання національній специфіці мовленнєвої поведінки в природних умовах; розширенню кола країнознавчих знань, отриманих безпосередньо з навколишнього середовища – вербально і візуально; активізації механізмів мимовільного запам'ятовування та ін. Тому використання навчальних екскурсій при вивченні української мови є ефективним засобом в арсеналі прийомів інтенсифікації навчального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Башурина Д. И. Формирование лингвокультурологической компетенции иностранных студентов-филологов при обучении русским паремиям: дис. ... канд. пед. наук. СПб., 2005. 242 с.
2. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. М., 2002. 528 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка : *Навчальний посібник*. Вид. 2-ге, перероб., доп. К., Академвидав, 2007. 616 с. URL: <http://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/volkova.pdf>. (дата звернення: 02.06.2019).
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология : Теория и методы. М.: РУДН, 1997. 331 с.
5. Дортман С.Р. Обучение лингвокультурологической компетенции учащихся средних профессиональных образовательных учреждений : дис. ... канд. пед. наук. Пятигорск, 2012. 180 с.
6. Соколова С.В. Місце навчальних екскурсій у вивченні української мови як іноземної. Тека Kom. Pol.-Ukr. Związ. Kult. OL PAN, 2015, с. 60–64
URL: http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TZwiaz10/9_Sokolowa.pdf (дата звернення: 18.05.2019).
7. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов : от мировидения к миропониманию. *Славянское языкознание: докл. рос. делегации*. М., 1993. С. 309.
8. Харченкова И.В. Концепция формирования лингвокультурологической компетенции студентов языковых факультетов на материале креолизованных текстов при обучении немецкому языку. *Современные проблемы науки и образования*. 2013. № 6. URL: <http://www.science-education.ru/113-10867> (дата звернення: 06.05.2019).

REFERENCES

1. Bashurina D. I. Formirovanie lingvokulturologicheskoy kompetentsii inostrannykh studentov-filologov pri obuchenii russkim paremiyam [Formation of linguocultural competence of foreign philological students in teaching Russian proverbs]: dis. ... kand. ped. nauk. SPb., 2005. 242 p. [in Russian].
2. Bim-Bad B.M. Pedagogicheskiy entsiklopedicheskiy slovar [Pedagogical encyclopedic dictionary]. M., 2002. 528 p. [in Russian].
3. Volkova N.P. Pedagogika : Navchalniy posibnik [Pedagogy: Primary School]. Vid. 2-ge, pererob., dop. K., Akademvidav, 2007. 616 p. [in Ukrainian]. – URL: <http://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/volkova.pdf>. (data zvernennya: 02.06.2019.).
4. Vorobev V.V. Lingvokulturologiya [Linguoculturology] : Teoriya i metody. M.: RUDN, 1997. 331 p. [in Russian].
5. Dortman S.R. Obuchenie lingvokulturologicheskoy kompetentsii uchashihsya srednih professionalnykh obrazovatelnykh uchrezhdeniy [Training of linguocultural competence of students of secondary vocational educational institutions] : dis. ... kand. ped. nauk. Pyatigorsk, 2012. 180 p. [in Russian].
6. Sokolova S.V. Mistse navchalnih ekskursiy u vivchenni ukrayinskoyi movi yak inozemnoyi [Place of educational excursions in the study of the Ukrainian language as a foreign language]. Teka Kom. Pol.-Ukr. Zv'яз. Kult. OL PAN, 2015, pp. 60–64. [in Ukrainian]. URL: http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TZwiaz10/9_Sokolowa.pdf (data zvernennya: 18.05.2019.).
7. Teliya V.N. Kulturno-natsionalnye konnotatsii frazeologizmov : ot mirovideniya k miroponimaniyu [Cultural-national connotations of phraseologisms: from worldview to worldview]. Slavyanskoe yazykoznanie: dokl. ros. delegatsii. M., 1993. 309 p. [in Russian].
8. Harchenkova I.V. Kontsepsiya formirovaniya lingvokulturologicheskoy kompetentsii studentov yazykovykh fakul'tetov na materiale kreolizovannykh tekstov pri obuchenii nemetskomy yazyku [Concept of formation of linguocultural competence of students of language faculties on the material of creolized texts while teaching German language]. Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya. 2013. № 6 [in Russian]. URL: <http://www.science-education.ru/113-10867> (data zvernennya: 06.05.2019.).

УДК 378.9–057.87:316.344.34

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176850>**Hanna SHMELKOVA,***orcid.org/0000-0003-2475-3739**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor of the Business Communication Department**Zaporizhzhya National University**(Zaporizhzhia, Ukraine) shmelanna1205@gmail.com.***Oksana UBEIVOLK,***orcid.org/0000-0003-4257-8209**Candidate of Philosophical Sciences,**Associate Professor of the Business Communication Department**Zaporizhzhya National University**(Zaporizhzhia, Ukraine) ubvolk@ukr.net*

SOME THEORETICAL PROBLEMS IN FORMING OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITY

The article reveals the topical issue of formation of professional responsibility of students. The basic principles of the research are historical, systematic and comparative methods, institutional and structural-functional approaches have been used. The subject of the study is the theoretical, methodological and practical questions in the formation of professional responsibility. The urgency of formation of professional responsibility of future specialists is revealed. The necessity of forming professional responsibility in the preparation of students in higher educational institutions is justified primarily by social conditions. The fall of moral standards and moral norms, the indifference of modern youth testify to the need to form students' personal qualities that not only contribute to their competitiveness and successful implementation in their professional activities, but also regulate social and moral relations in society.

The description of foreign and domestic concepts providing a detailed study of the concepts of "responsibility", "professional responsibility" is offered. The given analysis of theoretical bases, which serves as a prerequisite for studying a complex of pedagogical conditions and technologies of formation of professional responsibility, reveals the essence of the phenomenon of "responsibility". The author defines professional responsibility as a professional and moral feature that encourages professional activity of the manager. Professional responsibility should be trained in moral oriented pedagogical environment. As a result of the study, the concept of "professional responsibility" is regarded as a professional and moral quality of the individual.

Key words: *responsibility, freedom of a person, professional responsibility, professional and moral quality.*

Ганна ШМЕЛЬКОВА,*orcid.org/0000-0003-2475-3739**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри ділової комунікації**Запорізького національного університету**(Запоріжжя, Україна) shmelanna1205@gmail.com***Оксана УБЕЙВОЛК,***orcid.org/0000-0003-4257-8209**кандидат філософських наук,**доцент кафедри ділової комунікації**Запорізького національного університету**(Запоріжжя, Україна) Ubvolk@gmail.com*

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИПУСКНИКІВ ВНЗ

Розкривається актуальність формування професійної відповідальності майбутніх спеціалістів. Необхідність формування професійної відповідальності в рамках підготовки студентів у вузі виправдана насамперед соціальними умовами. Падіння моральних засад і моральних норм, індиферентність сучасної молоді свідчать про необхідність формування у студентів особистісних якостей, які не тільки сприяють їх конкурентоспроможності та успішної реалізації в професійній діяльності, а й регулюють соціально-моральні відносини в соціумі.

Пропонується опис зарубіжних і вітчизняних концепцій, які забезпечують детальне вивчення понять «відповідальність», «професійна відповідальність». Наведений аналіз теоретичних основ, службовців передумовою вивчення комплексу педагогічних умов і технології формування професійної відповідальності, розкриває сутність феномену «відповідальність». В результаті проведеного дослідження поняття «професійна відповідальність» розглядається як професійно-моральна якість особистості.

Ключові слова: відповідальність, свобода особистості, професійна відповідальність, професійно-моральна якість.

Formulation of the problem. Intensive social-economic development in Ukraine caused some changes in modern society. Nowadays, the change in priorities which aim is to obtain material benefits and high social status, the depreciation of moral values, which indicates the moral crisis in modern society, is most clearly seen (Сундуй: 102). Thus, the problem of preparing a future specialist in a higher educational institution is one of the most important in the system of higher education. Higher education is faced with the task of preparing a specialist with professional and moral qualities that meet the requirements of society.

The analysis of general and professional competencies shows that the state needs a specialist who is able to analyze significant problems of our society, find organizational solutions and is ready to take responsibility for them, to adhere to ethical values. Thus, the formation of professional and personal qualities, one of which is professional responsibility, is an important social and state requirement for higher education in the process of preparing a future manager.

Analysis of recent research and publications. A deep analysis of scientific papers on the phenomenon of “responsibility” in the philosophical, psychological, sociological, pedagogical aspects is necessary for understanding the essence of professional responsibility.

Before the period when responsibility emerged as an independent lexical unit, this phenomenon was identified with the following definitions: necessity, obligation, duty, conscience. The evolution of the phenomenon of “responsibility” is closely related to the history of ideas about freedom and necessity, their interrelation.

Many famous thinkers, and Aristotle was one of the pioneers, considered the topic of moral responsibility. A deeper approach to the analysis of responsibility is observed later by R. Descartes, T. Hobbes, J. Locke, J. Edwards, I. Kant, G. Hegel. In non-classical philosophy of the late XIX – early XX century, the most important ideas were formulated taking into account the principle of responsibility (K. Marx, F. Nietzsche, M. Weber).

In the 20th century, the problem of moral responsibility was developed by representatives of most scientific schools. In the 60–80 s in the USSR, the topic

of the responsibility of science and the scientist was very popular.

Many foreign philosophers such as R. Steiner, M. Heidegger, K. Jaspers, L. Mumford, J. Ellul, H. Ortega-i-Gasset, K. Mitcham, H. Lenk, as well as home philosophers wrote about the necessity for increased responsibility under conditions of the development of human society. Much attention is paid to the problem of moral responsibility in connection with the development of new technologies. The problem of connection of freedom and responsibility is also reflected in the modern works of N. A. Golovko, K. L. Nemira, A. I. Orekhovsky, E. I. Rudkovsky, G. L. Smirnova, A. P. Chermenina, E. Fromm and others. According to scientists, these categories are not contrasted, but are interrelated.

According to E. Fromm, freedom changes depending on “the degree of awareness by a person of itself as an independent and separate being” (Муконина: 105). In the context of the study of professional responsibility, the point of view of N. A. Golovko, A. A. Guseynova and I. S. Kohn is of great importance, which consists in the fact that a person’s personal freedom must become moral, while moral freedom occurs then, when a person is aware of external necessity, which later becomes his internal need (Евко: 305).

Setting objectives. The purpose of this article is to define the essence of the concept of professional responsibility as the professional and moral quality of an individual. It is important for further research of the basic pedagogical conditions and approaches to the formation of professional responsibility in the framework of the university’s training for the future specialist in the field of management.

The concept of responsibility characterizes the attitude of the individual to the society in which the demands placed on it are realized to the extent that it corresponds to its duty. If a person’s duty is to realize and apply certain requirements to a particular situation (moral, professional, etc.), then responsibility determines the extent to which this task is performed. The responsibility of an individual characterizes the conformity of his moral activity with duty (duty), viewed from the point of view of possibilities and limitations (M. V. Mukonina).

Thus, a prerequisite for the formation of responsibility in the university is freedom, which ensures the

future specialist the right to choose and make responsible decisions. The results of practical research indicate that within the framework of the educational process at a higher educational institution, freedom manifests itself in conditions of controlled autonomous learning, in which students define for themselves the goals and content of educational activities, systematically perform self-control, reflect on the experience gained (Козлова: 60).

Under the conditions of a modern civilization, responsibility becomes the determining motive of almost all human actions, including the impact on nature, forecasting and modeling the future. Thus, responsibility is a moral quality and is determined by the ability of the individual to exercise self-control in accordance with social norms and personal moral principles.

The present understanding of professional responsibility suggests that the formation of professional responsibility at a university should be carried out in a morally-oriented educational process, including pedagogical technologies that promote the development of independence, initiative, the ability to predict and reflect on their actions, make decisions in accordance with established moral principles, be able to exercise self control. Therefore, the process of forming professional responsibility should be carried out in the course of empirical research, it was established that ethical problem situations, plot-role-playing games, moral dilemmas, the organization of joint reflection of students and teachers contribute to the formation of professional responsibility at the university (Канке: 66).

The pedagogical technologies which should be applied in the managed training with the purpose of formation of professional responsibility are research works, problem situations, achievement diaries. Valuable for this study is the study of professional responsibility in the moral and ethical aspect, where this category is considered as a requirement to act in accordance with the norms and rules of morality. It should be noted that the process of formation of professional responsibility in the university should involve the organization of the educational process in a favorable emotional environment. Purposeful implementation of this task is carried out on the basis of mutual trust between the teacher and students, providing freedom of choice.

Some authors analyzed the responsible behavior of an individual, the forms of realization of which were the provision of conditions and means of activity (temporary support, the degree of use of information resources), bringing the activity to a result with unforeseen difficulties and contradictions; car-

rying out activities on time, i.e. ensuring the flow and completion of activities in time, ensuring the high quality of the activities performed, independence in assuming obligations to perform activities (excluding guardianship and external control), voluntariness in carrying out activities, willingness to take risks to achieve the goals of the activities, willingness to help others in the process of activities.

The identified behavioral characteristics are combined into two groups: the first is the qualities that are associated with the characteristics and content of the activity, the specialist's readiness to perform it (ensuring the conditions and means of activity); the second one is stable personality qualities independent of the activity (voluntariness, independence, willingness to take risks).

Some authors identify three levels of a professionally responsible attitude: basic – minimal professionally responsible attitude, with a low degree of development of professionally responsible attitude components, characterized by understanding and neutral personality assessment of the need to follow job descriptions, which is fixed in the “habit” of the rules governing activities; performing – the average level of professionally responsible attitude, is characterized by a moderately positive attitude of the individual to his professional duties, readiness to perform activities; over-standard – a high level of professionally responsible attitude, suggests that the conscientious performance of professional duties by a person is the only acceptable way of doing business.

L. V. Lidak and N. F. Zhelaevskaya identified the following components in the structure of the professional responsibility of the individual: cognitive, motivational and value-based and conservative (Lidak, Zhelayevskaya, 2010). The cognitive component is considered as an individual's assessment of his professional competence, the desire to constantly grow (or lack there of), an understanding of professional perspectives, the presence / absence of professional plans for the future, an understanding of one's place in a complex system of professional relationships.

The motivational and value component includes the dominant mood of a person associated with the profession and professional activity; emotional coloring of ideas about the future, in particular, professional. The conservative component of the professional responsibility of the individual determines the willingness to act, to carry out his plan in accordance with the goal and objectives. This component is associated with the manifestation of such personal qualities as conscientiousness, diligence, discipline, rigor, honesty, independence, confidence, self-criticism, self-discipline.

In this case, first of all, it is necessary to consider the problem of professional responsibility. Doctors and lawyers have had norms of professional ethics for a long time. In case of their violation the subjects of this type of activity can be brought to justice and subjected to some negative sanctions, up to the prohibition of certain individuals to engage in such activities. Among engineers and managers, there have been and are conducting serious discussions about the need to develop the principles of professional behavior and the ethics of responsibility, since the power (both political, economic, and technological), concentrated in the hands of management subjects, is growing. If you look at some professional communities that most actively lead discussions on issues of professional responsibility and ethics, then you will find that these are groups that possess "considerable technological power"

A number of studies (Bodrov, Lutsenko, 1991) are devoted to the operationalization of the concept of professional responsibility, identifying its structure. In the course of a factor-analytical study of the representations of specialists of various specialties about the content and structure of the concept of "professional responsibility", a thesaurus of relevant psychological qualities was grouped. The first group contained characteristics reflecting the attitude of the individual to work (hard work, conscientiousness, activity, etc.), to the team (kindness, responsiveness, demandingness, tact, commitment, integrity, etc.) to herself in the process of activity (self-criticism, confidence, self control, accuracy, etc.). The second one combined character traits: moral (honesty, commitment, decency, justice, etc.), volitional (perseverance, determination, resourcefulness, etc.), emotional (calm, courage, stability, anxiety, etc.) personality qualities. The semantic content of the phenomenon of professional responsibility is described as extremely multifaceted. An important place in these descriptions is occupied by components related to the social and ethical sphere of the individual.

The essence of professional responsibility lies primarily in the high professional level of the employee and the quality of his work. As for the vector of responsibility, this is "leadership", "clients" and "colleagues", and the formation of professional responsibility is associated with personal qualities and the learning process. Meanwhile, if we compare them with the results obtained by other researchers on

working specialists, we can see the semantic peculiarity of student ideas. So, for example, in the content of the joint venture there is no such important element as the responsibility of the person before him in the process of activity (self-criticism, confidence, self-control, accuracy, etc.) (V. A. Bodrov, A. G. Lutsenko).

The same authors found in the ideas of specialists of various specialties indications of moral (honesty, commitment, decency, justice, etc.) and volitional (perseverance, decisiveness, resourcefulness, etc.) qualities of an individual as attributes of professional responsibility. The moral and moral component does not appear in the joint venture of energy students, as well as an indication of responsibility to society, the state and citizens. It seems that such "incompleteness" of ideas may be associated with a lack of life and professional experience, students are focused on gaining knowledge and professional competence, more than on the moral and ethical side of their future activities.

Assuming that a conscientious attitude towards studies (and academic performance as its indicator) may be a factor affecting the content of a professional responsibility, we did find some differences in the professional responsibility of students with different levels of academic performance. For students with a high level of academic performance (in comparison with the others), the essence of professional responsibility is, first of all, "compliance with the accepted rules and regulations", as well as "separation of duties" and "awareness of financial responsibility". Among the factors of formation of professional responsibility, well-performing students as key ones identify, first of all, such as "curriculum", "status in a group", which may indicate a greater involvement in the educational activities of this category of students. The outlined tendencies to a decrease in the significance of such factors as "learning", "teamwork", "taking into account committed mistakes" with a decrease in student performance may be associated with a low status of lagging students.

Analyzing the results obtained, it should be noted that the essence of professional responsibility lies primarily in the high professional level of the worker and the quality of his work. As for the vector of responsibility, this is "leadership", "clients" and "colleagues", and the formation of professional responsibility is associated with personal qualities and the learning process.

BIBLIOGRAPHY

1. Сундуй Г. Д. Стратегия и тактика процесса воспитания совести в условиях духовного кризиса общества // Вестник КГПУ им. В. П. Астафьева. 2013. № 3(25). С. 102–105.
2. Евко Ю. А. Роль автономного обучения в формировании профессиональной ответственности в рамках дисциплины «Деловой иностранный язык» // Педагогическая наука и современное образование / под ред. И. В. Гладкой, С. А. Писаревой. СПб : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2015. С. 59–62.
3. Евко Ю. А. Педагогические условия формирования профессиональной ответственности при обучении иностранному языку // Высшее образование сегодня. 2013. № 7. С. 63–67.
4. Муколина М. В. Типы профессионально ответственного отношения работников опасного производства в разных организационно-экономических условиях: дис. ... канд. психол. наук. М., 2002, 191 с.
5. Йонас Ганс Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation. К. : Лібра, 2001. 400 с.
6. Козлова Н. П. Концепция моральной ответственности в философии Г. Йонаса / Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. № 2. 2006.
7. Канке В. А. Основные философские направления и концепции науки: Учебное пособие. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Университетская книга; Логос, 2008.

REFERENCES:

1. Sunduy G. D. Strategiya i taktika protsesa vospitaniya sovesti v usloviyakh dukhovnogo krizisa [The strategy and tactics of the conscience development in the environment of spiritual crises of society]. Vestnik KGPU imeny V. P. Astafieva/ Bulletin of KSPU named after Astafiev, 2013, no. 3 (25), pp. 102–105 (in Russian).
2. Evko Yu. A. Rol avtonomnogo obucheniya v formirovanii professionalnoy otvetstvennosti v ramkah distsipliny "Delovoy inostrannyiy yazyk" [The role of autonomous education in the formation of professional responsibility in the framework of the discipline "Business Foreign Language"]// Pedagogicheskaya nauka i sovremennoe obrazovanie / pod red. I. V. Gladkoy, S. A. Pisarevoy. SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gertsena, 2015. S. 59–62.
3. Evko Yu. A. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya professionalnoy otvetstvennosti pri obuchenii inostrannomu yazyku (Pedagogical conditions for the formation of professional responsibility in teaching a foreign language). Vyishee obrazovanie segodnya. 2013. № 7. S. 63–67.
4. Mukonina M. V. Tipyi professionalno otvetstvennogo otnosheniya rabotnikov opasnogo proizvodstva v raznyih organizatsionno-ekono-micheskikh usloviyah [Types of professionally responsible attitude of workers of hazardous production in different organizational and economic conditions]: dis. ... kand. psihol. nauk. M., 2002, 191 s.
5. Yonas Gans Printsip vIdpovIdalnostI. U poshukah etiki dlya tehnologIchnoyi tsivizatsiyi [Principle vidpovidalnost. In this appetite for techno-engineering civilizatsi]/Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation. K. : Libra, 2001. 400 s.
6. Kozlova N. P. Kontseptsiya moralnoy otvetstvennosti v filosofii G. Yonasa [The concept of moral responsibility in the philosophy of G. Jonas]/ Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 7. Filosofiya. № 2. 2006.
7. Kanke V. A. Osnovnyie filosofskie napravleniya i kontseptsii nauki [Main philosophical directions and concepts of science]: Uchebnoe posobie. 3-e izd., pererab. i dop. M. : Universitetskaya kniga; Logos, 2008.

УДК 376:378(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176851>

Марина ЩЕРБИНІНА,

orcid.org/0000-0002-2358-5406

доктор медичних наук,

професор кафедри сучасних технологій діагностично-лікувального процесу

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) scherbinina@ua.fm

Юлія БОРИСОВА,

orcid.org/0000-0001-9623-612X

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) borisovayuliya2016@meta.ua

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ОСВІТНЄ ТА СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

У статті проаналізовано проблеми і чинники успішної інтеграції студентів з інвалідністю в освітнє та соціальне середовище. Підкреслена необхідність створення єдиної бази даних суб'єктів освітнього процесу з обмеженими функціональними можливостями як інформаційної основи інтегрованого освітнього середовища. Наголошено на важливості забезпечення методичної, кадрової, матеріально-технічної складових навчально-реабілітаційного супроводу осіб з інвалідністю на різних етапах освітнього процесу.

Ключові слова: *студенти з інвалідністю, заклади вищої освіти, загальноосвітні навчальні заклади, інклюзивна освіта, навчально-реабілітаційний супровід, інклюзивно-ресурсні центри.*

Maryna SHCHERBYNINA,

orcid.org/0000-0002-2358-5406

Doctor of Medicine,

Professor of the Department Modern Technologies

of the Diagnostic and Treatment Process,

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) scherbinina@ua.fm

Yuliia BORYSOVA,

orcid.org/0000-0001-9623-612X

Candidate of Sociological Sciences,

Associate Professor of the Department of Social Work,

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) borisovayuliya2016@meta.ua

PROBLEMS OF INTEGRATION OF THE STUDENTS WITH DISABILITIES INTO THE EDUCATIONAL AND SOCIAL ENVIRONMENT

The article analyzes the key problems and factors of the successful integration of students with disabilities into the educational and social environment. The necessity of creating an integrated database of educational process subjects with disabilities as an informational basis of the inclusive educational space (with the possibility of data exchange with medical institutions, other organizations, including non-governmental) is emphasized; monitoring of nosologies should be a necessary addition to such components of inclusive education system as the regulatory framework, information support, scientific, educational, methodological, personnel, material and technical support. The expediency of inclusive-resource centers establishing as centers of professional support of students with special educational needs is demonstrated. The necessity of further reduction of barriers of educational and social space and the elimination of discriminatory regulation of educational process in the issues of scholarship provision for contract students with disabilities (the right to academic and social scholarships) is emphasized. Experience of alternative funding for education of persons with disabilities as well as the implementation of innovative forms and methods of training, knowledge control and on-line practice for students with disabilities is observed. It is underlined that inclusive-resource centers are the organizational link that

can provide a comprehensive solution to the tasks of educational support and rehabilitation of students with disabilities by coordinating the work of all subjects of this process, its proper staffing, methodological, informational, financial, material-technical provision, cooperation with specialists from other institutions and non-governmental organizations. It is the inclusive resource centers that are able to give the process of educational and vocational training of students with special needs a continuous character, providing a link between the stages: school, university, employment.

Key words: *students with disabilities, institutions of higher education, secondary schools, inclusive education, educational-rehabilitation support, inclusive-resource centers.*

Постановка проблеми. В Україні, як й в багатьох інших країнах Європи та світу, законодавчо закріплено ідею забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, незалежно від соціального і майнового стану, стану здоров'я, а також від інших обставин. Законом про вищу освіту, Державною цільовою програмою «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року, Концепцією розвитку інклюзивної освіти окреслюються базові принципи реалізації права на освіту осіб з функціональними обмеженнями. Водночас, положення цих документів стосуються в основному середньої освіти і не враховують специфіки вищої школи (Кольченко, Нікуліна, 2013: 13).

Загальний характер задекларованих у нормативних актах принципів не дозволяє деталізувати особливості організації навчання осіб залежно від типу функціональних обмежень. На сьогодні в Україні практично в кожному ЗВО навчаються студенти з фізичними та сенсорними вадами різних нозологій, але говорити про організацію навчання за принципом інклюзії можна лише в поодиноких випадках. Поширеною є ситуація відсутності цілісної бази даних студентів з інвалідністю на рівні закладу освіти. Фактично, ЗВО залишають реабілітаційні заходи, яких потребують студенти з інвалідністю, лікувальним установам, не забезпечуючи належного фахового супроводу процесу їх навчання.

Проведення освітнього процесу на засадах інклюзії повинно спиратися на аналіз поширеності функціональних обмежень різного генезу в представників студентського контингенту. Моніторинг типу захворювань і вад розвитку є важливим доповненням таких складових системи інклюзивної освіти, як нормативно-правова база, інформаційна підтримка, наукове, навчально-методичне, кадрове, матеріально-технічне забезпечення. Означена діяльність є основою для створення в структурі ЗВО підрозділів, які б забезпечили навчання студентів з вадами здоров'я на засадах інклюзії.

Аналіз досліджень. Потужний доробок у наукове осмислення та практичне розв'язання проблеми інтеграції студентів-інвалідів в освітній простір зроблено фахівцями Відкритого міжна-

родного університету розвитку людини «Україна» та його регіональних інститутів. В публікаціях П. Таланчука, К. Кольченко, Г. Нікуліної, М. Чайковського висвітлюються принципи та особливості супроводу навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі. В роботах І. Терюханової, В. Пупишевої, В. Бондаря, І. Іванової, І. Калініченко, А. Колупаєвої, Л. Сердюк освіта розглядається як середовище сприяння інтеграції інвалідів в суспільство. Не зважаючи на високий інтерес науковців до означеної проблеми й наявність успішних прикладів її практичного вирішення, потребує подальших зусиль процес розробки моделі інтегрованого освітнього простору.

Вимоги, яким повинна відповідати ця модель, стосуються забезпечення для осіб з інвалідністю безперервності освітнього процесу як сукупності взаємопов'язаних етапів (школа – ЗВО – місце роботи), комплексний фаховий супровід на кожному з них. Прийняте Урядом 12 липня 2017 р. рішення щодо створення інклюзивно-ресурсних центрів передбачає охоплення їх послугами дітей з особливими освітніми потребами від 2 до 18 років й фактично не торкається студентів ЗВО.

Метою статті є визначення ключових завдань та організаційних засобів сприяння інтеграції студентів з інвалідністю в освітнє та соціальне середовище.

Виклад основного матеріалу. У ДНУ імені Олеся Гончара навчається 145 студентів з інвалідністю, з яких 58,6% – жінки, 41,4% – чоловіки. Кожен п'ятий проживає у гуртожитку, 12,3% наймають квартиру, 67,7% мешкають вдома. 83,4% студентів з інвалідністю навчаються на бюджеті, 16,6% – на контракті. Згідно умовам прийому на навчання до ЗВО абітурієнти з інвалідністю (крім тих, що мають право на вступні випробування у формі співбесіди), беруть участь у конкурсному відборі за іспитами та/або квотою-1, квотою-2 (Умови прийому, 2018: 34). Ті, хто за результатами ЗНО або вступного іспиту не зараховуються на бюджетні місця, отримують таку можливість на умовах договору. Особи з інвалідністю I, II груп, діти з інвалідністю віком до 18 років можуть бути переведені на вакантні місця державного (регіонального) замовлення

(Умови прийому, 2018: 39). Фактично такою можливістю може скористатися вкрай обмежена кількість студентів, що сприймається як порушення законного права на доступну вищу освіту. Крім того, студенти з інвалідністю, які навчаються на умовах договору, не можуть розраховувати на академічні та соціальні стипендії, що «не відповідає європейському принципу рівності умов в освіті» (Фініков, Шаров, 2014).

У вирішенні питання оплати навчання студентів з інвалідністю варто враховувати успішний досвід інших закладів освіти. Так, у Кіровоградському інституті розвитку людини створено можливість навчання таких студентів за кошти Фонду соціального захисту інвалідів (Пупишева, 2015: 61). У польському Ягеллонському університеті впроваджується Програма підтримки навчання студентів з вадами слуху, яка фінансується за рахунок Державного фонду реабілітації людей з інвалідністю. Програма «дозволяє студентам купувати спеціальні технічні засоби та наймати сурдоперекладачів, що дозволить гарантувати вступ до вищих навчальних закладів більшій кількості студентів із вадами слуху» (Таланчук та ін., 2004: 15).

Прогрес у розв'язанні проблеми матеріально-технічного забезпечення навчального процесу в інтегрованому освітньому середовищі сприятиме більшій готовності школярів з вадами здоров'я продовжувати навчання в ЗВО. На сьогодні націленість школярів з особливими освітніми потребами на вступ до ЗВО не є високою; такі висновки дозволяють зробити доступні дані щодо кількості студентів з інвалідністю у ЗВО I–IV рівнів акредитації: на початок 2017/2018 навчального року вона складала 13 216 осіб при загальній кількості студентів 1 538, 565 осіб (Кармазіна, 2018: 62). Таким чином, питома вага осіб з інвалідністю в структурі контингенту студентів дорівнювала лише 0,85% (в загальній структурі населення відповідного віку вона була суттєво вищою).

Передумови успішного входження випускників шкіл в новий освітньо-комунікаційний простір закладаються на шкільній лаві – через профорієнтаційну роботу педагогів, психологів, фахівців центрів профорієнтації, викладачів ЗВО. На сьогодні в Україні недостатньо налагодженими є партнерства, які моли б забезпечити поступовість переходу «школа – ЗВО». Така ланка є дуже важливою з точки зору пом'якшення стресу адаптації до нових умов навчання. Цільовою аудиторією інформаційно-консультативних заходів повинні бути не тільки випускники з особливими освітніми потребами, але й їх батьки. Доцільним

є створення центрів, на кшталт існуючих за кордоном (зокрема, в Польщі), які акумулюють відомості про школярів з інвалідністю, виступають базою для їх профдіагностики та профорієнтації, забезпечують підготовку фахівців супроводу, навчання і консультації для вчителів, розробку індивідуальних програм реабілітації.

Студенти з обмеженими функціональними можливостями, як правило, виявляють специфічне ставлення до тих проблем, які виникають в різних сферах життя на його черговому етапі. Націленість на продовження навчання в ЗВО актуалізує комунікативну бар'єрність – як особистісну, так й середовища інтегрування; специфіка психофізіологічного статусу позначається на ефективності засвоєння навчального матеріалу, рівні працездатності, стані соматичного здоров'я.

Серед можливих соціальних проблем, з якими стикаються представники даного контингенту – недостатня орієнтація в соціумі, низька соціальна активність, звичка до невимогливого ставлення, завищені уявлення про свої можливості; серед психоемоційних – низький рівень мотивації досягнення і самоактуалізації, відчуття втрати майбутнього; нерішучість, нерозвиненість самоконтролю, підвищена тривожність та інші (Таланчук та ін., 2004: 7). Зазначені особливості повинні бути предметом комплексної психодіагностичної, корекційної і соціально-реабілітаційної діяльності в умовах спеціалізованих інклюзивно-ресурсних центрів при закладах освіти. Фахівець супроводу інклюзивного навчання «може стати сполучною ланкою, що забезпечує координацію педагогів, спеціальних педагогів, психологів, інших фахівців на кожному етапі освітнього процесу» (Ступак, 2018: 182).

Найбільш розповсюдженою в середовищі студентів з інвалідністю, які навчаються в ДНУ, патологією є порушення опорно-рухового апарату (характерна для 30,3% обстеженого контингенту). З зв'язку з цим нагальним є питання подальшого облаштування корпусів університету та прилеглої території пандусами, підйомниками, входів – автоматичними дверима. На сьогодні переважна кількість університетських споруд залишаються архітектурно недоступними для осіб з інвалідністю. Навчально-методичний супровід освітнього процесу для студентів, які відчують складнощі в пересуванні, потребує включення у навчальні плани таких видів занять і форм контролю, які передбачають виконання завдань і складання звітностей дистанційно. Конструктивним нововведенням, запропонованим кіровоградськими фахівцями, є організація он-лайн-практики для студентів з інвалідністю (Пупишева, 2015: 61).

У структурі діяльності таких структурних підрозділів ДНУ, як психологічна служба, профспілковий комітет, юридична клініка та інші, робота зі студентами-інвалідами, нажаль, фактично не представлена. Спрямовані на них заходи мають, переважно, спорадичний характер, що не забезпечує сталого ефекту. Фактично спектр послуг і особливих прав, якими вони користуються (на постійній основі) у порівнянні з іншими студентами, обмежується соціальними виплатами (причому останні стосуються лише тих студентів, які навчаються за державні кошти). Навіть облік студентів з обмеженими функціональними можливостями до недавнього часу охоплював виключно бюджетників, адже на тих, хто навчається за контрактом, не розповсюджується право одержувати так звану соціальну стипендію. В цілому ж, можна констатувати, що відсутність у ЗВО окремого структурного підрозділу по роботі зі студентами з інвалідністю перешкоджає реалізації комплексного підходу до розв'язання їх проблем – освітніх, психологічних, медичних, юридичних, трудових.

Досвід впровадження комплексних моделей супроводу навчання студентів з обмеженими функціональними можливостями в інших ЗВО дозволяє виділити такі складові супроводу: спеціалізований технічний супровід навчання; педагогічний, психологічний, соціальний супровід; організація позааудиторної роботи студентів; тьюторська підтримка, професійна адаптація та реабілітація, медико-реабілітаційний та фізкультурно-спортивний супровід [Система супроводу, 2014]. Жоден з цих напрямків не буде максимально дієвим, якщо не спиратиметься на інте-

гровану інформаційну базу суб'єктів освітнього процесу, які мають функціональні обмеження. Статус особи з інвалідністю та нозологію слід відображати в ЕДЕБО поряд з іншими особовими даними учня-абітурієнта-студента. Доцільною також вважаємо організацію інформаційного обміну між базами даних лікувально-медичних закладів і ЗВО щодо студентів з вадами здоров'я для подальшої розробки індивідуальних програм супроводу навчання. Залежно від виду нозологій визначатиметься перелік необхідних дидактичних та методичних матеріалів, комп'ютерних програм, індивідуальних психокорекційних і реабілітаційних заходів, плануватиметься позааудиторна робота студентів, заходи з підвищення інформаційної, комунікативної, архітектурної доступності освітньої інфраструктури.

Висновки. Успішність інтеграції в освітнє і соціальне середовище студентів з інвалідністю визначається системою чинників різного рівня й характеру. Поряд з найбільш загальними інституційними умовами важливу роль відіграє запровадження у структурі закладів освіти різного рівня спеціалізованих функціональних підрозділів із забезпечення начально-реабілітаційного супроводу студентів з інвалідністю. Інклюзивно-ресурсні центри координуватимуть роботу всіх структурних підрозділів ЗВО з освітньо-професійної підготовки студентів з інвалідністю, створюватимуть умови для її належного кадрового забезпечення, для співпраці ЗВО з фахівцями інших закладів та установ, громадських організацій з метою ефективного виконання покладених на них завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статист. збірн. / Відп. за вип. О. О. Кармазіна. К. : Держ. служба статистики України, 2018. 77 с.
2. Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірн. наук. праць. 2013. № 10 (12). С.12–21.
3. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: аналіт. звіт / За заг. ред. Т. В.Фінікова, О. І.Шарова. К. : Таксон, 2014. 144 с.
4. Пушишева В. Я. Інноваційні технології у навчанні осіб з обмеженими фізичними можливостями. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць. 2015. № 12–14. С. 52–64.
5. Система супроводу навчання студентів із інвалідністю. URL: http://gorlivka.uu.edu.ua/suprovid_navchannya.
6. Ступак В. В. Взаємодія інклюзивно-ресурсних центрів та закладу вищої освіти в системі професійної підготовки фахівців інклюзивної сфери. Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: збірн. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 листоп. 2018 р., м. Ніжин) / За заг. ред. С. Борисюк та О. Лісовця. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 188 с.
7. Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі: навчально-методичний посібник. К. : Соцінформ, 2004. 128 с.
8. Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2019 році: Наказ Міністерства освіти і науки України від 11 жовт. 2018 р. № 1096. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2018/12/28/priyomu-2019>.

REFERENCES

1. Zakhyst ditei, yaki potrebuut osoblyvoi uvahy suspilstva [Protection of children in need of special attention of the society]: statystychnyi zbirnyk. Kyiv: State Statistics Service, 2018. 77 p. [In Ukrainian].
2. Kolchenko K. O., Nikulina H. F. Kontseptualni pidkhody do vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Conceptual approaches to the implementation of inclusive education in higher education institutions]. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zbirnyk naukovykh prats. 2013. № 10 (12). Pp. 12–21 [In Ukrainian].
3. Monitorynh intehratsii ukrainskoi systemy vyshchoi osvity v Yevropeiskyi prostir vyshchoi osvity ta naukovoho doslidzhennia [Monitoring the integration of the Ukrainian higher education system into the European space of higher education and research]: analitychnyi zvit. Kyiv : Takson, 2014. 144 p. [In Ukrainian].
4. Pupysheva V. Y. Innovatsiini tekhnolohii u navchanni osib z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy [Innovative technologies in the training of persons with disabilities]. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zbirnyk naukovykh prats. 2015. № 12-14. Pp. 52-64 [In Ukrainian].
5. Systema suprovodu navchannia studentiv iz invalidnistiu [System of support for students with disabilities]. URL: <http://gorlivka.uu.edu.ua/suprovid> [In Ukrainian].
6. Stupak V. V. Vzaiemodiia inkliuzyvno-resursnykh tsentriv ta zakladu vyshchoi osvity v systemi profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv inkliuzyvnoi sfery [Interaction of inclusive-resource centers and institutions of higher education in the system of vocational training of specialists of the inclusive sphere]. Partnerska vzaiemodiia u systemi instytutiv sotsialnoi sfery. Nizhyn: Publishing house of M. Gogol University, 2018. 188 p. [In Ukrainian].
7. Talanchuk P. M., Kolchenko K. O., Nikulina H. F. Suprovid navchannia studentiv z osoblyvymy potrebamy v intehrovanomu osvitnomu seredovyschi [Supporting the training of students with special needs in an integrated educational environment]: navch.-metodychn. posib. Kyiv : Sotsinform, 2004. 128 p. [In Ukrainian].
8. Umovy pryiomu na navchannia do zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy v 2019 rotsi [Conditions for admission to the higher education institutions of Ukraine in 2019]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 11 zhovt. 2018 r. № 1096. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Novyny/2018/12/28/priyomu-2019> [In Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Наталія КАНТОР. Судочинство VS. медіація: співвідношення правових інститутів.....	4
Роман КОРСАК. Перспективи використання замків у готельній індустрії України: досвід Чеської Республіки.....	11
Стелла-Катерина КУРГАСВА. Відображення теми материнства в іконографії епохи палеоліту.....	17
Дмитро МАЛЕЖИК. Діяльність творчої інтелігенції із захисту української мови в УРСР у 1960-х рр.	24

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Уляна МОЛЧКО. Лірико-пісенні солоспіви Остапа Бобикевича на вірші українських поетів початку ХХ століття.....	29
Галина ПАСІЧНИК. Мелодика та ритміка в контексті езотерики українського музичного фольклору.....	34
Дарія СКАЛЬСЬКА. Візуальне мислення у видовій специфіці мистецтв.....	40
Ольга ФАБРИКА-ПРОЦЬКА. Постать Юрія Костюка в контексті української музичної культури.....	46

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Тетяна МАКАРОВА. Фреймова модель англійськомовної протестантської проповіді.....	52
Альона МАНЬКО. Художнє моделювання образу Донбасу в ліриці Івана Низового.....	58
Мар'яна МАРКОВА. «Снігова королева» Ганса Крістіана Андерсена та «Старий годинник» Віктора Винника: компаративний аналіз.....	66
Алла ОЛЕКСІЄНКО. Суб'юнктори в детермінативному реченні німецького медичного дискурсу.....	72
Марія ОСТАПОВИЧ. Засоби реалізації іронії в романі С. Дигата «Прощання»: алюзія, цитата, повтор.....	77
Наталія ОСТРАТЮК. Дієслова відчуття в сучасних семантичних класифікаціях дієслівної лексики.....	82
Ірина ПОЛОНСКАЯ. Основной компонентный состав семантической структуры заместителей высказывания.....	88
Людмила ПОНОМАРЬОВА, Руслана ВЕРЕТЕННИКОВА. Лексико-семантичне поле як спосіб уявлення мовної картини світу письменника на прикладі твору Генріха Сенкевича «Кома грядеши».....	93
Наталія ПОПОВИЧ. Фразеологічні номени точної, неточної та приблизної квантитативності у структурі лексико-семантичного поля кількості в українській мові (на матеріалі словника «Фразеологізми та паремії Чернівеччини»).....	98
Катерина РЕЗНІКОВА, Агнета ІГНАТОЛЯ, Оксана ЗАЯЦЬ. Реалістичне зображення образів жінок та їх теоретичне осмислення в наукових статтях та романі «Над Чорним морем» Івана Нечуя-Левицького.....	103
Наталія РОМАНЕНКО. Рецепт роману «По кому подзвін» Е. Гемінгвея українською літературою ХХ–ХХІ століть (етапи, перешкоди, новітня версія).....	108

Ірина СКЛЯР. Осмислення роману Ярослава Мельника «Маша, або постфашизм» у психоестетичній площині.....	115
Микола СТАСИК. Відображення національного менталітету в романі Дмитра Кешелі «Родаки».....	122
Наталія СТЕФАНОВА. Праїндоевропейські етнічні константи та їх синкретична семантизація в архаїчному ядрі концепту <i>ДОБРО</i>	129
Лідія ХОДА. Сленгова лексика в рекламних текстах (на матеріалі словацької та української мов).....	138
Володимир ХОМА. До проблеми концепту в тексті художнього твору.....	143

ПЕДАГОГІКА

Наталія МАРЧЕНКО. Форми підвищення кваліфікації вчителів.....	148
Олена МАСЮК, Людмила ТИТАРЕНКО, Наталія СІНОПАЛЬНИКОВА. Застосування технології ейдетики в процесі навчання математики.....	154
Наталія НАУМЕНКО, Аліна РАСУЛОВА. Невербальні засоби у науковій комунікації викладачів та студентів.....	160
Катерина ОРДУ. Структура комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів.....	165
Алла САМКО. Життєвий і науковий шлях академіка Семена Устимовича Гончаренка.....	171
Ірина СІДОРОВА. Підготовка студентів педагогічних університетів до використання міжпредметних зв'язків на уроках музичного мистецтва у сучасній школі.....	178
Олена СТОЛЯРЕНКО, Оксана СТОЛЯРЕНКО. Антропологічна концепція в обґрунтуванні гуманістичних засад сучасного виховання.....	182
Ольга ТКАЧУК. Розробка моделі формування професійної компетентності майбутнього фахівця сестринської справи у процесі організації первинної профілактики ВІЛ-інфекції серед студентської молоді.....	186
Тетяна УВАРОВА. Про принципи проведення навчальних екскурсій у межах формування лінгвокультурної компетентності іноземних студентів.....	192
Hanna SHMELKOVA, Oksana UBEIVOLK. Some theoretical problems in forming of professional responsibility.....	198
Марина ЩЕРБИНІНА, Юлія БОРИСОВА. Проблеми інтеграції студентів з інвалідністю в освітнє та соціальне середовище.....	203

CONTENTS

HISTORY

- Natalia KANTOR.** Legal proceedings VS mediation: relationship between legal institutions 4
- Roman KORSACK.** Prospects for the use of castles in the hotel industry in Ukraine: experience of the Czech Republic 11
- Stella-Kateryna KURGAIEVA.** Reflection of the topic of motherhood in the iconography of the paleolithic era..... 17
- Dmytro MALEZHYK.** Activity of artistic intelligence on the protection of Ukrainian language in the Ukrainian SSR in 1960s 24

ART STUDIES

- Uliana MOLCHKO.** Lirical solosinging art by Ostap Bobykevych to Ukrainian poets' verses written in the first decade of XX century..... 29
- Halyna PASICHNYK.** Melodics and rhythmic in the context of esoterics of Ukrainian musical folklore 34
- Dariia SKALSKA.** Visual thinking in the view of specific arts 40
- Olha FABRYKA-PROTSKA.** Return Yuriy Kostyuk in the context Ukrainian music culture..... 46

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

- Tetiana MAKAROVA.** Frame model of English protestant sermon 52
- Alona MANKO.** Literary modeling of the Donbas image in the lyric of Ivan Nyzovyi 58
- Maryana MARKOVA.** Hans Christian Andersen's "Snow Queen" and Viktor Vynnyk's "Old Clock": comparative analysis 66
- Alla OLEKSIENKO.** Subjunctors in determinative sentence of German medical discourse 72
- Mariia OSTAPOVYCH.** Realization means of ironia in the novel by S. Dygat "Farewell": allusion, quote, repetition..... 77
- Natalia OSTRATIUK.** Modern semantic classification: the verbs of «feelings» 82
- Iryna POLONSKA.** The main components of the semantic structure of utterance substitutes..... 88
- Liudmyla PONOMAROVA, Ruslana VERETENNIKOVA.** Lexico-semantic field as a method of viewing the language pictures of the world of the writer at the example of creation of Henryk Sienkiewicz "Quo Vadis" 93
- Natalya POPOVYCH.** Frazeeological nomens (names) of accurate, inaccurate, and approximate quantitativity in the lexico-semantic structure of quantity in the Ukrainian language (on the material of the dictionary "Phraseologisms and paremiias of the Chernivtsi region")..... 98
- Kateryna REZNIKOVA, Ahneta IHNATOLIA, Oksana ZAIATS.** Realistic pictures of women and their theoretical sense in scientific articles and novels of Ivan Nechuy-Levitsky..... 103
- Nataliia ROMANENKO.** The reception of E. Hemingway's novel «For Whom the Bell Tolls» by the Ukrainian literature of the XX–XXI centuries (stages, barriers, modern version) 108
- Iryna SKLIAR.** The psychopoetical comprehension of Yaroslav Melnik's novel «Masha, or the fourth reich» 115
- Mykola STASYK.** Reflection of national mentality in the novel of Dmytro Keshelya "Parents" 122

Nataliia STEFANOVA. Proto Indo-European ethnic constants and their syncretic semantization in archaic core of concept <i>GOOD</i>	129
Lidiia KHODA. Slang vocabulary in advertizing copies (as exemplified by Slovak and Ukrainian languages).....	138
Volodymyr KHOMA. In point of concept in literary works.....	143

PEDAGOGY

Nataliia MARCHENKO. Forms of improvement of teachers qualification	148
Olena MASIUK, Liudmyla TYTARENKO, Nataliia SINOPALNIKOVA. Application of education technology in mathematics education.....	154
Nataliia NAUMENKO, Alina RASULOVA. Non-verbal means in scientific communication between teachers and students	160
Kateryna ORDU. Structure of communicative competence of future family doctors.....	165
Alla SAMKO. The life and scholarly career of the academician Semen Honcharenko.....	171
Iryna SIDOROVA. Preparation of students of pedagogical universities to use inter-interior connections on music art in modern school.....	178
Olena STOLIARENKO, Oksana STOLIARENKO. The role of antropological concept in modern humanistic education	182
Olha TKACHUK. Development of a model for the formation professional competence of future nursing specialists on the organization of primary prevention of HIV-infection among student youth	186
Tetiana UVAROVA. About the principles of conducting educational excursions as a part of the formation of foreign students' linguocultural competence	192
Hanna SHMELKOVA, Oksana UBEIVOLK. Some theoretical problems in forming of professional responsibility.....	198
Maryna SHCHERBYNINA, Yuliia BORYSOVA. Problems of integration of the students with disabilities into the educational and social environment.....	203

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 24. ТОМ 2
ISSUE 24. VOLUME 2**

Редактори-упорядники
*Василь Льницький
Андрій Душиний
Іван Зимомря*

Здано до набору 05.08.2019 р. Підписано до друку 29.08.2019 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64x90/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 24,64. Зам. № 0719/160. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.